FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XVI. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság
Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

SIMON ATTILA
Kettős szorításban. A dél-szlovákiai zsidóság Trianon és Auschwitz között 3

SZITA SZABOLCS
A vidéki zsidóság deportálása, különös tekintettel a visszacsatolt területekre 17

KOMZSÍK ATTILA–LÁSZLÓ BÉLA
A szlovákiai magyar nemzeti közösség formális művelődésének két évtizede 25

GYURGYÍK LÁSZLÓ
A magyar nemzetiségűek településszerkezeti változásai az ezredfordulót követő évtizedben az ismeretlen nemzetiségűek adatainak a hátterében 57

LAMPL ZSUZSANNA
A szlovákiai felsőoktatási szféra és a dél-szlovákiai magyar/szlovák fiatalok egyetempercepciói 73

LANSTYÁK ISTVÁN
Kusza problémák 87

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

HORBULÁK ZSOLT
A marketing nyelvhasználati kérdései. Marketingstratégiai nyelvi buktatók a határon átnyúló kereskedelem esetében 107
P. MÁRKUS KATALIN–M. PINTÉR TIBOR
Szótárak és használóik. Az angol–magyar, magyar–angol lexikográfia módszertani alapjai 125

Közlemények

VOIGT VILMOS
Törvények a kisebbségekért vagy kisebbségek a törvényekért? 161

Könyvek

Kántor Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon
(Öllös László) 167
Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok szociológiája 1. Szlovákiai és magyar
(Gaucsík István) 168
Gaucsík István: Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948
(Korpás Árpád) 170
Maruzsa Zoltán: A német újrafegyverkezés és a hidegháború 1945–1969. Összegzés és dokumentumok
(Vajda Barnabás) 172
Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990
(Vajda Barnabás) 173

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Kultúra národnostných menšín 2014

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE
A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@-foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography s.r.o., Érsekújvár • Nyomta: Kanovits média s.r.o., Dunaszerdahely • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2014. november • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: http:\\ www.foruminst.sk • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE
Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: Kanovits média s.r.o., Dunajská Streda • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • november 2014 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361• Internet: http:\\www.foruminst.sk

SIMON ATTILA

Kettős szorításban

A dél-szlovákiai zsidóság Trianon és Auschwitz között

ATTILA SIMON
The Double Constrained. The Jews of Southern Slovakia between Trianon and Auschwitz

94(=411.16)(437.6)
323.12"1939/1945"
323.28(=411.16)
314.156

Keywords: Jews, Southern Slovakia, identity, censuses, Kassa, Košice, Dunaszerdahely, Dunajská Streda, anti-Semitism, Holocaust.

Ha az 1921-es népszámlálást vesszük alapul, akkor az 1918. október 28-án kikiáltott Csehszlovák Köztársasághoz mintegy 355 ezer izraelita vallású személy került, akik közül 126 ezer a cseh országrészekben, 136 ezer Szlovákiában, 93 ezer Kárpátalján élt. (Čermáková 2003, 15. p.) Ez a 355 ezer fő azonban korántsem tekinthető egységes közösségnek, hiszen szociálisan, vallásilag és anyanyelvében is jelentősen rétegzett csoportot alkotott. Ha pedig asszimiláltságuk előrehaladottságát nézzük, azt látjuk, hogy az nyugatról kelet felé haladva csökkent. A legerősebb a cseh országrészekben, a leggyengébb Kárpátalján volt. De hasonló regionális eltéréseket lehet kimutatni az ortodoxia és a neológia közötti megoszlásban, vagy akár a cionizmushoz fűződő viszonyukban is.

Ha csak Szlovákia területére szűkítjük le vizsgálatunkat, elmondható, hogy az ott élő 136 ezer fő döntő többsége a magyarsághoz asszimilálódott, Mózes-hitű magyar volt. Ezt igazolja, hogy az 1910-es népszámlálás során 78%-uk vallotta magyarnak az anyanyelvét, (Popély 1991, 61. p.) miközben a magyar–szlovák etnikai határ alatt ez az arány a 100%-hoz közelített. Ennek a fejlődésnek máig legkidolgozottabb magyarázatát a Karády Viktor neve által fémjelzett asszimilációs társadalmi szerződés elmélete jelenti,[1] amely egy a dualizmus kori magyar elit és a magyarországi zsidóság közötti írattan szerződés meglétét feltételezi. Az egyezség lényege pedig az volt, hogy a zsidók magyarrá válásukért cserében (amely része volt az ország elmagyarosítására irányuló folyamatnak) aktív részesei lehettek az gazdasági fejlődésnek, s megkapták az integráció lehetőségét. Az asszimilációs szerződés 1918-ig kiválóan működött, hiszen a leggyorsabban asszimilálódó népcsoport épp a zsidók voltak, viszont korábbról hozott

1 A magyarországi zsidók polgárosodása, az ország modernizációjában betöltött szerepük és az asszimilációs társadalmi szerződés témájához l. Karády 1997.

mobilitásuknak köszönhetően ők váltak a legnagyobb nyerteseivé annak gazdasági fejlődésnek, amely a kiegyezés utáni Magyar Királyságot jellemezte. Sőt, túl is teljesítettek, hiszen a nemzetiségi vidékeken nemcsak hogy elmagyarosodtak, a szlovákok, románok egyenesen magyarosító tényezőként is tekintettek rájuk. Ennek a magyarrá vált, de zsidóságát is megtartó közösségnek az érzéseit fejezik ki hitelesen Komlós Aladár sorai: „…dupla bőrünk van: üsd előttünk a magyart és fáj… Üsd a zsidót és még jobban fáj. Mi duplán tudunk fájni."[2]

A történelmi Magyar Királyság 1918–20-ban lezajlott szétbomlásának és a térség politikai újraszervezésének következtében a Kárpát-medence különböző régióiban élő zsidóság egymáshoz képest meglehetősen eltérő körülmények közé került. A trianoni országterületen az „asszimilációs társadalmi szerződés" működésének a feltételei megszűntek,[3] a közbeszéd és a politika a befogadás helyett a kirekesztés irányába mozdult el. Eközben a felvidéki zsidóság a térség legdemokratikusabb államának, a Csehszlovák Köztársaságnak lett a polgára.

Mára közhelyként kezeljük a korabeli Csehszlovákia és a zsidóság kiegyensúlyozott és konfliktusmentes viszonyát. Hiba lenne azonban, ha a Masaryk nevével összeforrott első „republikát" idealizálnánk, hiszen a törvények előtti teljes egyenlőség, a kedvező politikai légkör és a nyílt antiszemitizmustól mentes közbeszéd még nem jelentette az antiszemitizmus s zsidó–keresztény konfliktusok hiányát. Különösen érvényes volt ez Szlovákia területén, ahol a zsidósággal szembeni érzések a falusias, elmaradott és erősen katolikus szlovák társadalom hagyományos antijudaizmusa mellett egy másik fontos forrásból, a nacionalizmusból is táplálkoztak.[4]

A Felföldön – elsősorban a magyar–szlovák nyelvhatár fölötti szlovák etnikai területeken – már az 1918/19-ben lezajlott impériumváltást is sok helyen erőszakos zsidóellenes megmozdulások kísérték, amelyek ugyan leginkább fosztogatásokban merültek ki, de nemegyszer emberéletet is követeltek.[5] Kezdetben ugyan olyan ösztönös cselekedetekről volt szó, amelyeket a közrend meggyengülése és a rossz élelmiszer-ellátás váltott ki, ám a zsidóellenes megmozdulások második szakaszára már a szlovák értelmiség és a frissen kiépülő államhatalom biztatása mellett került sor, (Jelínek, 2009, 124. p.) s ekkor már elsősorban a nemzeti kérdés játszotta a motiváló erőt. Ennek a központilag élesztett antiszemitizmusnak volt a kulcsfigurája a csehszlovák államalapítás legfontosabb szlovák résztvevője, Vavro Šrobár, aki már a századfordulón is a zsidókat jelölte meg a szlovák nép fő ellenségeként. Az államfordulatot követően pedig Szlovákia teljhatalmú miniszterként tudatosan igyekezett összekapcsolni az új államhatalom kiépítésének kérdését a zsidókérdés megoldásával, ami nála elsősorban a zsidók gazdasági befolyásának letörését jelentette.

A korabeli szlovák közvélemény zsidóellenes magatartásának legfontosabb mozgatórugója az volt, hogy a jórészt magyar nyelvű felvidéki zsidóságra a dualizmus kori magyar állam magyarosító törekvéseinek hordozójaként tekintettek. Vavro Šrobár

2 Komlós Aladár *Zsidók válaszúton* című, 1921-ben Eperjesen megjelent könyvéből idézi Kovács 2004, 13. p.

3 Ennek a változásnak a következményeiről l. Ungváry 2013, 13–19. p.

4 A Trianon előtti szlovák politika és az antiszemitizmus témájában l. Szabó 2014.

5 A zsidóellenes megmozdulásoknak a dokumentálását illetően fontos forrás Medvecký 1930.

maga is többször nyilatkozott abban a szellemben, hogy a zsidók ugyanúgy nem lojálisak Csehszlovákiához mint a magyarok, s hogy az államfordulat idején velük szemben megnyilvánuló erőszakos fellépésért saját maguk tehetnek, mert kiszolgálói voltak a magyarosításnak. (Hradská 2001, 52–53. p.) De nemcsak a politika, hanem a közélet és a tudományosság szintjén is általánosnak volt mondható ez a hozzáállás. Ezt dokumentálják a szlovák szociológia megalapozójának tartott Anton Štefánek sorai: „A zsidók mindig is idegen test voltak az általunk lakott régióban. Idegenként éltek közöttünk, más volt a nyelvük, más a vallásuk, másként gazdálkodtak, viselkedtek. Teljes mértéken kihasználták azokat az előnyöket, amelyek az uralkodó magyar faj politikai protekciójából, a szlovákság gazdasági fejletlenségéből, természetes toleranciájából s az együgyű nép, de az értelmiség könnyelműségéből származtak (...) Történelmi tény, hogy városaink azért magyarosodtak el oly gyorsan, mert a zsidókban olyan társadalmi segítőre találtak, akik nyelvi, gazdasági és kulturális téren is szívós és csendes elnemzetlenítő tevékenységet fejtettek ki a szlovákok körében."[6] Mint azonban Kovács Éva helyesen állapítja meg, annak ellenére, hogy a vezető cseh és szlovák politikusoktól nem volt idegen az antiszemitizmus, az sem az ő egyéni, sem pártjaik politikai programjában nem jelent meg. (Kovács 2004, 18. p.) Ez pedig kedvező feltételeket teremtett ahhoz, hogy bár a felvidéki zsidóság kezdetben ellenszenvvel fogadta az államfordulatot, a csehszlovák állam demokratikus politikai légköre és a vezető államférfiak (leginkább Masaryk) részéről feléjük irányuló gesztusok hatására gyorsan elfogadta az új államjogi helyzetet.

Ebben a folyamatban nem kevés szerepe volt annak, hogy a hivatalos csehszlovák politika kezdettől fogva támogatta, majd törvényesítette a zsidóság nemzetiségként való elismerését. S bár ezt a lépést gyakran Masaryk elnök azon meggyőződésének tulajdonítják, miszerint ő a zsidókat saját és másokkal össze nem téveszthető jellemvonásokkal ellátott közösségként látta, ám a zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetését leginkább az a nem is nagyon titkolt szándék motiválta, hogy ezáltal csökkentsék a németek és magyarok statisztikai számát.

A csehszlovák politika számítása bevált ugyan, a zsidó közösség mégsem fogadta egyöntetűen ezt a lehetőséget, hiszen a szlovákiai zsidóság mintegy 70%-át kitevő ortodox közösségek teológiai okokból elutasították a zsidóságot modern értelemben vett nemzetként felfogni. Így a szlovákiai zsidóságnak mintegy a fele élt a felkínált lehetőséggel, s vallotta magát a korszak népszámlálásai során zsidó nemzetiségűnek, míg a maradék csehszlovákként, magyarként, németként stb. kerül be a statisztikákba.[7] A kormányzati elvárások a szlovákiai zsidóságnak a magyaroktól való disszimilációjára irányultak, amelynek érdekében az eszközök széles skáláját vonultatták fel, a mézesmadzagtól a korbácsig.[8] Ez a politika alapvetően sikeres volt, hiszen 1930-ban a

6 Štefáneknek *Základy sociografie Slovenska* című, 1945-en megjelent könyvéből idézi Mlynárik 2005, 71. p.

7 Az 1930-as népszámlálás során a magát izraelitának vallók 53%-a zsidó nemzetiségűnek, 32%-uk pedig csehszlováknak mondta magát. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl I. Praha, SÚS, 1934, 106. p.

8 Az 1921-es népszámlálás alkalmával Kassán számos magyar anyanyelvű izraelitát jegyeztek be akarata ellenére zsidó nemzetiségűként. Vö. Kovács 2004, 41. p.

Szlovákiában élő izraelitáknak már csak 16%-a mondta magát magyar nemzetiségűnek, miközben minden második izraelita zsidónak, minden harmadik pedig csehszlovák nemzetiségűnek vallott magát. A szlovák nacionalizmus ennél is többre vágyva a zsidóknak a szlovákséghoz való tényleges asszimilációját szorgalmazta, ami azonban nehezen induló és nehézkes folyamat volt. Hiányzott ugyanis hozzá – különösen a köztársaság első éveiben – a megfelelő motiváció, hiszen a zsidóság nem érzékelte a szlovákká válást társadalmi előrelépésként. Ennek hiányában pedig a zsidóság – függetlenül bevallott nemzetiségétől – továbbra is magyarul beszélt és a magyar kulturális tér szereplője volt.

Ezt is figyelembe véve, Kovács Éva megállapításaival egyetértve, úgy vélem, hogy a fenti népszámlálási adatok nem jelentik a felvidéki zsidóság identitásának alapvető változását, hiszen ilyen mértékű változás néhány év alatt nem következhetett volna be. (Kovács 2004, 43–44. p.) Úgy vélem, hogy az idézett népszámlálási adatokat inkább egyfajta politikai aktusként, az állammal szembeni lojalitás kifejezéseként kell értelmeznünk. S ez nem csupán 1930, de jórészt 1910 és 1938 tekintetében is érvényes.

A dél-szlovákiai zsidók azonban nem csupán identitásuk tekintetében kerültek válaszút elé, hanem politikai hovatartozásuk kapcsán is. A hivatalos kormányzati politika korántsem egyformán kezelte a szlovákiai zsidóságon belüli csoportokat, s elsősorban az ortodox közösségeket támogatta. Ennek eredménye pedig az volt, hogy ezek a közösségek nagy arányban épp a kormánypártokra adták szavazatukat, miközben a Zsidó Pártnak kevés támogatója akadt. Jó példázza ezt a Kis-Palesztinának is nevezett Dunaszerdahely esete is, ahol a lakosság közel felét kitevő Mózes-hitű magyarok döntő többsége a csehszlovák centralista pártokra (főleg az Iparospártra és az Agrárpártra) adta le voksát. Ennek is volt köszönhető, hogy ebben a teljesen magyar nyelvű városban a csehszlovák pártok 1925-ben a voksok 46%-át szerezték meg, többet, mint a magyar pártok. Eközben a Zsidó Párt támogatottsága meglehetősen gyenge volt, becslésem szerint a helyi izraelita szavazatok csupán 7-8%-át vihette el.[9] Ennek a magatartásnak az értékelése még nem lezárt téma, ám úgy vélem, hogy ismét az állampolgári lojalitás megnyilvánulásáról lehet szó. Erősíti ezt a vélekedést az is, hogy a községi politikában viszont nem tudtak érvényesülni a csehszlovák pártok, mivel ott az izraeliták saját községi pártjaikat támogatták, amelyek elsősorban a helyi magyar pártokkal működtek együtt.[10]

Eltérő politikai magatartást követett viszont a kassai zsidóság, amely a viszonylag homogén dunaszerdahelyi közösségtől eltérően mind származását, mind nyelvét, mind kultúráját tekintve meglehetősen színes képet mutatott.[11] Dunaszerdahellyel ellentétben itt a Zsidó Párt az izraelita felekezetűek szavazatainak mintegy 42%-át vitte el,

9 A választási eredmények forrása: *Československá statistika. Sv. 31. řada I. Volby do poslanecké sněmovny v listopadu roku 1925*. Praha, Státní úřad statistický, 1926, 66–67. p.

10 Dunaszerdahely két háború közötti politikai és társadalmi életével kapcsolatban l. Nagy–Nagy–Novák–Simon–Vajda 2012, 89–111. p.

11 A neológia és ortodoxia által amúgy is megosztott közösséget, amelyre nyilvánvaló hatást gyakorolt Kárpátalja viszonylagos közelsége is, tovább színesítette a csehszlovák időkben a cseh országrészből ide érkező izraelita bevándorlás is.

(Kovács 2004, 111. p.) a maradékon pedig elsősorban a baloldali pártok (Csehszlovákiai Kommunista Pártja és a szociáldemokraták csehszlovák és magyar csoportjai), valamint a Magyar Nemzeti Párt (MNP) osztozott meg. A Magyar Nemzeti Párt két alelnöke, Herz Ignác és Halmi Béla is a kassai hitközség tagja volt. Befolyásukat az MNP-ben jól mutatja – különösen annak fényében, hogy a nemzetiekkel közös listát állító Országos Keresztényszocialista Párt nem szívesen támogatta a zsidó jelölteket –, hogy az 1932-es községi választások során a magyar ellenzék 77 kassai jelöltjéből 22 zsidó volt.[12] Azt számszerűen pontosan lehetetlen kimutatni, hogy a kassai izraeliták hány százaléka szavazott a magyar pártokra, ám abból, hogy az 1935-ös parlamenti választások során a magyar pártok közös listájára leadott szavazatok száma 108%-kal felülmúlta a város magyar nemzetiségűként nyilvántartott választópolgárainak a számát, (Kovács 2004, 115. p.) arra következtethetünk, hogy a magyar listára nagy számban szavazhattak csehszlovák és zsidó nemzetiségűként számon tartott izraeliták is.

A Dunaszerdahely és Kassa közötti markáns különbséget ugyan magyarázhatja a két közösség eltérő szociális, származási és kulturális különbsége, ám feltehetően azt is figyelembe kell venni, hogy a vegyes lakosságú Kassán sokkal élesebben jelentkezett a nemzetiségi probléma, mint az egynyelvű Dunaszerdahelyen, ami az ottani (kassai) zsidókat feltehetően jobban mobilizálta a magyar politikai törekvések mellett.

Bár ez a legkevésbé sem volt céljuk, a fentebb vázolt folyamatok a zsidóságot akarata ellenére a szlovák–magyar nemzetiségi konfliktusok keresztüzébe sodorták, s mindkét fél részéről heves támadások célpontjává tették. A szlovákiai magyar politika elsősorban azt nehezményezte, hogy az egyébként magyar nyelvű izraeliták zsidó vagy ne adj' isten csehszlovák nemzetiségűnek vallják magukat. Ez pedig a magyarság számának csökkenéséhez, s ezzel a nemzetiségi arányokhoz kötött nyelvi jogainak megvonásához vezet. Mint például Kassán, ahol 1930-ban a hivatalos adatok szerint úgy csökkent 20% alá a magyarság aránya, s vesztek el ezzel annak közösségi nyelvi jogai, hogy az utcán még többségben voltak a magyar anyanyelvűek. Valójában azonban ez nem csak az izraelitákon múlott, hiszen a magyar anyanyelvű keresztény lakosság körében is nagy számban akadtak olyanok, akik ilyen vagy olyan okokból csehszlováknak vallották magukat.

Azzal párhuzamosan, hogy magyar részről a magyar ügytől való elpártolással vádolták őket, a szlovák nacionalizmus részéről is folyamatos támadások érték a szlovákiai zsidókat. Elsősorban azt a szemükre vetve, hogy továbbra is magyarul „mondokolnak", magyar nyelvű sajtót olvasnak, s viselkedésükkel magyar jelleget kölcsönöznek a szlovákiai városoknak. Mindezt hálátlanságnak, s mint azt a kormányhoz közeli *Slovenský denník* c. lap egyik 1938-as írása is jelzi, „a szlovákok és a szlovák nyelv elleni provokációnak" tekintették.[13]

A felföldi zsidóság két tűz közé került: a (cseh)szlovák közvélemény a (cseh)szlovák népességhez való nyelvi asszimilációt várta el tőlük, a szlovákiai magyar politika pedig

12 *Igazságot a felvidéki zsidóságnak!* Budapest, Pester Lloyd Kiadó, 1939, 15. p. Az adatot innen átvéve közli Filep 2011, 64. p.

13 *Slovenský denník*, 1938. május 7., 4. p.

azt, hogy szövetségese legyen a csehszlovák hatalom elleni kisebbségi harcban. Ebből a csapdahelyzetből a mindkét oldalnak egyszerre megfelelni nem tudó, s nem is akaró zsidóság számára kétféle menekülési útvonal is kínálkozott. Az egyiket a zsidó nacionalizmus, a másikat pedig a kommunista mozgalom internacionalizmusa jelentette. Nem véletlen tehát, hogy a magyar nyelvű Dél-Szlovákiában egyszerre voltak népszerűek a cionista szervezetek és Csehszlovákia Kommunista Pártja. Bármelyikhez csatlakoztak is azonban a zsidók, a szlovák és a magyar nacionalizmus egyidőjű ellenszenvét kellett elkönyvelniük.

Az első bécsi döntés után

Az első bécsi döntés igazi törést jelentett a dél-szlovákiai zsidók életében. Arról, hogy mennyire álltak a határrevízió mellé vagy voltak ellene, máig (értelmetlen) viták folynak. 1938 nyarán ugyanis még Budapest vádolta őket azzal, hogy minden erejükkel támogatják Csehszlovákiát és jelentős anyagi eszközökkel járulnak hozzá a csehszlovák állam védelmi lépéseihez. Néhány héttel később viszont már a szlovák lapok verték félre a harangokat, hogy egy esetleges népszavazás során a zsidók majd Magyarországhoz akarnak csatlakozni, ezért nem szabad hagyni szavazni őket.[14] Az biztos, hogy a felföldi zsidóság a Trianon utáni években nem kis (és tegyük hozzá, hogy jogos) ellenérzéssel nézte mindazt, ami Magyarországon történik: az egyetemeken bevezetett numerus clausust, az antiszemita közbeszédet, a közigazgatás zsidóellenes lépéseit.[15] Ezért többségük nem is várta a határváltozást. 1938-ban azonban már Szlovákiában is egyre gyakrabban találkoztak nyílt zsidóellenességgel, s az egypárti diktatúra felé haladó Tiso-rezsim egyáltalán nem volt szimpatikus számukra. Nem csoda, hogy a bécsi döntés előestéjén a pozsonyi zsidók egy csoportja már Magyarország mellett tüntetett.[16]

A Horthy-rendszerrel való találkozást mindazonáltal nem kis szorongással várták, s hogy nem alaptalanul, arról már a visszacsatolás első napjai meggyőzték őket. A honvédség bevonulását ugyanis sok helyen kisebb-nagyobb incidensek kísérték. Ezek közül a legáltalánosabb az volt, hogy a bevonulók fogadására felsorakozott frontharcosok közül az utolsó pillanatban félreállították a zsidókat, vagy a szónoknak kijelölt izraelita vallású személy (mint ez Tornalján történt – vö. Gaál 2001, 245–246. p.) nem mondhatta el üdvözlő beszédét. Volt, ahol a zsinagóga ablakát verték be, Komáromban a Magyarországon első ízben agydaganatot operáló orvos, Lipscher Mór mellszobrát törték össze, (Michela 2014) Dunaszerdahelyen zsidó üzletek kirakatait törték be. Az antiszemita közbeszéd pedig szép lassan begyűrűzött a felvidéki településekre is, elterjedésében pedig egyes politikai pártok és politikusok mellett az olyan szervezetek is komoly szerepet kaptak, mint a Baross Szövetség vagy a Magyar Tűzharcos Szövetség.

14 1938 őszének dél-szlovákiai eseményeihez, s ennek kapcsán a zsidókkal szemben megfogalmazott vádjaihoz l. bővebben Simon 2010.

15 A Horthy-korszak zsidókkal kapcsolatos politikájáról és a korszak antiszemita közbeszédéről többek között l. Kovács M. 2012; Ungváry 2013.

16 SNA, f. MV, k. 3. 523/1938; *Új Hírek*, 1938. november 4.

A nyílt antiszemitizmust azonban, noha az az előző húsz év szlovákiai magyar közéletéből és sajtójából teljesen hiányzott, mégsem tarthatjuk csupán az anyaországból érkező „importcikknek". S egyébként is, a felvidéki magyarok – legalábbis ebben a tekintetben – gyorsan tanultak. A korábban az antiszemitizmustól magát mindig távol tartó Egyesült Magyar Párt is azonnal elsajátította a szélsőjobb beszédmódját, s vezetőinek nyilvános megszólalásaiban már 1938 végén megjelent a zsidókérdés mielőbbi megoldásának követelése. Ebben a tekintetben lényegében ugyan a már létező mintákat követték, ám az elsősorban Jaross Andor által diktált diskurzusban a Magyarországon megszokott gazdasági és szociális mozzanatok helyett elsősorban a felvidéki zsidók nemzethűségének a kérdése került a középpontba. Azok a már korábban is élő vádak, miszerint a felföldi zsidóság Trianon után nem tartott ki a magyarság mellett, hanem „elmenekült a süllyedő hajóról", s idegen (értsd: csehszlovák) érdekek szolgálatába szegődött, igazából most kaptak súlyt és jelentőséget.[17] A Kassán megjelenő *Felvidéki Újság* (igaz, időben kicsit később) az alábbi pontokba szedte a felvidéki zsidósággal szembeni vádakat: a zsidóság túlnyomó része hűtlen volt a magyarsághoz; Dél-Szlovákiában ők szervezték meg a cseh pártokat; a zsidó vezették a magyar földműveseket Prágába, s írták tábláikra, hogy nyelvben magyarok, lélekben csehszlovákok vagyunk; ők voltak a csehszlovák szociáldemokrácia magyar szekciójának a vezetői; ők vezették a kommunista pártot; a Prága-barát magyar lapokban ők gyalázták a leginkább Magyarországot; s tömegesen szavaztak csehszlovák pártokra.[18]

A féligazságokból tákolt demagóg vádakkal szemben az érintettek megpróbáltak ugyan védekezni, de eszközeik már behatároltak voltak. 1939 elején a visszacsatolt területek sajtója itt-ott még helyet adott hangjuknak. A *Csallóközi Hírlapban* 1939 februárjában megjelent írásában Pick Béla próbálta meg a keresztény lakosság szolidaritását felélesztení, s a dunaszerdahelyi zsidók magyarsághoz való hűségét igazolni. Pick felemlegette a dunaszerdahelyi zsidóság első világháborús részvételét, s kiemelten foglalkozott azzal is, hogy milyen szerepet vállaltak a helyi zsidók a magyar nyelvű és szellemiségű kultúra fenntartásában a csehszlovák uralom idején.[19] Ám kevés eredménynyel. Országos szinten a Pester Lloyd kiadásában megjelent *Igazságot a felvidéki zsidóságnak* című kiadvány próbálkozott meg ugyanezzel, amelyben statisztikákkal és egyéni példákkal cáfolta Jarossék vádjait, de erre már senki nem figyelt oda, hiszen a zsidóság kirekesztése már eldöntött tény volt.

Persze a Magyar Nemzeti Párt volt vezérei, sem Jaross, sem Szent-Ivány József nem tagadhatták le, hogy egykori pártjukban jelentős pozíciót töltöttek be a zsidók, ezért érvelésükben megjelent a differenciált elbírálás igénye. Jaross ezzel kapcsolatban úgy érvelt, hogy a „jó zsidók", akiket – mint mondotta – a „két kezén meg tud számolni", méltányos elbírálást érdemelnek, a többség azonban árulóként viselkedett, s ehhez mérten is kell őket kezelni. Ennek a különbségtételnek a jegyében, amely korántsem csak retorikai eszköz volt, az EMP és Jaross igyekezett védelmezni az „érdemeket szer-

17 L. többek között Jaross Andor vallomását az ellene lefolytatott népbírósági perben: Karsai–Molnár 1994, 154. p.

18 *Felvidéki Újság*, 1942. június 6., 3. p.

19 A zsidóság szava. *Csallóközi Hírlap*, 1939. február 5., 2. p.

zett" személyeket. Kassán még a város municipiális bizottságába is beültettek két zsidó származású személyt, akik csak 1942-ben voltak kénytelenek feladni helyüket. A népbíróság előtt tett vallomásában Jaross 151 olyan felvidéki zsidó családot említett,[20] amelynek ő maga adott mentességet, s ezt a „kivételezett bánásmódot" más források is megerősítik. Persze 1944 vésznapjaiban mindenféle mentesség hiábavalónak bizonyult. Ezt jelzi a már említett Herz Ignác sorsa is. Mentességének köszönhetően ő még a gettósítás során is otthonában maradhatott, s maga is elhitte, hogy érdemei miatt vele semmi nem történhet. A deportálást azonban ő sem úszhatta meg, s családjával együtt Auschwitzban végezte.[21]

Mindenesetre a felvidéki képviselőcsoport, mint azt felszólalásában Szent-Ivány József bejelentette, támogatta a második zsidótörvény elfogadását, ha pedig például az udvardi Pintér Béla felszólalását is elolvassuk, azt kell megállapítanunk, hogy a volt szlovákiai magyar politikusok ekkorra már az antiszemita retorikát is átvették az anyaországiaktól. Azért az összes felvidéki politikus nem állt be hiénák táborába, sőt voltak, akik ellenvéleményüket nyíltan ki is mondták. A kéméndi plébános, Porubszky Géza azt ugyan helyeselte, hogy a gazdasági élet bizonyos területein történjen meg a zsidó tőke visszaszorítása, de az Imrédy által előkészített második zsidótörvényt több szempontból is elhibázottnak tartotta.[22] Szüllő Géza pedig a javaslat felsőházi vitájában jelentette ki, hogy törvényjavaslat jogfosztást jelent, rést üt az alkotmányos szabadság és egyenlőség elvén, s ő amúgy is veszedelmesnek tartja a faji alapokra helyezkedést.

Feltehető a kérdés, mennyire volt törvényszerű az, hogy a felvidéki magyar politika – tisztelet a kevés kivételnek – a türelmetlen antiszemitizmus és kirekesztés táborához csatlakozott. Ha a szlovákiai magyar politika előző húsz évét nézzük, akkor akár előzmények nélkülinek is nevezhetjük ezt az irányt. Még akkor is, ha az Országos Keresztényszocialista Pártba sohasem engedtek be zsidókat. Igaz, protestánsokat vagy akár liberálisan gondolkodókat sem nagyon, vagyis az OKP esetében nem faji alapú kirekesztésről volt szó. Ráadásul azok, akik az első bécsi döntés után élen jártak az antiszemita retorikában, szinte kivétel nélkül abból a Magyar Nemzeti Pártból jöttek, amelyben viszont 1938 előtt komoly pozíciókban voltak a zsidók. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a párt másik, Szlovákiában maradt része, amelyet az OKP-ból jövő Esterházy János irányított, nem indult el ezen az úton. Bár a tisói Szlovákia közbeszéde telítve volt a zsidóellenességgel, a Magyar Párt és vezetői, beleértve Esterházyt, távol tartották magukat az ilyen kommunikációtól.[23] Sőt még a párt németbarát szár-

20 Karsai László–Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per*. Budapest, Cserépfalvy Kiadó, 1994, 160. p.

21 A kassai eseményekkel kapcsolatban l. Görög 1991.

22 A Porubszkyval készült interjút l. *Érsekújvár és Vidéke*, 1938. december 18.

23 Esterházy és pártja persze nem volt teljesen mentes bizonyos fokú antiszemitizmustól. Esterházy valószínűleg az antiszemiták azon csoportjába tartozott, aki egyet tudott érteni a zsidók gazdasági súlyának korlátozásával és közéleti szerepük visszaszorításával, ám szabadságjogaik korlátozását, elkülönítésüket, deportálásukat nem tudta támogatni. Ezt igazolja, hogy a szlovákiai vészkorszak idején aktív segítséget is hajlandó volt nyújtani az ismeretségi körébe tartozó személyeknek. Az persze máig megválaszolatlan kérdés, hogy a szlovákiai magyar politikus miért nem emelte fel szavát a magyarországi gettósítás és deportálások idején.

nyának képviselői sem hódoltak be ennek a divatnak. Sem Csáky Mihály, sem pedig Duka Zólyomi Norbert, akiről például tudjuk azt, hogy noha a háború után a pozsonyi népbíróság fasizmus vádjával ítélte el, otthonába 1943 februárjától a háború végéig befogadott egy zsidó nőt, aki álnéven mint a gyerekei nevelője élt a család mellett.[24]

A különbséget talán az adta, hogy míg a Szlovákiában élő Esterházy és társai a rendszer ellenzékének számítottak, s kisebbségiként „akár" a zsidókra is természetes szövetségesükként tekintettek, addig Jarossék a hatalmon belülre kerültek, s valamiféle erős megfelelési kényszer az Imrédy-vonallal való azonosulás felé sodorta őket. Ez persze nem menti fel őket a felelősségük alól, csupán esetleges magyarázatként szolgálhat magatartásukra.

A visszacsatolt területeken élő zsidókat azonban nem csupán a verbalitás szintjén érték támadások, csaknem azonnal megkezdődött a közéletből és a gazdasági életből való kizárásuk és ezzel egzisztenciális ellehetetlenítésük. Mint Dunaszerdahely példája mutatja, az állami alkalmazásból már a katonai közigazgatás idején kizárták őket, majd kikerültek a város képviselő-testületéből, s teljesen kiszorultak a közéletből is. Az első „szabad" március 15-e megünneplése és az országzászló felavatása már hivatalos jelenlétük nélkül zajlott. A visszacsatolt területeken élő zsidóság kirekesztésének folyamatában kiemelt szerepet az a gazdasági „őrségváltás" kapott, amelynek a legfontosabb eszközét az iparengedélyek 1939 elején meghirdetett revíziója jelentette. Az intézkedés nyíltan megfogalmazott célja a felvidéki zsidó iparosok és kereskedők befolyásának csökkentése volt. Ennek érdekében a visszacsatolt területeken 1939. július 1-jei hatállyal minden ipar- és kereskedelmi engedély érvényét veszítette, s csak azok folytathatták tovább tevékenységüket, akiknek a benyújtott kérelmük alapján az illetékes miniszter új engedélyt adott ki. Az eljárás lényege az volt, hogy a február 15-ével kezdődő egy hónap alatt beadott kérelmeket egy helyi véleményező bizottság vizsgálta meg, s adott javaslatot a miniszternek az engedély kiadására vagy annak elutasítására. Az eljárás zsidóellenes mivoltát nem lehetett takargatni, s lényegében nem is törekedtek arra, így az meglehetős pánikot okozott az érintettek körében. Az első döntések még sem születtek, amikor Kassán már olyan kézről kézre adott felhívás terjedt, amelyben nyílt fellépésre biztatták a helyi zsidó kereskedőket és kézműveseket.[25] A körlevél a szerzett jogok elvételét panaszolta, s olyan akciók indítását javasolta, amellyel felhívnák a keresztény közvélemény figyelmét a zsidó családok egzisztenciáját tönkretevő „embertelenségre": leveleket kívántak küldeni a fontosabb újságok szerkesztőségébe, a kormányzóhoz, vagy épp bizonyos szolgáltatások bojkottjával akarták felhívni a figyelmet az őket fenyegető veszélyre. Az ilyen közös és nyílt fellépésnek azonban kevés realitása volt, s a megtorlástól félők inkább különféle kiskapuk igénybevétele által próbáltak meg kibújni a rendelet hatálya alól. Legtöbbször azonban sikertelenül.

Az iparengedélyek revíziója azonban nem csak az elsődleges célpontként kezelt zsidóság számára volt káros, hanem a felvidéki gazdaság és társadalom egészére nézve is. Egyrészt azért is, mert a zsidó vállalkozások ellehetetlenítése keresztény családok egész sorát is nehéz helyzetbe juttatta. Másrészt mert a véleményező bizottságok sok-

24 ŠA BA, Okresný ľudový súd v Bratislave, 250/1946.
25 MNL OL, K149, 1939-2-5501

szor nem a valós gazdasági érdekek mentén döntöttek, s a bizottsági tagok célja nemegyszer az volt, hogy „kilőjék" konkurenseiket. Mindezek következtében néhány régióban jelentős mértékben visszaesett a kereskedelem, s bizonyos termékekből áruhiány lépett fel. Eközben, mint azt Imrédyről írt munkájában Sipos Péter is jelzi, (Sipos 1970, 145. p.) Jarossnak és barátainak zsíros üzletet jelentett az iparengedélyek revíziója. A szociáldemokrácia köreiből származó információ szerint ugyanis új engedélyt ötszáztól ezer pengőig terjedő összegért lehetett náluk intézni.

Az iparengedélyek revíziójának részletes statisztikája máig nem készült el. A korabeli sajtóból az mindenesetre kiderült, hogy a zsidó kézben levő felvidéki engedélyek száma 10 760-ról 4 500-ra csökkent, ami azt jelenti, hogy a volt iparosok közel 60%-a elveszítette megélhetését.

Az igazolóbizottságok működésének, az ipar- és kereskedelmi engedélyek revíziójának, valamint a második zsidótörvény alkalmazásának következtében alig két évvel a visszacsatolás után a felvidéki zsidóság lényegében ugyanolyan helyzetbe került, mint anyaországi társaik. Eközben pedig a keresztény lakosság szolidaritása is teljesen elfogyott körülöttük. A hivatalos felvidéki közélet jórészt beállt a fajvédők sorába. Komárom elöljárói már 1940-ben azt kérték a polgármestertől levelükben, hogy gyorsítsa fel a zsidókérdés megoldását. (Hruboň–Rystveyová 2014, 105. p.) 1942-ben pedig a felvidéki törvényhatóságok – így Abaúj-Torna és Gömör vármegye vezetése – reagáltak pozitívan Ung és Bihar vármegyének a zsidókérdés megoldására tett javaslatára.[26] Sőt a felvidéki kultúra legfontosabb szervezete, a SZMKE is olyan nyilatkozatot adott ki, amely szerint a magyar életnek a zsidóságtól való teljes megtisztítására törekszik.[27]

Eközben a regionális sajtó jó része is beállt az antiszemita hangulatkeltők közé, e téren különösen a Léván megjelenő *Bars* meg az érsekújvári *Érsekújvár és Magyar Vidék* c. lapok szerkesztőgárdája járt élen. S bár egyedi, de mégis jellemező mozzanatként kell kezelnünk a református egyház rozsnyói presbitériumának a vésznapok idején született javaslatát (a javaslatot egyébként a város polgármestere, Michailovits Árpád nyújtotta be), amelyben a megkeresztelkedtet zsidók összes kivételének a megszüntetését, s egy külön „zsidó református egyház" létrehozását követelték.[28]

Hiába a csehszlovák évek húsz esztendőjének eltérő szocializációja, a visszacsatolt területek társadalma ugyanolyan apatikusan vette tudomásul a történteket, mint az ország más része. Mint a komáromi vészkorszakról tudósító Raab Ferenc később lejegyezte: „megmásíthatatlan tény, hogy szinte jelentéktelen azok száma, akik egyáltalán segíteni akartak, vagy tudtak. A fajgyűlölettől megfertőzött emberek apatikusan, tétlenül nézték embertársaik tragédiáját, sőt voltak, akik csak arra vártak, hogy az elhurcolt, megalázott emberek hátrahagyott javaira, mint dögkeselyűk rácsapjanak." (Idézi Számadó 2008, 67. p.) Dögkeselyűkből pedig volt elegendő, hogy csak a Márai Sándor *Napló*jában megjelenő losonci orvosokra utaljak. (Márai 2004, 151. p.) Persze röntgengép mindenkinek nem jutott, ám egy kis ágyneműhöz, meleg téli holmihoz, fehérneműhöz vagy lábbelihez könnyen hozzá lehetet jutni. Miután Dunaszerdahelyről elhur-

26 *Rozsnyói Hírlap*, 1942. május 10., 2. p.
27 *Érsekújvár és Magyar Vidék*, 1942. június 20., 3. p.
28 *Rozsnyói Hírlap*, 1944. július 23., 1. p.

colták a város közel felét kitevő zsidókat, ingatlanjaik egy részére a katolikus plébánia csapott le, az összesen 280 ládányi ruhaneműt pedig a nyilaskeresztes párt helyi szervezete osztotta szét a jelentkezőknek.[29]

Mint máshol, azért a mai Dél-Szlovákiában is voltak, akik az aktív segítségnyújtást sem tagadták meg az üldözöttektől. Az állam szolgálatában állók részéről már az elhatárolódás is ellenállásnak számított. Komárom polgármestere, Alapy Gáspár a tisztségében maradva próbált enyhíteni a zsidók sorsán, s csak a deportálások befejezését követően mondott le.[30] Őt a nyilasuralom idején Dachauba hurcolták. Görög Artúrnak a kassai zsidóságról írt könyvéből (Görög 1991) pedig tudjuk, hogy a város alpolgármestere, Bartsch János és gazdasági főtisztje, Dobosffy Aurél voltak azok, akik mindenkor segítségére siettek a zsidó közösségnek. Mint ahogy a kassai keresztény egyházak vezetők is kiálltak Mózes-hitű embertársaik mellett. A gettósítás napjaiban Pfeiffer Miklós nagyprépost vezetésével (a csoportba rajta kívül még Tost Barna kanonok, báró Vécsey János kanonok, Wick Béla kanonok, Rakoniczky Miklós görög katolikus lelkész és Mohr Gedeon evangélikus lelkész tartoztak) felkeresték a helyi rendőrtábornokot, és a gettóban sínylődők helyzetének javítását: jobb élelmezését, ivóvízellátását, a szennyvízelvezetés megoldását kérték. Kérésük azonban eredmény nélkül maradt. (Szabó 1948, 62. p.)

A felvidéki zsidóság deportálására a magyarországi holokauszt első fázisában került sor. A kassai csendőrkerületből (Kassa mellett a bodrogközi és Ung-vidéki régió is ide tartozott) május 15. és június 7. között, a miskolci (Gömör, Nógrád, Hont és Bars) és székesfehérvári (a Duna mente, a Mátyusföld és a Csallóköz) csendőrkerületbe tartozó területekről június 11. és 16. között hurcolták el az ott élő zsidóságot. Az elhurcoltak száma (s ebben a munkaszolgálatosok nincsenek benne) körülbelül 30 ezer fő lehetett. Többségük sohasem tért haza. Az 1938-ban a visszacsatolt területeken élő mintegy 42–45 ezer izraelitából mintegy 10 ezren élhették túl a holokausztot.

A soa azonban csupán elkezdte a régió zsidó közösségeinek a felszámolását, ami aztán a háború utáni negyedszázadban fejeződött be. A holokauszt túlélőinek ugyanis az újjáalakított Csehszlovákiában nagyon hamar ismét az antiszemitizmus rémével kellett szembenézniük. 1946 folyamán számos településen, köztük Komáromban vagy Dunaszerdahelyen is voltak zsidóellenes megmozdulások, amelyekben a főszerepet az északi régiókból ide költözött „partizánok" játszották. Az életben maradt zsidókra az is fenyegető súlyként nehezedett, hogy ezekben az években magyarságuk miatt is meghurcolták őket. Mindez a kivándorlás felerősödéséhez vezetett, amelyhez a lökést Izrael állam megalakulása és a csehszlovák egypárti diktatúra kialakulása adta. Az alija, az egypárti diktatúra és a holokauszt örökségeként erősen érvényesülő zsidó „rejtőzködés" követeztében a szocializmus évtizedeiben az egykor jól működő dél-szlovákiai zsidó hitközségek nagy része megszűnt létezni.

Attól függetlenül azonban, hogy maradtak-e, vagy mentek, a holokauszt dél-szlovákiai túlélőinek örökre megváltozott a viszonya a magyarsághoz. Számukra ugyanis az 1944-ben lezajlott tragédia egyik legfájdalmasabb fejezete – mint arról Tomáš Radil könyve is tudósít (Radil 2014) – épp az volt, hogy magyarok kísértek magyarokat a halálba.

29 SNA, fond 608, k. 17, 608-17-1

30 Alapy tevékenységét illetően I. Szarka 2009, 62–87. p.

Irodalom

Čermáková, Radka 2003. Československá republika – Nový štát ve středný Evropě a židé. In Soukupová, Blanka – Zahradníková, Marie (ed.): *Židovská menšina v Československu ve dvacátych letech*. Praha, Židovské múzeum v Prahe.

Filep Tamás Gusztáv 2011. Zsidó magyarok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar közéletben. Széljegyzetek egy elhanyagolt témakörhöz. *Irodalmi Szemle*, 54. évf. 7. sz. 58–65. p.

Gaál Imre 2001. *Száz év Tornalja történetéből, 1848–1948*. Somorja, Méry Ratio.

Görög Artúr 1991. *A kassai zsidóság története és galériája*. Bnei Brak.

Hradská, Katarína 2001. Židovská komunita počas prvej ČSR. Vzťah slovenskej majoritnej spoločnosti voči židovskej menšine. In Gonec, Vladimír (ed.): *Česko-Slovenská Historická Ročenka*. Brno, Masarykova univerzita, 49–58. p.

Hruboň, Anton–Rystveyová, Katarína 2014. *Komárom „visszatért". Társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938–1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre.* Krakov–Kežmarok, Spolok Slovákov v Poľsku–Historia nostra.

Igazságot a felvidéki zsidóságnak! 1939. Budapest, Pester Lloyd Kiadó.

Jelínek, Ješajahu Andrej 2009. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20.* storočí. Praha.

Karády Viktor 1997. *Zsidóság, modernizáció, asszimiláció. Tanulmányok*. Budapest, Cserépfalvi.

Karsai László–Molnár Judit (szerk.) 1994. *Az Endre-Baky-Jaross per*. Budapest, Cserépfalvi.

Kovács Éva 2004. *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918-1938).* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Kovács M. Mária 2012. *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Márai Sándor 2004. *Napló 1943–1944*. Budapest, Helikon Kiadó.

Medvecký, Karol Anton 1930. *Slovenský prevrat I-IV*. Bratislava.

Michela, Miroslav 2014. *K dejinám holokaustu v Komárne*. Kézirat.

Mlynárik, Ján 2005. *Dejiny židu na Slovensku*. Praha, Academia.

Nagy Attila–Nagy Iván–Novák Veronika–Simon Attila–Vajda Barnabás 2012. *Dunaszerdahely*. Dunaszerdahely, Dunaszerdahely város önkormányzata.

Popély Gyula 1991. *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Budapest, Regio.

Radil, Tomáš 2014. *Az auschwitzi fiúk*. Pozsony, Kalligram.

Simon Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Sipos Péter 1970. *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Szabó Lajos 1948. *Utolsó esztendőm a kassai bástyán (44-45 április).* Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Fsz. Kt.

Szabó, Miloslav 2014. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875–1922)*. Bratislava, Kalligram.

Számadó Emese (szerk.) 2008. *Komárom, 1938-1945. A Felvidék visszacsatolása és komáromi következményei a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében*. Komárom, Önkormányzat.

Szarka László 2009. Starosta Komárna Gáspár Alapy (1880–1945) – obeť maďarského nacizmu. The Mayor of Komárno Gáspár Alapy (1880–1945) – Victim of Hungarian Nazism. In *Park ušlachtilých duší 3. Park of Generous Souls 3.* Bratislava.

Ungváry Krisztián 2013. *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Pécs–Budapest, Jelenkor.

Attila Simon

The Double Constrained. The Jews of Southern Slovakia between Trianon and Auschwitz

The study is dealing with the identity and political behaviour of the Jews living in Southern Slovakia between the two World Wars, and also with the accusations they faced in the period of the Holocaust because of their behaviour and identity. The author points out that although the censuses held in Czechoslovakia between the two World Wars show dissimilation of Jews from Hungarians, the data of the censuses regarding the Jewish community and their political preferences can much rather be regarded as expression of their loyalty toward the Czechoslovak state than a change of identity. The second part of the study is devoted to the changes in the situation of Jews after the First Vienna Award, pointing at the fast accommodation of the Hungarian politics in Slovakia to the anti-Semitic common talk. In the end of the study, the author summarizes the main number data of the Holocaust in Southern Slovakia.

SIMON ATTILA

AZ ELFELEDETT AKTIVISTÁK

Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban

FÓRUM Kisebbségkutató Intézet

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

SZITA SZABOLCS

A vidéki zsidóság deportálása, különös tekintettel a visszacsatolt területekre

SZABOLCS SZITA
Deportations of Jews living in rural regions, with special regard to the reclaimed territories

323.12"1939/1945"
323.28(=411.16)
341.43(=411.16)
343.819.5

Keywords: Internment camps, ghettos, houses for the deported. Deportations, transports, „selection".

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer kommandója 1944. március 19-én a Wehrmacht megszálló csapataival együtt érkezett magyar földre. Begyakorlottan kezdte meg az *Ungarnaktion* kivitelezését, a népirtást fedő Endlösung magyarországi fejezetét. Eichmann eltökélt volt, hogy a magyar zsidóság „áttelepítését" a birodalomba a leggyorsabban és legradikálisabban teljesíti.[1] Az általa vezetett Sonderkommando tisztjei a háború után, a bíróságon azzal védekeztek, csupán „tanácsadásra" érkeztek. Valójában a még nagyrészt érintetlen zsidó tömegek, a 825 000-nyi magyar zsidó mielőbbi elhurcolása végett.

Horthy Miklós kormányzó Klessheimben Hitlernek tett előzetes engedményei a tragédia részei voltak. Ezekből következett, hogy a magyar kormányhatóságok a „zsidónak tekintendő" állampolgárokat kiszolgáltatták a német biztonsági szolgálatnak és a Gestapo ügynökhadának. A gyors ütemű deportálás összehangolt magyar–német együttműködéssel, készséges magyar hatósági segítséggel volt kivitelezhető.

Eichmann a terror – korábbi európai akciói során alkalmazott – teljes eszköztárát bevetette. A kétszínű német játék része volt a zsidóság vezetőivel szembeni fenyegetőzés és ígérgetés. Máskor a megfélemlítés és a megnyugtatás. Április 13-án Sztójay Döme miniszterelnök és a mielőbbi deportálást támogató, regisztráló Edmund Veesenmayer, Hitler budapesti helytartója megegyeztek, hogy Magyarország a hónap végéig legalább 50 000 zsidó munkást ad át a birodalomnak. Megállapodtak a 36 és

1 A zsidó tömegek ellenében Európában több fogást is bevetett. Ausztria bekebelezése után Bécsben felállította a Zsidó Kivándorlás Központi Hivatalát (Zentralstelle für jüdische Auswanderung). Néhány hónap alatt több tízezer német-osztrák zsidót fosztott ki és üldözött el az országból. A folyamatot gyorsította, hogy a gazdag zsidóknak a vízum megszerzéséhez, az elutazáshoz szükséges valutát drágábban adta el. A haszon egy részét a hivatal a szegény zsidók utazási költségeire fordította. Ezt a „békés" módszert Eichmann később Berlinben és Prágában is sikerrel alkalmazta.

48 év közötti zsidó férfiak fokozottabb behívásáról, a zsidó munkaszolgálatos zászlóaljak létszámának 100 000–150 000 főre való emeléséről is.[2]

A deportáló törzs határozottan, rutinosan intézkedett. Hatvanöt fős törzsállományában (RSHA, Referat IV B 4) szolgált Hermann Krumey SS-Obersturmbannführer és Rolf Günther SS-Sturmbannführer (őrnagy). SS-Hauptsturmführer (százados) rendfokozatban Franz Abromeit, Bethke, Anton Burger, Theodor Dannecker, Franz Novak, dr. Otto Hunsche, Wilhelm Schmidtsiefen, dr. Siegfried Seidl, Dieter Wisliceny, valamint Ernst Girczik SS-Obersturmführer (főhadnagy), Richard Hartenberger SS-Untersturmführer (hadnagy), Werner Lemke SS-Hauptscharführer (főtörzsőrmester), Eduard Neumann, Leopold Richter, Wilhelm Vrtoch SS-Oberscharführer (törzsőrmester), továbbá ötven alacsonyabb rendfokozatú SS és segéderő.[3]

Eichmann parancsára Budapesten Zsidó Tanács alakult. A tanácsnak kiadott német intézkedések megbénították az információs kapcsolatokat, az önvédelemhez szükséges érintkezést a főváros, valamint a városok és községek zsidó lakossága között. A háromnegyed milliót meghaladó zsidóság – különösen a peremvidékek lakói – magára maradt. Vezetői képtelenek voltak az új helyzet elemzésére, a kellő reagálásra.

Sajátos lélektani helyzetre utal, hogy a megszállás hozta változásokkal a legtöbben nem kívántak szembenézni. Ezután sem akarták elhinni, hogy amit a környező országok zsidóságával a németek megtettek, Magyarországon bekövetkezhet. Stern Samu, a magyar zsidóság széles tekintélyt élvezett vezetője feljegyzésében megvallotta, hogy ismerete, bizonysága volt arról, mi következik. „Tudtam viselt dolgaikat Közép-Európa valamennyi megszállt államában és tudtam, hogy működésük gyilkosságok és rablások hosszú-hosszú sorozata (...) Ismertem szokásaikat, tetteiket, rettenetes hírüket."[4]

Ezzel együtt az engedelmesség, az alaptalan bizakodás nyert teret. A zsidónak sorolt magyarok elleni hadjárat – egyre bizonyosabb tényeit az SS-tisztek a budapesti zsidó vezetőség előtt következetesen tagadták – gyorsan kiteljesedett. Internálótábori rendszerben nagyobb számban őriztek letartóztatott zsidókat a délvidéki Bácstopolyán, valamint Kistarcsán, Csepelen, Nagykanizsán és Sárváron. Negyven-ötven zsidó polgár letartóztatására került sor számos városban és nagyobb községekben is.

2 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1968, 823. p. Berlinben dr. Stein SS-Hauptsturmführer (RSHA Amt VII) arról cikkezett, hogy Magyarország „a zsidók számára egy harci terület, és nem véletlen, hogy egyes intézkedések a legutóbbi időben még nem érték el a kívánatos eredményt". Die Deutsche Polizei Sicherheitspolizei und SD Berlin, 12 Jahrgang 15 April 1944, 156. Az SS belső közlönye (Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD Geheim! VII B 2-B. Nr 29/43 g) a 25/26 dupla számban, 14 lap terjedelemben foglalkozott a magyarországi „zsidóproblémával". Aszobij Arhiv Moszkva (AAM) 500 f. op. 1. 800.

3 Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW) E 20 952/3. A stáb létszáma máig bizonytalan. A 150–200 fő jelenlétét a magyarországi működés elemzése sem igazolja. Safrian szerint a kommandóban Alfred Slawik is Magyarországon volt. Hans Safrian: *Die Eichmann-Männer*. Wien-Zürich, Europa Verlag, 1993, 295. p. Tevékenységére adatot egyelőre nem találtunk.

4 Stern Samu: *Emlékirataim*. Budapest, Bábel Kiadó, 2004, 304–305. p.

A visszacsatolt területekre külön figyelmet fordítottak.[5] A németek szolgálatában a csendőrségi személyi nyilvántartások alapján gyanúsnak, veszélyesnek tartott zsidókat azonnal lefogták, elkülönítetten őrizték, a legtöbb helyen brutálisan vallatták.

A zsidóság teljes tömegeit átfogó, nagyléptékű elkülönítési intézkedéseket a magyar közigazgatás német „tanácsokra" Kárpátalján hozott. Április 8-án Munkácson a „magasabb parancs folytán" létrejött zsidótanács irodája közzétette, hogy a jövőben „az illetékes hely összes utasításait a zsidótanácson keresztül fogja kiadni". Felelőssége teljes tudatában biztosított mindenkit, hogy „nyugtalanságra nincsen semmi ok". Pontosan közvetítette a németek álnok ígéreteit, mert „ha minden hittestvérünk utasításainkat követni fogja, senkinek sem lesz bántódása", és senki se felejtse el, hogy „csak a rendeleteink legpontosabb betartásával kíméli meg magát és az egész hitközséget a kellemetlenségektől".

A nagy gyakorlatú megszállóktól megtévesztett zsidótanács az osztrák, lengyel és szlovák menekült zsidóktól évek óta hallott deportálások, tömeggyilkosságok tényeitől éppúgy eltekintett, ahogy a kárpátaljai zsidóság fölötti újabb sötét felhőktől. Közleményeinek „legszigorúbb követésére" buzdított. Pedig egy hét múlva, április 16-án Munkács környékén a sárga csillag viselésére kötelezett zsidók ellen újabb megszorító intézkedés, a gettóba kényszerítés történt. Az eltervezett, ám jól álcázott lépés megvalósításakor az SS kiszolgálása, a legteljesebb engedelmesség a deportálás előkészítőinek kezére játszott.

1. táblázat. Az egyénileg letartóztatott és az április 16-ától indult gettózás alá esett zsidók összesített adatai

Nap	Egyénileg letartóztatott zsidók száma	A gettókból jelentett létszám
1.	3441	–
15.	6461	–
18.	7289	ismeretlen
20.	7493	38 000
21.	7580	100 038
24.	7802	135 000
26.	8046	140 000
27.	8142	194 000
28.	8225	194 000

Forrás: A német követség Budapestről Berlinbe küldött jelentései

A deportálási menetrend előkészítésével április 20-ától Eichmann kommandója foglalkozott. Ezt a munkát sürgette, hogy a birodalmi külügyminisztérium tényként kezelte:

5 A visszacsatolt területeken a zsidótörvényeket a 2220/1941. M. E. rendelet alapján – 1941. március 27-én lépett életbe – érvényesítették. A magyarságuk miatt korábban üldözött, ezzel kimagasló érdemeket szerzett, zsidónak minősülő személyeket kivonták a végrehajtásból. Ezzel együtt a többire nézve hátrányos megkülönböztető intézkedések 1942. december 31-ig bevezetésre kerültek.

Magyarországon „németországi bevetésre 500 000 zsidó azonnal rendelkezésre áll”.[6] Napok múltán Veesenmayer megírta, hogy a zsidók elszállításának „rendeltetési állomása Auschwitz”.

Április 29-én a kistarcsai internálótáborból, 30-án a bácstopolyai kisegítő toloncházból, a nagykanizsai internálótáborból és gettóból egy-egy tehervonatot indítottak a birodalomba. A magyarországi százezrek deportálása ezekkel a szerelvényekkel kezdődött. Auschwitz-Birkenauban május 2-án estek át a szelekción. 486 munkaképes férfit, 616 nőt létszámba vettek. A szállítmányokból „kisorolt” 2698 magyar zsidót gázban megölték.[7] Az utóbbit az SS-zsargonban *Sonderbehandlung*nak, különleges kezelésnek nevezték.

Jean de Bavier-nek, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti delegátusának bizalmas feljegyzéséből[8] idézünk: „Május 13-án, egy nappal Budapestről való elutazásom előtt a zsidó hitközség közölte velem, hogy a vasút illetékesei 15-én és 16-án megbeszélést tartanak. A téma 300 000 zsidó Kassára, s ha lehetséges, Lengyelországba való szállítása. A közvélemény és a hatóságok úgy tudják, hogy a zsidókat új munkaerőként kívánják foglalkoztatni. A deportáltak között azonban öregek és gyerekek is vannak, s ez bizonyítja, hogy egészen másról van szó. Azt is közölték velem, méghozzá nem zsidók, hanem magas rangú kormánytisztviselő, hogy a vonatok célállomása Lengyelország, ahol az emberek elgázosítására modern berendezések vannak. A zsidó hitközség szerint[9] hitelt érdemlő bizonyítékok vannak, hogy lengyel hitsorsosaikat hasonló módon pusztították el.”

A megrendítő szöveg is bizonyítja, hogy 1944 kora nyarán voltak, akik tudták, mi következik. Mégis hallgattak. Mások az íróasztalnál „csupán a feladatukat teljesítették”. A legtöbben napi teendőiket végezték; a rendeleteket, az utasításokat vagy parancsokat rutinosan végrehajtották. Nem kérdeztek. Nem akadékoskodtak, nem nehezítették a deportáló németek és a szorgos magyar végrehajtók dolgát.

A vidéki zsidóságot – német „tanácsadással” – gyorsan és precízen elszigetelték. Szinte hermetikusan elzárták a világtól, a fővárostól, a hitközségeket egymástól. Sorsa beteljesedett. A brutális fordulatra felkészületlen volt, szinte legázolták. Nem tudott segíteni magán. Nem is akadt, aki a tragédia lefolyásán változtatott volna. A keresztény lakosság a zsidók kifosztását, gettóba szorítását tudomásul vette. Passzivitásba burkolózott, zöme közömbös volt. A helyi társadalmak pusztán szemlélői maradtak a mind átfogóbb német terrornak, a készséges magyar hatósági együttműködésnek, az embertelenségek sorozatának. A megszállók terve bevált. A példátlan gaztettbe, az üldözte-

6 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1968, 832. p.

7 Danuta Czech: *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939-1945*. Hamburg, 1989, 764. p. A magyar fél 27-i ígérete szerint mindkét szállítmányba kétezer, 16 és 50 év közötti munkaképes személyt soroltak.

8 Nemzetközi Vöröskereszt Archívuma, Genf 59/8/65. 1944. május 30.

9 Stern Samu, a Pesti Izraelita Hitközség elnöke írta: „tudtam (...) hogy csöndben, higgadtan és a legnagyobb titokban dolgoznak, hogy a mit sem sejtő, gyanútlan áldozatok még akkor sem tudják, mi vár reájuk, ha már vagonban indították őket útnak a halál felé.” (Stern Samu: *Emlékirataim*. Budapest, Bábel Kiadó, 2004, 305. p.)

tés kiteljesítésébe a magyar társadalom beletörődött. Sok helyütt nagyobb része valamiképp kompromittálódott.

A vidéki zsidóság tömeges deportálása a kassai csendőrkerület területén kezdődött. A „zsidóakciók" törzsét Munkácsra telepítették. A németek május 11-én 48 fős különítménnyel, tíz gépkocsin érkeztek a munkácsi rendőrkapitányságra. A nyolc tiszt között Novak és Wisliceny Hauptsturmführerek a kihelyezett német deportáló bizottságokat irányították. Magyar oldalról az „akciókat" a városokban a rendőrkapitányság vezetője és a csendőr alosztályparancsnok (vagy csendőr szárnyparancsnok) vezette. Endre László belügyi államtitkár[10] előírta, a német bizottságok irányába „az udvariasság, előzékenység, tapintatosság" biztosított legyen, a helyi hatóságok a németek kényelméről mindenben gondoskodjanak.

Május 14-én Nyíregyházáról és Munkácsról – Eichmann tisztjei szoros felügyelete alatt – 3200 és 3169 magyar „transzportzsidóval" Kassán át elindultak az első 45 vagonos deportáló szerelvények. A kivezényelt magyar karhatalom mindenütt „teljesítette feladatát".[11] A tehervagonokba préselt emberek 16-án estek át a gyors szelekción. A gázhalálra ítélteket ötösével vezették el őreik.

A napi négy vonat indítása Magyarországról május közepétől „rutinfeladattá" vált. A május elején elfogadott bécsi terv szerint június végéig leginkább Kassa–Hernádtihany irányba vették útjukat. Mindez jó híradói összeköttetéseket kívánt. A deportáló törzs – a titkosság miatt telefont mellőzve – a megyeszékhelyeken települt német kommandókkal futárok és rádió útján tartott kapcsolatot. Minden vonatról indulási jelentés készült. Az Eichmann aláírásával küldött értesítés általában azonos szövegű volt, a náci zsargonban íródott: „A szállítmány a Sonderbehandlunghoz halad a megadott menetvonalon."

Az egyik kelet-magyarországi lapban közben közzétették, hogy a hatóságok „Kárpátalján kétszer annyi zsidót találtak, mint amennyit a statisztika kimutatott". Május 20-án cinikus hangvételben megírták, hogy „Ungvár, Munkács, Beregszász, Máramarossziget és Huszt térségében a városok és falvak zsidósága kivonult a lakosság köréből."[12]

Közben a gyakorlott SS-tisztek ahol lehetett – a magyar hatóságok elől – saját zsebre gyűjtöttek. Debrecenben dr. Seidl SS-Hautpsturmführer a Gestapóval fenyegetőzve a Zsidó Tanácstól követelt ki bútorokat, szőnyegeket, bőrgarnitúrát, és bármit, ami eszé-

10 Endre László államtitkár gondot fordított a közigazgatási hivatalnokok megfélemlítésére is. Májusban tömegesen helyezte át őket az ország egyik részéből a másikba, azzal a céllal, hogy intézkedéseit feltétlenül és mindenben kiszolgálják. Mester Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*. Budapest, Tarsoly Kiadó, 2012, 29. p.

11 Május 22-én Szász Lajos, a Sztójay-kormány minisztere Nyíregyházán velejéig hazug, „megnyugtató" beszédet mondott: „Általában a zsidókérdés megoldásánál legyünk egyszer tisztában azzal: senki sem célozza a zsidók kiirtását, kipusztítását, sanyargatását. (...) A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettel áthatott fajvédelem. Senki sem akarja a zsidóságot a világból kiirtani, csak fajtánkat szeretnénk megmenteni." Randolph L. Braham: *A népirtás politikája*. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997, 650. p.

12 *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap*, 1944. május 20.

be jutott.[13] Megközelítőleg 600 000 pengőt, óriási összeget zsebelt be azzal, hogy „a zsidókat nem fogja bántalmazni, és minden erőszaktól meg fogja védelmezni".

Eichmann stábja – elsősorban Wisliceny és Novak járt a helyszíneken – alkalmilag csupán a vagonszámtól némileg korlátozva, teljes magyar támogatással, akadálytalanul küldte a „munkásszállítmányokat". A halálgyártól visszaigazolást kapott. Ebben megadták az érkezett zsidó férfiak, nők, gyermekek számát. Azt is, hány személyt irányítottak munkára és mennyit „különleges kezelésre".

Menekülésre ekkor már alig adódott lehetőség. A gettózás előtt még több esély volt: átszökés Szlovákiába vagy Romániába (főként cionista szervezetek[14] támogatásával), esetenként bujdosás az országban vagy elmerülés a főváros emberrengetegében. A vidéki gettókból a zsidó önmentésért dolgozó, minden áldozatra kész cionista fiataloknak néhány tucat fiatalt sikerült – legtöbbször maguk gyártotta iratokkal – a fővárosba menekíteni. A vonatokon, országutakon a csendőrök őrizetbe vették a fiktív engedéllyel Budapestre igyekvő vidéki zsidókat, akiket Békásmegyeren gyűjtöttek az ottani deportálásig egybe.

Az óriási tömegnek nem volt hová menekülnie. A gettókban a zsúfoltság sokszor elviselhetetlen volt, számos öngyilkosság történt. Május 22-től a kaposvári zsidók is gettóban éltek. Itt huszonöt főnyi, főként iparosokból álló férficsoport napokig szabadon fosztogatott, „mind a Magyar Megújulás Pártjának voltak a tagjai". Elvitték a zsidók bútorait, a szőnyegeket, képeket, értéktárgyakat. Egész ruhatárakat, elvették az ágyneműket, fehérneműket. Mindezt károrvendés, röhögés kíséretében tették. Az elgyötört gettólakók úgy vélték, ennél rosszabb, megalázóbb dolgok aligha érhetik őket. Pedig ezek még sorra jöttek.

„A gazdag zsidókat bevitték egy szabályos kínzókamrába, és próbálták őket kivallatni, hogy hová vitték a vagyonukat. (...) A kínzásokat pesti detektívek végezték. (...) A tüzérlaktanyából elvittek bennünket a zsidó templom udvarára. Itt magyar csendőrök átkutatták csomagjainkat, értékeket kerestek. Az asszonyokat levetkőztették, s magukat bábáknak nevező hölgyek bevittek bennünket egy helyiségbe és belenyúlva testünkbe, értékeket kerestek nálunk. Ujjunkról lehúzták a jegygyűrűket, akiknek az ujjáról nem jött le, azokat azzal fenyegették, hogy ujjaikat levágják. (...) egész megalázó módon bántak velünk. Itt egy fiatal dombóvári anyát láttam sírni, aki csecsemőjének a kocsijába egy doboz hintőport tett, de még ezt is elvették tőle. A tüzérlaktanya rémségei után számomra felszabadulást jelentett, amikor végre vagonba raktak, hogy innen

13 Később a Bécsbe kényszermunkára kiszállított magyar zsidók táborait felügyelte. Irodájában több értékes, korábban tulajdonukban volt szőnyeget, bútort ismertek fel a debreceni deportáltak. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) V-94175; Szita Szabolcs: *Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annektált Ausztriában*. H. n. 1991, 33., 61., 62., 65., 68., 75., 118., 178. p.

14 A cionista ifjúsági szervezetek hősi munkát végeztek ezen a területen. Több résztvevő visszaemlékezését közli Benedek István Gábor–Vámos György: *Tépd le a sárga csillagot* (Pallas Lap- és Könyvkiadó, 1990), Ávihu Ronén: *Harc életért. Cionista (somér) ellenállás Budapesten – 1944* (Belvárosi Könyvkiadó, 1998) és Rafi Benshalom: *We struggled for Life. The Hungarian Zionist Youth resistance During the Nazi Era* (Jerusalem, 2001) c. kötetében.

elvigyenek."[15] Júniusban naponta átlag több mint tízezer – a gettózást és a gyűjtőtábort megszenvedett – emberrel haladtak a szerelvények Kassán át Auschwitz-Birkenau felé.

Néhány főpap, köztük báró Apor Vilmos győri püspök látta a végzetet, amely mély aggodalommal töltötte el. Serédi Jusztinián hercegprímáshoz intézett június 15-i levele a vidéki deportálásról hallgató egyházvezetés felelősségére is utalt. „Hogyan fogunk megállni a történelem előtt – tette fel a kérdést –, ha látszólagos egyetértésben és udvariassági viszonyban maradunk egy olyan kormánnyal, amely országszerte a legnagyobb kegyetlenséggel kínoz ezer meg ezer embert, megfosztja őket minden emberi joguktól és asszisztál ahhoz, hogy őket rabszolgamunkára és a halálra deportálják?"[16]

A „transzportzsidók" vagonjainak kíséretéről Kassáig a magyar csendőrség gondoskodott. A kassai pályaudvaron a Schutzpolizei (speciális kiképzésű rendőri kommandó) vette át a szerelvényeket. A vezénylés ezután *Giebe* zászlóaljparancsnok alá tartozott. Rendőrei a lezárt tehervagonokat felnyitották, nagyjából ellenőrizték a létszámot. A vonatokat a továbbiakban erre a feladatra kiképzett őrosztag (középen, személykocsiban és fegyverrel ellátva) és ismeretlen számú személyzet kísérte.

A rendőri kommandó általában egy nap alatt – az *Ungarnaktion* miatt meghosszabbított – birkenaui rámpáig, a szelekció máig látható színhelyére vitte a soros „szállítmányt".

2. táblázat. A magyarországi csendőrkerületekből kiszállítottak összesített adatai

Övezet	Csendőrkerület	Gettók, táborok	Vonatok száma	Deportáltak
I.	VIII.	16	92	289 357
II.	IV., X.	11		
III.	II., VII.	11	23	50 805
IV.	V., VI.	7	14	41 499
V.	III., IV.	8	10	55 741
VI.	I.	2	8	
Összesen		55	147	437 402

Forrás: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Budapest, Kossuth Kiadó, 1968, 881. p.

A deportálás legtöbb adata nagyrészt Veesenmayer birodalmi megbízott és Ferenczy László csendőr alezredes jelentései alapján ismert. Az utóbbi eseményjelentéseiben Magyarország egész területéről számot adott a július 9-ig történt zsidótlanításról, a napi kiszállításról. Veesenmayer ugyancsak folyamatos jelentéseket küldött Berlinnek. Július 11-én összesítette az Eichmann-kommandótól kapott adatokat: előző napig 147 szerelvénnyel 437 402 zsidót deportáltak Magyarországról.

1944 nyarán a vidéki magyar zsidóságot tönkretették, felszámolták. A pusztítás, pusztulás következményei máig lesújtóak, érezhetők.

15 Holokauszt Emlékközpont Budapest, Deportáltakat Gondozó Bizottság 3543. sz. jkv. Hajdúékat július 5-én deportálták, 7-én éjszaka értek Auschwitz-Birkenauba.

16 „...ne nyújtsanak hallgatásukkal segédkezet a gyilkos rendszernek..." Szenes Sándor interjúi. *Műhely*, 1984/3. 34–35. p.

Szabolcs Szita
Deportations of Jews living in rural regions, with special regard to the reclaimed territories

The rural Jews, under German recommendation, were quickly and precisely isolated. The Jewish communities were almost completely cut off the world, the capital, and from each other. They were unprepared for the brutal turnover, they were trod down. The Christian population took cognizance of the plundering of the Jews and forcing them to ghettos, but they had wrapped to passiveness, and the majority was unconcerned. Local communities remained merely bystanders of the more and more comprehensive German terror, the responsive official Hungarian cooperation, and the series of inhumanities. In June 1944, in average daily more than ten thousand people – suffering at the ghettoes and relocation camps – were forwarding by trains through Kassa (Košice) to Auschwitz-Birkenau. The escort of the „Transport Jews" to Kassa was provided by the Hungarian gendarmerie. At the Kassa railway station, the trains were taken over by the Schutzpolizei (special drilled police commando). The policemen opened the sealed goods wagons and viewed the headcount in the large. The trains were further escorted (armed, in the middle of the train, in a passenger wagon) by a special armed detachment drilled exclusively for this task, and an uncounted personnel.

KOMZSÍK ATTILA–LÁSZLÓ BÉLA

A szlovákiai magyar nemzeti közösség formális művelődésének két évtizede

ATTILA KOMZSÍK–BÉLA LÁSZLÓ
Two decades of formal education of the Hungarian national community in Slovakia

376.7(=511.141)(437.6)"1991/2011"
316.022.4(=511.141)(437.6)"1991/2011"
314(437.6)"1991/2011"

Keywords: National minority. National census statistics. Age groups. Formal education. Primary, secondary and higher education. Level of education.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

1. Bevezetés

A szlovákiai magyar nemzeti közösség több mint kilencvenéves története alatt ki volt téve a huszadik századi globális társadalmi, gazdasági, politikai változások következményeinek. Az országhatárok különböző érdekek általi ide-oda tologatásai közben rendszerint nem vették figyelembe az etnikai határokat. Nemzetállami ideológiák fojtogatják a mai napig a nemzeti kisebbségeket. A magyar nemzeti közösség számának és arányának alakulása világosan utal a kiszolgáltatottság állapotára. Míg 1930-ban Szlovákia lakosainak 17,7%-a volt magyar nemzetiségű, ez az arány 2011-re 8,49%-ra csökkent. A magyar nemzetiségű lakosok aránya a szlovák nemzetiségűekhez viszonyítva a jelzett időpontokban 26,31%-ról 10,53%-ra apadt. A magyar nemzetiségű lakosok száma ugyanakkor lassan növekedett. Erre utal a kitelepítések, az elvándorlások ellenére a magyarság számának alakulása 1930 (592 337) és 1970 (552 006) között is. A rá következő húsz évben több mint 15 ezerrel nőtt a magyarság száma. Ez a növekedés azonban arányaiban messze elmaradt Szlovákia lakosai és a szlovák nemzetiségű lakosok számának növekedésétől (l. az 1. táblázatot).

1991 és 2011 között Szlovákia lakosságának növekedése lényegesen lelassult (122 701 fővel növekedett), a magyar közösség száma pedig ebben a húsz évben 108 829 fővel csökkent. E közel 20%-os csökkenés okait nem kell csak a korábbi évtizedek társadalmi, gazdasági, demográfiai viszonyaiban keresni. A rendszerváltás utáni években bekövetkezett változások, politikai viszonyulások (nyelvtörvényviták, alternatív oktatás stb.) mind hatással voltak a nagyarányú csökkenésre.

A magyarság megmaradása egyik legfontosabb feltételének a magyar tannyelvű iskolákba való járást lehet tekinteni. A magyar oktatási intézmények fenntartásával, működtetésével és fejlesztésével, sajátos problémáival viszont senki sem foglalkozik. Az állami szakmai oktatásügyi intézményekben nincsenek nemzetiségi egységek, amelyek ezeket a feladatokat el tudnák látni. Törvényileg a szlovákiai magyar közoktatás nem létezik, oktatási önigazgatása nem jött létre. Az alkotmány és a közoktatási törvény ugyan kimondja az anyanyelven való tanulás és nevelés jogát, de ennek állami szinten való

bebiztosításáról már ezek nem szólnak. Itt is érvényes, hogy a nemzeti közösségek anyanyelvű intézményei ki vannak szolgáltatva az állami és alsóbb hatóságoknak. Mindemellett a szlovákiai magyar iskolák léteznek és országos szintű sikereket is fel tudnak mutatni. Az állami törődés, gondoskodás elmaradását némileg ellensúlyozzák a civil szervezetek, mint a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége, a Katedra Alapítvány, a Csemadok és sok további civil szakmai szervezet, különböző alapítványok oktatásügyért kifejtett tevékenységei. Itt külön kiemelve a magyarországi szellemi és anyagi támogatásokat és a több ezer magyar pedagógus napi helytállását a magyar iskolák megmaradása érdekében.

Az ilyen körülmények között létező, működő magyar oktatási intézmények helyzetét, állapotát időről időre vizsgálódás tárgyává kell tenni, hogy időben felfedhetők legyenek a pozitív és negatív irányú változások tendenciái, amelyek alapjául szolgálhatnak a szakmai és politikai döntések meghozatalának. Az új évezred első tíz évében, többek között a magyarság politikai képviseletének az államhatalomban való részvétele jóvoltából több olyan publikáció is megjelent, amelyek a magyar nyelvű művelődés problémáival foglalkoznak Szlovákiában (l. Hushegyi 2003, A. Szabó 2004, László–A. Szabó–Tóth 2006 stb.).

Az alábbiakban a hivatalos statisztikai adatok elemzése alapján megvizsgáljuk az 1989-es politikai rendszerváltás utáni két évtized alatt a szlovákiai magyar közoktatás terén végbement változásokat. A korrekt következtetések levonása érdekében a szlovákiai magyar összlakossági statisztikai arányok helyett az ötéves korcsoportokon belüli szlovákiai magyar arányokra fogunk támaszkodni. Az ilyen statisztikai elemzéseknek külön aktualitást adnak a tízévenkénti népszámlálások.

2. A korcsoportok szerinti statisztikai adatok elemzése

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala csak 2013 őszén hozta nyilvánosságra a 2011-es népszámlálás további adatait, többek között a Szlovákia és nemzetiségeinek ötéves korcsoportok szerinti lakossági eloszlását (Sčítanie 2011). A népszámlálások statisztikai adatait alapul véve (Sčítanie 2011, Sčítanie 2001), valamint ezeket kiegészítve a korábbi népszámlálások adataival (Gyurgyik 1994, 110–112. p.), részletesen feldolgoztuk a korcsoportok szerinti belső és külső megoszlásokat százalékokban. Ugyanis a százalékokban kimutatott arányok sokkal szemléletesebben és érthetőbben beszélnek a valós állapotokról (l. a 2–4. táblázatot).

2.1. A belső eloszlások jellemzése

Ha összevetjük a Szlovákia lakosainak, valamint Szlovákia szlovák és magyar nemzetiségű lakosainak belső megoszlásaival kapcsolatos statisztikai adatokat, néhány figyelemre méltó következtetést vonhatunk le. Szembetűnően magasak a húsz éven aluli korcsoportok arányainak csökkenései az elmúlt húsz év alatt. Például az 5–9 évesek korcsoportja Szlovákiában 1991-ben a lakosság 8,39%-át alkotta, ez az arány 2011-ben már csak 4,88%-os volt. Ugyanilyen demográfiai változások jellemzik a szlovák és a magyar nemzetiségű lakosságot is. Ez jelzésértékű a lakosság nem kis mértékű elöregedésére. Más szavakkal, a születések számának nagy arányú csökkenése volt jellemző az elmúlt húsz évben

Szlovákiában. A 0–4 évesek korcsoportjának az összlakosságon belüli arányai azonban azt a sejtést sugallják, mintha a születések számának csökkenése megállt volna. E korcsoport Szlovákiában 2001-ben a lakosság 5,16%-át tette ki, és 2011-re gyakorlatilag alig változott (5,19%). Számokban kifejezve az említett korcsoport ezalatt 2622 fővel emelkedett annak ellenére, hogy a szlovák nemzetiségűek száma még 25 360 fővel csökkent. Ez mutatkozik meg a 2001-es 5,17% és a 2011-es 4,89% közti differenciában. A magyar nemzetiségű lakosok aránya a legkisebb korcsoportban 2001 és 2011 között 4,07%-ról 4,61%-ra emelkedett. A magyar nemzetiségű lakosok 40 év feletti korcsoportjainak arányai magasabbak, mint az országos átlag, aminek következményeként az említett százalékos aránynövekedés nem mutatkozik meg lényeges számnövekedésben. Azonban ez így is biztató jelenség, mivel a legfiatalabb korcsoportban a magyar nemzetiségűek száma az 1991-es 34 115-ről 2001-re lecsökkent 21 163-ra és 2011-ben ez alig változott (21 121). Ilyen szempontból érdekes lesz figyelni az évenkénti népmozgási és születési adatokat, hogy az említett demográfiai tendencia állandósul-e. Ugyanis ennek lényeges kihatása van többek között a nemzeti kisebbségek olyan fontos problémájának oldására, mint az anyanyelvű oktatás megtartása. A 2011-es népszámlálás statisztikai adataiból kiolvasható a magyar nemzetiség szempontjából még egy további pozitív jelenség is. Ugyanis a 0–4 éves korcsoport százalékos aránya a szlovák és magyar nemzetiségűek körében nagyon közel került egymáshoz (4,89% és 4,61%). A korábbi népszámlálási adatok (1991: 7,75% és 6,01%, valamint 2001: 5,17% és 4,07%) még lényeges eltérésekről tanúskodnak (l. a 2. táblázatot). Ezek az adatok számszerűsíthetők is. Ha feltételezzük, hogy a magyar nemzetiségűeknek a korcsoporton belül ugyanolyan arányban kellene lenniük, mint a szlovák nemzetiségűeknek, akkor a 0–4 éves korcsoportban 1991-ben a magyar nemzetiségűek hiánya 8850 főt tett ki, 2001-ben ez a hiány 5748, de 2011-ben már csak 1298 volt. Az utolsó adat éves bontásban azt jelenti, hogy 2011-ben az évközi hiány 260 főre tehető. Ez nagy valószínűséggel a magyar nemzetiségűek asszimilációjára, ill. még mindig az alacsonyabb születések rovására irható. A magyar nemzetiség szempontjából a 30–40 éves korcsoportok jelentik a demográfiai törésvonalat. Akár Szlovákia, akár a szlovák nemzetiségűek korcsoport arányához viszonyítjuk is, a magyar nemzetiség a 30 év alatti korcsoportok esetében hiányt, a 40 év feletti korcsoportok esetében pedig többletet mutat ki. Ez így együtt statisztikailag a magyar nemzetiség biztos fogyását jelenti a jövőben, összességében és arányában egyaránt.

2.2. A magyar nemzetiségű lakosok külső eloszlásának jellemzése

A magyar nemzetiségűek külső eloszlását Szlovákia, ill. a szlovák nemzetiségű lakosokhoz viszonyítva összességében és korcsoportok szerint a 3. táblázat tartalmazza. A fent mondottakkal összefüggésben itt is a 30–40 évesek jelentik a törésvonalat. A 30 év alatti korcsoportok százalékos arányai nem érik el, a 40 év feletti korcsoportok arányai pedig meghaladják az összlakossági arányokat. A törésvonal pedig a 30 évesekről kitolódott a 40 évesekre. Ez a tendencia a jövőt tekintve tartós lesz. A magyar nemzetiség szempontjából az előbb felfedett pozitív demográfiai tendencia itt is tetten érhető. Míg a magyarság aránya mindkét viszonylatban a fiatalabb korcsoportok felé haladva fokozatosan csökkent az utolsó három népszámlálás adatai szerint, de már a 2001-es arányok a 0–4 évesek korcsoportjában az 5–9 éves korcsoporthoz viszonyítva Szlovákiában 0,26%-os

(7,62–7,36), ill. a szlovák nemzetiségűekhez mérten 0,48%-os (8,88–8,40) emelkedést, javulást könyvelhetett el. Ez a tendencia 2011-ben is folytatódott, sőt a 0,80%-os, ill. 1,31%-os aránynövekedéssel még inkább elmélyültebbé vált. E kedvező tendencia eredményeként 2011-ben a 0–4 évesek korcsoportjának százalékos aránya (9,92%) már csak 0,61%-kal tér el a szlovák nemzetiségűekhez viszonyított összlakossági arányoktól (10,53%), holott a korábbi népszámlások adatai szerint ez az eltérés lényegesen magasabb volt (1991-ben 2,81%-os és 2001-ben 2,40%-os). Ahhoz viszont, hogy a legfiatalabb korcsoportban a magyar nemzetiségűek aránya legalább az összlakossági arányok fölé emelkedjen, nem csak a születések számának állandósulása, hanem az asszimilációt előidéző okok fokozatos megszüntetése is szükségeltetik.

2.3. A korcsoportokon belül a lakosok számának csökkenéseiről

Egy további adatsor a népszámlások közötti 10 éves időszakban a korcsoportokba tartozó lakosok számának csökkenéseit tartalmazza százalékokban (l. a 4. táblázatot). Itt arra irányítottuk a figyelmet, hogy szemléletesen bemutassuk egy adott korcsoportba tartozó lakosok számának 10 év múlva (a következő népszámlálásig) bekövetkezett csökkenését. Így pl. a 4. táblázat 3. sorának 3. oszlopában levő 6,66 számadat azt jelenti, hogy az 1991-ben a 0–4 évesek korcsoportjába tartozó magyar nemzetiségű (MN) lakosok száma tíz év alatt – 2001-re már a 10–14 évesek korcsoportjába tartozva – 6,66%-kal csökkent. Az összehasonlítások érdemleges üzenetének megfogalmazása végett a hivatalos statisztikai számadatokat tovább számolva elkészítettük az említett számváltozások százalékos arányait külön-külön Szlovákia lakosaira (Sz), valamint Szlovákia szlovák nemzetiségű (SzN), ill. magyar nemzetiségű lakosaira (MN). Ezek sok esetben nehezen értelmezhető és magyarázható változásokat fednek fel. Ilyen például az, hogy 1970–1980, valamint 1991–2001 között Szlovákia lakosainak, ill. a szlovák nemzetiségű lakosoknak adott korcsoportok esetében a változások, csökkenések százalékos adatai közti különbségek nem mutatnak ki statisztikailag lényeges eltérést, azonban az 1980–1991, de mindenekelőtt a 2001–2011 között már ezen adatok statisztikailag lényegesen eltérnek. Számadatokkal szemléltetve: pl. a 30–34, 40–44 éves korcsoportba tartozó lakosok száma 1970–1980 között Szlovákiában 2,71%-kal csökkent, a szlovák nemzetiségű lakosok száma pedig ugyanezen időszakokban 2,73%-kal lett kevesebb. Az 1991–2001 évekre vonatkozó analóg adatok 3,52%-ot mutatnak Szlovákiában és 3,89%-ot a szlovák nemzetiségűek körében. E két lakossági réteg esetében azonban az 1980–1991 közötti adatok már 0,78%-os, valamint 2,11%-os csökkenést, a 2001–2011 közötti lakossági adatok 0,40%-os, valamint 7,06%-os különbséget mutattak ki, amelyek nagyon is lényegesen eltérnek a szlovák nemzetiségű lakosok rovására (l. a 4. táblázatot). Hasonló dilemma elé állítja az elemzéseket az is, hogy mi okozta a 2001 és 2011 között az egyes korcsoportok csökkenése terén a Szlovákia lakosai, valamint a szlovák nemzetiségű lakosok csökkenésében kimutatható lényeges, nagyarányú különbségeket. Szembetűnő azonban ezek alapján az is, hogy Szlovákia lakosai körében a korcsoportok mentén 2001 és 2011 között bekövetkezett fogyás százalékos arányai lényegesen alacsonyabbak, a szlovák nemzetiségű lakosok fogyása a korcsoportok mentén pedig 2001–2011 között lényegesen nagyobb arányú, mint a korábbi népszámolások közötti három időszakban. A felvázolt problémákra milyen

hatással van a nem regisztrált lakosok magas (382 493) száma a 2011-es népszámlálásban – ez szintén a megválaszolandó kérdések közé tartozik.

2.4. A magyar nemzetiségű lakosok korcsoportok mentén bekövetkezett csökkenéseiről

Szlovákia magyar nemzetiségű lakosainak a korcsoportok mentén a népszámolások közötti időszakokban bekövetkezett fogyása terén szintén lényeges különbségeket fedhetünk fel. Az 1980 és 1991 között a magyar nemzetiség csökkenése bizonyos eltolódások mellett követi az országos adatokat, sőt sok esetben a fogyás aránya kisebb az országos arányoktól. Ez még a reszlovakizáció nemzetiségi demográfiai deformációjának a lakosság által véghezvitt kései kiegyensúlyozásának is lehetett a következménye. A többi népszámolási időszakokban azonban a magyar nemzetiségű lakosok számának csökkenése a korcsoportokon belül az országos adatoknál és a szlovák nemzetiségű lakosok adatainál is lényegesen nagyobb arányú volt. A nagyobb arányú csökkenések az idősebb korcsoportok esetében még részben azzal magyarázhatók, hogy e korcsoportok a magyarság körében az országos, de a szlovák nemzetiség arányainál is magasabb arányban vannak jelen, mint az alacsonyabb korcsoportok esetében (l. a 2. táblázatot). A magyar nemzetiségű lakosoknak a korcsoportok mentén az 1980–1991 közötti időszak kivételével valamennyi többi figyelt 10 éves időszakokban, Szlovákia lakosaitól és a szlovák nemzetiségű lakosoktól lényegesen nagyobb arányú csökkenése tetemes hányadában egyértelműen az asszimilációs folyamatok hatásának rovására írható. Ezt a megállapítást annak ellenére igaznak fogadhatjuk el, hogy itt hatást fejtenek ki az általános és egyéb népmozgási folyamatok is, amelyek azonban ilyen nagyarányú csökkenést nem idézhetnek elő. Szembetűnő negatív irányú változást jelez többek között az is, hogy a magyar nemzetiségű lakosok korcsoportos csökkenésének aránya (kivéve az említett 1980–1991 közötti időszakot) folyamatosan és lényegesen növekedett (l. a 4. táblázatot). Például a 25–29 és 35–39 korcsoport esetében 3,50%-ról 7,28%-ra, majd ez 2001–2011-re 10,36%-ra emelkedett. Ilyen arányú növekedés jellemző a többi korcsoportra is. Itt is észrevehető azonban a legfiatalabb korcsoportokra már korábban is felfedett kedvező változás. Ugyanis a népszámolások közötti két utolsó 10 éves időszakra vonatkozó adatok már a magyar népesség csökkenésének javulását jelzik, hiszen az 5–9 és 15–19 korcsoportban a csökkenés aránya 5,71%-ról 5,29%-ra változott, a 0–4 és 10–14 korcsoportnál ez a javulás még szembetűnőbb (6,66%-ról 4,92%-ra). Sőt a legfiatalabb korcsoport esetében a magyar lakosok csökkenésének aránya az utóbbi tíz évben (4,92%) már alacsonyabb, mint a szlovák nemzetiségű lakosok esetében (5,24%). Ugyan kereshetjük máshol is az okokat, de a magyar nemzetiség ilyen nagyarányú csökkenését (szám szerint 108 829) az utolsó 20 évben mindenekelőtt az asszimiláció idézte elő. Ez kell, hogy a népességkutatások fő témája legyen. Ezek a statisztikai adatok arról is tanúskodnak, hogy az elmúlt húsz évben a kisebbségpolitikai koncepciók, mint pl. a minimumelméletek, amelyek eddig uralták e terepet, a továbbiakban már tarthatatlanok. Nem tisztünk itt javaslatokat tenni, víziókat alkotni, de talán nem vagyunk távol a valóságtól, ha leszögezzük, hogy azok a kedvező demográfiai változások, amelyek a statisztikai adatok alapján kikövetkeztethetőkké váltak a magyar nemzeti közösség részére, nem a külső társadalmi, gazdasági, politikai és egyéb változások következményei, hanem mindenekelőtt a szlovákiai magyarság belső identitásmegőrző hajlamának, ösztönének eredménye.

3. A formális művelődés helyzete

Az évenkénti iskolai statisztikai adatok (Štatistická ročenka školstva) viszonylag pontos adatokkal szolgálnak a formális, iskolai művelődésről. A magyar nemzetiség művelődése tekintetében azonban pontosabb, finomabb összehasonlításokat végezhetünk a korcsoportok körében meglévő arányok figyelembevételével. A Statisztikai Hivatal évközi statisztikai becslései, akár más technikai alapú becslések is eltérést mutatnak a népszámlálások éveiben meglévő iskolai statisztikai adatoktól. Ezért a népszámlálások éveiben meglévő iskolai statisztikai adatokat alapul véve és ezeket a korcsoportok viszonylag pontos népszámlálási adataihoz viszonyítva végezzük el az alábbiakban a magyar nemzetiség művelődésének elemzését.

3.1. Óvodai nevelés

Az anyanyelvű művelődés elindítása szempontjából létfontosságú a magyar nyelvű óvodai nevelés. Ugyanis a magyar nevelési nyelvű óvodákba járó gyermekek száma lényegesen befolyásolja a magyar tannyelvű iskolákba való beiratkozást.

A rendszerváltást követő húsz évben azon óvodák száma, amelyekben magyar nevelési nyelvű gyermekcsoportok működtek, ugyan 57-tel csökkent, de a szlovákiai óvodák számának nagyarányú csökkenése miatt százalékos aránya 10,75%-ról 12,11%-ra emelkedett, holott az óvodás 0–4 korcsoporton belül a magyar nemzetiségű gyermekek aránya 8,54%-ról 7,53%-ra csökkent (l. az 5. táblázatot). Ennélfogva a magyar nyelvű nevelést kínáló óvodák száma statisztikailag elégségesnek tekinthető. Az ilyen óvodák eloszlása viszont már egy másik kérdés, mivel mindenekelőtt a szórványban élő magyarok számára a magyar nevelési nyelvű óvodák gyakran elérhetetlenek. A gyermekcsoportok tekintetében a kilencvenes években javulás volt tapasztalható, hiszen a 7,34%-os arány országos szinten lényegesen megközelítette a korcsoport 7,62%-os arányát. Ez a javulás azonban a kétezres évek első évtizedében nem folytatódott, sőt a 6,91%-os arány újból távolabb került a korcsoport 2011/12-es 7,53%-os arányától. Ami az óvodai nevelésben részt vevő gyermekek számát illeti, ez a kilencvenes években lényegesen lecsökkent. A rákövetkező tíz évben ez a csökkenés azonban már nem volt ilyen látványos, mivel a korcsoportba tartozó gyermekek száma alig változott. A magyar nevelési nyelvű óvodákban a gyermekszámok országos százalékos arányainak csökkenése némileg kisebb volt a korcsoportos arányok csökkenésénél. Ezt a magyarság szempontjából kedvező fejlődési tendenciának lehet elkönyvelni, amely abban is megmutatkozott, hogy a szlovák nevelési nyelvű óvodákat látogató magyar nemzetiségű gyermekek száma húsz év alatt (1991–2011) közel ötezerről 1275-re csökkent (százalékban 27,45%-ról 12,64%-ra). Az említett pozitív változások mellett azonban az utolsó három népszámlálás közti időszakban a magyar közösség részéről egy nagyobb odafigyelést igénylő kellemetlen negatív jelenség is megfigyelhető a statisztikai adatok alapján. Mégpedig hogy a magyar nemzetiségű óvodás gyermekek számának országos százalékos aránya (9,62%) lényegesen meghaladta a korcsoporton belüli (8,54%) arányt és még 2001-ben is többletet mutatott ki. Ezzel szemben az utána következő tíz évben (2001–2011) a magyar nemzetiségű óvodás gyermekek száma (-765) hiányba csapott át. Ennek a 2044 úgymond többletnek a 765 hiányba

való lecsökkenése a gyermekszámoknak közel háromezer óvodás gyermek iskolai felkészítésben való részvételének elmaradását jelenti. Az óvodai nevelés eme adatai olyan körülmények között szólnak a bekövetkezett változásokról, amikor 1991 és 2001 között a 0–4 korcsoportba tartozó gyermekek száma Szlovákiában 121 825-tel (30,49%-kal) csökkent. A rákövetkező évtizedben viszont már 2622-vel (0,94%-kal) nőtt. A magyar nemzetiségűek körében a jelzett időszakokban a csökkenés 12 952 (37,97%), illetve 42 (0,20%) volt. A magyar nyelvű óvodai nevelés helyzetéről sokat elárulnak azok a statisztikai adatok, amelyek az óvodák telítettségéről szólnak. 1991-ben Szlovákiában átlagban egy óvodában 50,23 gyermek, 2,30 gyermekcsoport, egy csoportban pedig 21,83 gyermek volt. A magyar nyelvű óvodai nevelésben átlagban egy óvodában 32,63 gyermek, 1,61 gyermekcsoport, egy csoportban 20,25 gyermek volt. Ezek az adatok 2001-ben Szlovákiában 46,43 – 2,31 – 20,10 voltak, 2011-ben 50,31 – 2,53 – 19,81. A magyar nyelvű nevelést illetően ezek az adatok így alakultak: 2001-ben 24,57 – 1,45 – 16,93 és 2011-ben 25,40 – 1,45 – 17,52 (az 5.táblázat adatai alapján).

3.2. Az alapiskolás oktatás

A rendszerváltást követő két évtizedben az alapiskolai oktatásban talán öt változást érdemes kiemelni. Ezek: a kilencvenes évek második felében egy évfolyammal kibővült kötelező alapiskolai képzés; a magán- és felekezeti iskolák megjelenése; az irányítási és fenntartási jogkörök decentralizálása; a 2008-as új ún. iskolai törvény által előidézett, főleg belső, az oktatás tartalmát érintő változások; valamint a tudás és képesség nemzetközi összehasonlító mérési kutatásai (mint a PISA stb.) megjelenése az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában. Mindezek a változások azonban nem bizonyultak elégségesnek ahhoz, hogy lényeges előrelépés történjen főleg az oktatás szellemiségében.

Tudnivaló, hogy vannak csak alsó tagozatos alapiskolák, alsó és felső tagozattal rendelkezők és nyolcosztályos gimnáziumok, amelyek a kötelező alapiskolai képzésből is kiveszik a részüket. A 2011-es iskolai statisztikák szerint még működik Szlovákiában 5 csak felső tagozatos alapiskola is. Itt most csak a hagyományos alapiskolai oktatás elemzésével fogunk foglalkozni.

Szlovákiában 2011-ben a 2202 alapiskolából 731 volt csak alsó tagozatos (33,20%), a magyar nyelvű oktatást nyújtó 268 alapiskolából 127 volt csak alsó tagozatos (47,39%). Már ezek az adatok is sokat elárulnak a magyar közösség közművelődéséről, hiszen a csak alsó tagozatos alapiskolák 17,37%-a magyar nyelvű képzést is nyújt, ami magasan meghaladja a magyar nemzetiségnek mind a korcsoport, mind az összlakosság szerinti arányait.

A kilencvenes években lényegesen csökkent a születések száma Szlovákiában. Ez éreztette hatását az alapiskolai oktatásban is. Az alapiskolák száma a rendszerváltást követő első évtizedben alig változott. Az új évezred első évtizedében azonban már 204 alapiskola, az alapiskolák 8,47%-a szűnt meg. Ugyanabban az időben megszűnt 22 magyar tannyelvű és 7 közös igazgatású szlovák és magyar alapiskola. Ez százalékosan 8,40%-ot, összességében 9,76%-ot tesz ki. A magyar nyelvű oktatást biztosító alapiskolák aránya Szlovákiában az utolsó három népszámlálás időszakában lényegesen

nem változott annak ellenére, hogy az alapiskolás (5–14) korcsoporton belül a magyar nemzetiségűek aránya 8,97%-ról lecsökkent 6,93%-ra (l. a 6. táblázatot).

A táblázatból kiolvasható az is, hogy míg 1991-ben Szlovákiában átlagban 297 tanulója volt egy alapiskolának, 2011-re ez lecsökkent 197 tanulóra. A magyar nyelvű oktatásban átlagosan egy alapiskola tanulóinak száma ugyanazon 20 év alatt 163-ról 114-re csökkent, amely tanulószámok kevéssel többek, mint a szlovákiai átlag tanulószámok fele (54,88% és 57,87%).

Érdemes megjegyezni, hogy az egy alapiskolára eső tanulók számának az előbb említett lényeges csökkenése ellenére az átlagos alapiskolai osztályszám alig változott. Az említett három népszámlálási évben (1991; 2001; 2011) Szlovákiában egy alapiskola átlagosan 11,98; 11,86; 10,74 osztállyal működött. A magyar nyelvű oktatást nyújtó alapiskolákban az átlagos osztályszám 7,18; 7,16; 7,09 volt. Ez is mutatja, hogy az alapiskolai tanulók számának csökkenése az osztályok tanulói létszámának csökkenésében csapódott le a kétezres évek első évtizedében. Szlovákiában a figyelt három népszámolási évben az alapiskolák egy osztályában az átlagos tanulólétszám fokozatosan csökkent (24,75; 21,96; 18,36), húsz év alatt több mint egynegyedével (25,82%). A magyar tannyelvű osztályokban a tanulók száma ennél nagyobb arányban (29,62%-al) csökkent (22,82; 19,22; 16,06) – l. a 6.táblázat adatait.

Ezek a statisztikai adatok egyértelműen jelzik az alapiskolák rendszerére váró szerkezeti átalakítások szükségességét, ami hatványozottan érvényes a magyar nyelvű alapiskolai képzésre.

Most pedig pillantsunk be a magyar nemzeti közösség anyanyelvű közművelődésének problémakörébe. A magyar tannyelvű oktatásban (MT a 6. táblázatban) az alapiskolák és osztályok országos szintű arányaiban az említett húsz év folyamán lényeges változás nem történt. A magyar nyelvű oktatásban részesülő tanulók országos aránya azonban 2001 és 2011 között 6,53%-ról 7,02%-ra nőtt. Ezt pozitívumnak lehet elkönyvelni, mivel az említett tíz év alatt a magyar nemzetiségű gyermekek aránya az alapiskolás korcsoporton belül 7,70%-ról 6,93%-ra csökkent. Az említett pozitív jelenségek számszerűsíthetők is.

Az 1991-es adatok szerint 15 126 magyar nemzetiségű alapiskolás tanuló szlovák nyelvű osztályokban tanult, 2011-re ez a tanulószám lecsökkent 4 875-re (24,01%-ról 13,77%-ra). Mivel a hivatalos statisztikai adatok nem minden évben számolnak be arról, hogy hány magyar nemzetiségű tanuló látogatja a magyar nyelvű alapiskolai oktatást, ezért a magyar alapiskolákba járó szlovák nemzetiségű tanulók viszonylag alacsony száma (1–1,5%) miatt a magyar nyelvű oktatásban részesülő alapiskolás tanulókat magyar nemzetiségűeknek vettük. Ennélfogva ha a magyar nemzetiségű tanulók számából kivonjuk a magyar nyelvű oktatásban részesülők számát (MT), akkor nagy valószínűséggel megkaptuk a szlovák nyelvű oktatásban részesülő magyar nemzetiségű tanulók számát (MN-MT). Ez a szám a minimum, a valóságban valamivel nagyobb a szlovák nyelvű oktatásban részesülő magyar nemzetiségű tanulók száma.

A magyar nyelvű alapiskolai oktatás tehát az elmúlt két évtizedben országos szinten versenyben tudott maradni, sőt némileg növelni is tudta az oktatásban valós részvételi pozícióját. Ezt minden bizonnyal nagy erőfeszítések árán sikerült elérni. A tartalékok azonban kimerülőben vannak, mindenekelőtt a szórványmagyarság iskoláinak és ezek léthelyzetének szempontjából. Itt két frontot kellene megnyitni, az egységes magyar

politika terén a hathatósabb fellépést az állami dirigizmussal szemben, valamint a magyar tannyelvű iskolák új rendszerének, működtetési szerkezetének kialakítása terén. Mind a két fronton való előrelépés késése hosszú távon a magyar nyelvű oktatás eddigi pozícióját veszélyezteti.

A magyar nemzeti közösség közművelődésének állapotáról ad fontos információt, ha megvizsgáljuk a magyar nemzetiség részesedését a megfelelő szintű oktatásban a korcsoportokon belüli arányai szerint (KO). A népszámlálási adatok szerint 1991-ben az alapiskolás (5–14) korcsoport 8,97%-a volt magyar nemzetiségű. Ennek arányában a magyar nemzetiségű alapiskolások számának 64 253-nak kellene lenni (KL, l. a 6. táblázatot), de csak 63 008 volt. Ez 1255 alapiskolás tanuló hiányában mutatkozott meg. Ennek megfelelően 2001-ben már 2052 tanulóval (4,08%) volt több magyar nemzetiségű alapiskolás, mint amennyinek a korcsoportban meglévő arányai szerint kellene lenni. Nagyon elgondolkoztató és további kutatásokat igénylő jelenség ez, hiszen 2011-re ez az ún. alapiskolai többlet 14,94%-ra, 5288 tanulóra nőtt. Ez többek között azzal magyarázható, hogy több tanuló esetében az alapiskolában bejegyzett nemzetiség nem egyezik meg a népszámláláskor bevallott nemzetiséggel. Megfigyelhető, hogy itt az említett változás tendenciája éppen ellenkező irányú, mint az óvodai nevelésben (l. az 5. és 6. táblázatot).

3.3. A középiskolai oktatás

A középiskolai oktatásra, hasonlóan az alapiskolai oktatáshoz, hatással voltak a rendszerváltást követő években bekövetkezett változások. A középiskolai oktatás tömegesedése gyakorlatilag a rendszerváltás idejére már befejeződött. Az irányítási jogkörök decentralizálása, a magán- és felekezeti középiskolák létrehozásának lehetőségei mellett a középiskolai oktatást némileg mozgásba hozta a felsőoktatás tömegesedésének gyors ütemű beindulása. Természetesen az új iskolai törvény rendelkezései is kihatottak a középiskolák szerkezetére és működésére. A kibővült felsőoktatás csábítása felértékelte mindenekelőtt a gimnáziumi oktatást, de az érettségivel végződő szakközépiskolai képzést is. Az európai közoktatás harmonizálásának deklarált igénye csapódott le többek között a 2008-as iskolai törvényben is, amely rendelkezései Szlovákiában a középiskolákat három típusba sorolták. Így ettől kezdve a statisztikai adatok is gimnáziumokra, szakközépiskolákra és konzervatóriumokra készülnek. Az itt figyelt korábbi népszámolási évekre (1991, 2001) ennek megfelelően és ezzel összhangban átdolgoztuk az idevágó statisztikai adatokat úgy, hogy az összehasonlítások és elemzések korrektségét és valódiságát megtarthassuk.

Az alábbiakban nem foglalkozunk a konzervatóriumok statisztikai elemzéseivel, mivel magyar tannyelvű konzervatórium Szlovákiában nem működik és a konzervatóriumokban viszonylag kevés (2011-ben 90, 3,15%) magyar nemzetiségű diák tanult. Az említett változások mellett az elmúlt tíz évben megnőtt a társadalmi igény a középiskolai oktatás tartalmi reformja iránt, amelyben lényeges előrelépést az új közoktatási törvény sem idézett elő.

3.3.1. A gimnáziumi oktatás

A rendszerváltás utáni húsz év középiskolai oktatása többek között a gimnáziumi képzés expanziójáról is szól, hiszen 1991-ben Szlovákiában 147 gimnázium működött, de

2011-ben ezek száma már 248 volt, ami 68,71%-os növekedésnek felel meg. Mivel az állami gimnáziumok száma ezalatt alig változott, ezt a növekedést lényegében a magán- és egyházi gimnáziumok indítása produkálta. Ezek száma 2011-ben 97 volt, vagyis az összes gimnáziumok 39,11%-a magán- vagy egyházi gimnázium. A gimnáziumi diákok száma az említett húsz évben 43,77%-kal emelkedett Szlovákiában. Ettől lényegesen nagyobb arányban, 81,89%-kal emelkedett a gimnáziumi osztályok száma. Már ezek az adatok is jelzik a gimnáziumok működtetésének gazdaságosságában beállt változásokat.

A magyar nyelvű oktatást biztosító gimnáziumok fejlődése nem tudta követni az országos növekedést. Így e gimnáziumok száma húsz év alatt csak 36,84%-kal emelkedett, s benne az osztályok száma is csak az országos növekedésnek kevéssel több mint felével (44,29%) lett több (l. a 7. táblázatot). Szlovákiában 2011-ben 6 magyar magán- és egyházi (1 és 5) gimnázium működött, ez az összes magyar nyelvű oktatást biztosító gimnáziumoknak 23,08%-át teszi ki.

Míg a gimnáziumok és az osztályok számának növekedése többé-kevésbé folyamatos volt a két népszámlálási évtizedben, a diákok száma ingadozóan alakult. A kilencvenes években a diákok száma Szlovákiában 27 067-tel emelkedett (45,74%-kal) a kétezres években azonban már a gimnáziumi diákok száma csökkent (-1168-cal, 1,35%-kal). A magyar nemzetiségű gimnazisták száma ettől lényegesen eltérő módon alakult. A kilencvenes években csak 837-tel (15,92%-kal) emelkedett, a kétezres években pedig az országos csökkenést messze meghaladta, hiszen 1075-tel kevesebb magyar nemzetiségű diák tanult a gimnáziumokban 2011-ben, mint 2001-ben, ami 17,64%-os csökkenést eredményezett.

Mind a szlovákiai, mind a magyar nemzetiségű gimnáziumi diákok számában bekövetkezett ingadozó változást azonban befolyásolta a gimnazista korcsoport (15–19 év) alakulása is. E korcsoport fiataljainak száma 1991-ben Szlovákiában 443 893 volt, amely 2001-re 440 003 főre mérséklődött, de az ezt követő tíz évben, 2011-re már lényegesen, 96 981 fővel (22,04%-kal) csökkent. Az említett korcsoporton belül a magyar nemzetiségűek száma az országos adatoktól újból eltérően változott. A kilencvenes években 5 556-tal (13,12%-kal), a kétezres években pedig már 13 278-cal (36,10%-kal) csökkent. Ezek az adatok is rámutatnak a magyar nemzeti közösség demográfiai mutatóinak az országostól eltérő alakulására (Gyurgyík 1944, Sčítanie 2001, 2011).

Ami a gimnáziumi oktatás belső szerkezetét illeti, Szlovákiában 1991-ben átlagban egy gimnáziumnak 402,53 diákja volt, 12,66 osztállyal működött és egy osztályban 31,80 diák tanult. Ezek az adatok húsz év alatt, 2011-re megváltoztak: egy gimnázium átlagosan 13,65 osztályában 343,03 diák tanult és egy osztályban a diákok száma 25,13 volt. A magyar nyelvű oktatást nyújtó gimnáziumokban az országos átlagtól lényegesen kevesebb a magyar nyelven tanuló diákok száma, és a diákok számának csökkenése is nagyobb arányú volt. Ugyanis átlagosan egy ilyen gimnázium diákjainak száma a taglalt húsz évben 215,21-ről 156,43-ra csökkent, egy osztályban a diákok száma átlagosan pedig 29,21-ről 20,13-ra változott, miközben egy gimnáziumban az osztályok száma 1991-ben átlagban 7,36 és 2011-ben 7,77 volt.

Nagyon lényeges a továbbiakban figyelembe venni a magyar nemzeti közösség szempontjából azt a kedvezőtlen tényt, hogy a középiskolás lakossági korcsoporton (15–19 év)

belül a magyar nemzetiségűek aránya 9,54%-ról fokozatosan csökkent 8,36%-ra, majd 6,88%-ra a jelzett három utolsó népszámlálás adatai szerint. Ez a nagyarányú csökkenés is mutatja a magyar nemzetiség fogyásának felgyorsult ütemét. A korcsoporti arányok fényében most vizsgáljuk meg a magyar nemzetiség magyar nyelvű gimnáziumi oktatásának alakulását.

A magyar nemzetiségű gimnáziumi diákok száma (MN) nem éri el a korcsoportok arányai szerinti számot (KL). Ez a diákszámhiány húsz év alatt 389-ről 835-re emelkedett (MN-KL), százalékosan 7,40%-ról 16,64%-ra. Ez negatívan kihat mindenekelőtt a magyar nemzetiség felsőfokú művelődésére. A magyar nemzetiség gimnáziumi oktatásban való részvételének eme pozícióvesztését abban is tetten érthetjük, ha összehasonlítjuk a korcsoport 2,66%-os aránycsökkenését (9,54–6,88) a magyar nemzetiségű gimnazisták 2,98%-os (8,88–5,90) aránycsökkenésével (I. a 7. táblázatot).

A statisztikai adatokból arra is következtetni lehet, hogy a magyar nemzetiség gimnáziumi művelődésében az elmúlt húsz év során kialakult hátrányos fejlődési tendencia okai a magyar nyelvű oktatásban vagy azon kívül keresendők.

A magyar nyelvű gimnáziumi oktatás abszolút diákszámait tekintve, hasonlóan a magyar nemzetiségű diákok számához, nagyon lehangoló kép tárul elénk. A kilencvenes években ugyan 21,84%-kal nőtt a magyar nyelven tanuló gimnáziumi diákok száma, de ez messze elmaradt az országos növekedés 45,74%-a mögött. A kétezres évek első évtizedében a magyar nyelven tanuló gimnazisták száma viszont lecsökkent az 1991-es év szintjére. Összességében húsz év alatt Szlovákiában a gimnazisták száma 25 899-el emelkedett, míg a magyar tannyelvű gimnáziumi képzésben a diákok száma alig változott (22-vel csökkent). Ha viszont a korcsoport arányaihoz viszonyítva megnézzük a magyar nyelvű oktatásban részesülő gimnazista diákok országos arányait (MT), akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar nyelvű gimnáziumi oktatás pozíciója húsz év alatt nem gyengült, sőt statisztikailag nem értékelhető módon némileg erősödött. Ez többek között abból olvasható ki, hogy míg húsz év alatt (1991–2011) a korcsoporton belül a magyar nemzetiségűek aránya (KO) 2,66%-kal csökkent és a magyar nemzetiségű gimnáziumi diákok aránya (MN) 2,98%-kal lett kevesebb, addig a magyar nyelven tanuló gimnazisták aránya ezektől kisebb mértékben 2,13%-kal (6,91–4,78) csökkent.

Még egy statisztikai adatot figyelünk a magyar nyelvű oktatással kapcsolatban, éspedig a szlovákul tanuló magyar nemzetiségű diákok számának és arányainak változását. Hasonlóan az alapiskolai oktatás elemzéséhez, a hivatalos statisztikai adatok híján itt is azokat tekinthetjük szlovák nyelvű gimnáziumot látogató magyar nemzetiségű diákoknak, akik nem magyar tannyelvű gimnáziumokban tanulnak (MN-MT). Ezen diákok száma a három utolsó népszámlálási évben csökkenő tendenciát mutatott (1167, 1111, 951). Ennél pontosabb, finomabb értelmezésre adnak okot ezek százalékos arányainak változásai, amelyek szerint 1991-ben a magyar nemzetiségű gimnáziumi diákok 22,20%-a tanult szlovák nyelven. Tíz év alatt lecsökkenve 18,23%-ra, de az utána következő évtizedben, 2011-re újból emelkedő tendenciát mutat a maga 18,95%-os arányával.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Szlovákiában a gimnáziumi képzés expanziója megállt, és az intézmény működtetése a demográfiai hullámvölgy hatása miatt egyre jobban a gazdaságosság szorításába kerül. Egyik lehetséges kivezető út a középiskolai

oktatás integrációja lehet, amelynek azonban főleg a kisvárosokban működő középiskolák lehetnek a vesztesei. Ez hatványozottan érvényes a magyar nyelvű gimnáziumi képzésre is. A magyar nyelvű képzésről elmondható, hogy a rendszerváltást követő húsz évben arányaiban megtartotta az elért pozícióját. Nem sikerült azonban olyan látványosan csökkenteni a szlovák nyelvű gimnáziumok magyar nemzetiségű diákjainak számát és arányait, mint az alapiskolai oktatás terén. A megnövekedett magyar nyelvű továbbtanulási lehetőségek (Selye Egyetem, bolognai folyamat, Magyarország) sem hatottak annyira ösztönzően a magyar nyelvű gimnáziumi képzés fejlődésére az elmúlt tíz évben, mint azt sokan remélték.

3.3.2. A szakközépiskolai oktatás

Amint említettük, a szakközépiskolai oktatásba tartoznak a hivatalos statisztikák szerint a korábban (2008 előtt) létezett szakközépiskolák, szakmunkásképző intézmények is függetlenül attól, hogy érettségivel vagy anélkül engedik ki a diákokat az életbe. A középszintű szakképzésben a jelzett két évtizedben lényeges változások mentek végbe. Az oktatás tartalmát és formáját nagyban befolyásolták nemcsak a gazdaság szerkezeti átalakulásai, hanem az oktatási eszközök gyors változása is, mindenekelőtt az információs kommunikációs technológiák terén. A termelőágazatok és a szolgáltatások számára szükséges szakok vonzása egyre jobban csökkent. Az iskolák e megváltozott gazdasági és társadalmi környezetben rá voltak kényszerítve a szerkezeti változtatásokra. Ennek ellenére több területen középszintű képesítést igénylő szakember hiánya mutatkozik a munkaerő piacán. Ezeken kívül a középiskolás korcsoportba (14–19 év) tartozó fiatalok közel 100 ezer fővel való csökkenésének hatása leginkább a szakközépiskolai oktatásban mutatkozott meg. Most pedig engedjük megszólalni a statisztikai adatokat.

A szakközépiskolák számában az elmúlt két évtizedben teljesen ellentétes változás állt be. Míg a 90-es években számuk 152-vel nőtt 736-ra, a kétezres évek első évtizedében lényegesen, 262-vel, 35,60%-kal csökkent (l. a 8. táblázatot). A magyar nyelvű szakoktatást biztosító középiskolák rendszere – mint általában a magyar nyelvű közoktatást szolgáló iskolák rendszere is – az ötvenes években alakult ki, a gimnáziumi szintű képzéstől azonban eltérő politikai indíttatás szerint. A magyar tannyelvű gimnáziumok mindig túlsúlyban voltak az ún. közös igazgatású, szlovák és magyar nyelvű oktatást biztosító gimnáziumokkal szemben (2011-ben 19:7). A szakközépiskolák esetében ez éppen fordítva volt (2011-ben 10:30). Ennélfogva a magyar nyelvű oktatást biztosító szakközépiskolák száma az országos adatokhoz hasonló módon változott, pl. a kétezres években 22-vel, 35,48%-kal csökkent. A magyar tannyelvű szakközépiskolák száma az említett arányoktól azonban eltérő módon változott. A kilencvenes években 6-tal növekedett (50%), a kétezres években 8-cal csökkent, ami 44,44%-os csökkenésnek felel meg. A statisztikai adatokkal elmondható, hogy a magyar tannyelvű szakközépiskolák a jelzett húsz évben megtartották pozíciójukat, hiszen 1991-ben az összes szakközépiskolák 2,05%-át tették ki, ez 2011-ben 2,11% volt. E húsz év alatt a magyar tannyelvű szakközépiskolák száma 16,67%-al csökkent, országos szinten ezalatt a csökkenés 18,84%-os volt.

Az osztályok száma az iskolák számától eltérően változott. Szinte egyenletesen csökkent a két évtizedben (750; 8,46% és 712; 8,77%), összességében 16,48%-kal,

arányosan az iskolák csökkenésével. A magyar tannyelvű osztályok száma ennél kedvezőbben csökkent, összességében csak 7,09%-kal. Ez mutatkozik meg a magyar tannyelvű osztályok országos szintű arányának fokozatos növekedésében is 4,61%-ról 5,13%-ra húsz év alatt, ami újból igazolja a magyar nyelvű szakoktatás elért pozíciójának tartását.

A szakközépiskolás diákok számának alakulása, változása azonban más következtetések levonására is ad okot. A diákok száma a szóban forgó két évtizedben gyakorlatilag egyenletesen, országos szinten 28,79%-kal, tehát nagyobb arányban csökkent, mint az iskolák és osztályok csökkenése volt. A magyar nyelvű oktatásban részesülő diákok száma ennél kisebb arányban, 25,34%-kal csökkent. Ez mutatkozik meg e diákok (MT) országos arányainak csekély növekedésében is (4,35%-ról 4,57%-ra). A magyar nyelvű középszintű szakoktatás pozíciójának megtartása a diákok eme számában és arányaiban is megmutatkozott.

Az anyanyelvű szakközépiskolai oktatás fontosságát elismerve nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az alapiskolai és gimnáziumi képzéshez viszonyítva a kezdetektől a mai napig lényegesen magasabb a szlovák nyelven tanuló magyar nemzetiségű szakközépiskolás diákok aránya. Az utolsó három népszámlálási év statisztikai adatai szerint ugyan fokozatosan csökkent 49,39%-ról 35,56%-ra, de a csökkenés arányosan nem jelent meg a magyar nyelvű szakoktatás gyarapodásában, erősödésében. A számokban kifejezhető 5823 fős csökkenés (MN-MT, 10 083-4260) közel 58%-osnak felel meg, amit mindenekelőtt a magyar nemzetiségűek korcsoporton belüli számának csökkenése idézett elő.

A felsorolt részletek mellett a magyar nemzetiség szakközépiskolai művelődésében a jelzett évtizedben a statisztikai adatok kedvező fejlődési tendenciákra is ráirányítják a figyelmet. A korcsoportba tartozók számának arányaihoz viszonyítva növekedett a magyar nemzetiség szakközépiskolai oktatásban való részesedése és 2011-re már 7,09%-os arányával meghaladta a korcsoporton belüli 6,88%-os arányt. Számokban az 1991-es 2226 diákhiány (-10,90%), húsz év alatt fokozatosan +354 diáktöbbletre (+2,96%) változott. Ha azonban ezeket az adatokat a gimnáziumi oktatás megfelelő adataival hasonlítjuk össze, amelyek szerint a magyar nemzetiségnek húsz év alatt a gimnáziumi képzésben mutatkozó hiánya -7,4%-ról több mint kétszeresére, -16,64%-ra emelkedett, akkor azt mondhatjuk, hogy a szakközépiskolai képzés gyarapodása a diákok számát illetően a gimnáziumi képzés rovására történt. A magyar nemzetiségű fiatalok továbbtanulási lehetőségei szempontjából az ecsetelt fejlődési tendenciák nem tekinthetők egyértelműen kedvező változásoknak. Ezektől eltekintve az a tény, hogy a szakközépiskolai képzésben Szlovákiában a magyar nemzetiségűek 7,09%-os aránya meghaladta a népszámolási adatok szerint a korcsoporton belüli 6,88%-os arányát, önmagában is figyelemreméltó változás.

A szakközépiskolai oktatás belső struktúrájára irányítva a figyelmet, a két népszámolási évtizedben lezajlott változások itt is éreztették hatásukat. Szlovákiában 1991-ben egy szakközépiskolának átlagosan 406,34 diákja volt, 15,19 osztállyal működött és egy osztályban 26,75 diák tanult. A kilencvenes években a szakiskolák nagyobb arányú növekedése miatt 2001-ben egy iskolára átlagban csak 280,37 diák jutott, az osztályok száma 11,03-ra csökkent és egy osztályban a diákok száma 25,41 volt. Ezek a

számok 2011-re így alakultak: egy iskolában átlagosan 356,49 diák tanult, 15,63 osztállyal működött, egy osztályban 22,81 diák volt.

Egy magyar nyelvű oktatást biztosító szakközépiskolában a magyar tannyelvű oktatásban részesülő diákok átlagszáma 1991-ben 202,55 volt, egy iskolában átlagban 8,02 osztály működött és a diákok átlag létszáma egy osztályban 25,26 volt. A változások az országos változásokat követték. Így 2001-re egy ilyen iskola átlagosan 6,55 osztályában 144,53 diák tanult és egy osztályban a diákok száma 22,07 volt. 2011-ben pedig egy magyar nyelvű oktatást nyújtó szakközépiskolában átlagosan 192,98 diák tanult magyar nyelven és 9,50 osztályban 20,31 volt az átlag diákszám. A magyar nyelvű oktatásban tehát egy iskola átlag diák- és osztályszáma alig haladja meg az országos átlag felét.

Összefoglalásként elmondható, hogy a rendszerváltást követő húsz évben a gazdaságban és társadalomban lezajlott szerkezeti átalakulások, valamint a demográfiai lejtő leginkább a szakközépiskolai oktatásban éreztette hatását. Ezeknek a kihívásoknak azonban nem tudott maradéktalanul eleget tenni. Mindenekelőtt adós maradt a szakképzés tartalmi reformjával. A valóságközeli, aktuális, gyakorlatorientált képzés kihívásaira rugalmasan reagáló képzést az európai munkaerőpiac kinyílása sem tudta kellőképpen befolyásolni. A jogalkotás az európai adaptálására összpontosult, figyelmen kívül hagyva a gazdaság helyi, regionális szintű átalakulásához kapcsolódó rugalmas szakképzést elősegítő jogalkotást. A szakközépiskolai művelődés éltetője ennélfogva továbbra is a társadalomban meglévő belső és külső igény bizonyos műveltségi szint elérésére. A magyar nemzetiség szakközépiskolai művelődése, de a magyar nyelvű középszintű szakképzés is a jelzett húsz évben megtartotta elért pozícióját, sőt a statisztikai adatok elemzése alapján bizonyos pozitív irányú fejlődés tendenciái is megjelentek, ezek ösztönzői azonban nem a modernizációs tartalékok aktiválásában rejlenek.

3.4. A felsőoktatás

3.4.1. Bevezető

Az utolsó három népszámlálási évvel közrezárt két évtizedben Szlovákiában a formális művelődés felsőoktatási részében történtek a legnagyobb változások. A teljes szerkezeti átalakulások elindító hordozói a főiskolákról szóló törvények voltak. Ezek közül is két törvény volt meghatározó jelentőségű, mégpedig az 1990. július 1-jével hatályos 172/1990. sz. (Zákon o vysokých školách), valamint a 2002. április 1-jével életbe lépett, teljesen új szemléletet tükröző 131/2002. sz. felsőoktatási törvény. Az első legfontosabb hozadéka az egyetemi autonómia visszaállítása, az akkreditáció bevezetése és a többszintű felsőoktatás megalapozása volt, teret biztosítva mind a duális, mind a lineáris modell kialakulásához. A második törvény jelentősége főleg abban nyilvánult meg, hogy egyértelműen rendelkezett a Bolognai Nyilatkozatban lefektetett elvek bevezetéséről, mindenekelőtt a háromszintű felsőoktatásról és az egységes európai kreditrendszerről (ECTS). Ezzel csaknem egy időben vezették be Szlovákiában a felsőoktatás normatív támogatási rendszerét, amely a felsőoktatási intézmények irányításához egy teljesen új stratégiai hozzáállást vont maga után. Ez lényegesen befolyásolta az induló szlovákiai magyar felsőoktatás intézményesülésének koncepcióját is. Ezeken kívül a felsőoktatási törvények több módosítása, kiegészítése történt meg ez alatt az idő alatt,

amelyek részleteiben pontosították a törvényes rendelkezéseket. Az említett törvények a rendszerváltó országok közül az elsők között nyitották meg a felsőoktatás új irányú fejlődésének kapuit. A húsz év felsőoktatásában lezajlott változások legfontosabb hozadékai között tartjuk számon többek között azt, hogy lényeges előrelépés történt az európai felsőoktatási rendszerek harmonizációja terén, maga után vonva a kibővült hallgatói és oktatói mobilitás lehetőségét, az oktatás és tudományos kutatás terén az intézményi együttműködés kiszélesítését és az eredmények összehasonlítását.

A szlovákiai felsőoktatás szerkezetileg egyértelműen a bolognai folyamatként ismert rendszerben működik, megengedve az ún. összevont teljes (5-6 éves) egyetemi tanulmányi programok létezését is. Több európai országban (pl. Magyarország, Németország) egymás mellett működtetik a bolognai rendszert és a korábban meghonosodott felsőoktatási rendszert s ezek ötvözetét. Így pl. Magyarországon nyolcszintű felsőfokú képzést különböztetnek meg. Ezek a következők: felsőfokú szakképzés, főiskolai szintű képzés, egyetemi szintű képzés, alapképzés, mesterképzés, osztatlan képzés, szakirányú továbbképzés és a PHD, DLA képzés. Míg Szlovákiában nappali és extern munkarendben folyó felsőoktatást különböztetnek meg, Magyarországon nappali, esti, levelező és távoktatású munkarendekben folyhat az oktatás. A csehországi felsőoktatás szerkezete szinte teljesen megegyezik a szlovákiaival.

E fejezetben mindenekelőtt a szlovákiai magyar nemzeti közösség felsőfokú művelődésének elemezésével foglalkozunk. A nyitott európai oktatási rendszerek jóvoltából és mindenekelőtt a nyelvi korlátok nemléte, valamint a csehországi és magyarországi hagyományosan színvonalas felsőoktatás vonzása miatt lényegesen megnőtt az utóbbi 10-15 évben a csehországi és magyarországi felsőfokú intézményekben tanuló szlovákiai fiatalok száma. Az 1995/1996-os tanévben a magyarországi felsőoktatási intézményekben 373 szlovákiai fiatal tanult, a 2011/2012-es akadémiai évben pedig már az összes munkarendben e tanulók száma 2533 volt (l. Oktatás 2011). Csehországban az összes munkarendben tanuló szlovák állampolgárságú hallgatók száma tíz év alatt (2001–2011) 5387-ről 25 487-re emelkedett (l. Statistika 2011). Ezen hallgatók között viszonylag magas a magyar nemzetiségűek aránya. A most említett statisztikai adatok is azt igazolják, hogy a szlovákiai magyar nemzetiség felsőfokú művelődésének tanulmányozását nem elég csak a szlovákiai állapotokra korlátozni. Ennélfogva Szlovákia, Magyarország és Csehország felsőoktatási intézményeiben tanuló szlovák állampolgárságú hallgatók összesített statisztikai adataira fogunk támaszkodni (l. a 9. táblázatot), kivéve az 1991/1992-es tanévet, amelyről nem rendelkezünk biztos adatokkal a külföldön tanuló hallgatók nemzetiségi összetételéről. Ezért e tanévre csak a szlovákiai adatok szerepelnek a táblázatban. Megjegyzendő, hogy ebben az időben még a pártállam engedélyével lehetett csak külföldön tanulni és a más országban tanuló hallgatók száma is elenyészően alacsony volt, ami lényegesen nem korrigálja a hazai statisztikai adatokat. A hivatalos statisztikák Szlovákiában csak a nappali munkarendben és az első, valamint második (Bc., Mgr.) szintű képzésben tanuló hallgatók nemzetiségi összetételéről adnak tájékoztatást, ezért itt mi is csak az ilyen hallgatók statisztikai adataira fogunk támaszkodni.

A magyar nemzetiségű szlovákiai fiatalokat évtizedeken keresztül vonzották a csehországi (brünni, prágai) felsőoktatási intézmények. Egy-egy országban tanuló hallgatóknak a statisztikák az állampolgárságukat regisztrálják, a nemzetiségüket nem. Ezért Csehország viszonylatában az ott tanuló szlovákiai felsőoktatási hallgatók között a

magyar nemzetiségűek arányát ugyanolyan arányúnak vettük, mint amilyen a magyar nemzetiségű hallgatók aránya Szlovákiában. 2001-ben Szlovákiában a nappali hallgatók 4,51%-a volt magyar nemzetiségű, ezért a Csehországban nappali munkarendben tanuló szlovák állampolgárságú 4748 hallgató 4,51%-át, vagyis 214 hallgatót tekintettünk magyar nemzetiségűnek. Magyarország viszonylatában ezt a módszert nem lehet alkalmazni, ezért az ott tanuló valamennyi szlovák állampolgárságú hallgatót magyar nemzetiségűnek vettük. A szlovákiai és a csehországi nagyban teljesen azonos felsőoktatási helyzetnek megfelelően a teljes értékű felsőoktatási diplomát adó képzési szintek összehangolása érdekében a magyarországi képzési szintek közül a statisztikai adatokból kihagytuk a felsőfokú szakképzés és a szakirányú továbbképzés adatait, mivel ezeket már az egész életen át tartó továbbképzés kategóriájába tartozónak tekintettük. Tudatában vagyunk annak, hogy az így nyert statisztikai adatok megközelítő pontosságúak, de százalékos arányaiban nagyon közel állnak a valós arányokhoz, s ennélfogva elemzés tárgyává tehetők. Ily módon az említett három országra kiterjedő statisztikai adatokat a 9. táblázat tartalmazza.

3.4.2. A szlovákiai magyarság felsőfokú művelődésének statisztikai adatai

A nappali munkarendű felsőoktatás statisztikai adataiból kiolvasható, hogy a felsőoktatás tömegesedésének üteme folyamatos volt a két utolsó népszámlálási évtizedben. Ez érvényes a magyar nemzetiség művelődésére is. A szlovákiai felsőoktatási intézményekben ugyan az utolsó három népszámolási évben a magyar nemzetiségű hallgatók aránya fokozatosan csökkent (4,92%; 4,51%; 4,40%), de a külföldön tanuló hallgatók számának növekedése jóvoltából a szlovák állampolgárságú felsőoktatási hallgatók körében 4,92%-ról 5,62%-ra emelkedett. Meglepő eredmény viszont az, hogy a komáromi magyar egyetem létrehozása ellenére a kétezres években a magyar nemzetiségű hallgatók aránya már nem emelkedett.

A magyar nemzetiségnek a népszámolási adatok által szolgáltatott felsőoktatási (20–24 év) korcsoporton belüli arányai szerint kiszámított felsőoktatási hallgatói számadatok viszont kedvező fejlődési tendenciára utalnak. Ugyanis míg 1991-ben 51,27%-kal volt kevesebb nappali magyar nemzetiségű felsőoktatási hallgató, ez a hiány 2011-re 21,90%-ra mérséklődött. A felsőoktatás tömegesedése miatt azonban számbelileg még mindig 2432 magyar nemzetiségű hallgatóval kellene többnek lenni a nappali munkarendű felsőoktatásban ahhoz, hogy a korcsoportos arányát elérje. Ez tekinthető lényegében a szlovákiai magyar nemzeti közösség egyik lényeges modernizációs tartalékának.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a szlovákiai magyarság körében nőtt az igény a magasabb felsőfokú műveltség megszerzése iránt. Ez némileg már megmutatkozik a legmagasabb felsőfokú végzettségű lakosok statisztikai adataiban, ha figyelembe vesszük, hogy az összlakosság körében a magyarság aránya húsz év alatt 10,76%-ról 8,49%-ra csökkent, viszont a legmagasabb felsőfokú végzettségű lakosok körében a magyarság aránya alig változott, mégpedig 5,35% 1991-ben, 5,33% 2011-ben (l. a 11. táblázatot). E tekintetben a magyar nemzetiség lemaradása még így is tetemes. A 2011-es adatok szerint Szlovákia lakosainak 13,86%-a rendelkezik legmagasabb felsőfokú végzettséggel, a magyar nemzetiségű lakosoknak viszont csak a 8,69%-a rendelkezik felsőfokú diplomával. A szlovákiai arányok szerint számban 63 544 magyar

nemzetiségű lakosnak kellene felsőfokú műveltséggel rendelkeznie, de számuk csak 39 830. A 23 714 magyar diplomás lakos hiánya a magyar nemzeti közösség hátrányos helyzetére utal, mindenekelőtt a magasabb társadalmi és gazdasági pozíciók elérése tekintetében.

Most pedig térjünk ki annak statisztikai elemzésére, hogy a komáromi magyar egyetem a 2004-es megalakulásával milyen változásokat hozott a szlovákiai magyar nemzetiség felsőfokú művelődésében. A jelzett három országra kiterjedő nappali munkarendben tanuló felsőfokú hallgatók összesített adatai szerint a szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű hallgatók aránya, akik Magyarországon tanulnak, 2001 és 2011 között csak kis mértékben 21,46%-ról 22,81%-ra emelkedett. Ezzel szemben a Csehországban tanuló szlovák állampolgárságú felsőoktatási hallgatók aránya az említett tíz évben 4,79%-ról 11,35%-ra nőtt. A szlovákiai felsőoktatási intézményekre vonatkozó adatok szerint Szlovákiában a magyar nemzetiségű hallgatók aránya a három népszámlálási évben így alakult: 1991-ben 4,92%, 2001-ben 4,51%, 2011-ben 4,40%. A Selye Egyetem hozadékát abban lehetne mérni, hogy a kétezres években a kilencvenes évekhez képest felgyorsult-e a magyar nemzetiségű hallgatók arányának közeledése a magyar nemzetiségűek korcsoporton belüli arányaihoz. Ezek különbsége sorrendben a három népszámolási évben 5,17, 3,99 és 2,82 volt a szlovákiai felsőoktatásban. A három országra kiterjedő adatok szerint e különbségek pedig így alakultak: 5,17; 2,82 és 1,58 (I. a 9. táblázatot). Ezen adatok, de a magyar nemzetiségű felsőfokú hallgatók hiányának százalékos csökkenése is arra utal, hogy a kétezres évek első évtizedében a korábbi évtizedhez viszonyítva a magyar nemzeti közösség felsőfokú művelődésben figyelemreméltó javulás nem történt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a komáromi magyar egyetem létrehozása a felsőoktatási hallgatók átcsoportosításában idézett elő változásokat. Ennek felkutatása érdekében megvizsgáltunk nyolc olyan domináns egyetem hallgatói körében bekövetkezett változást, amely egyetemeken a legnagyobb számban tanulnak a magyar nemzetiségű fiatalok. E nyolc egyetem a következő: a pozsonyi Comenius Egyetem, a kassai Šafárik Egyetem, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, a pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetem, a Kassai Műszaki Egyetem, a Pozsonyi Közgazdasági Egyetem, a nyitrai Szlovák Mezőgazdasági Egyetem és a komáromi Selye János Egyetem. A 10. táblázat tartalmazza a magyar nemzetiségű hallgatók számát Szlovákiában (MNSz), összesen a jelzett három országban (MNÖ), valamint a fenti 7 egyetemen (Selye nélkül MN7E), ill. 8 egyetemen (Selyével MN7E+S), és ezek egymáshoz viszonyított százalékos arányait.

A Szlovákiában tanuló magyar nemzetiségű felsőfokú hallgatók 93,02%-a volt 1991-ben az ún. domináns hét egyetem hallgatója, amely 2001-ben 91,68%-ra változott. Ez az arány 2001 és 2011 között közel 30%-kal csökkent 61,78%-ra. A három országra kiterjedő statisztikai adatok esetében a domináns egyetemeken a magyar nemzetiségű hallgatók aránya a Magyarországon tanuló szlovákiai fiatalok számának gyors növekedése miatt az előbbiektől eltérően alakult. E hét egyetemen 2001-ben az összes számba vett magyar nemzetiségű hallgatóknak 68,51%-a tanult, amely arány 2011-re lecsökkent 42,20%-ra. Nyolc domináns egyetemen a magyar nemzetiségű hallgatók százalékos aránya a következőképpen alakult: Szlovákiában 1991-ben 93,02%, 2001-ben 91,68%, 2011-ben 86,34% és összességében 1991-ben 93,02%, 2001-ben 68,51%, 2011-ben 58,98% (Štatistické ročenky 2001, 2011).

A Magyarországon tanuló szlovákiai felsőoktatási hallgatók száma a jelzett két évtizedben csaknem egyenletesen nőtt, 2001 és 2011 között közel 800 hallgatóval, de ezen években a Szlovákiában tanuló magyar nemzetiségű hallgatókhoz viszonyítva arányuk 28,72%-ról 33,39%-ra nőtt. A három országra kiterjedő statisztikai adatok szerint a magyar nemzetiségű felsőfokú hallgatóknak 2001-ben 21,46%-a, és 2011-ben 22,81%-a tanult Magyarországon (Oktatás 2011).

A fenti adatok alapján tehát elmondhatjuk, hogy a domináns egyetemeken a magyar nemzetiségű hallgatók aránycsökkenéseit mindenekelőtt a Magyarországon tanuló szlovákiai fiatalok számának növekedése idézte elő. A komáromi magyar egyetem létrehozása nem aktivizálta a magyar nemzetiség felsőoktatási hallgatói tartalékait, hanem a szlovákiai egyetemekről, mindenekelőtt a 7 domináns egyetemről vonta el a magyar nemzetiségű hallgatókat. A legnagyobb veszteségeket 2001 és 2011 között a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem könyvelhette el, ahol a magyar nemzetiségű hallgatók aránya 18,72%-ról 8,65%-ra csökkent, a kassai Šafárik Egyetemen az arány 6,45%-ról 2,63%-ra csökkent, a Kassai Műszaki Egyetemen 5,09%-ról 3,16%-ra, a nyitrai Szlovák Mezőgazdasági Egyetemen 6,18%-ról 3,77%-ra. Összességében a 7 domináns egyetemen az említett tíz év alatt a magyar nemzetiségű hallgatók aránya 6,11%-ról 4,78%-ra csökkent. A magyar nemzeti közösségnek az említett egyetemek által nyújtott szakképzésben való aránycsökkenése modernizációs veszteségként könyvelhető el.

3.4.3. A középszintű és felsőfokú művelődés kapcsolata

Amint fentebb már említettük, a rendszerváltás utáni két évtizedben a szlovákiai magyarság körében nőtt az igény a felsőfokú művelődés iránt. Ez mutatkozik meg a magyar nemzetiségű hallgatók százalékos arányának növekedésében a korcsoporton belüli arányai szerint kiszámított felsőfokú hallgatók számához viszonyítva. Szlovákiában a három népszámlálási évben ezek az arányok fokozatosan 1991-ben 48,73%-ról 2001-ben 53,11%-ra és 2011-ben 61,06%-ra emelkedtek. A három országra kiterjedő adatok szerint az arányok (48,73%, 66,80%, 78,10%) még kedvezőbben alakultak (a 9. és 10. táblázat adatai alapján).

A felsőoktatási intézmények szakkínálatainak lényeges kibővülése a bolognai rendszer bevezetésének időszakában, a normatív támogatás hatása miatt fellazult felvételi követelmények, de az európai nyitás is mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy megnövekedett a fiatalok igénye a felsőfokú képzettség elérése iránt. Ennek következményeként a kilencvenes évekhez képest, amikor gyakorlatilag nem változott, a kétezres években lényegesen megnőtt Szlovákiában a gimnáziumot és szakközépiskolát látogató tanulók számának százalékos aránya a középiskolás (15–19) korcsoportba tartozó fiatalok számához viszonyítva. Míg 2001-ben ez az arány 66,49%-os volt, 2011-re már 74,06%-ra emelkedett. Itt is lemaradás tapasztalható a magyar nemzetiség részéről, hiszen az említett arányai (60,28% és 71,96%) a szlovákiai szint alatt maradtak. Bizonyos kiegyenlítődés azonban tapasztalható, mivel a 2001-es százalékos arányok különbsége 6,21%-ról 2011-re lecsökkent 2,10%-ra.

Figyelembe véve a középiskolai oktatás sokrétűségét, de a felsőoktatási programok különböző hosszát is, bizonyos társadalmi szempontból fontosnak tekinthető megvizsgálni a felsőoktatás expanziójának ütemét. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Szlovákiában az első szintű (Bc) végzős hallgatók túlnyomó többsége folytatja tanul-

mányait a második szintű képzésben, akkor az összehasonlítások érdekében a középiskolás képzés hosszát négy évnek, a felsőoktatás hosszát pedig öt évnek vehetjük.

Az említett három ország összesített nappali munkarendű felsőoktatási hallgatói statisztikáit alapul véve most hasonlítsuk össze az egy évfolyamra eső felsőoktatási hallgatók számát a Szlovákiában tanuló egy évfolyamra eső középiskolás (gimnázium + szakközépiskola) diákok számával. A szlovák állampolgárságú egy évfolyam felsőoktatási hallgatók száma 1991-ben az egy évfolyamra eső középiskolás diákok számának 14,15%-át alkotta. 2001-ben már 27,10% volt az arány és 2011-ben közel ötven százalékot (48,57%) tett ki. A magyar nemzetiségű hallgatók és diákok eme aránya az említett népszámlálási években lényegesen alacsonyabb volt, rendre 8,04%, 20,31% és 2011-ben elérte a 40,81%-ot. Ezek az adatok egyértelműen a felsőoktatás tömegesedésének gyors ütemét igazolják, de arra is rámutatnak, hogy a mostani korosztályok fiataljainak többsége már felsőfokú diplomával fog rendelkezni. A magyar nemzetiség számára továbbra is az lehetne az egyik legfontosabb oktatásügyi feladat, hogy megtalálja azokat a társadalomban, gazdaságban rejlő eszközöket, amelyekkel magasabb műveltségi szint elérésére lehetne ösztönözni fiataljait. A szlovákiai magyarság további megoldásra váró művelődési problémája a külföldön tanuló felsőoktatási hallgatók magas száma. Ez előny lehetne, ha tanulmányaik befejezése után Szlovákia magyarlakta területein helyezkednének el a munkaerő piacán. Azonban túl nagy modernizációs vesztesége a szlovákiai magyarságnak az, hogy minden 4-5. felsőoktatási hallgatója Magyarországon végzi tanulmányait, akik közül az évtizedes tapasztalatok alapján csak nagyon kevesen térnek vissza szülőföldjükre munkavállalóként.

4. A műveltségi szintről

A népszámlálási adatszámok között megtalálhatók az összlakosság és a nemzetiségek által elért a legmagasabb műveltségi szintről szólók. Ezen adatszámokat az elemzések szemléletesebbé tétele végett a magyar nemzetiség szempontjából százalékos arányai szerint is feldolgoztuk, nemcsak össz-szlovákiai, hanem a szlovák nemzetiségű lakosok viszonylatában is. A lakossági számadatokat kiegészítettük a vertikális és horizontális százalékos adataival (l. a 11. táblázatot). Így pl. a táblázatból kiolvasható, hogy 2011-ben a szlovákiai lakosok (Sz) 52,63%-ának volt legmagasabb középiskolai végzettsége és közöttük a magyar nemzetiségűek (MN) százalékos aránya 8,74% volt. Ugyanilyen végzettségű lakosok között a magyar nemzetiségű lakosok aránya a szlovák nemzetiségű (SzN) lakosokhoz viszonyítva azonban már 10,52%-ot tett ki. Az volna az optimális állapot, ha a magyar nemzetiségűek vertikális százalékos arányai megegyeznének a szlovák nemzetiségű, ill. Szlovákia lakosainak százalékos adataival, horizontálisan pedig az egyes műveltségi szinteken belül a magyar nemzetiségű lakosok aránya megegyezne az összlakosság körében levő arányával. A legmagasabb középiskolai műveltségű lakosok körében tehát a magyar nemzetiség részesedése optimálisnak tekinthető (l. a 11. táblázatot).

A többi műveltségi szint tekintetében azonban nem ilyen optimális a magyar nemzetiség helyzete.

A magyar nemzeti közösség műveltségi szintbeli lemaradásáról tanúskodik már az az adat is, hogy közülük a legmagasabb alapiskolai végzettséggel rendelkezők száza-

lékos aránya 28%-ot tesz ki, holott a szlovákiai, de a szlovák nemzetiségű lakosok körében is lényegesen kisebb (14%) arányban vannak az alapiskolás műveltségűek. Ez megmutatkozik a horizontális adatokban is, hiszen az alapiskolai végzettségű magyar lakosok 12,49%-os, ill. 16,20%-os aránya lényegesen magasabb, mint az összlakossági arányai (8,49%, 10,53%). A legmagasabb felsőfokú végzettségű lakosok körében a magyar nemzetiségűek adatai éppen ellenkező előjelűek. Itt a magyar nemzetiségnek mind a vertikális, mind a horizontális adatai lényegesen alacsonyabbak az optimálisnál. A magyar nemzetiségű lakosok 8,69%-a rendelkezik felsőfokú diplomával, az országos átlag pedig 14% körül mozog. A szlovákiai magyarság hátrányos helyzete a műveltségi szint tekintetében valójában egész létének évtizedei folyamán halmozódik. Ha csak az utolsó két népszámlálási évtized statisztikai adatait vesszük szemügyre, lényeges műveltségi számbeli javulást a magyar közösség ezalatt sem ért el. Ugyanis pl. 1991-ben a legmagasabb alapiskolai végzettségű magyar nemzetiségű lakosok szlovákiai 14,81%-os aránya ugyanúgy 4%-al magasabb az optimális összlakossági 10,76%-os aránynál, mint 2011-ben. Mivel azonban a magyar nemzetiség számának csökkenése miatt az említett arányok is csökkentek, ezért a megmaradt 4%-os különbség 2011-re a műveltségi szint bizonyos romlásáról is tanúskodik. A legmagasabb felsőfokú műveltségűek esetében azonban javulás tapasztalható. Ezt abban véljük felfedezni, hogy a magyar nemzetiségű diplomás lakosok százalékos aránya 1991-ben Szlovákiában 5,35% volt, a szlovák nemzetiségű lakosokhoz viszonyítva pedig 5,97%-ot tett ki, és ezek az arányok 2011-re alig változtak (5,33% és 6,22%). Viszont ezek eltérése az ún. optimális összlakossági arányoktól húsz év alatt lényegesen lecsökkent Szlovákiában 5,41%-ról (10,76%–5,35%) 3,16%-ra (8,49%–5,33%), a szlovák nemzetiségű lakosokhoz viszonyítva pedig 6,58%-ról 4,31%-ra.

Az elmúlt két évtizedben a statisztikai adatok alapján a középfokú műveltségi szint terén a szlovákiai magyar nemzetiség szempontjából bizonyos negatív fejlődési tendencia is felfedezhető. Nőtt a magyarság körében a legmagasabb érettségi nélküli középiskolai végzettségű lakosok aránya és 1991-hez viszonyítva (21,28%) 2011-ben a maga 26,62%-val meghaladta az országos 23% körüli arányokat.

Hasonlóan kedvezőtlen a magyar nemzetiség szempontjából, hogy az első szintű (Bc) diplomával rendelkezők aránya meghaladja a második szintű végzettséggel rendelkezők arányát.

A legmagasabb elért műveltségi szint statisztikai adatainak elemzése alapján összefoglalható, hogy a szlovákiai magyarság műveltségi szintjében az utolsó két népszámlálási évtizedben lényeges változás, javulás, ill. romlás nem következett be. A magyarság számbeli csökkenése és ennek vetülete a korcsoporton belüli arányokban szolgáltathat az esetleges javulási tendenciák kinyilvánításához kiinduló alapot.

A legmagasabb elért műveltségi szint szerinti elemzéseinket összefoglalhatjuk oly módon, hogy a népszámolási években az egyes műveltségi szintek szerint megnézzük, milyen a magyar nemzetiségűek százalékos aránya a magyar közösség összlakossági, ún. optimális arányához viszonyítva. E módszert szemléltetve pl. 2001-ben az érettségivel végződő középiskolai képzettséggel rendelkezők között a magyar nemzetiségűek aránya 8,35% volt – és ez csak 86,26%-a a magyar nemzetiségű lakosok 9,68%-os összlakossági arányának (l. a 12. táblázatot). Az optimális 100%-hoz viszonyítva változási tendenciákat fedezhetünk fel. Így pl. negatív fejlődési, változási tendencia a

magyarság részéről, hogy növekedett a csak alapiskolai képzettségűek aránya, távolodva a 100%-tól. A kedvező fejlődési tendencia ellenére az érettségivel rendelkező magyar nemzetiségű lakosok aránya még 2011-re sem érte el az optimális szintet. Úgyszintén a legmagasabb felsőfokú végzettségű magyar lakosok számának és arányainak növekedése ellenére ez az arány még mindig nagyon távol van az optimálistól (2011-ben 62,78%). A magyar nemzeti közösség szempontjából kedvezőtlen a legmagasabb érettségi nélküli középiskolai végzettségű lakosok százalékos arányának növekedése az optimálison túli mezőben.

Tudnivaló, hogy a képzettségi, műveltségi szint az egyik nagyon lényeges feltétele a munkaerőpiacon való érvényesülésnek, a magyarság által lakott területek gazdasági felzárkóztatásának, a munkanélküliségi arányok csökkentésének. Ennélfogva az imént taglalt lemaradások, negatív fejlődési tendenciák mind a társadalom különböző szféráitól, mind a politikától is nagyobb odafigyelést érdemelnének. Az utolsó két népszámlálási évtized alatt a szlovákiai magyarság formális művelődésében, a műveltségi szintek tekintetében drámai változások nem történtek. A fejlődési tendenciák megismerése segítheti a szakmát és a politikát a kedvező változások feltételeinek megerősítésében és a hátrányos folyamatok okainak kiküszöbölésében.

A szlovákiai magyar nemzeti közösség számára az elmondottak alapján a két legfontosabb művelődéspolitikai feladat: felgyorsítani az érettségivel végződő középiskolai oktatásban és felsőoktatásban részt vevő fiatalok számának és arányainak növelését. Tudvalevő, hogy ezek befolyásolása nagyon összetett probléma. A szakma és politika egységes, közös stratégiai célként való megfogalmazásán keresztül vezet az út a részletek kimunkálásához és a célok megvalósításához.

5. Rövid kitekintés

A nappali munkarendű felsőoktatási művelődés statisztikai adatainak elemzését három országban (Szlovákia, Csehország, Magyarország) tanuló szlovák állampolgárságú felsőoktatási hallgatók statisztikai adatai alapján végeztük el. Most térjünk ki e három ország felsőoktatásával kapcsolatos néhány statisztikai adat összehasonlítására.

A felsőoktatási intézmények szervezésében és irányításában bizonyos eltérések vannak az említett országokban. Szlovákiában és Csehországban nyilvános (verejné), magán- (súkromné) és állami (štátne) felsőoktatási intézményeket különböztetnek meg. Az állami kategóriába csak rendőri és katonai szakemberképző intézmények tartoznak. Ezzel ellentétben Magyarországon állami, egyházi és magán-, ill. alapítványi felsőoktatási intézmények vannak. Itt az állami intézmények kategóriájába sorolják valamennyi hagyományosan létező intézményt is. Az ilyen intézmények száma 2011-ben Szlovákiában 35, Csehországban 72 és Magyarországon 68 volt. A jelen statisztikai elemzésekbe nem vontuk be a külföldi egyetemek által működtetett intézményeket.

A 2011-es népszámlálások alapján Szlovákiának 5 397 036, Csehországnak 10 436 560, Magyarországnak 9 937 628 lakosa volt. Ezek alapján Szlovákiában átlagban egy felsőoktatási intézmény 154 201 lakost szolgál ki. Csehországban 144 952 lakosra, Magyarországon pedig 146 141 lakosra esik egy intézmény. E három ország viszonylatában tehát Szlovákiában nem tekinthető soknak a felsőoktatási intézmények száma. A külföldi hallgatók nélkül a hallgatók számának összehasonlítása alapján viszont

Szlovákiában jut ezer lakosra a legtöbb felsőoktatási hallgató, nappali munkarendben 23,13 és összesen 38,33 (l. a 13. táblázatot). Meglepő eredmény viszont, hogy Magyarországon ezer lakosra csak 20,78, ill. 30,58 hallgató jut – az említett három ország közül a legkevesebb. Másként fogalmazva, Magyarországon minden 32,70-edik lakos felsőoktatási hallgató, Csehországban minden 28,55-ik és Szlovákiában minden 26,09-ik lakos. Ezek szerint tehát Szlovákiában van a három ország közül arányaiban a legtöbb felsőoktatási hallgató. Ez pl. abból is kiolvasható, hogy 2011-ben Szlovákia lakosainak 3,83%-a tanult valamilyen munkarendben felsőoktatási hallgatóként, Csehországban ez az arány 3,50%, Magyarországon 3,06% volt.

A harmadik szintű (doktori) képzés hallgatói számainak összehasonlítása is szolgál meglepetésekkel. Szlovákiában az összes szlovák állampolgárságú hallgató 5,37%-a doktori képzésben van, Csehországban ez az arány 6,24%, Magyarországon viszont csak 2,21%-ot tesz ki. Ennek okait keresve megemlíthető, hogy a magyarországi felsőoktatási intézményekben e képzést továbbra is a tudósképzés eszközének tekintik, megtartva a képzés korábbi, szigorúbb, magasabb feltétel- és követelményrendszerét. Az említett három országban tanuló külföldi állampolgárságú felsőfokú hallgatók számának statisztikai adatait a 14. táblázat tartalmazza. A 13. és 14. táblázatból kiolvasható többek között az, hogy az összes munkarendben Szlovákiában tanuló külföldi hallgatók a hazai hallgatók 4,57%-át teszi ki. Csehországban a szlovák állampolgárságú hallgatók nélkül ez az arány 5,14% és velük együtt eléri a 12,11%-ot. Magyarországon a külföldi hallgatók száma a hazai hallgatók 6,49%-ának felel meg. E tekintetben Szlovákia a sereghajtó. További lényeges különbségek vannak a nappali és extern munkarendben tanuló külföldi hallgatók statisztikai adataiban. Szlovákiában az extern munkarendben tanuló külföldi hallgatók száma (5240) magasan meghaladja a nappali munkarendben tanuló hallgatók számát (4221). Csehországban a szlovákiai hallgatók nélkül nappali munkarendben tanuló külföldi hallgatók száma 17 082, az extern hallgatók száma pedig csak 1704. Magyarországon a 16 868 nappali munkarendben tanuló külföldi hallgató mellett az extern hallgatók száma csak 2863.

Összefoglalásként elmondható, hogy az említett három ország felsőoktatása sok tekintetben megegyező vagy egymáshoz közelálló statisztikai adatokat szolgáltat. A nagyobb eltérések az illető ország felsőoktatási hagyományainak következményei.

Irodalom

Beszéljünk az oktatási önrendelkezésről. *Új Szó*, 2013. április 20. Szalon melléklet, 19. p.

Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994.

Hushegyi, Gábor 2003. Národnosti a vysoké školstvo v SR. In Jarábik, B.–Tokár, A.: State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002. Bratislava, Kalligram Foundation, 2003, 84–108. p.

László Béla–A. Szabó László–Tóth Károly (szerk.) 2006. *Oktatásügy (1989–2006). Magyarok Szlovákiában IV. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 99–114. p.

Népszámlálás 2011. A népesség száma és jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal, Népszámlálás 2011.

Oktatás.hu. Oktatás.hu, Oktatási Hivatal. Felsőoktatási statisztikai adatok, letölthető kimutatások 2011.

Oktatás 2011. Oktatás.hu, Oktatási Hivatal. A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók száma állampolgárságuk szerint, 2011.
Sčítanie 2011. Obyvateľstvo trvalo bývajúce na SR podľa národnosti, pohlavia a veku, SOBB 2011. www.statistics.sk.
Sčítanie, 2001. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 2001, Bratislava, Štatisticky úrad Slovenskej republiky, www.statisties.sk.
Statistika 2011. Statistika aktivních stúdií občanů Slovenska k 31.12.2011. Ústav pro informace ve vzdelávaní. info@msmt.cz.
Štatistické ročenky. Štatistické ročenky školstva Slovenskej republiky. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstava, 1991, 2001, 2011.
Ravasz Ábel 2013. Mi és ők, avagy: miért maradjunk meg? *Új Szó*, 2013. május 13. Szalon melléklet, 19. p.
A. Szabó László 2004. A kisebbségi oktatás helyzete. In Dohányos R.–Lelkes G.–Tóth K.: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbség-kutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, 99–114. p.
Tabuľka 10. Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991.

Jelmagyarázat a táblázatokhoz

Sz – szlovákiai adat
SzN – szlovák nemzetiségűek adatai
MN – magyar nemzetiségűek adatai
MT – magyar tannyelvű
KL – kellene lenni
KO – korcsoport
MNSz – magyar nemzetiségű Szlovákiában
MNÖ – magyar nemzetiségű összesen
MN7E – magyar nemzetiségű 7 domináns egyetemen
MN7E+S – magyar nemzetiségű 8 domináns egyetemen

1. táblázat. Szlovákia lakosainak, valamint a szlovák és magyar nemzetiségű lakosainak száma és százalékos aránya

Év	Lakosok száma			A magyar nemzetiségűek aránya	
	Szlovákia	Szlovák nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	Szlovákia lakosaihoz	Szlovák nemzetiségűekhez
1930	3 329 793	2 251 358	592 337	17,79	26,31
1970	4 537 290	3 878 904	552 006	12,17	14,23
1980	4 991 168	4 317 008	559 490	11,21	12,96
1991	5 274 335	4 519 329	567 296	10,76	12,55
2001	5 379 455	4 614 854	520 528	9,68	11,28
2011	5 397 036	4 352 775	458 467	8,49	10,53

Forrás: Gyurgyík 1994, Sčítanie 2001, Sčítanie 2011.

2. táblázat. Szlovákia lakosainak, valamint a szlovák és magyar nemzetiségű lakosoknak korcsoportok szerinti megoszlása százalékban

Kor-csoport	Év	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-	Egyéb	Össz.
Ország	1991	7,57	8,39	8,95	8,42	7,03	7,41	7,84	8,12	6,84	5,25	4,72	4,62	4,52	4,14	2,15	2,04	1,86	0,03	100
	2001	5,16	6,30	7,42	8,18	8,67	8,04	6,68	7,06	7,42	7,64	6,39	4,75	4,06	3,67	3,26	2,53	1.90	0,88	100
	2011	5,19	4,88	5,24	6,36	7,44	8,11	8,53	7,95	6,63	6,93	7,13	7,16	5,78	4,06	3,21	2,51	2,87	0,02	100
Szlovák	1991	7,75	8,60	9,17	8,58	7,07	7,40	7,82	8,07	6,82	5,14	4,60	4,51	4,41	4,08	2,10	2,98	1,89	0,01	100
	2001	5,17	6,43	7,58	8,38	8,87	8,13	6,66	7,02	7,36	7,57	6,35	4,64	3,95	3,57	3,18	2,48	1,85	0,82	100
	2011	4,89	4,73	5,19	6,52	7,57	8,12	8,52	7,91	6,57	6,88	7,14	7,26	5,93	4,12	3,26	2,54	2,84	0,02	100
Magyar	1991	6,01	6,88	7,58	7,46	6,60	7,22	7,94	8,53	6,79	5,96	5,56	5,42	5,32	4,82	2,70	2,60	2,60	0,01	100
	2001	4,07	4,79	6,12	7,07	7,62	7,45	6,56	7,30	8,04	8,52	6,80	5,78	5,13	4,68	4,14	3,11	2,48	0,40	100
	2011	4,61	3,86	4,39	5,15	6,31	7,13	7,67	7,58	6,75	7,39	8,01	8,35	6,44	5,23	4,26	3,28	3,58	0,01	100

Forrás: Gyurgyík 1994, Sčítanie 2001, Sčítanie 2011.

3. táblázat. Szlovákia magyar nemzetiségű lakosainak korcsoportok szerinti százalékos aránya Szlovákia lakosaihoz, ill. a szlovák nemzetiségű lakosokhoz viszonyítva

Korcsoport	Év	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-	Egyéb	Összesen
Szlovákia lakosaihoz viszonyítva	1991	8,54	8,81	9,11	9,54	10,09	10,48	10,90	11,30	10,68	12,22	12,66	12,61	12,66	12,51	13,50	13,71	14,23	4,34	10,76
	2001	7,62	7,36	7,98	8,36	8,50	8,96	9,51	9,99	10,49	10,80	10,30	11,77	12,24	12,19	12,29	11,92	12,63	4,34	9,68
	2011	7,53	6,73	7,11	6,88	7,20	7,47	7,64	8,11	8,66	9,06	9,55	9,91	9,47	10,92	11,27	11,07	10,61	4,02	8,49
Szlovák nemzetiségű lakosokhoz viszonyítva	1991	9,74	10,04	10,37	10,92	11,71	12,25	12,75	13,27	12,51	14,57	15,15	15,10	15,12	14,83	16,15	16,47	17,28	9,14	12,55
	2001	8,88	8,40	9,09	9,51	9,69	10,34	11,11	11,73	12,32	12,70	12,10	14,06	14,67	14,60	14,70	14,14	15,13	5,43	11,28
	2011	9,92	8,61	8,91	8,32	8,77	9,24	9,49	10,09	10,84	11,31	11,82	12,12	11,45	13,35	13,76	13,56	13,32	7,83	10,53

Forrás: Gyurgyík 1994, Sčítanie 2001, Sčítanie 2011.

4. táblázat. Szlovákia lakosainak, valamint a szlovák, ill. magyar nemzetiségű lakosoknak csökkenése korcsoportok szerint százalékban az egyes népszámolások közötti időszakaszokban

Év	Csökkenés korcsoportok szerint																				
	0–4 10–14			5–9 15–19			10–14 20–24			15–19 25–29			20–24 30–34			25–29 35–39			30–34 40–44		
	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN
1970–1980	0,35	+0,17	0,44	0,72	0,44	3,87	1,98	1,91	5,52	3,98	4,29	7,57	3,94	4,30	6,09	2,45	2,62	3,50	2,71	2,73	4,67
1980–1991	2,14	4,27	1,98	+0,82	1,42	+1,33	2,31	4,79	2,20	4,18	6,58	4,29	4,32	6,11	3,93	2,64	4,00	1,52	0,78	2,11	+1,95
1991–2001	0,13	+0,01	6,66	0,58	0,53	5,71	1,17	1,26	7,74	2,53	3,21	8,41	3,15	3,79	8,72	2,75	3,17	7,28	3,52	3,89	7,12
2001–2011	+1,90	5,24	4,92	+1,25	4,32	5,29	+0,68	5,86	9,19	0,54	8,55	11,14	1,24	9,41	11,29	0,89	8,21	10,36	0,40	7,06	9,35

Év	Csökkenés korcsoportok szerint																				
	35–39 45–49			40–44 50–54			45–49 55–59			50–54 60–64			55–54 65–69			60–64 70–74			65–69 75–79		
	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN	Sz	SzN	MN
1970–1980	3,62	3,37	5,76	5,74	5,59	7,36	8,66	8,72	9,29	12,81	12,84	13,44	17,21	17,22	18,40	27,25	27,19	28,80	40,90	40,69	42,94
1980–1991	4,19	5,07	3,46	5,88	6,97	2,98	10,47	11,54	7,63	13,09	14,15	9,43	19,57	20,47	16,20	23,13	24,18	19,16	41,87	42,39	40,66
1991–2001	4,05	4,24	8,33	4,68	4,94	8,08	7,70	7,89	11,10	12,31	12,42	15,22	19,02	19,02	21,72	26,33	26,49	28,50	37,79	37,79	40,69
2001–2011	1,61	7,55	10,83	3,58	8,48	12,22	5,90	9,51	13,68	9,32	11,90	16,63	14,14	16,09	20,67	20,68	22,20	26,99	31,31	32,85	37,62

Forrás: Gyurgyík 1994, Sčítanie 2001, Sčítanie 2011.

5. táblázat. Az óvodai nevelés statisztikai adatai

Tanév	Óvodák			Gyermekcsoportok			Gyermekek										
	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma				Száma %-ban			
	Sz	MT		Sz	MT		Sz	MT		MN	MN-MT	KL	MN-KL	MN	MN-MT	MN-KL	KO
1991/1992	3759	404 (299+105)	10,75	8651	651 (501+150)	7,53	188821	13182	6,98	18169	4987	16125	+2044	9,62	27,45	11,25	8,54
2001/2002	3243	379 (277+102)	11,69	7491	550	7,34	150587	9313	6,18	11854	2541	11475	+379	7,87	21,44	3,20	7,62
2011/2012	2865	347 (269+78)	12,11	7277	503	6,91	144130	8813	6,14	10088	1275	10853	-765	7,00	12,64	-7,58	7,53

Forrás: Štatistické ročenky

6. táblázat. Az alapiskolai képzés statisztikai adatai

Tanév	Iskolák			Osztályok			Tanulók										
	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma				Száma %-ban			
	Sz	MT		Sz	MT		Sz	MT		MN	MN-MT	KL	MN-KL	MN	MN-MT	MN-KL	KO
1991/1992	2415	292 (264+28)	12,09	28942	2098	7,25	716416	47882	6,68	63008	15126	64263	-1255	8,79	24,01	-1,99	8,97
2001/2002	2406	297 (262+35)	12,34	28539	2128	7,47	626645	40892	6,53	50304	9412	48252	+2052	8,03	18,71	+4,08	7,70
2011/2012	2202	268 (240+28)	12,17	23659	1901	8,03	434477	30522	7,02	35397	4875	30109	+5288	8,15	13,77	+14,94	6,93

Forrás: Štatistické ročenky

7. táblázat. A gimnáziumi képzés statisztikai adatai

Tanév	Iskolák			Osztályok			Diákok										
	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma				Száma %-ban			
	Sz	MT		Sz	MT		Sz	MT		MN	MN-MT	KL	MN-KL	MN	MN-MT	MN-KL	KO
1991/1992	147	19 (11+8)	12,93	1861	140	7,52	59172	4089	6,91	5256	1167	5645	-389	8,88	22,20	-7,40	9,54
2001/2002	217	25 (17+8)	11,52	2916	193	6,62	86239	4982	5,78	6093	1111	7210	-1117	7,07	18,23	-18,33	8,36
2011/2012	248	26 (19+7)	10,48	3385	202	5,97	85071	4067	4,78	5018	951	5853	-835	5,90	18,95	-16,64	6,88

Forrás: Štatistické ročenky

8. táblázat. A szakközépiskolai képzés statisztikai adatai

Tanév	Iskolák			Osztályok			Diákok										
	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma		MT %-os aránya	Száma				Száma %-ban			
	Sz	MT		Sz	MT		Sz	MT		MN	MN-MT	KL	MN-KL	MN	MN-MT	MN-KL	KO
1991/1992	584	51 (12+39)	8,73	8870	409	4,61	237303	10330	4,35	20413	10083	22639	-2226	8,60	49,39	-10,90	9,54
2001/2002	736	62 (18+44)	8,42	8120	406	5,00	206356	8961	4,34	16080	7119	17251	-1171	7,79	44,27	-7,28	8,36
2011/2012	474	40 (10+30)	8,44	7408	380	5,13	168974	7719	4,57	11979	4260	11625	+354	7,09	35,56	+2,96	6,88

Forrás: Štatistické ročenky

9. táblázat. A nappali képzésben részt vevő szlovák állampolgárságú felsőoktatási hallgatók statisztikai adatai

Akadémiai év	Hallgatók (nappali)						
	Száma				Százalékban		
	Szlovák állampolgárságú	Ebből magyar nemzetiségű	Magyar nemzet. kellene lennie	Hiány	Magyar nemzetiségű	Hiány	Korcsoport aránya
1991/1992	52430	2578	5290	2712	4,92	51,27	10,09
2001/2002	99115	5628	8425	2797	5,68	33,20	8,50
2011/2012	154229	8672	11104	2432	5,62	21,90	7,20

Forrás: Štatistické ročenky, Oktatás 2011, Oktatás.hu., Statistika 2011, Statistika stúdií.

10. táblázat. Nyolc domináns szlovákiai egyetem magyar nemzetiségű hallgatóinak statisztikai adatai

Akadémiai év	Hallgatók (nappali)							
	Száma				Százalékban			
	MNSz	MNÖ	MN7E	MN7E+S	MN7E aránya MNSz-hoz	MN7E aránya MNÖ-hoz	MN7E+S aránya MNSz-hoz	MN7E+S aránya MNÖ-hoz
1991/1992	2578	2578	2398	2398	93,02	93,02	93,02	93,02
2001/2002	4206	5628	3856	3856	91,68	68,51	91,68	68,51
2011/2012	5924	8672	3660	5115	61,78	42,20	86,34	58,98

Forrás: Štatistické ročenky

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

11. táblázat. Műveltségi szint szerinti lakossági eloszlás számban és százalékban

Legmagasabb elért műveltség	2011					2001					1991				
	Számban százalékban			Százalékban		Számban százalékban			Százalékban		Számban százalékban			Százalékban	
	Sz	SzN	MN	MN aránya Sz-hoz	MN aránya SzN-hoz	Sz	SzN	MN	MN aránya Sz-hoz	MN aránya SzN-hoz	Sz	SzN	MN	MN aránya Sz-hoz	MN aránya SzN-hoz
1. Alapiskolai (nem befejezettel együtt)	808490 14,98	623468 14,32	101007 22,03	12,49	16,20	1132995 21,06	907115 19,65	158693 30,49	14,01	17,49	1512818 28,68	1227127 27,15	224025 39,49	14,81	18,26
2. Középiskolai összesen. Ebből	2840627 52,63	2358989 54,20	248181 54,13	8,74	10,52	2642221 49,12	2324939 50,38	249406 47,91	9,44	10,73	2078432 39,41	1818808 40,25	205499 36,22	9,89	11,30
2.1. Középiskolai érettségi nélkül	1244038 23,05	1027914 23,62	122062 26,62	9,81	11,87	1264144 23,50	1096585 23,76	134388 25,81	10,63	12,26	1114717 21,14	966827 21,40	120724 21,28	10,83	12,49
2.2. Középiskolai érettségivel. Ebből	1596589 29,58	1331075 30,58	126119 27,51	7,90	9,47	1378077 25,61	1228354 26,62	115018 22,10	8,35	9,36	963715 18,27	851981 18,85	84775 14,94	8,80	9,95
2.2.1. Szakközépiskolai érettségivel	1361575 25,23	1141720 26,23	102162 22,28	7,50	8,95	1124669 20,91	1014236 21,98	83384 16,02	7,41	8,22	794742 15,07	710956 15,73	62302 10,98	7,84	8,76
2.2.2. Gimnáziumi	235014 4,35	189355 4,35	23957 5,23	10,19	12,65	253408 4,71	214118 4,64	31634 6,08	12,48	14,77	168973 3,20	141028 3,12	22473 3,96	13,30	15,94
3. Felsőfokú összesen. Ebből	747968 13,86	640050 14,70	39830 8,69	5,33	6,22	423324 7,87	380175 8,24	23652 4,54	5,59	6,22	306920 5,82	274871 6,08	16407 2,89	5,35	5,97
3.1. Bc.	122782 2,27	103944 2,39	7714 1,68	6,28	7,42	17917 0,33	15636 0,34	1466 0,28	8,18	9,38					
3.2. Mgr., mérnöki, orvosi	584544 10,83	502858 11,55	30150 6,58	5,16	6,00	382013 7,10	343950 7,45	21087 4,05	5,52	6,13					
3.3. Doktori	40642 0,75	33248 0,76	1966 0,43	4,84	5,91	23394 0,44	20589 0,45	1099 0,21	4,70	5,34					
4. Iskolai végzettség nélkül	846321 15,68	659411 15,15	61140 13,34	7,22	9,27	1095382 20,36	952496 20,64	84732 16,28	7,74	8,90	1341004 25,42	1172385 25,94	118882 20,96	8,87	10,14
5. Ismeretlen	153630 2,85	70857 1,63	8309 1,81	5,41	11,73	85533 1,59	50129 1,09	4045 0,78	4,73	8,07	35161 0,67	26137 0,58	2483 0,44	7,06	9,50
6. Összesen	5397036 100	4352775 100	458467 100	8,49	10,53	5379455 100	4614854 100	520528 100	9,68	11,28	5274335 100	4519329 100	567296 100	10,76	12,55

Forrás: Gyurgyík 1994, Sčítanie 2001, Sčítanie 2011.

12. táblázat. A magyar nemzetiségű lakosok műveltségi szinteken belüli arányának aránya az összlakosságon belüli arányához

Legmagasabb elért műveltség	2011		2001		1991	
	Szlovákiában	Szlovák nemzetiségűekhez	Szlovákiában	Szlovák nemzetiségűekhez	Szlovákiában	Szlovák nemzetiségűekhez
Alapiskolai nem befejezettel	147,11	153,85	144,73	155,05	137,64	145,50
Középiskolai összesen	102,94	99,91	97,52	95,12	91,91	90,04
Középiskolai érettségivel	93,05	89,93	86,26	82,98	81,78	79,28
Középiskolai érettségi nélkül	115,55	112,73	109,98	108,69	100,65	99,52
Felsőfokú összesen	62,78	59,07	57,75	55,14	49,72	47,57

Forrás: Sčítanie 2011, Sčítanie 2001.

13. táblázat. Saját állampolgárságú felsőoktatási hallgatók (2011)

Ország	Nappali munkarendű				Összes munkarendű			
	1+II.	III.	Σ	Ezer lakosra	1+II.	III.	Σ	Ezer lakosra
Szlovákia	134747	6298	141045	26,13	195731	11111	206842	38,33
Csehország	249945	11178	261123	25,02	342707	22805	365512	35,55
Magyarország	201854	4782	206636	20,78	297195	6713	303908	30,58

Forrás: Oktatás.hu, Statistika stúdií, Štatistická ročenka 2011.

14. táblázat. A külföldi állampolgárságú hallgatók statisztikai adatai (2011)

Ország	Nappali munkarendű			Összes munkarendű		
	1+II.	III.	Σ	1+II.	III.	Σ
Szlovákia	3995	226	4221	8427	1034	9461
Csehország Ebből szlovákiai	33621 17504	1858 893	35479 18397	40986 23782	3287 1705	44273 25487
Magyarország	16450	418	16868	19190	541	19731

Forrás: Oktatás.hu, Statistika 2011, Štatistická ročenka 2011.

Attila Komzsík–Béla László

Two decades of formal education of the Hungarian national community in Slovakia

The paper deals with the analysis of the level of education and formal education of the Hungarian minority community living in Slovakia, according to the data of the last three census statistics. Itemizing the numbers further, we gain information helping us to make another, more detailed analysis about the tendencies in the education of Hungarians living in Slovakia. The paper points out the differences and reasons of age based distribution of the Hungarian minority, often differing from the national data and the data of the Slovak community. In the field of pre-school, primary and secondary education, the paper deals in a very detailed way with the education of Hungarians, as well as with the situation of the Hungarian language education. The statistical analysis of the university education of Hungarians is made according to the statistics on inhabitants with Slovak citizenship, based on statistics from Slovakia, the Czech Republic and Hungary. The paper, among others, points at the fact that 32% of Hungarian full-time university students – citizens of Slovakia – study either in Hungary or in the Czech Republic, and after finishing their studies, most of them do not return back to Slovakia. It is a big modernization loss for the Hungarian community. The paper also deals with the analysis of the education level of Hungarians in Slovakia, pointing at the fact that the lag behind the level of education has not improved as it can be seen in the last three census data. The number of Hungarians having only primary level education is significantly higher than the national ratio. On the other hand, the number of people educated on secondary or university level is still much lower in comparison with the national rate. The final part of the paper makes a short view on the university education in the above mentioned three countries, comparing the number and the percentage of institutions, students, students from abroad and PhD students.

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A magyar nemzetiségűek településszerkezeti változásai az ezredfordulót követő évtizedben az ismeretlen nemzetiségűek adatainak a hátterében

LÁSZLÓ GYURGYÍK
Changes in the settlement structure of Hungarians in Slovakia in the first post-Millenium decade, indicating the background behind the data regarding those with unknown ethnicity

314.8(=511.141)(437.6)"2011"
316.022.4(437.6)

Keywords: Slovakia, census in 2011, Hungarians, minorities, persons with unknown ethnicity.

Bevezetés

A 2011. évi népszámlálás több vonatkozásban is eltért a korábbi évtizedek cenzusaitól. Az egyik markáns eltérés az ismeretlen nemzetiségűek számának, arányának a korábbiakban nem látott mértékű növekedéséből adódik. A korábbi évtizedekben az ismeretlen nemzetiségűek száma, aránya elenyészően alacsony volt, csupán néhány tized százalékot ért el, csak az utolsó előtti, 2001. évi népszámlálás alkalmával érte el az 1%-ot, de ekkor is ennek közel 2/3-át a nem szlovák állampolgárok tették ki. Ily módon az ismeretlen nemzetiségűek aránya a szlovák állampolgárok között alig haladta meg a korábbi évtizedekben kimutatott értékeket. (Gyurgyík 2012) Ezért a 2001. évi nemzetiségi közzétett regisztrált adatok esetében a torzítás mértéke oly csekély volt, hogy nem volt szükség az adatok újraértelmezésére, ismeretlenek számából, arányából adódó torzítások becslésére.

2011-ben az ismeretlenek száma, aránya nemcsak a nemzetiségi, de más vonatkozású adatok esetében is igen magas volt. Alig volt olyan népszámlálási mutató, mely esetén nem emelkedett az ismeretlenek száma, aránya a korábbi népszámlálási adatokhoz képest.[1] A 2001. évi adatok vizsgálatánál kimutattuk, hogy számukat, arányukat az idegen állampolgárság mellett a településnagyság, a települések etnikai jellege

1 A 2011. évi népszámlálás közzétett adatai szerint a nem válaszolók száma, aránya az egyes kérdések esetében következő: kormegoszlás (1320 fő) 0,02%, családi állapot (101 712 fő) 1,9%, állampolgárság (393 100 fő) 7,3%,
iskolai végzettség (35 161 fő) 0,7%, leggyakrabban beszélt nyelv nyilvános érintkezésben (515 312 fő) 9,5%, leggyakrabban használt nyelv otthon (728 910 fő) 13,5%, felekezeti hovatartozás (571 437 fő) 10,6%, nemzetiség (382 493 fő) 7,0%, anyanyelv (405 261 fő) 7,5%.

is befolyásolja. A 2011. évi népszámlálás regisztrált nemzetiségi adataival összefüggésben az egyes szlovákiai nemzetiségek számára több kérdés, feltevés fogalmazódik meg. Nemzeti identitásuk és a kimutatott lélekszámuk összefüggéseinek értelmezése komoly dilemmát jelentenek számukra.

Másrészt a társadalomtudományi, demográfiai vizsgálatok szempontjából is lényeges, hogy minél reálisabb adatok alapján kerüljön sor az egyes nemzeti közösségek körében zajló településszerkezeti, demográfiai, társadalomszerkezeti folyamatok elemzésére. Ehhez próbál néhány adalékkal szolgálni ez a tanulmány.

A 2011. évi népszámlálás adatai szerint Szlovákia lakosságának a száma 5 397 036 fő, ebből a magyarok száma 458 467 a szlovákoké 4 352 775, az ismeretlen nemzetiségűeké 382 493 főt tett ki.

1. táblázat. A magyar, szlovák, roma és ismeretlen nemzetiségű lakosság száma, aránya Szlovákiában, 1991–2011

Év	Összesen	Ebből szlovák	%	Ebből magyar	%	Ebből roma	%	Ebből ismeretlen	%
1991	5 274 335	4 519 328	85,7	567 296	10,8	75 802	1,4	8 782	0,2
2001	5 379 455	4 614 854	85,8	520 528	9,7	89 920	1,7	54 502	1,0
2011	5 397 036	4 352 775	80,7	458 467	8,5	105 738	2,0	382 493	7,1

Az előző (2001. évi) adatokkal (54 502 fő) összevetve látható az ismeretlenek számának mintegy 7-szeresére 1,0%-ról 7,1%-ra történő emelkedése. A magyar lakosság száma 520 528-ról 458 467-re, aránya 9,7%-ről 8,5%-ra 62 061 fővel csökkent. Igen jelentős mértékben csökkent a szlovák nemzetiségűként regisztráltak száma: 4 614 854-ről 4 352 775-re, illetve aránya is 85,8%-ról 80,7%-ra. Hasonló tendenciájú változások figyelhetők meg a többi nagyobb lélekszámú szlovákiai nemzetiségeknél, kivéve a romákat, ahol növekedés mutatkozik. A kimutatott adatok alapján nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a 2011. évi regisztrált nemzetiségi adatok a megelőző népszámlálások nemzetiségi adataitól jelentősen nagyobb torzítással, hibával „mérik" az egyes nemzetiségek számbeli alakulását.

Dolgozatunk elsősorban a szlovákiai magyarok demográfiai változásaival foglalkozik. Ezért a továbbiakban főleg ebből a szempontból próbáljuk meg, teszünk kísérletet a rendelkezésre álló adatokból statisztikai eljárások segítségével megbecsülni, hogy milyen nagy is lehetett a szlovákiai magyarok száma 2011-ben.

Első kérdésként arra keresünk választ, hogy milyen tényezők befolyásolták az ismeretlen nemzetiségűek számának alakulását 2011-ben.

1. Változók az egyes településszerkezeti szinteken

1.1. Kerületek szerinti bontású adatok alapján jelentős a különbség a nemzetiségüket nem bevallók esetében az ország nyugati és keleti részében. A Besztercebányai, Eperjesi és Kassai kerületekben az ismeretlenek aránya az országos átlag feletti, a többi kerületben ez alatt van.

2. táblázat. Az ismeretlen nemzetiségűek aránya Szlovákia kerületeiben 2011-ben

Kerület	Pozsonyi	Nagyszombati	Trencséni	Nyitrai	Zsolnai	Besztercebányai	Eperjesi	Kassai	Összesen
Ismeretlenek %	3,0	5,4	6,8	5,4	5,4	10,0	7,9	11,2	7,1

1.2. A kisebb területi egységeket, járási szintű adatokat vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az ismeretlenek aránya Szlovákia járásaiban igen tág határok között mozog. (1,81%–21,5%). Érdekes módon a két szélső értéket az ország két legnagyobb városának egy-egy járásában mérték: az elsőt Pozsony5, a másodikat Kassa1 járásokban. A szlovákiai járásokat az ismeretleneket aránya szerint 5 csoportba soroltuk (0–2,5%; 2,5–5,0%; 5,0–7,5%; 7,5–10,0%; 10,0% felett). Az 5,0–7,5%-ban ismeretlenek csoportjába tartozott a legtöbb, a 79 szlovákiai járás közül 26, míg a legkevesebb a két szélső kategóriába került: a 2,5%-nál kevesebb ismeretlennel rendelkező járásokba 4, a 10%-ot meghaladóak csoportjába 10 esett.

Az ismeretlenek aránya a járások szerinti bontásban is megmutatkozik, kelet felé haladva növekvő tendenciát mutat: a nemzetiségi hovatartozásukat be nem vallók 10%-nál magasabb aránya csak a közép- és kelet-szlovákiai kerületek járásaiban tapasztalható, míg az 5%-nál kisebbek többsége a nyugat-szlovákiai járásokban található.

3. táblázat. Az ismeretlenek aránya Szlovákia járásaiban kerületek szerint, 2011

Ismeretlenek aránya %	Kerület								
	Pozsonyi	Nagyszombati	Trencséni	Nyitrai	Zsolnai	Besztercebányai	Eperjesi	Kassai	Összesen
0–2,5	2	0	0	0	2	0	0	0	4
2,5–5	5	5	0	3	6	0	0	1	20
5–7,5	1	0	7	4	2	2	7	3	26
7,5–10	0	2	2	0	0	7	5	3	19
10 felett	0	0	0	0	1	4	1	4	10
Összesen	8	7	9	7	11	13	13	11	79

1.3. Hasonló jellegű vizsgálatot a települések szintjén is elvégeztünk. Szlovákia 2889 lakott településéből 117 településen (a települések 4,1%-án) nem mutattak ki ismeretlen nemzetiségű lakost, míg a legtöbb ismeretlent a Svidníki járásba tartozó Bodružal településen mutatták ki (30,5%, lakosainak száma 59.) A települések 36,0%-án az ismeretlenek aránya 2–5% között mozgott. A magyarlakta települések közül 17 helységben mindenki válaszolt a nemzetiségi hovatartozást tudakoló kérdésre, a legnagyobb arányú ismeretlen nemzetiségű (27,9%) a losonci járásbeli Trencsen volt.

4. táblázat. Szlovákia településeinek megoszlása az ismeretlenek aránya és a települések típusai szerint, 2011

Települések típusa		Ismeretlenek aránya %							Összesen
		0	0–1	1–2	2–5	5–10	10–15	15 felett	
NMLT*	Szám	100	272	420	868	503	133	50	2346
	%	4,3	11,6	17,9	37,0	21,4	5,7	2,1	100,0
MLT**	Szám	17	90	102	173	110	39	12	543
	%	3,1	16,6	18,8	31,9	20,3	7,2	2,2	100,0
Összesen	Szám	117	362	522	1041	613	172	62	2889
	%	4,0	12,5	18,1	36,0	21,2	6,0	2,1	100,0

NMLT* – nem magyarlakta település; MLT** – magyarlakta település

1.4. A továbbiakban az ismeretlenek összetételének alakulását a településnagyság szerint vizsgáljuk. A települések nagyságcsoportjai (a települések lakosainak a száma) szerint az ismeretlenek arányában igen látványos eltérések figyelhetők meg.

1. ábra. Az ismeretlenek aránya a települések nagysága, illetve urbanizációs foka szerint, 2011

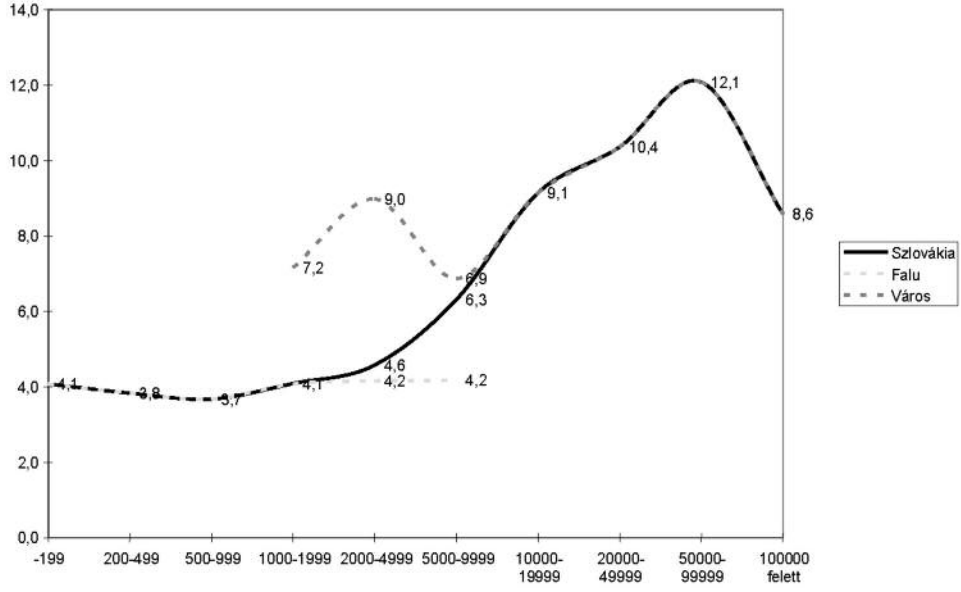

Már 2001-ben is mintegy kétszer nagyobb volt az ismeretlenek aránya a falvakban, mint a városokban, miközben arányuk a településeken élők arányának emelkedésével növekedett. (Gyurgyík 2012) A 2011. évi adatok szintjén az eltérések még markánsabbak: A falvakban az ismeretlenek aránya 4% körül mozog, miközben a falvak nagysága, lakosainak a száma alig befolyásolja az ismeretlenek arányát. A városokban – még a legkisebbekben is – sokkal magasabb az ismeretlenek aránya, mint a falvakban. Az

ismeretlen nemzetiségűek legnagyobb arányban az 50–100 ezer lakosú városokban mutathatók ki, a két legnagyobb városban viszont teljesen eltérő az arányuk: Pozsonyban igen alacsony, 3% körüli, Kassán viszont meghaladja a 20%-ot.

2. A lakosság nemzetiségi összetétele szerinti változók

Az összlakosságra vonatkozó adatok elemzése után vizsgáljuk meg, hogy a lakosság nemzetiségi összetétele befolyásolja-e a településeken a nemzetiségüket be nem vallók arányát. Feltételezzük, hogy a magyar nemzetiségűek az összlakosságnál kisebb arányban járulnak hozzá az ismeretlenek számához (ezzel szemben a romák körében magasabb a nemzeti hovatartozást be nem vallók aránya). Erre a következtetésre juthatunk a magyar lakosságnak a települések nagyságcsoportok szerinti megoszlásának ismeretében. Közismert, hogy a magyar nemzetiségűek településszerkezete az országosnál eleve kedvezőtlenebb, mivel az országosnál sokkal nagyobb arányban élnek falvakban, mint városokban. Ezt megerősítik vizsgálatunk adatai is. Az ismeretlenek számához az egyes nemzetiségek nem azonos mértékben, létszámuk arányában járultak hozzá. Amennyiben az egyes nemzetiségek lélekszámuknak megfelelő arányban járultak volna hozzá az ismeretlenek számához, akkor az ismeretlenekből való részesedésük is ennek megfelelő lett volna.[2]

5. táblázat. A szlovákiai nemzetiségek „részesedése" az ismeretlenekből vizsgálati szintek szerint

Vizsgálati szint	Szlovákok	Magyarok	Romák	Szlovákok %	Magyarok %	Romák %
Országos	332 015	34 970	8065	86,8	9,1	2,1
Kerületi	329 981	34 391	10 655	86,3	9,0	2,8
Járási	334 015	31 321	9408	87,3	8,2	2,5
Települési	339 079	25 356	9828	88,6	6,6	2,6

Vizsgálatunkban az országos, makroszintű adatokból indultunk ki, s a legalacsonyabb ismert szint, a településszint felé haladtunk. Mivel a települések szintjén jelennek meg, reprezentálódnak leginkább az egyes nemzetiségek eltéréseinek finomszerkezetei, ezért ezeket az adatokat tekintjük a valós etnikai megoszlástól legkevésbé eltérőnek.

A magyarok nyeresége az ismeretlenekből a települések szintjén 27,5%-kal kisebb, mint országos szinten. Feltételeztük, hogy a szlovákok esetében minimális lesz az eltérés a makro- és mikroszintű adatok között. Településszinten 2,1%-kal magasabb a részesedésük az ismeretlenekből, mint makroszinten. A romák részesedése viszont településszinten jelentékenyen, 21,9%-kal nagyobb mikro-, mint makroszinten. Az 5. táblázat adatai azt fejezik ki, hogy mekkora lenne az egyes nemzetiségek „nyeresége" az isme-

2 Az egyes nemzetiségek részaránya az ismeretlenekből magasabb, mint az összlakosságon belüli arányuk, mivel részesedésüket az ismeretlenekből az összlakosság és az ismeretlenek különbségéből számítjuk.

retlenekből, ha az egyes településszinteken nemzetiségi arányuknak megfelelően részesednének az ismeretlenekből. (Azzal a kérdéssel, hogy milyen további tényezők befolyásolhatják az ismeretlenekből részesedés arányát, még később foglalkozunk.)

Amennyiben az egyes nemzetiségek regisztrált népszámlálási adatait korrigáljuk az ismeretlenekből rájuk eső résszel, az alábbi megoszlást kapjuk.

6. táblázat. Az egyes nemzetiségek száma, aránya az egyes szinteken a számított adatok alapján

Vizsgálati szint	Szlovákok	Magyarok	Romák	Szlovákok %	Magyarok %	Romák %
Országos	4 684 790	493 437	113 803	86,8	9,1	2,1
Kerületi	4 682 756	492 858	116 393	86,8	9,1	2,2
Járási	4 686 790	489 788	115 146	86,8	9,1	2,1
Települési	4 691 854	483 823	115 566	86,9	9,0	2,1

A településszintű adatok alapján a legszámosabb szlovákiai nemzetiségek száma, aránya a következőképpen módosul: a szlovákok száma 4 352 775-ről 4 691 854-re, arányuk 80,7-ről 86,9-re, a magyarok száma 458 467-ről 483 823-ra, arányuk 8,5%-ról 9,0%-ra, a romák száma 105 738-ról 115 566-ra, arányuk 2,0-ről 2,1%-ra. A magyarok száma 2001 és 2011 között a regisztrált adatok szintjén 62 061 fővel, a számított adatok szerint 36 705-fővel csökkent. A szlovákok száma a regisztrált adatok szerint 262 079 fővel csökkent, a becsült adatok ezzel szemben 77 000 fős növekedést valószínűsítenek. A romák számának becsült növekedése, a 26 646 fő jelentős mértékben meghaladja a regisztrált értéket, a 15 818 főt. Szeretném hangsúlyozni, hogy ezek a számított adatok az ismeretlenek magas számából adódó korrekcióját jelentik a népszámlálási adatoknak, melyek reálisabban ábrázolják Szlovákia etnikai térszerkezetének finomszerkezetét, mint a közzétett regisztrált hivatalos adatok.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy az egyes nemzetiségek „részesedését" az ismeretlen nemzetiségűekből nem lehet csupán a településszerkezet eltéréseire visszavezetni. További tényezőket is tekintetbe kellene vennünk, melyek az ismeretlenek számát, arányát az általunk tekintetbe vetteken kívül nagy valószínűséggel befolyásolják. Ezen tényezők esetében csak a felsorolásukra szorítkozhatunk, mivel adathiány miatt nem áll módunkban hatásuk nagyságát számszerűsíteni:

– A településszintnél alacsonyabb, a településrészek szintjeire vonatkozó adatok segítségével még pontosabb adatsorokat kaphattunk volna, és csak feltételezhetjük, hogy a magyarok részesedése az ismeretlenekből némileg tovább csökkenhetett volna, a romáké viszont emelkedhetett volna, a szlovákok esetében további lényeges változást nem tartottunk volna valószínűnek.

– A 2001. évi népszámlálás során kimutattuk, hogy a nem szlovák állampolgárok tették ki a nemzetiségüket be nem vallók mintegy 60%-át. Feltételezzük, hogy az idegen állampolgársággal rendelkező lakosok körében 2011-ben is jelentős arányú válaszmegtagadás jelenhetett meg, melyet – a 2001. évi adatokkal ellentétben – adathiány miatt nem tudunk alátámasztani. Ha ezeket a tényezőket is tekintetbe vesszük, akkor igen nagy esélye van annak, hogy a magyarok korrigált száma a fentiekben

ismertetett településszintű számítás értékeitől kissé alacsonyabb, 480 ezer fő alatti, azt megközelítő lehet. A romáké viszont akár néhány ezer fővel meghaladhatja a 115 ezret, a szlovákok esetében nem számítunk az előzőtől lényegesen eltérő változásra.

3. Regisztrált és becsült adatok

A továbbiakban nézzük meg, hogy a nemzetiségek számított adatai mennyiben térnek el a regisztrált adatoktól a településszerkezet egyes szintjein. Elemzésünkben először a települések nagyságcsoportjai, ill. a települések urbanizációs foka (városok és falvak), ezt követően a kerületek, járások, települések és településcsoportok szerint haladunk. Valamennyi elemzés a községsoros adatok szerint került kidolgozásra. (Azaz a községsoros adatok aggregált adatai alapján került sor a járások, illetve a kerületek szerinti adatok összesítésére is.)

3.1. Kerületek. A kerületek esetében megfigyelhető, hogy elenyésző az eltérés az országos és a kerületi szintű becsült adatok között. A magyarok becsült száma az országos, illetve a kerületi szintű adatok alapján alig 600 fővel tér el egymástól. Az egyes kerületeknél a magyarok aránya mindössze tizedszázalékos szinten különbözik. Kerületi szinten a többi nemzetiség esetében is alig mutatkozik eltérés. Amennyiben a községszintű adatokat aggregáljuk kerületi szintű adatokká, az eltérések már jelentősebbek. Ezek szerint a magyarok aránya a Nagyszombati kerületben 22,4%, a Nyitrai kerületben 25,9%, de arányuk meghaladja a 10%-ot a Besztercebányai és a Kassai kerületekben 11,1 és 10,2%-kal.[3]

Az öt magyarlakta kerület közül a legnagyobb arányú fogyatkozás a 2001. évi adatokhoz viszonyítva a Pozsonyi kerületben mutatkozott (B 9,4% – R 12,9%), a legkisebb fogyatkozás a Nagyszombati kerületben (B 4,8% – R 7,6%), a Nyitrai kerületben (B 9,1% – R 13,8%), a Besztercebányai kerületben (B 5,8% – R 13,1%), a Kassai kerületben (B 5,8% – R 12,5%).

Szám szerint a legnagyobb mértékű magyarságfogyás a Nyitrai kerületben (R 27 149 – B 17 968), a Besztercebányai kerületben (R 10 199 – B 4509), a Kassai kerületben (R 10 672 – B 4977), a Nagyszombati kerületben (R 9956 – B 6333) volt megfigyelhető.

3.2. Járások. A kerületi szintű adatoknál a járási szintűek árnyaltabb eltéréseket mutatnak. (A járások szintjén szintén a községsoros adatokat aggregáltuk járási szintű adatokká.) Mivel Pozsony és Kassa városok területe több járásra tagolódik, esetükben e városok járásrészeinek adatai alapján végeztük el a számítást, ezért az eredmények kissé eltérnek az előző becsléstől, ahol e két város összesített, aggregált adatait vettük alapul.

A 25 magyarlakta járásból (MLJ) a magyarok száma, aránya csaknem mindenütt fogyatkozott.[4]

3 A továbbiakban a regisztrált adatokat R, a becsült adatokat B betűvel kezdődően ismertetjük.

4 Azokat a dél-szlovákiai járásokat tekintjük magyarlakta járásoknak (MLJ) , ahol a magyarok száma meghaladja az 1000 főt, illetve arányuk a 2%-ot. Pozsony és Kassa városokat nem minden munka sorolja be a dél-szlovákiai MLJ-ok közé. Lásd pl. Horváth (szerk.) 2004.

2011-ben legnagyobb számban a Dunaszerdahelyi járásban éltek magyarok (B 89 826 – R 87 349 fő), arányuk a járáson belül (R 75,0% – B 77,1%), továbbá a Komáromi járásban (B 70 052 – R 66 356 fő), arányuk (R 63,8% – B 67,4%). 2001 és 2011 között a magyarok száma legnagyobb mértékben az Érsekújvári (R 8788 – B 5284 fővel) és a Komáromi járásban apadt (R 8620 – B 4924 fővel). A magyarok aránya a magyarlakta járások közül legkisebb mértékben a Dunaszerdahelyi járásban csökkent: B 4,1% – R 6,7%. A legnagyobb mértékben viszont a Kassa3 és Kassa4 járásokban. Az előzőktől eltérő tendencia mutatkozott a Pozsony3 járásban, ahol a becsült adatok szerint a bevándorlás miatt növekedett a magyarok száma, ill. aránya.) (Lásd F1. táblázat)

Vizsgáljuk meg a csökkenés mértékét a járások etnikai jellege, azaz a járásokban élő magyarok aránya szerint is. Első megközelítésben tekintsük át, hogy a magyarok aránya szerinti járáscsoportokban hogyan változott a magyarok száma, aránya az elmúlt évtizedben.

Elemzésünk során a járások 2001. évi etnikai jellege szerinti besorolásból indulunk ki. Ily módon kiszűrjük az egyes járásoknak a két időpontban eltérő besorolásából adódó torzításait. (Lásd F2. táblázat) Valamennyi járáscsoportban fogyatkozott a magyarok száma. Ugyanakkor a NMLJ-okban a fogyatkozás mértéke kisebb volt, mint a magyarság országos fogyása. A regisztrált adatok alapján a NMLJ-okban 10,6%-kal fogyott a magyarok száma (a becsült adatok alapján 2,6%-kal). A magyar lakosság fogyása Szlovákiában R 11,9%, ill. B 7,0%. A járásokban élő magyarok arányának emelkedésével a fogyás csökken: a 2–10%-ban MLJ-okban R 18,6%, ill. B 12,1%, a magyar többségű járásokban R 8,9%, ill. B 5,2%. A magyar kisebbségű járások két csoportjában a fogyás nem folytonos: a 30–50%-ban MLJ-okban a fogyás kis mértékben nagyobb (R 13,1% – B 7,7%), mint 10–30%-ban MLJ-okban (R 12,6% – B 7,2%).

7. táblázat. A magyarok száma és számának változása a járásokban élő magyarok aránya szerint 2001–2011

A magyarok aránya a járásokban	Magyarok száma			Fogyatkozás %	
	2001	R 2011	B 2011	R 2001–2011	B 2001–2011
0–2%	5846	5227	5692	10,6	2,6
2–10%	36 347	29 577	31 937	18,6	12,1
10–30%	143 350	125 346	132 998	12,6	7,2
30–50%	166 349	144 612	153 490	13,1	7,7
50% felett	168 636	153 705	159 878	8,9	5,2
Összesen	520 528	458 467	483 995	11,9	7,0

A járásokban kimutatott csökkenés komplex jelenség: a fogyatkozást születések, halálozások, migrációs és a nemzetiségváltási folyamatok változatos mintázatai idézik elő.

Összetettebb és nehezebben lenne értelmezhető, ha a két időpontban a járásokban élő magyarok aktuális aránya szerinti változásokat próbálnánk meg értelmezni. Ebben

az esetben tekintetbe kellene vennünk az időközben bekövetkezett változásokat a járások magyarok aránya szerinti besorolásában.

2001 és 2011 között a Rozsnyói járásban a magyarok aránya 30% alá esett (arányuk 2011-ben R 25,4% – B 28,1%), további változásra a regisztrált adatok szerint a Kassa környéki járásban került sor: R 9,1% – B 10,9%. (Lásd F2. táblázat)

3.3. A települések nagyságcsoportjai, a települések urbanizációs foka (falu, város) szerint.

3.3.1. A magyarok száma, aránya a települések nagyságcsoportjai szerint.
Az 1.4. pontban már rámutattunk az ismeretlenek aránya és a települések lakosságszáma közötti összefüggésekre, mely szerint az ismeretlenek aránya a településnagysággal (szinte párhuzamosan) növekszik, ebből adódik, hogy a magyar lakosság regisztrált és becsült száma is a települések nagyságának függvényében tér el egymástól. A falvakban és kisebb városokban (10 000 főig) élő magyarok részaránya a becsült adatok alapján kissé alacsonyabb, a nagyobb városokban pedig némileg magasabb, mint a regisztrált adatok szerint. A magyarok legnagyobb arányban az 1000–1999 és a 2000–4999 fős településeken élnek. Ez előbbi településtípusban a magyarok R 21,5% – B 21,0%-a, az utóbbin, jórészt nagyobb falvakban R 17,2% – B 16,8%-a él. A városok közül a legtöbb magyar a kisebb, 20 000–49 999 lakosú középvárosokban él (R 13,6% – B 14,3%). (Lásd F3. táblázat)

Amennyiben megvizsgáljuk az eltérést a 2001 és 2011 közötti időszakban, láthatjuk, hogy a vizsgált időszakban a magyarok száma legnagyobb mértékben a regisztrált adatok szerint a 20 000 feletti városokban csökkent. Ezen belül is szám szerint a legnagyobb mértékű csökkenés a 20–50 ezer lakosú városokban (R 13 645 – B 6930 fővel), továbbá az 500–999 fő közötti apró, illetve kisebb kisfalvakban (R 11 752 – B 9451 fővel) mutatkozott. Aránya szerint a legnagyobb csökkenés az 50–100 ezer közötti városokban figyelhető meg (R 21,4% – B 13,0%), az előzőnél jelentősen kisebb volt a csökkenés a 200–499, az 500–999 fő közötti apró, ill. az 5000–9999 lakosú helységekben (R 16,9; 15,2; 16,5 – B13,8; 12,2; 12,3%). A regisztrált adatok szerint minden nagyságcsoportban csökkent a magyarok száma, a becsült adatok szerint viszont némi növekedés mutatkozott (1248 fő) a 10 000–19 999 lakosú városokban.

3.3.2. A magyarok száma, aránya a települések urbanizációs foka szerint. Ugyan szlovákiai körülmények között a településnagyság nagyon szoros összefüggést mutat a helységek urbanizációs fokával, azaz városi vagy falusi jogállásával, a kettő mégsem azonos. Országos szinten a városi népesség aránya csaknem azonos az 5000 főnél nagyobb lélekszámú településeken élők arányával. 2011-ben Szlovákia 138 városában élt az összlakosság 54,4%-a, míg az 5000 főt meghaladó 133 helységben 54,6%-a. Tíz évvel korábban a lakosság 56,0%-a élt a 136 városi jogállású 136 helységben, s 55,6%-uk az 5000 főt meghaladó 125 helységben. A magyar lakosság száma a városi jogállású helységekben 2011-ben a regisztrált adatok szerint 168 010 fő, 36,6% volt. A számított adatok szerint számuk nem elhanyagolható mértékben magasabb: 184 220 fő, arányuk 38,1%. Az 5000 főnél nagyobb lélekszámú helységekben a magyarok regisztrált száma 179 232, arányuk 39,1%, a becsült adatok szerint 195 812 fő, 40,5% volt. 2001-ben a városi jogállású helységekben a magyarok száma 200 604 fő, 38,5%,

az 5000 főt meghaladó helységekben 212 286 fő, 40,8%. Míg országosan e két mutató értéke alig különbözik, a magyarok esetében az eltérés már számottevőbb. Ez a magyar lakosságnak az országostól jelentős mértékben eltérő településszerkezeti eltérésével magyarázható.

2. ábra. A magyar lakosság számának változása a települések nagyságcsoportjai szerint 2001 és 2011 között – regisztrált és számított (becsült) adatok %-ban

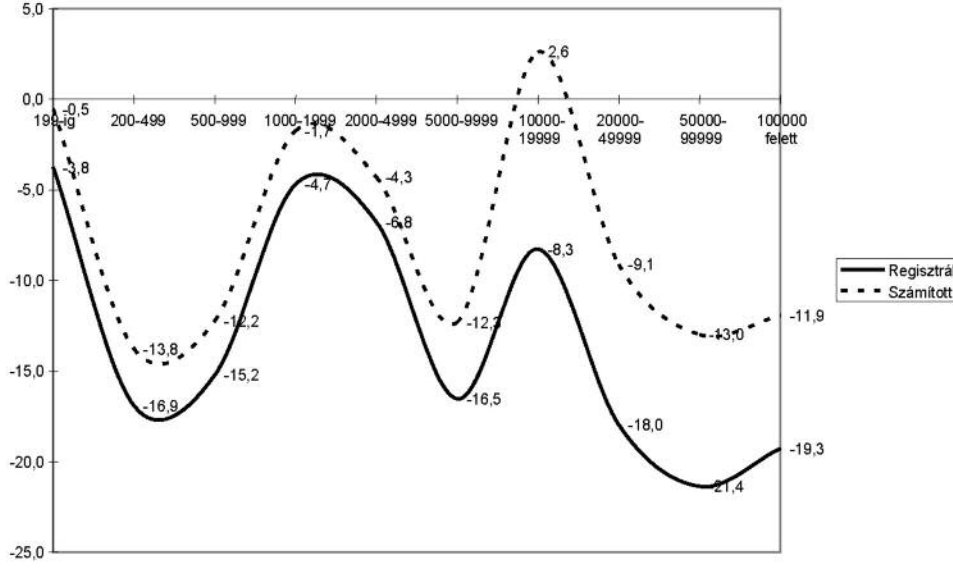

3.3.3. A magyarok számának alakulása a településen élő magyarok nagyságcsoportjai szerint. A magyar lakosság településszerkezeti változásairól egyfajta információt szolgáltat, hogy hány településen élnek magyarok, illetve milyen mértékben változott ezeknek a településeknek a száma.

2001 és 2011 között a szlovákiai helységek száma alig emelkedett: 2883-ról 2890-re. Az ezredfordulót követően az urbanizációs folyamatok lelassultak, a városi népesség aránya is csökkent. 2011-ben 1605 településen, a települések 55,5%-án mutattak ki legalább 1 magyar lakost, 2001-ben számuk 1556 volt, 54,0%. Tehát 2001-hez képest a legalább egy magyar nemzetiségű lakost kimutató települések száma 46-tal növekedett. A települések száma és a magyarok megoszlása a magyarok nagyságcsoportjai szerint a következőképpen alakult.

8. táblázat. A településeken élő magyarok száma a magyarok nagyságcsoportjai szerint 2001-ben és 2011-ben

A településeken élő magyarok száma	2001			2011					
	Települések száma	Magyarok száma	%	R Települések száma	B Települések száma	R Magyarok száma	%	B Magyarok száma	%
0	1325	0	0,0	1285	1285	0	0	0	0
1–199	1131	22510	4,3	1202	1197	23930	5,2	24253	5,0
200–499	187	63975	12,3	186	184	61667	13,5	61525	12,7
500–999	117	81427	15,6	106	111	74107	16,2	78422	16,2
1000–1999	72	95930	18,4	69	70	91679	20,0	94249	19,5
2000–4999	32	97440	18,7	29	29	89268	19,5	91775	19,0
5000–9999	13	89955	17,3	10	10	68439	14,9	71239	14,7
10000–19999	3	46839	9,0	3	3	49377	10,8	41621	8,6
20000 felett	1	22452	4,3	0	1	0	0,0	20739	4,3
Összesen	2881	520528	100,0	2890	2890	458467	100,0	483823	100,0

A regisztrált adatok szerint 2011-ben nincs olyan település, ahol a magyarok száma meghaladná a 20 000-et. 2001-ben Komáromban mutattak ki 20 ezernél több magyart (22 452 fő). A 2011. évi adatok szerint továbbra is Komáromban él a legtöbb magyar (R 18 506; B 20 739). A regisztrált adatok szerint további 2 városban haladja meg a magyarok száma a 10 ezer főt: Dunaszerdahelyen (R 16 752; B 17 111) és Pozsonyban (R 14 119; B 14 471). Érsekújvárban a becsült adatok szerint magasabb a magyarok száma 10 ezernél (B 10 038; R 8863). 2001-hez képest az 5000–9999 fős magyar lakosságú helységek száma 3-mal, a 2–4999 fős helységek száma 4-gyel csökkent. Némileg csökkent 200 és 1999 magyar lakost számláló helységek száma (2001-ben 376, 2011-ben R 361, B 365 település), viszont emelkedett a kis, 199 fő alatti magyar közösségeké (2001-ben 1131, 2011-ben R 1202, B 1197). A legtöbb magyar az 1000–1999 fő magyart számláló helységekben él (R 20,0%; B 19,5%) míg a 2000–4999 főt számláló magyar közösségekben alig kevesebben (R 19,5%; B 19,0%) – tíz évvel korábban még ebbe a településkategóriába tartozott a legtöbb magyar (18,7%).

3.3.4. Etnikai térszerkezet. A regisztrált adatok szerint 2011-ben a magyarlakta települések száma 543 volt, a számított adatok szerint számuk alig több: 546.[5] Tíz évvel korábban, 2001-ben a MLT-ek száma 551 volt. Tehát ebből a szempontból a fogyatkozás nem

5 Nemzetiségileg vegyes lakosságú településekként a (cseh)szlovák statisztikai kimutatások korábban azokat a helységeket tartották számon, amelyekben egy adott nemzetiségű lakosság részaránya meghaladta a 10%-ot, illetve a 100 főt. A fentiekben említett kritériumoknak eleget tevő településeket tekintjük a továbbiakban magyarlakta településeknek (MLT).

túl jelentős. Ezekben a helységekben 2011-ben a regisztrált adatok szerint 451 296 magyar élt, a szlovákiai magyarság 98,4%-a. A becsült adatok szerint a magyarlakta településeken élő magyarok száma a regisztráltnál magasabb: 476 509 fő volt.

Tíz évvel korábban ezekben a helységekben 513 762 magyar élt, a szlovákiai magyarság 98,7%-a. A MLT-eken kívül elterülő helységekben, többnyire városokban élt 2011-ben a szlovákiai magyarság 1,3, 2001-ben 1,6%-a.

A magyarlakta településeket az ott élő magyarok száma, illetve aránya szerint négy típusba soroltuk:

1. *szórványjellegűnek* azokat a településeket tekintjük, ahol a magyar népesség aránya kevesebb, mint 10%, de eléri a 100 főt.[6]

2. *magyar kisebbségűnek* a 10–50% közötti magyar részarányú településeket tekintjük.

A magyar többségű települések két változatát különböztetjük meg:

3. *mérsékelt magyar többségűnek* azokat a településeket minősítjük, ahol a magyar lakosság aránya meghaladja az 50%-ot, de nem éri el a 80%-ot.

4. *erős magyar többségűként* azokat a helységeket értelmezzük, ahol a magyar nemzetiségű lakosság aránya meghaladja a 80%-ot.

A magyarlakta településeknek a korábbi, rendszerváltást megelőző évtizedekben egyik meghatározó jellemzőjük volt, hogy a magyar többségű települések aránya megközelítette a 80%-ot, de az erős magyar többségű települések aránya is 50% körül mozgott, ezzel szemben a szórványjellegű települések száma elenyészően csekély volt.[7]

A szlovákiai magyarság etnikai térszerkezete a 90-es években jelentősen módosult, és ez a folyamat az ezredfordulót követő évtizedben folytatódott. A magyar többségű települések aránya 2001 és 2011 között 74,4%-ról R 66,9%-ra; B 68,3%-ra csökkent. A legnagyobb változás a minősített magyar többségű településeknél mutatkozik: számuk R 80 helységgel, 14,2 százalékponttal (39,2%-ról 25,0%-ra), B 53 helységgel, 9,3 százalékponttal (29,9%-ra) csökkent. Ezzel szemben a magyar kisebbségű települések száma jelentősen emelkedett, 116-ról R 155-re, 21,1%-ról 28,5%-ra (B 148-ra, 27,1%-ra).

9. táblázat. A magyarlakta települések száma a településeken élő magyarok száma, aránya szerint 2001, 2011

A magyarok száma, aránya a településeken	2001		2011			
	Községek száma	%	Községek száma R	%	Községek száma B	%
> mint 100 fő, > mint 10%	25	4,5	25	4,6	25	4,6
10–30%	116	21,1	155	28,5	148	27,1
30–50%	194	35,2	227	41,8	210	38,5
50% felett	216	39,2	136	25,0	163	29,9
Összesen	551	100	543	100,0	546	100,0

6 A szórvány fogalmának a társadalomtudományokban nincs egyértelmű meghatározása. Dányi (1999). Egyes kutatók a nemzeti kisebbségek arányából, illetve számából indulnak ki. Vetési László a 30%, illetve 300 fő alatti nemzeti közösségeket tekinti szórványnak. Vetési (2000).

7 Lásd: Gyurgyík (1994)

A magyarok aránya a legtöbb magyarlakta településen csökkent.[8] Ugyan kis mértékű, 10%-nál kisebb emelkedés kimutatható 32 magyarlakta településen, 10–20%-os emelkedés 8, végül 20%-nál nagyobb emelkedés 11 településen. Ezeknek a döntő többsége olyan település, ahol nagyszámban élnek romák, továbbá olyan zömmel Pozsony környéki települések, ahová jelentős migráció irányult. 10%-nál kisebb arányban fogyott a magyarok aránya 201 településen, 10–20%-os volt a fogyás 154 településen. A települések száma a magyarok arányának csökkenésével csökken: a 75%-nál nagyobb arányú fogyás 3 helységben mutatkozott. Mind a 3 a Rimaszombati járásban található: Szútoron a magyarok száma 227-ről 65-re csökkent, a romák száma 75-ről 420-ra emelkedett, a település lakosainak a száma 400-ról 514-re gyarapodott. Sajókeszin is hasonló jellegű változások voltak megfigyelhetők: a magyarok száma 80-ról 27-re apadt, a romáké 19-ről 194-re, miközben az összlakosság száma csaknem megduplázódott: 118-ról 233-ra. Az utóbbi esetben a nemzeti hovatartozások statisztikai változása mellett jelentős mértékű migráció is hozzájárult a település etnikai térszerkezetének módosulásához. Szelistyén a magyarok száma 26-ról 4-re csökkent, a szlovákoké 100-ról 178-ra, az összlakosság 136-ról 208-ra növekedett.

A legnagyobb számban Csákányházán (Losonci járás), 202 fővel nőtt a magyar nemzetiségűek száma, 871 fő, miközben a település lakosainak a száma is emelkedett 931-ről 1111-re, a faluban élő romáké viszont nagymértékben visszaesett: 157-ről 34-re. Migrációs okokból nőtt a magyarok száma Csenkén (Dunaszerdahelyi járás) 121 fővel, ahol a magyarok száma 740-ről 861-re nőtt, s a jelentős pozitív vándorlási többlet révén a község lakosainak a száma is nagymértékben emelkedett (814-ről 1091-re). A magyarok aránya 90,9%-ről 86,8%-ra csökkent, a településen élő szlovák nemzetiségűek száma viszont megháromszorozódott: (64-ről 198-ra).

A magyarok aránya a legnagyobb arányban Zeherjén (Rimaszombati járás) növekedett, 61,5%-kal. A település lakosainak a száma alig változott (413-ról 420-ra), a magyarok száma 81-ről 133-ra nőtt, miközben a kimutatott romáké teljesen visszaesett (60-ról 7-re). (Lásd F4. táblázat)

10. táblázat. A magyarlakta településeken élő magyarok száma, aránya a településeken élő magyarok aránya szerint 2001, 2011

A magyarok száma, aránya a településeken	2001		2011			
	magyarok	%	magyarok R	%	magyarok B	%
> mint 100 fő, > mint 10%	6766	1,3	7171	1,6	7314	1,5
< mint 100 fő, > mint 10%	32131	6,2	32250	7,0	28855	6,0
10–50%	85417	16,4	83354	18,2	93379	19,3
50–80%	218103	41,9	234125	51,1	227531	47,0
80% felett	178111	34,2	101567	22,2	126744	26,2
Összesen	520528	100,0	458467	100,0	483823	100,0

8 A településeken élő magyarok aránya szerinti változásokat a regisztrált adatok alapján ismertetjük.

Az egyes községekben élő magyarok száma, aránya a települések etnikai típusai szerint jelentősen megváltozott. A legtöbb magyar az enyhe magyar többségű településeken él. Számuk és arányuk a regisztrált és a becsült mutatók szerint is magasabb, mint 2001-ben.

Ugyanakkor az erős magyar többségű településeken élők száma és aránya jelentősen apadt. 2001-ben a magyarok több mint 1/3-a, 2011-ben mintegy 1/4-e ezeken a településeken élt. A magyar kisebbségű településeken élők aránya viszont növekedett.

Összegzés

A 2011. évi népszámlálás nemzetiségi adatsorai alapján számított adatok nemcsak a szlovákiai nemzetiségek, ezen belül a magyarok reálisabb számát adják meg, hanem lehetővé teszik objektívebb demográfiai mutatók kiszámítását is. Felmerül a kérdés, hogy a 480 ezer fő körüli magyar népességszám mennyiben sok vagy kevés. Összevetve a 90-es években kimutatott 47 ezer fős fogyást az ezredforduló utáni évtized 40 ezer fős fogyásával (a számított értékek szerint), megállapíthatjuk, hogy hasonló nagyságrendű eltérésekről van szó. További kérdésként merül fel, hogy mekkora eltérés mutatkozik a regisztrált és a becsült adatok alapján végzett demográfiai, népmozgalmi vizsgálatoknál. Az eltérés makroszintű adatok esetében sem tekinthető elhanyagolhatónak, ugyanakkor már jelentősebb eltérések mutatkoznak a különböző szintű területi egységek, járások, települések, illetve településcsoportok szintjén bekövetkezett változások vizsgálatánál. értelmezésében.

Irodalom

A Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja: http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/tab

Dányi Dezső 1993. A szlovákiai szórványmagyarság. *Regio*, 3–4. sz.

Gyurgyík László 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony, Kalligram.

Gyurgyík László 2012. Népszámlálás 2011. Kik vagytok, ismeretlenek? *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14. évf. 2. sz. 3–14. p.

Horváth Gyula (szerk.) 2004. *Dél-Szlovákia*. Budapest.

Obyvateľstvo trvalo bývajúce v obciach SR podľa národnosti SODB 2011. pdf. Bratislava, ŠÚSR, 2012

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR NUTS2, kraje, okresy a obce. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2003

Vetési László 2000. Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség*, 2. sz.

Függelék

F1. táblázat. Szlovákia magyar nemzetiségű lakosságának száma, aránya járások szerint, 2001, 2011

Járás	2001			2011				
	Összesen	Ebből magyar	%	Összesen	Ebből (R)magyar	%	Ebből (B)magyar	%
Pozsony1	44798	1304	2,9	38655	1155	3,0	1189	3,1
Pozsony2	108139	6405	5,9	108362	5300	4,9	5450	5,0
Pozsony3	61418	1542	2,5	61046	1523	2,5	1566	2,6
Pozsony4	93058	2327	2,5	92030	2157	2,3	2204	2,4
Pozsony5	121259	4873	4,0	111135	3984	3,6	4059	3,7
Szenc	51825	10553	20,4	66265	9134	13,8	9731	14,7
Dunaszerdahely	112384	93660	83,3	116492	87349	75,0	89826	77,1
Galánta	94533	36518	38,6	93594	32793	35,0	33888	36,2
Komárom	108556	74976	69,1	103995	66356	63,8	70052	67,4
Léva	120021	33524	27,9	115367	28085	24,3	29018	25,2
Nyitra	163540	10956	6,7	159143	9076	5,7	9408	5,9
Érsekújvár	149594	57271	38,3	144417	48483	33,6	51987	36,0
Vágsellye	54000	19283	35,7	53286	16717	31,4	17389	32,6
Losonc	72837	20072	27,6	74861	17338	23,2	19559	26,1
Nagyőce	40918	8994	22,0	40400	7738	19,2	8219	20,3
Rimaszombat	83124	34323	41,3	84889	30516	35,9	32868	38,7
Nagykürtös	46741	12823	27,4	45562	10939	24,0	11437	25,1
Kassa1	68262	2947	4,3	68467	2071	3,0	2695	3,9
Kassa2	79850	2578	3,2	82676	1963	2,4	2453	3,0
Kassa3	30745	938	3,1	30048	683	2,3	784	2,6
Kassa4	57236	2477	4,3	59242	1665	2,8	2129	3,6
Kassa-környék	106999	14140	13,2	119227	11845	9,9	13120	11,0
Nagymihály	109121	12819	11,7	110842	12122	10,9	12862	11,6
Rozsnyó	61887	18954	30,6	63351	16103	25,4	17358	27,4
Tőketerebes	103779	30425	29,3	106072	28145	26,5	29052	27,4

F2. táblázat. A járások száma a járásokban élő magyarok aránya szerint, 2001–2011

A magyarok aránya a járásokban	Járások száma		
	2001	R 2011	B 2011
0–2%	54	54	54
2–10%	10	11	10
10–30%	8	8	9
30–50%	5	4	4
50% felett	2	2	2
Összesen	79	79	79

F3. táblázat. A magyar nemzetiségű lakosság megoszlása a helységek nagyságcsoportjai szerint 2011-ben

Lakosok száma	Települések száma	R magyar	B magyar	R magyar%	B magyar%
–199	383	4043	4215	0,9	0,9
200–499	761	31959	33233	7,0	6,8
500–999	772	65508	68008	14,3	13,9
1000–1999	562	98664	102869	21,5	21,1
2000–4999	279	79056	82848	17,2	17,0
5000–9999	61	49900	53266	10,9	10,9
10000–19999	33	44084	48521	9,6	9,9
20000–49999	29	62321	69523	13,6	14,3
50000–99999	8	2431	2765	0,5	0,6
100000 felett	2	20501	22426	4,5	4,6

F4. táblázat. A magyar lakosság arányának változása Szlovákia településein, 2001–2011, %

Változás	Községek száma	Magyarok száma 2001	Magyarok száma 2011	Különbség	%
75%-nál több fogyás	3	333	96	-237	0,4
50–75%-os fogyás	13	2122	1058	-1064	1,7
40–50%-os fogyás	12	4116	2565	-1551	2,5
30–40%-os fogyás	36	19966	14906	-5060	8,2
20–30%-os fogyás	81	53164	40749	-12415	20,0
10–20%-os fogyás	154	201902	173253	-28649	46,2
0–10%-os fogyás	201	207084	192451	-14633	23,6
0–10%-os növekedés	32	19765	20128	363	-0,6
10–20%-os növekedés	8	2355	2796	441	-0,7
20%-nál több növekedés	11	2955	3683	728	-1,2
Összesen	551	513762	451685	-62077	100,0

László Gyurgyík

Changes in the settlement structure of Hungarians in Slovakia in the first post-Millenium decade, indicating the background behind the data regarding those with unknown ethnicity

The data calculated according to ethnicity data lines of the census held in 2011, provide us not only a realistic number of people belonging to ethnic minorities in Slovakia, within that the number of Hungarians, but they allow calculations of more objective demographic indicators as well. The question arisen is, whether the Hungarian population of approx. 480 thousand members is a lot or a few, and in what sense. If we compare to the decrease of 47 thousand individuals recorded in the 1990s with the decrease of their number (40 thousand people) in the first post-millenium decade (according to the values calculated), we can conclude that the change is of a similar volume. A further question arises, that what size of change appeared between the registered and the estimated data, regarding vital statistics of the demographical research. The difference is not negligible in the case of macro-level data either, but, at the same time, there are more significant differences in the examination and interpretation of changes occurring on the different territorial levels, in districts, settlements, or groups of settlements.

LAMPL ZSUZSANNA

A szlovákiai felsőoktatási szféra és a dél-szlovákiai magyar/szlovák fiatalok egyetempercepciói

ZSUZSANNA LAMPL
The Slovak third level education sector and the perception of universities by the young Hungarians and Slovaks in Southern Slovakia

316.344.3(=511.141)(437.6)
378.4(437.6)

Keywords: Higher education in Slovakia, universities, headcount of university students, ideas of the young Hungarians and Slovaks in Southern Slovakia about universities.

1. A szlovákiai felsőoktatás alapvető jellemzői

Bevezetőképpen tekintsünk át néhány alapvető információt a szlovákiai felsőoktatási rendszerről.[1] Szlovákiában a felsőoktatási intézményeket két szempont szerint osztályozzák. Az egyik az iskola pénzügyi háttere, a másik tevékenységének jellege. Finanszírozás szerint a felsőoktatási intézmények három típusa, a tevékenység jellege szerint ugyancsak három típusuk működik.

Az első szempont, vagyis a finanszírozás szerint ezek a következők:

1. közintézményként működő egyetemek – ez a státusz 2002-ben a felsőoktatási törvény következtében jött létre a korábbi 18 állami és az egy nem állami intézmény transzformációjával. Ezeket nagyrészt az állam dotálja.

2. állami egyetemek – teljes mértékben az állam finanszírozza őket, de nem az oktatásügyi tárcához tartoznak, hanem a szakminisztériumok felügyelete alá. Háromféle állami egyetem létezik: rendőri, katonai és egészségügyi.

3. magánegyetemek – 2002-ben jöttek létre felváltva a korábbi nem állami egyetemi státuszt. Önálló jogi személyek, amelyeket a SZK kormánya hagy jóvá az akkreditációs bizottság javaslatára, 2011-től csak abban az esetben, ha úgy ítéli meg, hogy az adott intézmény küldetése összhangban van a közérdekkel.

1 Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR Správa o stave školstva na Slovensku a o systémových krokoch na podporu jeho ďalšieho rozvoja. Bratislava, september 2013. http://www.minedu.sk/data/att/5253.pdf szeptember 29. Az egyetemek, hallgatók, abszolvensek adatai, valamint a felsőoktatásról származó információk mind innen származnak.

Vannak továbbá külföldi egyetemek – ezek a székhelyük szerinti állam előírásai alapján működnek. 2007-től regisztrációs kötelezettségük van, és garantálniuk kell, hogy az általuk Szlovákiában kiadott diploma egyenértékű az „anyaországi" diplomával.

Az egyetemek osztályozásának második szempontja a tevékenységük jellege. E kritérium szerint Szlovákiában háromféle felsőoktatási intézmény létezik: egyetem, szakfőiskola, valamint olyan intézmények, amelyek egyik kategóriába sem illenek. 2002-ben a felsőoktatási intézmények transzformációját követően mindegyik intézmény egyetemi státuszt kapott. Ennek a besorolásnak az átértékelésére volt hivatott a 2009 és 2011 között zajló rettegett komplex akkreditáció, melynek végeredménye a következő lett: 2013 januárjában a 20 közegyetem egyetem maradt, a 3 államiból 2 egyetem és 1 szakfőiskola lett, a 13 magánintézmény pedig szakfőiskola besorolást kapott.[2]

Nézzük, hogyan alakult a felsőoktatási intézmények, s ezen belül a finanszírozás szerinti típusok száma a rendszerváltástól napjainkig (1. táblázat). Gyakran halljuk, hogy Szlovákiában úgy elszaporodtak az egyetemek, mint a gomba (vagy inkább gilisztа?) eső után, de a kezdeti állapothoz képest valójában „csak" megháromszorozódott a számuk. Vagyis jelenleg 40 egyetem van, ebből 36 hazai, 4 külföldi. Az 1. táblázatban a karok, hallgatók és oktatók számának alakulása is nyomon követhető. A karok száma is megháromszorozódott, a hallgatók száma pedig 2013-ban három és félszerese volt a kezdeti állapotnak (de a hallgatói létszám volt ennél magasabb is, amint azt nemsokára részletesebb adatokkal bemutatom). Az oktatók száma nőtt a legkevésbé.

1. táblázat. Az egyetemek számának alakulása

	Egyetemek száma	Karok száma	Hallgatók száma	Oktatók száma
1989	13	43	49 000	8 059
2013	36+4*	132	177 892	10 720

Forrás: http://www.minedu.sk/data/att/5253.pdf. * Ebből 20 közegyetem,[3] 13 magán-,[4] 3 állami[5] és 4 külföldi

2 A továbbiakban egységesen az „egyetem" kifejezést fogom használni, ugyanis írásom szempontjából nincs jelentősége a tevékenységi forma szerinti megkülönböztetésnek.

3 https://www.portalvs.sk/sk/informacie-o-vysokych-skolach#verejne

4 Akadémia médií, odborná vysoká škola mediálnej a marketingovej komunikácie v Bratislave, Bratislavská medzinárodná škola liberálnych štúdií, Dubnický technologický inštitút v Dubnici nad Váhom, Hudobná a umelecká akadémia Jána Albrechta v Banskej Štiavnici, Paneurópska vysoká škola, Stredoeurópska vysoká škola v Skalici, Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach, Vysoká škola Danubius, Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave, Vysoká škola Goethe Uni Bratislava, Vysoká škola manažmentu v Trenčíne, Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. https://www.portalvs.sk/sk/informacie-o-vysokych-skolach#sukromne

5 Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši, Akadémia Policajného zboru v Bratislave, Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave. https://www.portalvs.sk/sk/informacie-o-vysokych-skolach#statne

Sok-e vagy kevés ez a 36+4 egyetem? A szlovákiai közbeszéd egyik gyakori témája, hogy túl sok az egyetem (e sorok írója is így vélekedik). Ezt cáfolandó az Oktatásügyi Minisztérium 2013-as jelentésében arra hivatkozik, hogy vannak országok, ahol még több van, hiszen Szlovákiában egy felsőoktatási intézményre átlagosan 6700 hallgató jut, ami több, mint a környező országokban. Például Litvániában csak 2900, Lengyelországban 4700, Bulgáriában és Magyarországon 5600, Csehországban 5900 hallgató jut egy egyetemre.

Teljesen mindegy azonban, hogy mit gondolunk az egyetemek számáról. Végső soron úgysem ez a kimutatás vagy bármilyen más összehasonlítás adja meg a lényegi választ a sok vagy kevés kérdésre. Ez a gyakorlatban fog eldőlni, mégpedig a hallgatói létszámától, az egyetem iránti kereslettől függően. Ezt az egyetemek tudatosítják a legjobban, hiszen a demográfiai hullámvölgy már napjainkban érezteti a hatását, s a diákokért, s általuk a fennmaradásért folytatott harc már most hozzátartozik az egyetemek mindennapi életéhez.

Indokolt tehát, hogy megnézzük, hogyan alakult a hallgatók száma a rendszerváltástól napjainkig. Először a nappali tagozatos hallgatók létszámának alakulását vegyük szemügyre.[6]

A nappali tagozatos hallgatók száma a rendszerváltástól folyamatosan emelkedett egészen 2009-ig. 1989-ben 49 000 hallgató, 2000-ben 93 587 hallgató, 2009-ben 140 680 hallgató (ebből 130 273 a közegyetemeken, 8843 a magánegyetemeken, 1564 pedig állami egyetem hallgatója). 2010-től folyamatos csökkenés tapasztalható. 2013-ban már csak 127 649-en tanultak nappali tagozaton.

Ez a létszámcsökkenés elsősorban a köz- és magánegyetemeket érinti. Az állami egyetemeken nem csökkent, ellenkezőleg, enyhén nőtt a hallgatók száma. Az utóbbit a szakértők azzal magyarázzák, hogy az állami egyetemeken újabb szakokat akkreditáltak, továbbá a baccalaureátusi képzés mellett már itt is van lehetőség mesterfokú képzésre.

A nappali tagozatosok után következzen a távutasok létszámának alakulása. E téren 2007-ig folyamatos emelkedés volt. 1989-ben 9708 távutas hallgató volt, 2000-ben már 34 982, 2007-ben pedig 80 377 – ez volt a csúcs, a legtöbb távutas, azaz 56 944 diák közegyetemen tanult. 2008-tól folyamatos csökkenés tapasztalható. 2013-ban 50 243 távutas hallgatót tartottak számon.

Ahogy arra már utaltam, a hallgatói létszám folyamatos csökkenését a felsőoktatási szakértők a demográfiai hullámvölggyel magyarázzák. 2013-ban fordult elő először, hogy a felsőfokú tanulmányok iránt érdeklődők száma alacsonyabb volt a tervezett hallgatói létszámnál. Az előrejelzések szerint további csökkenés várható, s a hallgatói létszám minden bizonnyal csak 2030 körül fogja utolérni a mostani szintet.

A hallgatók számának csökkenése azonban nem egyformán érinti az egyetemeket. Ez derül ki a ARRA (Akademická rankingová a ratingová agentúra) felméréséből.[7] Az ügynökség szakirányultságuk szerint 11 csoportra osztja az egyetemeket, és 5 szempont alapján értékeli őket. Ezek a következők: 1. az oktatás – ezen belül a hallgatók és

6 Az adatok nem tartalmazzák a külföldi hallgatókat és a doktoranduszokat.

7 http://www.arra.sk/sites/arra.sk/files/file/ARRA_Sprava_2013.pdf

oktatók száma, 2. az egyetem iránti érdeklődés, beleértve a külföldi érdeklődők számát, 3. az abszolvensek munkanélküliségi rátája az elmúlt három évben, 4. a doktori iskola és 5. a pályázási eredményesség.

Az ARRA eddig kilencszer végzett egyetemi rangsorolást, utoljára 2013-ban, amikor is 109 kart értékeltek. Kimutatták, hogy a hagyományosan előkelő helyen végzett karokat nem érinti a hallgatói létszám csökkenése, sőt fokozódó érdeklődést tapasztalnak! Ugyanakkor vannak olyan karok, ahol nagyobb a kínálat, mint a kereslet, és ezek általában a rangsorban is rosszabbul értékeltek.

Ezzel együtt az eredmények prezentálása után újra fellángolt a másik gyakran medializált téma, a túlképzettség, vagyis hogy Szlovákiában túl sok a diplomás egyén, ami a munkaerőpiacon csapódik le, ugyanis bár az igaz, hogy a diplomások között van a legkevesebb munkanélküli, viszont egyre több diplomás nem talál a végzettségének és a tanult szaknak megfelelő munkát. Az abszolvensek számának elemzése is bizonyítja, hogy a hallgatói létszámmal párhuzamosan nőtt az egyetemet végzettek száma is.

A nappali tagozatos abszolvensek száma folyamatosan nőtt egészen 2010-ig, amikor is 43 872-en szereztek felsőfokú végzettséget. A távutas abszolvensek száma 2009-ben tetőzött, amikor 27 301 távutas hallgató szerzett diplomát. Azóta mindkét esetben enyhe csökkenés tapasztalható, 2013-ban nappali képzésben 40 699-en, távúton 23 689-en szereztek diplomát. Ezek a számok sem tartalmazzák a külföldi hallgatókat és a doktoranduszokat.

Végezetül tekintsük meg, hányan rendelkeznek Szlovákiában felsőfokú végzettséggel. A 2011-es népszámlálás szerint 584 ezer személynek van mesterszintű egyetemi végzettsége, ami a lakosság 10,8 százaléka.[8] A nemzetközi összehasonlításokban külön kiemelik a 25 év felettiek és a 30–34 évesek korcsoportjának felsőfokú végzettségét. Az Európa 2020 stratégiának ugyanis az a célja, hogy a 30–34 éves lakosság 40 százaléka rendelkezzen felsőfokú végzettséggel. Néhány erre vonatkozó adat a 2. táblázatban látható. Ha tehát 40% a cél, akkor még van min dolgozni, bár azt is hozzá kell tenni, hogy a bemutatott országok közül Szlovákia startpozíciója volt a legrosszabb.

2. táblázat. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők lakosságon belüli aránya

Korcsoport	25 év felettiek		30–34 évesek	
Év	2000	2011	2000	2011
EU 27	17,3	23,5	22,4	34,6
Csehország	10,6	16,5	13,7	23,8
Litvánia	16,4	25,9	18,6	35,7
Magyarország	13,4	20,0	14,8	28,1
Lengyelország	10,4	21,1	12,5	36,9
Szlovákia	9,2	16,9	10,6	23,4

Forrás: http://www.minedu.sk/data/att/4760.pdf

8 http://portal.statistics.sk/files/tab-9.pdf

Ami a szlovákiai magyarokat illeti, az 1990-es népszámlálás szerint 3,4%-uk volt diplomás. Jelenleg a szlovákiai magyar felnőttkorú lakosság 6,6%-ának, azaz 30 150 személynek van mesterfokú szintnek megfelelő felsőfokú végzettsége. A magyar diplomások alacsony arányát az elemzők annak idején elsősorban a magyar népesség kisebb ambícióival, a falusi élet- és gondolkodásmóddal, s az ezt irányító értékrenddel magyarázták, melyben a műveltségnek, iskolázottságnak nem volt prioritása. A diplomás szlovákiai magyarok aránya azóta a duplájára növekedett, de még ma sem éri el az országos átlagot. Mi állhat emögött?

2. Dél-szlovákiai magyar és szlovák fiatalok egyetemmel kapcsolatos elképzelései, véleményei

Az egyik lehetséges magyarázatot az egyetemmel kapcsolatos elképzelések, vélemények, az ún. egyetempercepcióik képezik. Hogyan vélekednek a szlovákiai magyarok az egyetemekről, a továbbtanulásról, az egyetemi tanulmányok hasznosíthatóságáról? Különböznek-e az ő egyetempercepcióik a Dél-Szlovákiában élő szlovák lakosság egyetempercepcióitól?[9]

Írásom következő részében erre vonatkozó adatokat mutatok be. Ezek a Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Részlege által 2012-ben készített két felmérés eredményei. Mindkettőnél standardizált kérdőíves módszert alkalmaztunk. Az egyik felmérés az említett régió szlovák és magyar tannyelvű gimnáziumaiban zajlott, 27 szlovák tannyelvű és 22 magyar tannyelvű gimnázium érettségiző évfolyamaiban. Összesen 800, ebből 400 szlovák és 400 magyar gimnáziumban tanuló fiatalt kérdeztünk meg. A szlovák gimnáziumban tanulók 91%-a szlovák nemzetiségűnek (ebből 5% magyar származású szlováknak tartja magát), 3% magyar nemzetiségűnek tartja magát, 6% nem jelölte meg a nemzetiségét. A magyar gimnáziumokban tanulók 92%-a jelölt be magyar, 3% szlovák, 2% roma nemzetiséget.

A másik felmérést ugyancsak Dél-Szlovákiában végeztük, ezúttal 15–29 éves magyar és szlovák fiatalok körében. A nem, korcsoport és iskolai végzettség szerint reprezentatív mintát 600 személy alkotta.

A gimnáziumok végzős diákjaitól először is az érettségit követő terveikről érdeklődtünk (1. ábra).

9 Természetesen ez a lakosság nem reprezentálja a szlovák összlakosságot, így az ő egyetempercepcióik nem vetíthetők ki országos szlovák szintre.

1. ábra. Mit szeretnél csinálni érettségi után? (%)

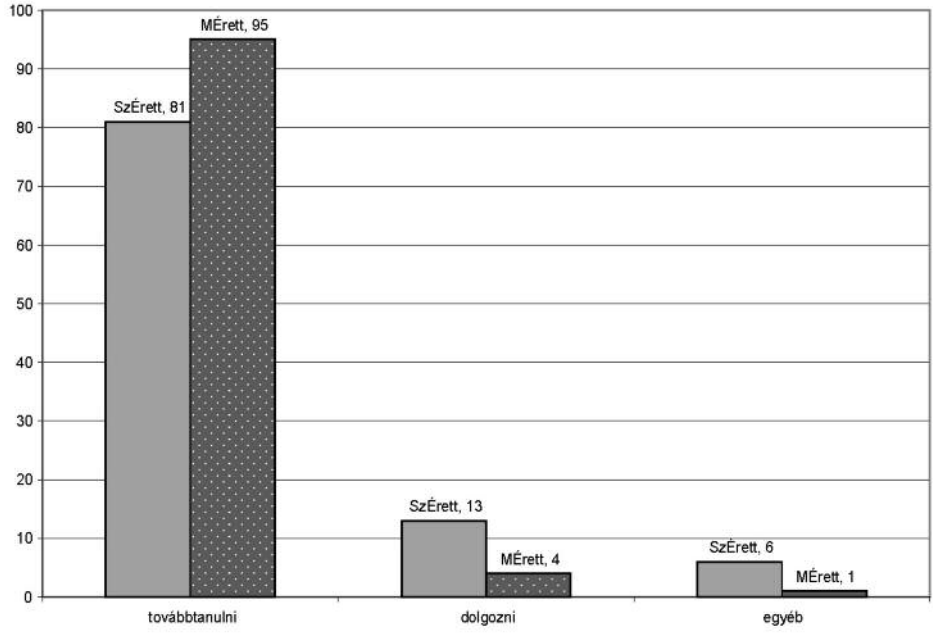

Az érettségizők többsége a továbbtanulást választotta, ez a magyarokra még inkább jellemző volt, mint a szlovákokra. A szlovákok közül minden ötödiknek, a magyarok 5 százalékának voltak egyéb tervei, elsősorban dolgozni akartak.

A következő kérdés arra irányult, hogy hol szeretnének továbbtanulni (2. ábra).

2. ábra. Az egyes szakok iránti érdeklődés (%)

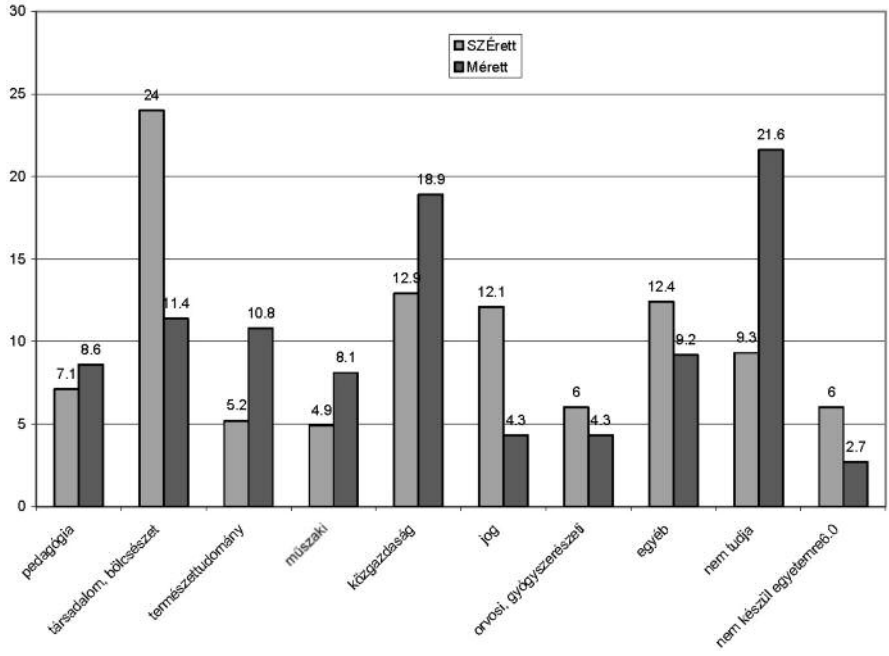

Az ábra mintázata önkéntelenül a csúcsokra vonja a tekintetünket. Nézzük hát a három csúcsot!

Az első: a szlovák gimnazisták kiemelkedő érdeklődést tanúsítottak a társadalomtudományok és a bölcsészet iránt, minden negyedik (24%) ilyen irányba tendált, ami egyébként nem meglepő, mert össztársadalmi méretben is ezek a szakok a legkeresettebbek. A magyarok ezeket a szakokat kevésbé preferálták (11,4%).

A másik csúcs: a magyar érettségizők 21,6 százaléka, tehát nagyjából minden ötödik szemben minden tizedik szlovákkal (9,3%), néhány hónappal az egyetemi jelentkezési kérvények beadása előtt még nem tudta, mit szeretne tanulni.[10]

A harmadik csúcs: a magyar érettségizők második legnagyobb csoportját (18,9%) a közgazdaság iránt érdeklődők alkották.[11]

Továbbá látható, hogy a magyarok a szlovákokhoz képest markánsabb érdeklődést mutattak a természet- és műszaki tudományok iránt is. A szlovákokhoz képest kevésbé preferálták a jogot. A két diákcsoport két terület iránt mutatott nagyjából azonos érdeklődést, a pedagógia és az orvosi, illetve gyógyszerészeti tanulmányok iránt.

10 Nem tudjuk, mi volt az oka ennek a nagyfokú bizonytalanságnak, de egy lehetséges magyarázat mindenképpen idekívánkozik. Bár a felsőoktatási intézmény tanítási nyelve nem képezte a kutatás tárgyát, s így erre vonatkozólag csak óvatos véleményt mondhatunk, más kutatásainkból azonban tudjuk, hogy a magyar fiatalok egy része, s ez a rész egyre növekszik, nem is annyira szakot választ, mint inkább tanítási nyelvet, ugyanis sok érettségiző magyar fiatal nem tud jól szlovákul, ezért sem mer szlovák tanítási nyelvű egyetemre jelentkezni.

11 Ma már ez is tanulható magyar nyelven.

Egy további kérdéssel azt szerettük volna megtudni, hogy az adott szak kiválasztásakor felmerülő lehetséges szempontok milyen mértékben voltak fontosak az érettségizők számára (3. ábra).

3. ábra. Mit tartottál fontosnak, amikor kiválasztottad, hogy milyen szakon szeretnél továbbtanulni? – „Nagyon fontosnak tartottam" válaszok (%)

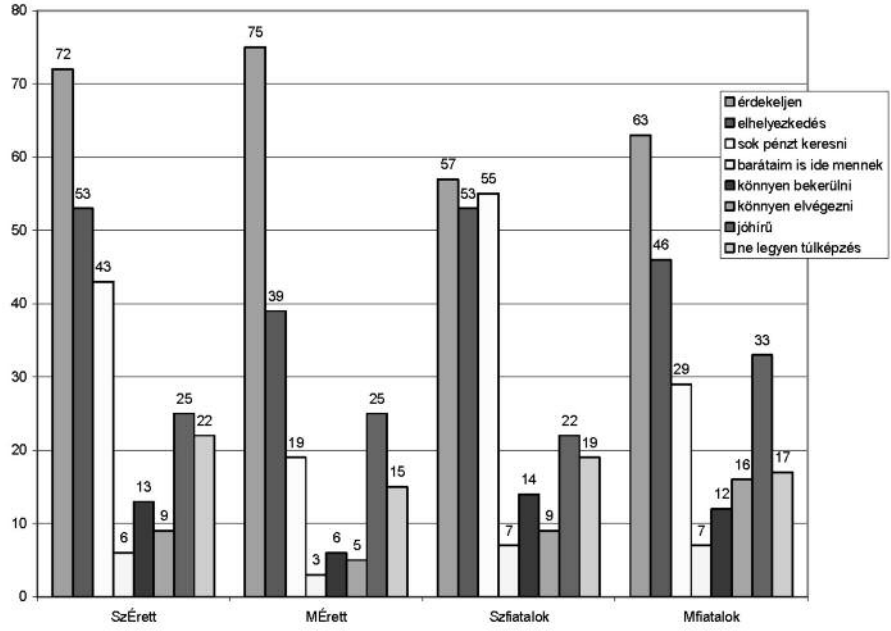

Az érettségizők mindkét csoportjának elsődleges szempont volt, hogy olyasmit tanulhassanak, ami érdekli őket (magyarok 75%, szlovákok 72%). A második legfontosabb szempont az elhelyezkedés – ez a magyar érettségizőknek kevésbé fontos (39%), mint a szlovákoknak (53%). A magyarok harmadik legfontosabb szempontja az egyetem hírneve, minden negyedik tartotta nagyon fontosnak – akárcsak a szlovák érettségizők (szintén 25%), viszont a szlovákoknál az egyetem hírnevénél fontosabbnak bizonyult a jó pénzkereseti lehetőség, amit 43%-uk tartott nagyon fontosnak, a magyarok 19%-ával szemben. A szlovákok azt is fontosabb szempontnak tartják az egyetem kiválasztásánál, hogy ne legyen túlképzés, viszont amint láttuk, a preferált szakirányok nem támasztják alá ezt az óvatosságot, mivel épp azokat a területeket részesítik előnyben, amelyek a legtöbb abszolvenst produkálják.

A többi szempont, így a barátok, könnyű bekerülés és könnyű „kikerülés" kevésbé fontosak a tanulandó szak kiválasztásánál.

Ezt a kérdést a másik felmérésben is feltettük. Nézzük meg, hogyan válaszoltak a 15–29 éves fiatalok, akik között már voltak diplomások, de olyanok is, akik épp az egyetemi tanulmányaikat végezték vagy egyetemre készültek. Ezen fiatalok esetében feltételezhető, hogy nem csupán elképzeléseik, elvárásaik vannak, hanem tapasztalataik is, mind az egyetemmel, mind a tanulmányokat követő munkaerő-piaci érvényesü-

léssel kapcsolatban. Ha szemügyre vesszük a válaszaikat, amelyek úgyszintén a 3. ábrán láthatók (Szfiatalok, Mfiatalok), azt látjuk, hogy számukra lényegesen kevésbé fontos az a szempont, hogy olyan szakot tanuljanak, ami érdekli őket (57 és 63%). Felértékelődött viszont az elhelyezkedés és a jó kereset szempontja, méghozzá elsősorban a magyar fiataloknál (elhelyezkedés 46%, sok pénz 29%), bár ezek a szempontok még mindig kevésbé fontosak számukra, mint a szlovák fiatalok számára (elhelyezkedés 53%, sok pénz 55%). A magyar fiatalok még magasabbra értékelik az egyetem jó hírnevét (33%), mint a magyar érettségizők (25%), s mindhárom csoporthoz képest ők tartják a legfontosabb szempontnak azt, hogy az egyetemet könnyű legyen elvégezni (16%). Tehát a szlovákok esetében egészében véve elmondható, hogy leginkább az érdekes szak (57%), jó kereseti lehetőség (55%) és jó elhelyezkedés (53%) hármasa együttesen motivál, a magyarok elsődleges és kimagasló motivációja az érdekes szak (63%). A többi szempont is fontos, elsősorban az elhelyezkedés, az egyetem hírneve és a kereset, de ezek fontossága elmarad az említett domináns szempont mögött.

Mire jó az egyetem? Van-e gyakorlati haszna az egyetemen való továbbtanulásnak? Az ezzel kapcsolatos álláspontokat nyolc állításban fogalmaztuk meg. Ezeket kellett értékelni egy ötfokú skála segítségével, melynek 1-es fokozata jelentette az állítással való maximális azonosulást, az 5-ös fokozat az állítás maximális elutasítását. A 4. ábrán az érettségizők által adott válaszok átlagértékei láthatók.

4. ábra. Érettségizők: Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal? (1 – teljesen, 5 – egyáltalán nem)

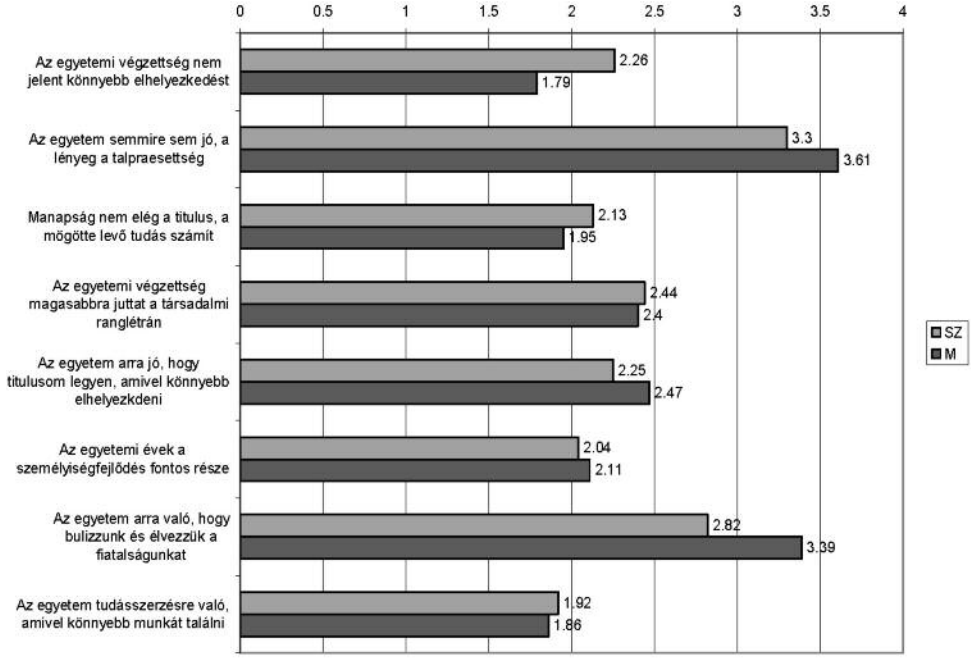

A nyolc állítás közül az érettségizők leginkább azt cáfolták, hogy az egyetem semmire sem jó, illetve hogy csak a bulizást és a fiatalság élvezetét szolgálja. Mindkét szempontból a magyar érettségizők azok, akik komolyabban vették az egyetemet, mint a szlovákok. Viszont ez nem jelenti egyértelmű elutasítását ezeknek az állításoknak, mivel vannak fiatalok, akik mindkét kijelentéssel valamilyen szinten egyetértenek. Hogy csak a magyarokat említsem, azzal, hogy az egyetem semmire sem jó, minden tizedik egyetért és minden harmadik hiszi is, meg nem is, hogy így van. Azzal pedig, hogy az egyetem bulizásra való, minden ötödik ért egyet és 36% helyezkedik az egyet is értők meg nem is álláspontjára.

Az érettségizők mindkét csoportja leginkább azzal értett egyet, hogy az egyetem tudásszerzésre való, hozzájárul a személyiségfejlődéshez, és nem elég a titulus, hanem a mögötte levő tudás az, ami számít. Ugyanakkor azt is inkább elfogadták, mint nem, hogy az egyetem a titulus által és a tudással, amit ad, hozzásegít a jobb elhelyezkedéshez és a társadalmi felemelkedéshez. Mondhatjuk: az érettségiző fiatalok bizalommal viseltettek az egyetem mint a sikeres jövő egyik záloga iránt, s ez a magyar érettségizőkről még inkább elmondható. Bár ezt sem abszolutizálhatjuk, mivel a magyar érettségizők leginkább azzal értenek egyet, hogy az egyetemi végzettség nem garanciája a könnyű elhelyezkedésnek – 81 százalékuk vélekedik így.

Ugyanez a kérdésblokk a másik felmérésben is szerepelt. Lássuk, hogyan értékelték az egyetemmel kapcsolatos állításokat a magyar fiatalok (5. ábra).

5. ábra. Magyar fiatalok: Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal? (az egyetért az 1-es és 2-es fokozat, a nem ért egyet a 4-es és 5-ös fokozat összevont válaszai, %)

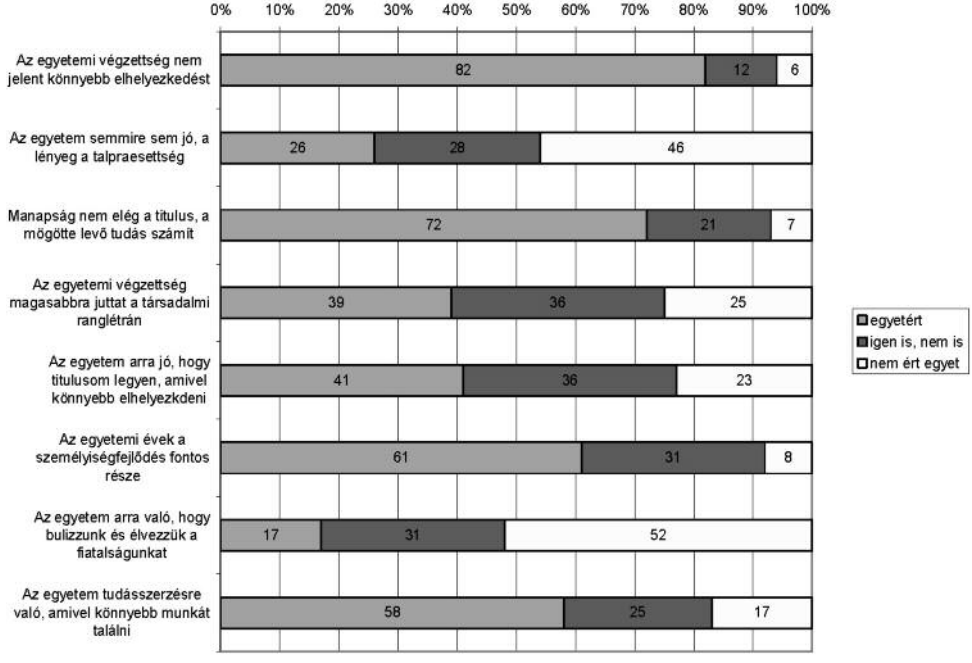

Akárcsak a magyar érettségizők, a magyar fiatalok is leginkább s gyakorlatilag ugyanolyan arányban azt a véleményt osztják, hogy az egyetemi végzettség nem könnyíti meg az elhelyezkedést (82%), ami nem épp továbbtanulásra motiváló tényező. Ugyanakkor értékelik az egyetem nyújtotta tudást általában (72%), a munkaszerzés eszközeként használható tudást (58%) és az egyetem személyiségfejlesztő hatását (61%).

Hasonlítsuk össze a magyar fiatalok közül az állításokkal csupán teljesen egyetértőket a szlovák fiatalok azonos csoportjával (6. ábra).

6. ábra. Magyar és szlovák fiatalok: Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal? Teljesen egyetértők (%)

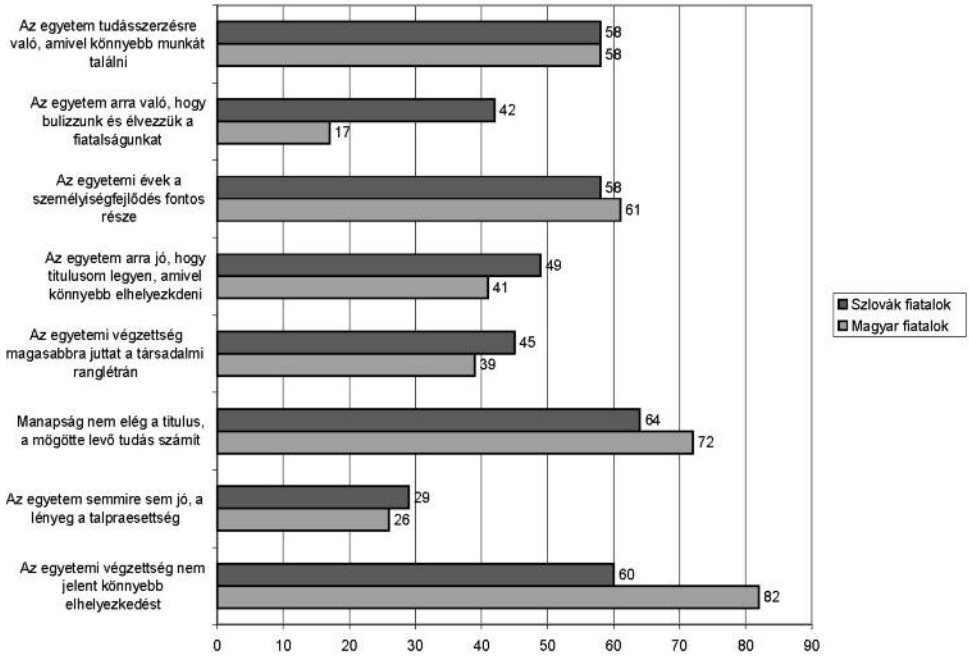

Az adatokból kirajzolódó kép szerint a szlovák fiatalok könnyedebben és gyakorlatiasabban viszonyulnak az egyetemhez, mint a magyarok. A szlovákok inkább hisznek abban, hogy bár az egyetem nemcsak tanulásra szolgál, hanem a fiatalság élvezésére is, hozzásegíti őket a könnyebb elhelyezkedéshez és a társadalmi ranglétrán való feljebbjutáshoz. A magyar fiatalok egyetempercepciójára viszont jellemzőbb a komoly, tudás- és személyiségfejlesztő egyetem képe, s bár a tudást némileg fontosabbnak tartják, mint a szlovák fiatalok, mégis lényegesen többen azonosulnak azzal a véleménnyel, hogy az egyetemi végzettség nem jelent könnyebb elhelyezkedést. Vagyis a magyar fiatalok legtipikusabb egyetemképe az, hogy bár az egyetem fejleszti a tudást, a jövő szempontjából nézve nincs egyértelmű gyakorlati haszna. Ez függetlenül attól, hogy igaz-e vagy sem, a továbbtanulás és az egyetemen való felelősségteljes munkavégzés szempontjából nézve mindenképpen elgondolkodtató.

Az utolsó kérdés, amely ebbe a rövid elemzésbe belefér, arra vonatkozott, hogy a felsoroltakat mennyire érzik problémásnak az érettségiző fiatalok (7. ábra).

7. ábra. Érettségizők: Mennyire érzékelik problémaként (%)

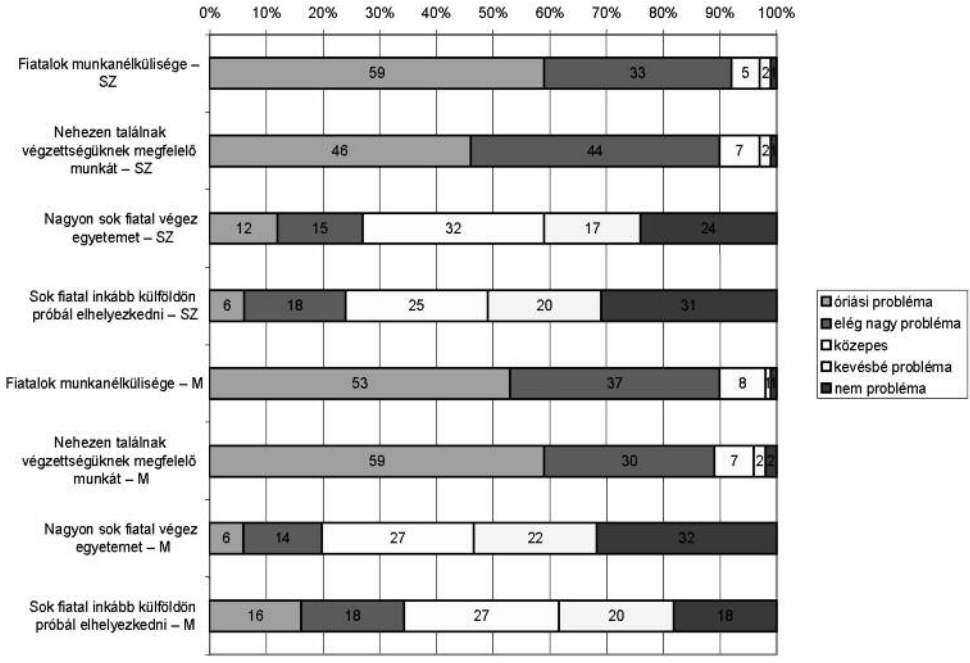

A munkanélküliség az érettségizők mindkét csoportja szerint óriási probléma, a szlovákok 59 és a magyarok 53 százaléka tartja annak. Azonban a magyarok szerint az még nagyobb gondot okoz, hogy a végzettségüknek megfelelő munkában van hiány (59%). Ugyanakkor a szlovákok is tudatosítják ezt a problémát, ha kisebb mértékben is (46%), mint a magyarok. Az egyetemi túlképzést viszont mind a magyarok, mind a szlovákok többsége nem érzékeli meghatározó problémaként, sőt a magyarok közül még kevesebben tartják annak (6%), mint a szlovákok (12%). Ha összefüggéseikben nézzük ezeket a véleményeket, akkor elmondható, hogy a fiatalok nem látnak párhuzamot az elhelyezkedés nehézségei, illetve a túl sok egyetemi végzettségű munkavállaló között. Az, hogy sok fiatal külföldön próbál elhelyezkedni, az érettségizők szemében nem minősül nagy problémának, főleg a szlovákok esetében nem (6%), vagyis ők minden bizonnyal a világra nyitás lehetőségét látják abban, amit más kutatásbeli tapasztalataink szerint az idősebbek, főleg akik nem találnak itthon munkát, már problémaként, kényszerként élnek meg, nem pedig a szabad választások adta lehetőségként.

Irodalom

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR Správa o stave školstva na Slovensku a o systémových krokoch na podporu jeho ďalšieho rozvoja. Bratislava, september 2013. http://www.minedu.sk/data/att/5253.pdf szeptember 29
https://www.portalvs.sk/sk/informacie-o-vysokych-skolach
http://www.arra.sk/sites/arra.sk/files/file/ARRA_Sprava_2013.pdf
http://portal.statistics.sk
http://www.minedu.sk/data/att/4760.pdf

Zsuzsanna Lampl

The Slovak third level education sector and the perception of universities by the young Hungarians and Slovaks in Southern Slovakia

According to the census in 1990, the percentage of graduated ethnic Hungarians in Slovakia was 3,4 per cents. Currently, 6,6 per cents, i.e. 30,150 persons from among the Hungarian adult population in Slovakia have a master degree-level tertiary education. The analysts those times explained the low proportion of Hungarians having university degree first of all with their lower ambitions, rural lifestyle and their way of thinking directed by an adequate value system, where erudition and learning were not a priority. Since then, the proportion of Hungarians in Slovakia having a university degree has doubled, but it still does not reach the national average. What can be behind this phenomenon? One of the possible answers is their perception of and opinion on higher education. What is the opinion of Hungarians in Slovakia on the universities, what they think about studying at a university and the possibilities of making good use of the university degree. Does their perception of universities differ from that of the Slovaks living in Southern Slovakia?

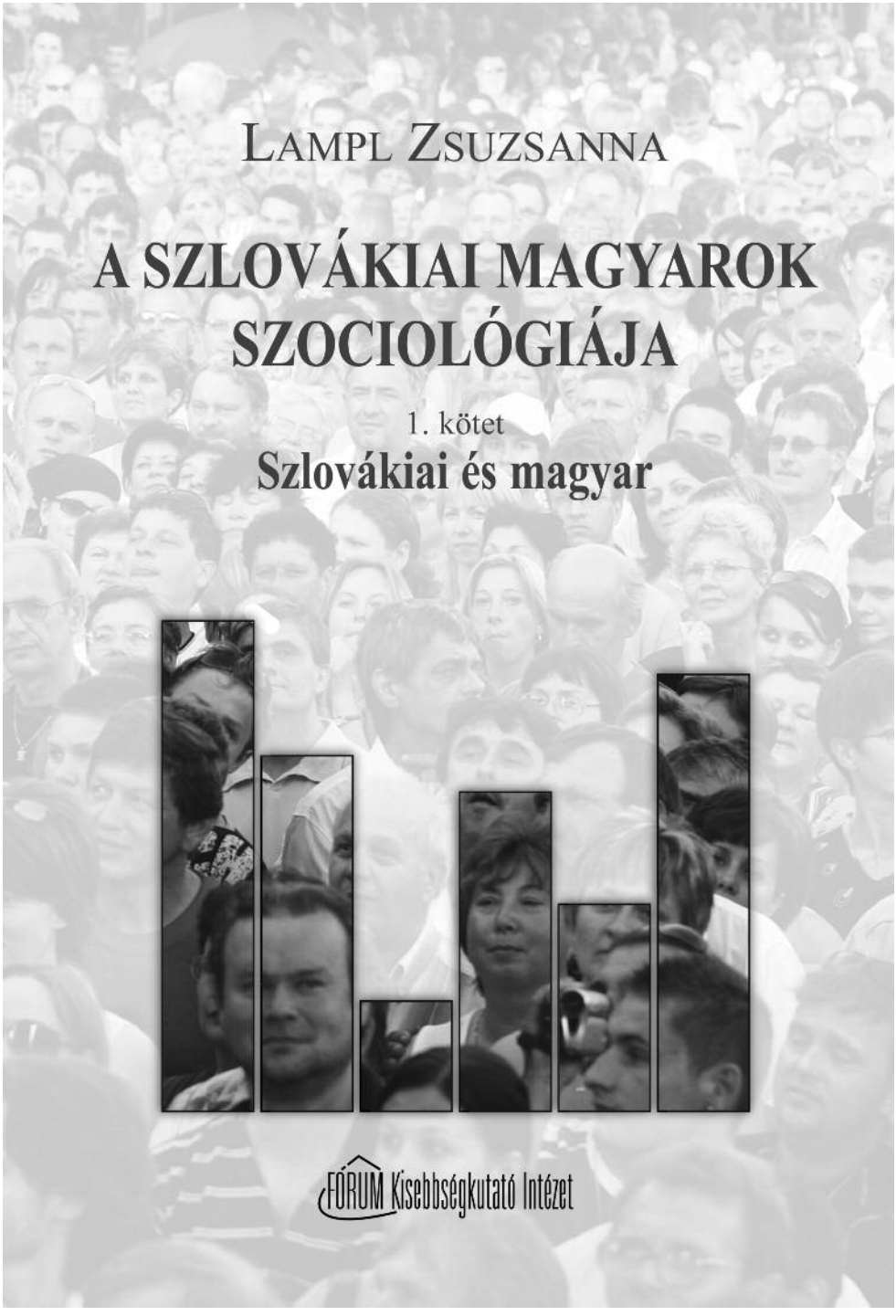

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

LANSTYÁK ISTVÁN

Kusza problémák[1]

ISTVÁN LANSTYÁK
Ill-structured problems

81`26
81`27
811.511.141

Keywords: Language problem, messy/wicked problem, tame problem, language management theory, language management.

Kolláth Annának ajánlom szeretettel

1. Bevezetés

Írásomban a kusza problémák jellemző jegyeit szeretném röviden bemutatni azzal a szándékkal, hogy felhívjam a szakmai közvélemény figyelmét a „kusza" és az „átlátható" – vagy más metaforával az „álnok" és a „szelíd" – problémák közti különbségtétel fontosságára, és arra, hogy a nagy hatókörű nyelvi problémákra mint kusza problémákra érdemes tekinteni, így tanulmányozni és kezelni őket, felhasználva ehhez az általános – azaz nem nyelvi – problémakezelési szakirodalmat. A kusza problémák tulajdonságainak félreismerése borítékolhatóan megakadályozza azt, hogy megbirkózzunk velük (amint látni fogjuk alább, a „megbirkózás" nem „megoldás"-t jelent).

A „kusza probléma" fogalma a magyar nyelvészeti szakirodalomban ismeretlen, s jómagam a nemzetközi nyelvalakítási irodalomban sem találkoztam vele (de l. Nekvapil 2010, 60–61. p.; vö. még Sebők 2014). Az általában vett problémákkal kapcsolatos, rendkívül gazdag nemzetközi irodalomban viszont ez a fogalom már több mint 40 éve ismeretes, a kusza problémákkal való foglalkozás pedig előkelő szerepet kapott a problémakezeléssel kapcsolatos elméletekben.

2. A kusza problémák jellemző jegyei

A kusza problémák alapvetően kétféle típusú megnevezéssel fordulnak elő az angolszász problémakezelési irodalomban: az egyik leíró jellegű, a másik metaforikus.

1 Az írásom alapjául szolgáló kutatások a „Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločenstiev na Slovensku" című APVV-projekt (a szerződés száma APVV-0869-12), valamint a Gramma Nyelvi Iroda támogatásával folynak a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén.

Leíróként a „rosszul strukturált probléma” („ill-structured problem”) és a „rosszul meghatározott probléma” („ill-defined problem”) használatos, metaforikusként az „álnok probléma”[2] vagy a „rendetlen probléma” („wicked problem” vagy „messy problem”). A megnevezések nagyjából ugyanazokra a problématípusokra vonatkoznak, csak más-más jegyüket emelik ki. A „rosszul strukturált” arra utal, hogy nincs olyan jól átlátható szerkezetük, mint a „jól strukturált” problémáknak; a „rosszul meghatározott” arra, hogy – szemben a „jól meghatározott” problémákkal – nem létezik kielégítő leírásuk;[3] a „álnok” – szemben a „szelíd”-del – arra, hogy kiismerhetetlenek, nincs kielégítő megoldásuk, a részmegoldások pedig más területeken újabb problémákat gerjeszthetnek vagy akár nagyobb károkat okozhatnak, mint az eredeti probléma; végül a „rendetlen” ugyanarra az állapotra utal, mint a „rosszul strukturált”.[4] Ebben az írásban a „kusza probléma” kifejezést fogom használni az összes említett angol kifejezés megfelelőjeként (az egyenes idézetek kivételével); a nem kusza problémákat pedig jobb híján „átlátható problémák”-nak fogom nevezni.[5] Ez a szóhasználati döntés nem azt jelenti, hogy az „álnok probléma” megnevezést nem tartanám megfelelőnek.

> Tipikus példái a kusza problémáknak az olyanok, mint pl. hogyan győzhető le a terrorizmus; hogyan változtatható egy diktatórikus rendszer demokratikussá; hogyan szüntethető meg az iskolai erőszak és bűnözés; hogyan javítható az egészségügyi szolgáltatások minősége; hogyan orvosolhatók a szüleik által bántalmazott gyerekek problémái; hova legyen elhelyezve egy szemétégető vagy más környezetkárosító(nak látszó) létesítmény; stb. A nyelvi problémák közül valószínűleg ilyen az őshonos kisebbségek nyelvi helyzetével kapcsolatos minden típusprobléma, de ilyen pl. az egynyelvű közösségekben a standardizáció is, ha ebbe beleértjük a standard létrehozásán kívül a standard elterjesztését, oktatását és használatát is.

A következőkben a kusza problémákat két szempontból fogom jellemezni. Egyrészt ismertetem legfontosabb jegyeiket, másrészt bemutatom, hogy mi jellemzi magát a problémakezelési folyamatot, vagyis azt a folyamatot, melynek során a kusza problé-

2 A „wicked problem” megfelelőjeként a túlságosan szó szerinti „gonosz probléma” helyett az „álnok probléma” kifejezést tartom célszerűnek használni, mivel ez jobban kifejezi az ilyen típusú problémák több lényegi tulajdonságát (l. alább). A kifejezés szlovák megfelelőjeként a szlovakista kollégák javaslatára a (szlovák nyelvhelyességi szempontból a purista, nacionalista és homogenista nyelvi ideológiák fényében helytelennek minősülő) „záludný problém” kifejezést kezdtük el használni (l. Lanstyák 2014d, Sebők 2014).

3 A szakirodalomban nem válik szét egyértelműen a „rosszul strukturált” és a „rosszul meghatározott” (l. pl. Restrepo–Christiaans 2004), ez a különbségtétel mégis önként adódik.

4 Ezeken a gyakran használt műszókon kívül találkoztam még a „praktikus probléma” és a „stratégiai probléma” megnevezésekkel is (l. Vidal 2006, 75. p.). A „praktikus” arra utalhat, hogy ezek nem csupán szakembereknek okoznak gondot, mint a „technikai” problémák, hanem laikusoknak is, a „stratégiai” pedig arra, hogy nemegyszer átfogóbbak, kevésbé specifikálhatóak, nagyobb hatótávolságúak a „taktikai” problémáknál.

5 A „kuszá”-hoz a „rendezett” illene ellentétként, de ez azt sugallná, mintha már valaki foglalkozott volna velük, és valamiképpen rendezte volna őket, pedig azok eredendően, emberi beavatkozás nélkül „rendezettek”, azaz jól strukturáltak, s így könnyen meghatározhatók, „szelídek”.

mahelyzeteknek egyre újabb és újabb variánsai jönnek létre (de Vries 1993, 4. p.), amelyek – jó esetben – egyre jobban hasonlítanak a célállapotra.[6] Először tehát a statikusan látott problémának a jegyeit tekintjük át, vagyis azt, hogy mik a nehézségei a kiinduló problémahelyzet megragadásának. Utána megnézzük, hogy mik a buktatói a sorozatos változások megtervezésének, az egész kezelési folyamatnak. Ez utóbbinál a logikai rend, mely szerint haladni fogunk, a szokványos problémamegoldás szakaszai szerinti csoportosítás lesz.

A kiinduló problémahelyzet jellemző jegyei

1. Minden kusza probléma egyedi, azaz nem sorolható a problémák valamely jól megragadható osztályába, s nem is rendszerezhető (Rittel–Webber 1973, 164. p.; vö. Kimbell 2009). Ha léteznek is sok tekintetben hasonló problémák, ezek nem alkotnak a szó szoros értelmében vett osztályokat, ebből következően pedig nem lehet a(z átlátható) problémák valamely osztályára alkalmazott kezelési módokat „csak úgy" egy kusza problémára alkalmazni.[7] Az „osztály" és a „kategória" fogalmát megkülönböztetve (Jacob 2004, 527–531. p. és *passim*) azt mondhatjuk, hogy a kusza problémák legföljebb kategorizálhatók, de nem osztályozhatók. „Az álnok problémáknak nincsenek *osztályaik* olyan értelemben, hogy megoldási elvek volnának kialakíthatók úgy, hogy azok az osztály *minden* tagjára érvényesek legyenek." (Rittel–Webber 1973, 164. p.).[8] A szerzők szemléletes példája szerint egy városban, amely metrót akar építeni, a feltételek hasonlíthatnak San Franciscóéira, ám rossz ötlet lenne a tervezők részéről, ha közvetlenül alkalmaznák a San Franciscó-i megoldásokat (i. m. 165).

A kusza problémák mindig okoznak a kezelésben érintett szakembereknek valamilyen meglepetést; ezért ha a szakemberek szereznek is tapasztalatot a kusza problémákkal való bánásmódban, s képessé válnak is kusza problémák kezelésére, amikor egy újabb kusza problémával szembesülnek, számíthatnak rá, hogy ennek olyan aspektusai is lesznek, melyek kezelésében a legtapasztaltabb szakember is újra kezdővé válik (Devaney–Spratt 2009, 638. p.; vö. még Rittel–Webber 1973, 164–165. p.).

6 A tényállapot a kezelési folyamat beindulása előtti problémahelyzet, a célállapot a kusza problémák esetében az elérni kívánt, kedvezőbbnek ítélt problémahelyzet, ill. az átlátható problémák esetében a problémamentes helyzet (vö. Kontra 1996, 343. p., Szikora 2011, 171. p.). A problémát sokan a tényállapot és a célállapot közti résként határozzák meg (l. pl. Isaksen 1995a, 151. p., Robertson–Tinline 2007, 5. p.; Nickols 2012, 0–4. p.). A „probléma" más jellegű meghatározásaira l. Lanstyák 2010, 2013. A mi céljaink szempontjából legegyszerűbb, ha problémának az érintettek által nem megfelelőnek érzett tényállapotot tekintjük, s így a problémát a kiinduló problémahelyzettel azonosítjuk. Így tekintve, amikor a „problémáról" beszélünk, valójában a problémahelyzetet írjuk le.

7 A klasszikus osztályozás alapelve az, hogy az egyes osztályok közt ne legyenek átfedődések, azaz kölcsönösen zárják ki egymást, a maguk összességében pedig teljesen fedjék le az adott területet, aminek következtében egy elem mindig csak egyetlen osztályba tartozhat (Jacob 2004, 527–528. p. és *passim*).

8 Az írásban szereplő idézetek magyar fordítása tőlem származik.

2. A kusza probléma továbbá „rosszul strukturált”: sokféle egymással összefonódó, az élet különféle területeire kiterjedő részproblémákból tevődik össze, miközben nem bontható le negatív következmények nélkül ezekre a részproblémákra (vö. Goel 1992; Restrepo–Christiaans 2004). Vagy fordítva szemlélve: az egyes összetevőkből nem „építhető föl” a kusza probléma, mert a kusza probléma több, mint egyes összetevőinek összege. A kusza probléma egyes összetevői – az egyes részproblémák – kölcsönhatásban vannak egymással és az egész rendszerrel (Devaney–Spratt 2009, 639. p.), ezért ezek kezelése előre nem látható változásokat idézhet elő a probléma más összetevőiben. Ez éles ellentétben áll az átlátható probléma lebonthatóságával: az átlátható probléma is lehet összetett, de könnyen bontható részproblémákra, melyek megoldásával automatikusan megoldódik az átlátható probléma egésze is (l. Kontra 1996, 343. p.; Devaney–Spratt 2009, 639. p.).

3. A probléma rossz strukturáltságának egyik oka az, hogy abban a társadalmi élet különféle területei és többféle (érdekű, helyzetű) embercsoportok – szervezetek – vannak érintve. Ez a kusza probléma sokarcúsága vagy többdimenziójúsága (vö. Hunter 2007, 35. p.; Siew 2008, 20. p.; Marcucci et al. 2010). A társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, vallási, etnikai, faji, nemi, lélektani, fizikai stb. dimenzió kerül egy-egy kusza probléma révén egymással kapcsolatba, s hatnak egymásra (vö. Hunter 2007, 35. p.; Siew 2008, 11. p.), ugyanakkor alakítják magát a problémát is.

> Például a nyelvcserének mint kusza nyelvi problémának akár összes, az előző mondatban felsorolt dimenziója is releváns lehet, még a nemi és a fizikai is.[9] Ezzel szemben az átlátható problémák inkább az élet egy területén belül maradnak.

4. További fontos jegye a kusza problémának ellentmondásossága (Klein 2007a, 80. p.; vö. Hunter 2007, 36–37. p.), amely abból következik, hogy a kusza problémák többféle társadalmi csoportot érintenek, melyek közt „ellentmondások”, azaz pl. érdekellentétek vannak (vö. Whelton–Ballard 2002; Devaney–Spratt 2009, 638. p.). Az ellentmondásos jelleg alapján elég jól meg lehet különböztetni a kusza problémákat az összetett, de átlátható problémáktól. Rittel és Webber már 1973-ban úgy látta, hogy a mai modern társadalmak egyre heterogénebbek, differenciáltabbak, egyre több kisebbségi csoportot foglalnak magukban; ezek a csoportok közös érdekek, közös értékrendek és stíluspreferenciák mentén szerveződnek, amelyek különböznek más csoportokéitól (167. p.). Ilyen körülmények közt nem csoda, hogy egyre nehezebb olyan problémát találni, melyet az összes érintett nagyjából azonosan értékelne. A lakosság lélekszámának növekedése azzal jár, hogy a részarányuk tekintetében kicsi kisebbségek is népesek (Rittel–Webber 1973, 168. p.). Ez azt jelenti, hogy a kusza problémák

9 Ami a nemi dimenziót illeti, a férfiak és nők nyelvcseréje közt különbségek lehetnek, mint ahogy köztudomású, hogy a férfiak és nők nyelvhasználata közt is számos közösségben vannak jól kimutatható különbségek. Ami a fizikai dimenziót illeti, a többségtől embertani jegyeikben is eltérő kisebbségek, pl. a romák, nehezebben olvadnak be a többségbe, s ez a nyelvcseréjükre is kihathat, mivel a nyelvcsere lefolyását a többségiek befogadókészsége is befolyásolja.

kezeléséhez egyre több kisebbségi csoport érdekeit kell figyelembe venni. Eltérő világnézetek, értékrendek, érdekek, a hatalmi rendszerben való eltérő pozíció, eltérő igények és ezekből következő eltérő törekvések, valamint ezek elfogadtatására szolgáló eltérő ideológiák – néhány fontos tényező, amely okozója annak, hogy a kusza problémákat a különböző társadalmi helyzetű érintettek más-más módon, akár ellentétes módon is, értékelik (vö. Hunter 2007, 37. p.; Ayoub–Batres–Naka 2009, 229. p.; Siew 2008, 11. p.).

Az egyes (befolyásos) egyének és az egyes társadalmi csoportok érdekei jelentik a kusza probléma kezelésében az egyik legsúlyosabb nehezítő tényezőt. Ezért alakultak ki olyan problémakezelési irányzatok, melyek a problémában érintett egyéneket és szervezeteket, az ún. stakeholdereket a kezelés részévé teszik (azaz mindenkinek, akit a probléma érint, beleszólást engednek a probléma kezelésébe). A kezelésbe továbbá egy, a problémában közvetlenül nem érdekelt külső előmozdítót (facilitátort) is bevonnak, aki aktívan közreműködik abban, hogy a kezelők – hosszú egyeztetési és alkudozási folyamat végeredményeként – megtalálják a problémára a megfelelő megoldást. Ilyen irányzat például a részvételi tervezés (l. pl. Geoghegan–Renard– Brown 2004).

A nyelv társadalmi jelenség (is) lévén érthető, hogy a nyelvi típusproblémák általában kusza problémák, melyekben az egyes társadalmi csoportok érdekei eltérnek egymástól.

> Például a szlovákiai magyar társadalom azon része számára, amely nyitott Magyarország felé, a maga nagyobb mobilitásából kifolyólag egy olyan standardizáció az érdeke, amely minél jobban csökkenti a magyarországi és a szlovákiai standard közti különbségeket, mert ez segíti elő legjobban az emberek Magyarországon való érvényesülését. Az inkább „röghöz kötött" társadalmi csoportoknak viszont egy, a szlovákiai magyar standardot a szlovák nyelvhez közelítő standardizációja volna az érdeke, amely növelné a két nyelv egybevágóságát, s így megkönnyítené köztük az „átjárást".

5. Az előzőek alapján érthető a kusza problémák további jegye is, határtalanságuk: a kusza problémák esetében nem tudni, hol ér véget az egyik probléma és hol kezdődik a másik (Rittel–Webber 1973, 167. p.), tekintve, hogy nagyon sok kusza probléma okokozati viszonyban, és egyszersmind bonyolult kölcsönhatásban áll egymással: „minden álnok probléma egy másik probléma tünetének tekinthető" (Rittel–Webber 1973, 165. p.; l. még Devaney–Spratt 2009, 638. p.). A kusza problémák gyakran magasabb szintű, általánosabb problémák megnyilvánulásai, ami csak tovább csökkenti az esélyét annak, hogy valaha is megoldják őket, mivel minél általánosabb egy probléma, annál nehezebben kezelhető, és persze annál kevésbé „oldható meg" (Rittel–Webber 1973, 165. p.). Rittel és Webber (1973, 165. p.) példáját felhasználva: az utcai bűnözés növekedése összefügghet az általános erkölcsi hanyatlással, ez azonban mint egy általánosabb probléma még sokkal kevésbé kezelhető, mint az utcai bűnözés.

A probléma határtalanságához tartozik az a sajátossága is, hogy nem érthető meg a kontextus ismerete nélkül (Rittel–Webber 1973, 162. p.), vagyis a probléma nem választható el a kontextusától, tulajdonképpen így nézve a kontextus része a problémának. Ez még nehezebbé teszi a kusza probléma behatárolását: kezelő legyen a talpán, aki meg tudja mondani, milyen kontextuális tényezők befolyásolhatnak egy nagy hatókörű, sokarcú problémát.

6. Az a tény, hogy a modern társadalmakban nagy és gyors átalakulások zajlanak, érthetővé teszi a kusza problémák további fontos tulajdonságát, a változékonyságukat (Klein 2007a, 80. p.; vö. még Hunter 2007, 37. p.). Mivel az emberek és az emberi társadalmak változnak, velük együtt a problémáik is szükségszerűen változnak, s némely változás gyors lefolyású vagy hirtelen bekövetkező is lehet. És persze nemcsak a problémahelyzet egyes jegyei változhatnak meg idővel, hanem a kínálkozó megoldási lehetőségek is (vö. Hunter 2007, 37. p.).

7. A kusza problémákra jellemző, hogy a kezelők számára a kezelési folyamat kezdetén még nem áll rendelkezésre minden szükséges adat (részleges és fokozatos megismerhetőség). A menet közben szerzett adatok szükségessé tehetik a tervezési, a kivitelezési vagy az ellenőrzési folyamat felülvizsgálatát. A probléma rosszul strukturált voltából és sokarcúságából következően a problémahelyzet egyes aspektusainak kezelésére tett intézkedések sikere vagy kudarca az egész problémahelyzetet befolyásolhatja. A kusza problémának ez a tulajdonsága az érintettek számára gyakran jelentkezik bizonytalanságként a probléma értelmezését, a kezelési módok meghatározását, a kivitelezés módozatait stb. illetően (vö. Ayoub–Batres–Naka 2009, 229. p.).

A problémakezelés sajátosságai

A problémakezelési folyamat különféleképpen tagolható. Egy, a nyelvmenedzselés-elmélet néhány fogalmát is felhasználó, az általános problémakezelés folyamatmodelljeire épülő elképzelés szerint (l. Lanstyák 2014c, előzményként l. Lanstyák 2014b) a nyelvi problémakezelés során a következő fázisokkal számolhatunk: 1. a dolgok elvárt állásától való eltérés észlelése; 2. a probléma azonosítása; 3. a probléma elemzése és leírása; 4. a cselekvési terv kidolgozása; 5. a cselekvési terv kivitelezése; 6. a kezelési folyamat értékelése, visszacsatolás. A folyamat metakomponensei, amelyek nem köthetők valamely fázishoz, a következők: 1. a probléma reprezentációja; 2. monitorozás; 3. a probléma lebontása; 4. erőforrás-kezelés. Az átlátható problémák kezelésének általában ilyen a menete: a szakaszok egymást követik, a metakomponensek pedig több szakasz során is szerepet kapnak.

Más a helyzet a kusza problémákkal (problémahelyzetekkel): ezeknek – amint föntebb láttuk – nemcsak a belső szerkezetük átláthatatlan, hanem a kezelési folyamatuk is „kusza" olyan értelemben, hogy nem bontható egymástól jól elkülöníthető szakaszokra (Rittel–Webber 1973, 162. p.). A kezelési folyamat egyes fázisai közt átfedődések vannak, ill. egyszerre több fázis aktív, ezenkívül a kezelés folyamán nemegyszer vissza kell kanyarodni egy korábbi fázishoz. Például a probléma elemzése nem végezhető el a kezelés céljainak ismerete nélkül, a kusza problémát ugyanis csak a célok, ill. a tervezett „megoldás" függvényében lehet megfelelően leírni (l. Rittel–Webber 1973, 161. p.; Restrepo–Christiaans 2004; vö. Hunter 2007, 37. p.; Klein 2007a, 80–82. p.); az információ, melyre szükség van a probléma megértéséhez, attól függ, milyen módon akarja az ember a problémát kezelni (Whelton–Ballard 2002). A problémát meg sem lehet érteni a célok ismerete nélkül; ha pedig nem értjük, aligha tudjuk elemezni és leírni.

Rittel és Webber (1973, 161. p.) egyenesen úgy fogalmaznak, hogy „[m]egtalálni a problémát [...] ugyanazt jelenti, mint megtalálni a megoldást; a problémát nem lehet

addig meghatározni, amíg nincs meg a megoldás". Jómagam úgy látom, hogy amire Rittel és Webber gondolnak, az nem annyira a „megoldás" megtalálása, mint inkább annak a problémának a megtalálása, amely az eredeti problémát okozta. Ez a megtalálás önmagában nem old meg semmit, hiszen az újonnan fölfedezett problémát is kezelni el, ha az eredeti problémával előbbre akarunk jutni.

> Például ha megállapítjuk, hogy a kisebbségi nyelv visszaszorulásának – amely az a kusza probléma, amit kezelni szeretnénk – fő oka az állam lingvicista politikája, még nem találtuk meg a megoldást, csak a problémát: a megoldás a lingvicizmus felszámolása lenne, amely önmagában is hatalmas kusza probléma, és mint ilyen számos további politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális, lélektani stb. problémára vezethető vissza.

A kezelési folyamat szakaszainak sajátosságai

1. Ami az elvárt állapottól (a későbbi célállapottól) való eltérés észlelését illeti, a kusza problémák esetében az emberek társas jellemzőik függvényében nagyon különböző módon érzékelhetik azt, hogy „valami nincs rendben", még ha az a „valami" éppenséggel objektíve létező dolog is (vö. Ayoub–Batres–Naka 2009, 230. p.; Szikora 2011, 171–172. p.).[10] Nem ritka az sem, hogy az érintettek egy része nem is észlel semmi zavarót.

> Például a szlovákiai szlovákok általában semmi zavarót nem találnak abban, hogy a szlovákiai magyar fiatalok egy része szlovák tannyelvű óvodákba és iskolákba jár, míg a szlovákiai magyaroknak számottevő része ezt a helyzetet olyanként észleli, mint amely eltér a normálistól. Ezzel szemben az, ami a magyarok számára természetes, hogy ti. dél-szlovákiai magyar lakosságú településeken magyar feliratok is vannak (a szlovákok mellett, azoknál sokkal csekélyebb számban), sok szlovák számára nyelvi probléma. Az, hogy a magyar feliratokból sokkal kevesebb van, mint amennyit a törvény megengedne, úgy tűnik, hogy a finn kutatónak nagyobb probléma, mint maguknak az érintetteknek (l. Laihonen 2012, 45–47. p.).

2–3. A probléma azonosítását, elemzését és leírását a kusza problémának leginkább a föntebb említett egyedisége, ellentmondásossága és határtalansága teszi rendkívül nehézzé. A kusza probléma, amint az egyik neve is mutatja, „rosszul meghatározott", ami azt jelenti, hogy a kezelési folyamat összetevőiről hiányosak az ismereteink, azaz némely összetevő vagy az összes alulspecifikált vagy teljesen specifikálatlan (Goel 1992; Kontra 1996, 343. p.; Dunbar 1998; Restrepo–Christiaans 2004; Batchelder–Alexander 2012, 57. p.). Rittel és Webber (1973. 155. p.) megfogalmazása szerint: „[a] társadalmi problémákról nem lehet végleges, kimerítő leírást adni." (l. még Devaney–Spratt 2009, 638. p.).

10 Ez nem mindig van így, mivel léteznek pusztán ideológiai alapú problémák is, amelyek nem vezethetők vissza valamilyen objektíve negatív körülményre. Pl. az, hogy egy beszélő nyelvjárási akcentussal beszél, csak akkor probléma, ha ő vagy a környezete hisz a standardizmus, a homogenizmus meg a platonizmus ideológiájában; ha nem ezekben hisz ő és a környezete, hanem a vernakularizmus, a pluralizmus és a ruralizmus ideológiájában, akkor akár büszke is lehet a nyelvjárási akcentusára. (Az itt és máshol említett ideológiákra l. Lanstyák 2011a, 2014a; l. még 2011b, 49–50. p.)

A kezelési folyamatnak a következő három vagy négy összetevőjét szokás megkülönböztetni:[11] a tényállapotot (kezdeti problémaállapotot), a célállapotot vagy végállapotot (végső, elérni kívánt problémaállapotot), valamint a köztük való átmeneti állapotok előidézésében, vagyis a kezelésben szerepet játszó (mentális) operátorok, szabályok, eljárások, módszerek készletét (Kontra 1996, 343. p.; Restrepo–Christiaans 2004, vö. még Goel 1992). Negyedikként hozzávehetjük ehhez a fizikai környezetet, amely befolyásolhatja a kezelést (Dunbar 1998).[12] Ezek az összetevők jelölik ki az ún. problémateret (vö. de Vries 1993, 4. p.).[13] Mivel a kusza problémák megoldási lehetőségeit nem lehetséges maradéktalanul számba venni, az említett átmeneti állapotokat is lehetetlen meghatározni, olyannyira, hogy azt lehet mondani, hogy a kusza problémák problématere végtelen (de Vries 1993, 4. p.; vö. még Rittel–Webber 1973, 164. p.; Whelton–Ballard 2002; Ayoub–Batres–Naka 2009, 230. p.; Devaney–Spratt 2009, 639. p.). Egy végtelen problémateret pedig sem elemezni, sem leírni nem lehet kielégítő módon.

A kusza problémák leírásának gyakorlati nehézségei is vannak. Ezek egyike az, hogy soha sincs róluk elegendő információnk, vagyis kevesebb az információnk, mint amennyi a probléma kezeléséhez (értsd: a probléma leírásához, a cselekvési tervek kidolgozásához, az azok közül való választáshoz, a kiválasztott terv kivitelezéshez, az értékeléshez) szükséges. Erre mondják azt, hogy a probléma „alulspecifikált" (Goel 1992; Restrepo–Christiaans 2004), s a „rosszul meghatározott problémák" elnevezés végeredményben erre a jegyére utal. „Az álnok problémának a megfogalmazása a probléma!" (Rittel–Webber 1973, 161. p.)

A probléma leírásának az okfeltárás (miért jött létre a probléma, mi táplálja a problémát) nagyon fontos, már a kezelés felé mutató mozzanata (vö. Rittel–Webber 1973, 159. p.). Az okok ismerete nélkül nehezen képzelhető el, hogy a problémát orvosolni tudnánk. Csakhogy, amint föntebb jeleztük, az okok maguk is nagyon sokszor problémák, méghozzá kusza problémák, amiket meg kellene oldani ahhoz, hogy a tulajdonképpeni problémánkat orvosoljuk, ezek azonban megint más problémáknak a következményei, s amint a probléma elhatárolhatatlanságánál láttuk, kérdés, hol van vége ennek a láncolatnak.

> Például Bokor József (2009, 20. p.) a muravidéki magyar nyelv megtartása érdekében a következő feladatokat fogalmazta meg: „1. A kisebbségi magyar nyelv presztízsének visszaállítása. 2. A magyar nyelv gyakorlati egyenrangúságának helyreállítása. 3. A muravidéki magyar nyelv standardizáltságának erősítése. 4. Az anyanyelv dominanciájának megvalósítása a kétnyelvű oktatásban. 5. A nyelvi tudat formálása, az identitászavarok csökkentése."

11 Mivel a „probléma" úgy is értelmezhető, hogy magába foglalja magát a kezelési folyamatot is, a szakirodalomban ez „a probléma összetevőiként" is megjelenik, jómagam azonban célszerűbbnek látom csak a tényhelyzetet tekinteni problémának (l. föntebb). A fő érvem az, hogy számos problémát soha nem is kezelnek, vagyis nem jön létre kezelési folyamat, ezek a problémák mégsem tűnnek „hiányosnak" emiatt.

12 Ez a nyelvi problémák többségénél valószínűleg nem játszik jelentős szerepet.

13 A problémateret úgy is meg lehet határozni, mint egy metaforikus (mentális) teret, amelyben a kezelés történik (Restrepo–Christiaans 2004; vö. Newell 1979).

Látjuk, hogy ezek a feladatok, célok kivétel nélkül a jelenlegi helyzet egy-egy lényeges okára mutatnak rá: 1. a magyar nyelvnek alacsony a presztízse; 2. a magyar nyelv csak elméletileg egyenrangú a szlovénnal, a gyakorlatban nem az; 3. a beszélők zöme általában nyelvjárásban beszél, a standardot inkább csak passzívan ismeri; 4. a kétnyelvű oktatásban a szlovén nyelv dominál; 5. a beszélők közül sokan kettős vagy szlovén nyelvi, ill. etnikai identitásúak.

A magyar nyelv visszaszorulásában tehát egyebek közt ez az öt probléma játszik szerepet, ezek pedig egytől egyig kusza problémák, melyeknek szintén nagyon sok mindenben gyökerező okai vannak. Pl. az 1. pont alatt említett alacsony presztízs növelése aligha áll a kezelők hatalmában, hiszen ehhez – sok más mellett – Magyarországnak meg kellene változnia, vonzó országgá válnia a szlovéniai magyarok szemében sokféle tekintetben (gazdaságilag, politikailag, kulturálisan stb.).

Ha most *ezt* a kusza problémát akarnánk orvosolni („vonzóvá tenni Magyarországot"), újabb problémák szövevényében találnánk magunkat: meg kellene például vizsgálni, milyen bel- és külgazdasági, bel- és külpolitikai stb. tényezők befolyásolják Magyarország gazdasági helyzetét és politikai mozgásterét, s máris a magyar gazdaság és a magyar belpolitika, továbbá a világgazdaság és a világpolitika szövevényes problémáinak sűrűjében találjuk magunkat. Eljutottunk odáig, hogy be kell lássuk: már az 1. pontban megfogalmazott feladat is teljesíthetetlen. (Ami persze nem azt jelenti, hogy ne lehetne a feladat lebontásával egy-egy ponton esetleg sikert elérni, pl. a magyar nyelv *kulturális* presztízse elérhető eszközökkel is növelhető esetleg; vö. Kolláth 2005, 79. p.)

Mivel a kusza problémák – sokarcúságukból következően – nagyon sokféle okra vezethetők vissza, a kezelőnek ezek közül válogatnia kell, mindegyik nem kerülhet be a leírásba, amely ezért nem is lehet más, mint hiányos.

A muravidéki magyar nyelv visszaszorulásának is több oka van annál, mint amit föntebb említettünk a Bokor József által megfogalmazott feladatok alapján. Ilyen például a muravidéki magyarok alacsony lélekszáma és a nyelvcserének kedvező településszerkezete, „féregnyúlványszerű" elhelyezkedése (Zágorec-Csuka 2008, 77. p.; vö. még Szépfalusi és mtsai 2012, 181–185. p.). Biztosra vehetjük, hogy Bokor József tisztában van ezekkel az okokkal is, de figyelmen kívül hagyta őket, feltehetőleg azért, mert nyilvánvaló számára, hogy sem a muravidéki magyarok szaporulatának növekedését, sem a muravidéki szlovének elköltöztetését nem lehet reális vagy legitim célként megfogalmazni, és főleg nem megvalósítani, a földrajzi peremhelyzet megszüntetéséről nem is beszélve.

4. A kusza probléma azonosíthatatlansága és leírhatatlansága érthető módon a cselekvési terv kidolgozását is nehezíti. Mivel a probléma számtalan lehetséges (és mind reális) oka közül az összeset nem lehet orvosolni, még azokat sem feltétlenül, amik belekerültek a leírásba, további ritkítást kell végezni, hogy csak annyi ok (azaz okként azonosított további kusza probléma) maradjon, amennyivel a kezelők még meg tudnak birkózni. A válogatásban viszont zavaróan nagy teret kap a szubjektivitás, az „önkényesség", ill. az olyan külsődleges szempontok alkalmazása, mint az, hogy melyik ok megszüntetése (melyik kusza probléma kezelése) mennyibe kerül, és melyikhez áll rendelkezésre megfelelő szakember (vö. Rittel–Webber 1973, 166. p.).

A részproblémák közül való ilyen önkényes válogatás azzal is jár, hogy a célkitűzés is hasonló módon önkényes. A célkitűzést tovább nehezíti a modern társadalmak föntebb említett nagyfokú tagoltsága: az egységes „közjó" felfogását Rittel és Webber már 1973-ban „anakronisztikusnak" nevezte (168. p.), s megállapította: „[n]em is rendel-

kezünk olyan elmélettel, amely megmondaná, hogy mit lehetne társadalmilag a legjobb állapotnak tekinteni" (i. h.); ilyen elmélet tudtommal azóta sincs a láthatáron.

A célkitűzés még akkor is gondot okozna, ha a kezelésnek egyetlen és egyértelmű célja volna, mivel a kusza problémák esetében az egyetlen célt is többféleképpen lehet meghatározni, egyebek közt attól függően, hogy milyen eszközöket kívánunk alkalmazni (Christis 2005, 12. p.).

> Például az írástudás szintjének emelése olyan eltérő eszközökkel is elérhető (külön-külön vagy együttesen), mint a közoktatás szintjének emelése, a helyesírási reform, a restandardizálás (pl. a kevésbé iskolázott társadalmi rétegek által használt formák beemelése a standardba) vagy a destandardizálás (pl. a nemstandard nyelvváltozatok „beengedése" olyan színterekre is, ahol addig csak a standard változatok voltak használatosak).

Csakhogy a kusza problémák nem arról híresek, hogy egyetlen egyértelmű cél kitűzése és teljesítése minden érintett fél számára kielégítő megoldást hozna. Inkább a t ö b b c é l ú s á g a jellemző rájuk, az ti., hogy ugyanazzal a helyzettel kapcsolatban az érintettek egy része ilyen, más része amolyan, akár ellentétes célokat is megfogalmaz; így jönnek létre a cselekvési terv kidolgozását alaposan megnehezítő c é l k o n f l i k t u s o k (Klein 2007a, 82. p.). „A közösségi célok gyakran vezetnek előre nem látott célütközésekhez, mivel ezek kompromisszumokra épülnek a különféle részt vevő csoportok közt, amelyek azonban folytatják a saját érdekükben való lobbizást még akkor is, amikor a program már folyamatban van." (Klein 2007a, 81. p.) Ezenkívül a problémaazonosítás és -leírás föntebb említett hiányosságaiból következően maga a célkitűzés is nemegyszer homályos, hiányos vagy következetlen (Klein 2007b, 108–109. p.).

A kusza probléma fönt említett változékonyságának egyik aspektusa az, hogy a célok a kezelés folyamata során meg is változhatnak. Egyrészt azért, mert a problémaértés maga is változik a kezelési folyamat során, másrészt azért, mert újabb meg újabb társadalmi csoportok eltérő érdekei artikulálódhatnak, ill. egyes csoportok érdekei meg is változhatnak. A tervezési irodalomban a célok változásának tényével számolva folyamatos ú j r a t e r v e z é s r ő l beszélnek (Klein 2007a, 80. p.). „A rosszul meghatározott célok követésében arra számíthatunk, hogy a kezdetben megállapított célokat a tervezési folyamat során kénytelenek leszünk felülbírálni, sőt akár másokkal felcserélni." (Klein 2007a, 79. p.) A célok dinamikusak lehetnek, és teljesen megváltozhatnak a változó körülmények függvényeként (Klein 2007a, 81. p.).

A cselekvési terv kidolgozását kusza problémák esetében az is nehezíti, hogy ezek sikeres kezeléséhez többnyire nélkülözhetetlen, hogy az érintetteknek legalább egy része megváltoztassa a gondolkodásmódját és ennek folyományaként viselkedését (vö. Hunter 2007, 37. p.). A gondolkodásmód és viselkedés megváltoztatása pedig nem egyszerű dolog, a tervezőnek mindenképpen számolnia kell az érintettek szabad akaratával, valamint a velük való foglalkozás lélektani, etikai és emberjogi vonatkozásaival.

> Így például még amellett is, hogy a mai Magyarország olyan a szlovéniai magyarok szemében, amilyen, és a szlovéniai magyarok otthoni és külföldi érvényesülésének a lehetőségei olyanok, amilyenek, számos érvet lehetne találni a magyar nyelv hasznossága mellett, ezzel motiválva az embereket egyrészt a magyar nyelv anyanyelvként való otthoni átadásra, másrészt a kéttannyelvű oktatás magyardominánsváltfajának a támogatására,

> azaz annak a tendenciának a visszafordítására, hogy „a magyar szülők is egyre többen íratják gyermeküket a szlovén anyanyelvi csoportba" (Kolláth 2009b, 113–114. p.; l. még Kolláth 2005, 195. p.; Bernjak 2008; Szépfalusi és mtsai 2012, 193. p.). Ez utóbbi célt szolgálják az ún. tannyelvválasztási útmutatók (az egyikre l. Kolláth–Varga–Göncz 2009), melyek voltaképpeni célja, hogy hozzájáruljanak a beszélők gondolkodásának és magatartásának megváltoztatásához. Más országok példái azt mutatják, hogy ez nem lehetetlen, így mindenképpen érdemesnek látszik próbálkozni ezzel.

Az eddigiek után már teljesen érthető, hogy a kusza problémák megoldása algoritmizálhatatlan, azaz megoldásukra nem léteznek olyan jól működő algoritmusok, sematizálható eljárásmódok, mint az átlátható problémák megoldására. Az átlátható problémák közt is vannak összetettek, technikailag bonyolultak, ám ha ezek algoritmizálhatók, megoldásuk csak idő kérdése (Devaney–Spratt 2009, 639. p.).[14]

Az átlátható problémák esetében a cselekvési terv kidolgozását nagyban segíti, hogy az egyes megoldási lehetőségek könnyen és költségmentesen vagy csekély költségráfordítással tesztelhetőek; a kipróbált és be nem vált megoldások nincsenek negatív hatással a problémára, ellenkezőleg: elősegítik a legjobb megoldás megtalálását. A kusza problémák ilyen módon nem tesztelhetőek: a rossz megoldás kiválasztásának itt nagy ára van:

> Az álnok tervezési problémák esetében *minden* kivitelezett megoldásnak következményei vannak. Olyan 'nyomokat' hagy, amiket nem lehet eltüntetni. Az ember nem építhet autópályát, hogy megnézze, hogyan fog működni, és aztán korrigálja a megoldást a nem kielégítő teljesítmény láttán. A nagy, nyilvános művek visszafordíthatatlanok, s az általuk generált következmények hosszantartóak. Sok embernek az életét visszavonhatatlanul befolyásolják, és nagy pénzösszegek lettek elköltve, ami egy további visszavonhatatlan tett. (Rittel–Webber 1973, 163. p.)

Bár a nyelvi problémák félrekezelésének nem maradnak olyan szemmel látható „emlékművei", mint amilyen mondjuk egy rossz nyomvonalra épített autópálya vagy egy környezeti károkat okozó hulladéktároló, a nyelvi problémák félrekezelése is nagyon súlyos, emberek sorsát egy életre negatívan befolyásoló, nyelvek sorsát esetleg végleg megpecsételő következményekkel járhat.

> Ha például a szakemberek által bevezetett új nyelvoktatási reformprogram kudarcba fullad, akkor annak negatív következményeit az érintett diákok akár életük végéig is hor-

14 Az *algoritmus* szót itt némileg lazább értelemben használom, mint a matematikában vagy az informatikában szokásos: az „algoritmus" ebben a lazább értelemben nem más, mint jól meghatározott lépések sorozata valamilyen feladat megoldása érdekében (Harris–James 2006, 1. p.; Skiena 2008, 3. p.). A szó szorosabb értelmében vett „algoritmus" elemi utasítások explicit, pontos, egyértelmű, gépiesen végrehajtható sorozata (Erickson 2013, 1/1. p.), ám a nyelvi problémák megoldásában nemigen kapnak szerepet ilyen algoritmusok, esetleg az olyan nyelvtani problémák kivételével, mint amilyen mondjuk egy, a nyelvbe újonnan bekerülő lexéma valamely ragozott alakjának létrehozása. A szigorúbb értelemben vett algoritmusok alkalmazása mindig helyes megoldáshoz vezet (Dunbar 1998). Az ilyen típusú algoritmusok, melyeknek determinisztikus algoritmus a neve, ugyanarra a bemenetre mindig ugyanazt az eredményt adják (vö. Harris–James 2006, 2. p.).

> dozhatják. Így pl. ha a szlovéniai Muravidéken máról holnapra megszüntetnék a kéttannyelvű oktatást (ennek az oktatási típusnak a muravidéki megvalósulására l. Bernjak 2008, 2009, Göncz 2009, Kolláth 2009a, 2009b), és bevezetnék helyette a magyar egynyelvűt, melynek keretében a szlovén nyelvet csak tantárgyként oktatnák, az elmúlt több mint ötven évben alkalmazott félresikerült kétnyelvű oktatási program következményei még évtizedeken keresztül megmutatkoznának.
> Csakhogy az ötvenöt éves programnak már annyira súlyosak a nyelvi következményei, a program alkalmazása – más tényezőkkel együtt – olyan mértékű nyelvleépülést eredményezett a muravidéki magyar közösségben, hogy a magyar egynyelvű programmal való helyettesítése jelenleg a mérvadó szakmai megítélés szerint nem reális alternatíva (Kolláth 2009a, 45–47., 51. p.; vö. még Kolláth 2005, 184–185. p.), jóllehet másfajta kétnyelvű modelleket feltétlenül érdemes lenne kipróbálni (Bernjak 2008, 50. p., Zágorec-Csuka 2008, 72. p.).

A kusza problémák kezelésére irányuló cselekvési terv kidolgozását tovább nehezítik a kezelés költségeivel, nyereségével és hatékonyságával kapcsolatos kockázatok és bizonytalanságok (Ayoub–Batres–Naka 2009, 229. p.; l. még alább az „erőforrás-kezelés" metakomponenst).

5. A cselekvési terv kivitelezésében az előző fázisok során tapasztalt nehézségek összegződnek, hiszen enyhén szólva nem könnyű megvalósítani egy olyan tervet, melynek számos ismeretlen, bizonytalan és változó eleme van, beleértve a céljait, s amely olyan, hogy kivitelezésének sikerességére nem nagyon lehet előre következtetni, a folyamat tesztelhetőségének lehetetlensége miatt. Ebből érthető, hogy a kivitelezés során már az is dilemmát okoz, mikor kellene a kivitelezést leállítani. „A tervező nem azért fejezi be az álnok problémával kapcsolatos munkáját, mert a probléma 'logikájában' rejlő, inherens okai volnának rá. A problémához viszonyítva külsődleges megfontolásokból áll le: kifut az időből, pénzből, türelemből. Végül azt mondja: 'Ez már elég jó', vagy 'Ez a legjobb, amit tehetek a projekt korlátain belül', vagy 'Tetszik ez a megoldás' stb. (Rittel–Webber 1973, 162. p.)

6. Mivel a kusza problémának, amint föntebb láttuk, sokszor nem lehet egyértelműen megfogalmazni a céljait, könnyű belátni, hogy a kezelési folyamat értékelésében már annak megállapítása is vita tárgya lehet, hogy a kezelés céljait sikerült-e teljesíteni, s ha igen, mennyire (vö. Klein 2007a, 80. p.). Nézzünk meg erre egy példát!

> A katonai parancsnokok gyakran kénytelenek olyan feladatokat végrehajtani, melyek ebben az értelemben rosszul meghatározottak. A 2003. évben elindított iraki háborúban Tommy Franks amerikai tábornok azt a feladatot kapta, hogy szabadítsa föl Irakot. Mit jelentett ez? Sikert ért el, amikor legyőzte a hagyományos iraki haderőt? Sikeres volt a terve, amikor Szaddám Huszeint foglyul ejtették és a fiait megölték? Akkor lett sikeres a terv, amikor két évvel később megtartották az első szabad választásokat? Amikor ez az írás készül, a civil rend fenntartása Irakban még mindig csalóka cél. Mit jelent „felszabadítani Irakot"? (Klein 2007a, 81. p.)[15]

15 Klein (2007a) idézett írásának megjelenése óta további hét év telt el, de – amint tudjuk – a konfliktus még mindig nem zárult le. Az amerikai hadsereg 2011-ben elhagyta ugyan Irakot, de a polgárháború a mai napig tart.

A kezelés eredményének értékelését a kezelési folyamatban részt vevők eltérő érdekei, attitűdjei, világlátása is nehezíti. „A megoldás minőségének meghatározása nem objektív, mivel függ az érintettek véleményétől, értékrendjétől és céljaitól, akik egyformán alkalmasak arra, hogy megítéljék őket." (Devaney–Spratt 2009, 638. p.)

> Például a muravidéki kéttannyelvű oktatásnak a muravidéki magyarok nyelvcseréjében játszott szerepére nézve ellentétes véleményekkel is találkozhatunk, még a magyar szakemberek körén belül is. Vörös Ottó szerint a kéttannyelvű iskolarendszer megszervezése az asszimiláció lelassulását eredményezte (Szépfalusi és mtsai 2012, 193. p.). Én inkább az ellenkező véleményre hajlok, s Kolláth Anna (2009a, 2009b), Elizabeta Bernjak (2008, 2009) és Varga József (2008, 60–61. p.) fejtegetései is inkább erről győznek meg. „Az igazságot" nem fogjuk megtudni, mert – amint láttuk – a kusza problémák nem tesztelhetőek, nem tudunk visszamenni 1959-ig, és kipróbálni, milyen lenne ma a muravidéki magyarság, ha nem vezették volna be ötvenöt évvel ezelőtt a kéttannyelvű iskolákat.

Amint az előzőekből kiderült, a kusza problémák megoldhatatlanok: „A társadalmi problémák soha sincsenek megoldva. Legjobb esetben 'fel vannak oldva', újra meg újra." (Rittel–Webber 1973, 160. p.; l. még Hunter 2007, 37. p.). A szakirodalom egy része hasonló okokból a problémahelyzet „kezeléséről", „javításáról" vagy „megváltoztatásáról", ill. a problémák „enyhítéséről" beszél a probléma „megoldása" helyett (l. pl. Simonsen 1994; Jackson 2003; Christis 2005; Ulrich–Reynolds 2010; Rodríguez-Ulloa–Montbrun–Martínez-Vicente 2011; vö. még Marcucci et al. 2010). Ha viszont a probléma soha sincs megoldva, s még a nagy nehezen megállapított valamiféle (rész)célok sem érhetők el teljes mértékben, érthető, hogy bizonytalan a kezelési folyamat értékelhetősége is.

A kusza probléma nehéz értékelhetőségét abból a fönti tényből is könnyen megértjük, hogy a kusza problémának nincsenek határai: ha egyszer nem tudjuk, hol a vége magának a problémának, honnan is tudhatnánk, hol a „vége" a kezelésnek, hol van az a pont, ahol már *lehet* értékelni a folyamatnak mint egésznek a sikerességét (vö. Rittel–Webber 1973, 163. p.; Whelton–Ballard 2002; Hunter 2007, 36–37. p.).

A kusza problémák „nehezek", olyan értelemben, hogy kezelésükre nincsenek kész receptek, hanem „a receptet" mindig egyedileg kell kialakítani. A kusza problémák ezenkívül „nagyok" is, olyan értelemben, hogy kezelésük hosszú időt vesz igénybe, általában jóval hosszabb időt, mint egy átlagos átlátható problémáé: éveket, évtizedeket, sőt – amint láttuk – a kezelésnek nincs is meghatározható végpontja (vö. Goel 1992). Ez szintén nagyon nehézzé teszi a kezelési folyamat bármely szakaszának ellenőrzését.

A kezelési folyamat metakomponenseinek sajátosságai

1. A kusza problémáknak a reprezentációja is sajátos. Ez azért van, amit föntebb említettünk, hogy ti. a problémát fokozatosan értjük meg, vagyis a róla alkotott képünk, azaz reprezentációnk is fokozatosan gazdagodik, alakul, sőt változik. Ezért a kusza problémának nincs még viszonylagos értelemben sem „végleges" reprezentációja, hanem fokozatosan alakuló reprezentációk sorozatával kell számolni. (A problémák reprezentációjának kérdésére l. pl. Hansson 1994/2005; Dunbar 1996, 1998; Jackson 2003, 186. p.; Dorst 2010; vö. még Lanstyák 2014c.)

2. A monitorozás nehézségeire külön nem szükséges kitérni, ezek azonosak a kezelési folyamat hatodik szakaszában, az értékelés során említett nehézségekkel. Azt lehet csak hozzátenni az ott leírtakhoz, hogy az egyes szakaszok lezáratlansága, egymásra torlódása, a korábbi szakaszokhoz való visszatérés szükségessége is nagyban hozzájárul a monitorozás nehézségeihez.

3. A kusza problémák belső szerkezetének rendezetlensége azzal a következménnyel jár, hogy ezek nem bonthatók le teljes egészében kisebb részekre, melyeknek a megoldása egyértelműen hozzájárulna az egész megoldásához.

Az átlátható problémák során gyakran alkalmazott megoldási stratégia, hogy több részproblémára bontjuk őket (redukció, ill. dekompozíció), ezeket a részproblémákat külön-külön oldjuk meg, s ezzel el is jutunk az egész probléma megoldásáig (vö. Rittel–Webber 1973, 159. p.; Kontra 1996, 343. p.; Mackenzie et al. 2006, 158. p.). Ahogy arról már föntebb volt szó, a kusza problémák lebontása nehézségekbe ütközik, mivel ott a lebontási vonalakat nem a probléma logikai szerkezete határozza meg, mint az átlátható problémáknál, hanem a világ fizikai szerkezete, a közösségi gyakorlat és a kezelők személyes preferenciái (Goel 1992; Jackson 2003, 17. p.). Ahhoz, hogy egy kusza probléma valamilyen módon mégis lebontható legyen, le kell egyszerűsíteni, bizonyos tényezőktől el kell tekinteni. Csakhogy a leegyszerűsítés következtében figyelmen kívül hagyott tényezők lényegi szerepet játszhatnak a probléma kezelésében, vagy pedig valamely kisebb, de nem elhanyagolható csoport számára az adott tényező fontos lehet (vö. Rittel–Webber 1973, 164–165. p.).

4. A kusza problémák kezeléséhez – összetettségükből és határtalanságukból következően – nagyon sokféle erőforrást kell mozgósítani, emberit, anyagit, pénzügyit, de még akár természetit[16] is.

Ami az emberi erőforrásokat illeti, itt a különböző szakemberek kiválasztása és alkalmazása is gondot okozhat, hiszen nagyon sokféle terület lehet érintve a problémakezelésben, ám ennél jóval nagyobb gond a problémában (negatívan) érintett személyek (stakeholderek) körének meghatározása, valamint az érintettek helyismeretének és szakértelmének felhasználása a problémakezelésben. A világ számos táján szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a problémakezelésnek váratlan és nemkívánatos eredményei lehetnek, ha a folyamatban nem kapcsolják be az összes érintett felet (Geoghegan–Renard–Brown 2004, 16. p.), de – ahogy arról már szó volt – a kusza problémák esetében még az érintettek körének meghatározása is gondot okoz: ha a probléma határtalan, az érintettek köre is határtalan.

A hatékony problémamegoldáshoz nemcsak tudományos és szakmai ismeretekre van szükség (tudományos leírásokra, elemzésekre, magyarázatokra stb.), hanem a helyi közösségek „népi", azaz nem a formális oktatás során megszerzett szakismeretére és tapasztalataira is (vö. Innes 2013, 9–13. p.). Ezek különösen hasznosnak bizonyulhatnak a kusza problémák kezelésében. Itt említhetjük meg, hogy bizonyos kutatási eredményekből arra lehet következtetni, hogy egy-egy probléma megoldásával fog-

16 A veszélyeztetett kis nyelvek jelentős részének megőrzése összefügg az őket beszélő (természeti) népek környezetének, életfeltételeinek, hagyományos életmódjának megőrzésével.

lalkozó csoport mint egész „okosabb”, mint a csoportban található legokosabb emberek; ezt nevezik „csoportbölcsesség”-nek („crowd wisdom”) (l. Brabham 2009, 248. p.). A kusza problémák kezelésében az ilyen „csoportbölcsesség”, ennek mind racionális, mind intuitív oldala, különösen fontos szerepet játszhat.

A másik fontos erőforrás a pénzügyi. A költségtervezés nehézségei szintén egyenesen következnek az előzőekből, elegendő annyit mondani, hogy az egész folyamat költségeinek megtervezése lehetetlen feladat, legföljebb a folyamat egyes mozzanataival (nem szakaszaival, hanem időben behatárolható mozzanataival) lehet megközelítő költségszámítást végezni. A projektek pénzelését nehezíti a kusza probléma sokarcúsága, melynek következtében a probléma megoldásához olyan területeken is szükség lehet változtatásokra, amelyek nem tartoznak a kezelést végző szervek hatáskörébe, s amelyek nem biztos, hogy részt kívánnak venni a projektben, különösen ha ehhez anyagi áldozatot is kellene hozniuk.

> A kisebbségi kétnyelvűség gyakorlati érvényesítésének is nemegyszer az az akadálya, hogy ahhoz olyan közintézményeknek, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. szervezeteknek kellene biztosítaniuk pl. a kétnyelvű feliratok kihelyezését, a dokumentumok kisebbségi nyelvre való fordítását vagy a tolmácsolás lehetőségét, amelyek ebben nem érdekeltek. Ha a kétnyelvűség kívánalmát a jogszabályok nem kötelezettségként, hanem csupán lehetőségként tartalmazzák, az érintett szervezetek szankciók veszélye nélkül tagadhatják meg a kisebbségi nyelvűek nyelvi jogainak biztosítását, arra hivatkozva, hogy erre „nincs pénzük”.

3. Összegzés helyett

A kusza problémák jellemző jegyeinek áttekintése alapján nem nehéz belátnunk, hogy a nagy hatókörű, sok embert érintő nyelvi típusproblémák többsége – ha nem az összes – kusza probléma, attól függetlenül, hogy egy- vagy többnyelvű közösségekben fordulnak elő. Okkal feltételezhetjük, hogy az összes nyelvi vonatkozású társadalmi probléma kusza probléma. Legfeljebb a teljesen technikai jellegű nyelvi problémák nem kuszák, például a korpuszalakítási problémák, de ezek is csak önmagukban véve átláthatóak: mihelyt kivitelezni kell őket, azaz pl. a kodifikáció eredményét el kell terjeszteni egy beszéd- vagy nyelvközösségben, máris egy kusza probléma részévé válnak.

Az ilyen jellegű nyelvi problémák kezeléséhez nagy segítséget jelenthetne, ha a kusza nyelvi problémák fogalma beépülne a különféle nyelvalakítási elméletekbe, köztük a nyelvmenedzselés-elméletbe, hogy így az eleddig figyelmen kívül hagyott hatalmas problémakezelési irodalmat föl lehessen használni a kusza nyelvi problémák kezeléséhez.

4. Hivatkozások

Ayoub, Nasser–Batres, Rafael–Naka, Yuji 2009. An approach to wicked problems in environmental policy making. *WSAES Transactions on Environment and Development,* 5/3. 229–239. p.

Bernjak, Elizabeta 2008. Kétnyelvű oktatás a Muravidéken. Ruda Gábor szerk.: *Identitás – nyelv – irodalom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában.* Pilisvörösvár–Dunaszerdahely, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda, 45–57. p.

Bernjak, Elizabeta 2009. Hipoteze o reformi dvojezičnega šolstva v Prekmurju. Kolláth Anna szerk.: *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada.* Maribor stb., Zora 68, 121–137. p.

Bokor József 2009. A nyelvpolitika és a muravidéki kétnyelvűség. Kolláth Anna szerk.: *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada.* Maribor stb., Zora 68, 17–25. p.

Brabham, Daren C. 2009. Crowdsourcing the Public Participation Process for Planning Projects. *Planning Theory,* 8/3. 242–262. p.

Christis, Jac 2005. Theory and Practice of Soft Systems Methodology: A Performative Contradiction? *Systems Research and Behavioral Science,* 22. 11–26. p.

Devaney, John–Spratt, Trevor 2009. Child abuse as a complex and wicked problem: Reflecting on policy developments in the United Kingdom in working with children and families with multiple problems. *Children and Youth Services Review,* 31. 635–641. p.

Dorst, Kees 2010. The Nature of Design Thinking. Dorst, Kees–Stewart, Susan–Staudinger, Ilka–Paton, Bec–Dong, Andy szerk.: *Interpreting Design Thinking.* Sydney, Australia, Faculty of Design, Architecture & Building, University of Technology, 131–139. p.

Dunbar, Kevin 1996. How scientists think: Online creativity and conceptual change in science. Ward, Thomas B.–Smith, Stephen M.–Vaid, Jyotsna szerk.: *Conceptual structures and processes: Emergence, discovery and Change*. Washington DC, APA Press, 461–493. p.

Dunbar, Kevin 1998. Problem Solving. Bechtel, William–Graham, George szerk.: *A companion to Cognitive Science*. London, England, Blackwell, 289–298. p. http://www.utsc.utoronto.ca/~dunbarlab/pubpdfs/probsolv2.pdf (Utolsó letöltés: 2013. október 8.)

Erickson, Jeff 2013. *Algorithms.* http://www.cs.illinois.edu/~jeffe/teaching/algorithms/ (Utolsó letöltés: 2014. január 13.)

Geoghegan, Tighe–Renard, Yves–Brown, Nicole A. 2004. *Guidelines for Participatory Planning: A Manual for Caribbean Natural Resource Managers and Planners.* Caribbean Natural Resources Institute.

Goel, Vinod 1992. Comparison of Well-Structured & Ill-Structured Task Environments and Problem Spaces. Kruschke, John, K. szerk.: *Proceedings of the Fourteenth Annual Conference of the Cognitive Science Society.* Hillsdale, NJ, Erlbaum, 844–849. p. http://www.yorku.ca/vgoel/reprints/cogsci92_PS.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Göncz László 2009. A muravidéki kétnyelvű oktatás bevezetésének előzményei és körülményei. Kolláth Anna szerk.: *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada.* Maribor stb., Zora 68, 97–112. p.

Hansson, Sven Ove 1994/2005. *Decision Theory: A Brief Introduction.* Stockholm, Department of Philosophy and the History of Technology Royal Institute of Technology (KTH). http://home.abe.kth.se/~soh/decisiontheory.pdf (Utolsó letöltés: 2013. október 21.)

Harris, Simon–Ross, James 2006. *Kezdőkönyv az algoritmusokról.* Bicske, SZAK Kiadó.

Hunter, Boyd 2007. Conspicuous Compassion and Wicked Problems. *Agenda,* 14/3. 35–51. p.

Innes, Judith 2013. *A Turning Point for Planning Theory?: Overcoming Dividing Discourses*. Berkeley, University of California, Institute of Urban and Regional Development. (Working Paper 2013-2.) http://www.iurd.berkeley.edu/publications/wp/2013-02.pdf (Utolsó letöltés: 2013. október 20.)

Isaksen, Scott G. 1995a. CPS: Linking creativity and problem solving. Kaufmann, G.–Helstrup, T.–Reigen, K. H. szerk.: *Problem solving and cognitive processes: A festschrift in honour of Kjell Raaheim.* Bergen-Sandviken, Norway, Fagbokforlaget Vigmostad–Bjorke AS, 145–181. p.

Jackson, Michael C. 2003. *Systems Thinking: Creative Holism for Managers.* Chichester, John Wiley & Sons, Ltd.

Jacob, Elin K. 2004. Classification and Categorization: A Difference that Makes a Difference. *Library Trends,* 52/3. 515–540. p.

Kimbell, Lucy 2009. Beyond design thinking: Design-as-practice and designs-in-practice. *Paper presented at the CRESC Conference.* Manchester: University of Manchester. http://www.lucykimbell.com/stuff/CRESC_Kimbell_v3.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Klein, Gary 2007a. Flexecution as a Paradigm for Replanning, Part 1. *Intelligent Systems,* 22/5. 79–83. p.

Klein, Gary 2007b. Flexecution, Part 2: Understanding and Supporting Flexible Execution. *Intelligent Systems,* 22/6. 108–112. p.

Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken.* Maribor, Zora 39.

Kolláth Anna 2009a. Két nyelv és oktatás. Kolláth Anna szerk.: *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada.* Maribor stb., Zora 68, 36–59. p.

Kolláth Anna 2009b. Magyar1 vagy magyar2? A tannyelvválasztási útmutatók keletkezéstörténete. Kolláth Anna szerk.: *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada.* Maribor stb., Zora 68, 113–114. p.

Kolláth Anna 2012. *A szlovéniai magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában.* Maribor stb., Zora 92.

Kolláth Anna–Lanstyák István 2007. Nyelvi probléma. Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. I. kötet. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 471–493. p.

Kolláth Anna–Varga István Štefan–Göncz Lajos 2009. Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és pedagógusoknak. Kolláth Anna szerk.: *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada.* Maribor stb., Zora 68, 115–120. p.

Kontra József 1996. A probléma és a problémamegoldó gondolkodás. *Magyar Pedagógia,* 96/4. 341–366. p.

Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 14/3. 27–49. p.

Lanstyák István 2010. A nyelvi problémák típusai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 12/1. 23–48. p.

Lanstyák István 2011a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk.: *Nova Posoniensia*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 13–57. p.

Lanstyák István 2011b. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. Hires-László Kornélia–Karmacsi Zoltán–Márku Anita szerk.: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai.* Budapest/Beregszász, Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 48–58. p.

Lanstyák István 2014a. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológia.* Pozsony, Comenius Egyetem. (Megjelenés alatt.)

Lanstyák István 2014b. A nyelvmenedzselés-elmélet két kérdéséről. Misad, Katalin–Csehy, Zoltán szerk.: *Speculum varietatis. Jazykový a literárny manažment v multikulturálnom priestore a (pseudo)identita textov.* Bratislava, Univerzita Komenského, 7–38. p.

Lanstyák István 2014c. On the process of language problem management. *Slovo a slovesnost,* 75/4. 71–97. p.

Lanstyák István 2014d. Záludné jazykové problémy: čo s nimi? Megjelenik a *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch* c. konferencia (Pozsony, 2014. május 20–21.) kötetében.

Mackenzie, Adrian–Pidd, Michael–Rooksby, John–Sommerville, Ian–Warren, Ian–Westcombe, Mark 2006. Wisdom, decision support and paradigms of decision making. *European Journal of Operational Research,* 170/1. 156–171. p.

Marcucci, Daniel–Russell, March–Smith, Betsy–Wainger, Lisa 2010. *Five* concepts *in* planning theory *useful to coastal management.* Shifting Shorelines: Adapting to the Future. The 22nd International Conference of The Coastal Society, June 13–16, 2010. Wilmington, North Carolina. http://nsgl.gso.uri.edu/coastalsociety/TCS22/papers/Marcucci_papers.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Nekvapil, Jiří 2010. O historii, teorii a modelech jazykového plánování. *Slovo a slovesnost,* 71/1. 53–73. p.

Newell, Allen 1979. Reasoning, problem solving and decision processes : the problem space as a fundamental category. *Computer Science Department.* Paper 2482. http://repository.cmu.edu/compsci/2482 (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Nickols, Fred 2012. Forget About Causes, Focus on Solutions. The Questionable Quest for Causes. http://www.nickols.us/forget_about_causes.pdf (Letöltve 2013. október 20-án.)

Restrepo, John–Christiaans, Henri 2004. Problem Structuring and Information Access in Design. *Journal of Design Research,* 4/2. http://home.fa.utl.pt/~franc/de1/ext01/restrepo.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Rittel, Horst W. J.–Webber, Melvin M. 1973. Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences,* 4. 155–169. p.

Robertson, Susannah–Tinline, Gordon 2007. Effective Problem Solving. Robertson Cooper Ltd. http://www.canon.dk/Images/Problem_sovling_report_and_evaluation-v1_0_tcm81-612892.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Rodríguez-Ulloa, Ricardo A.–Montbrun, Alberto–Martínez-Vicente, Silvio 2011. Soft System Dynamics Methodology in Action: A study of the Problem of Citizen Insecurity in an Argentinean Province. *Systemic Practice and Action Research,* 24. 275–323. p. http://albertomontbrun.com.ar/archivos/soft_system_dynamics_methodology_in_action.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 26.)

Sebők Szilárd 2014. Jazykovo-politické problémy ako záludné problémy. Megjelenik a *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch* c. konferencia (Pozsony, 2014. május 20–21.) kötetében.

Siew, Tuck Fatt 2008. *Transferable Decision-making Procedure for Integrated Flood Management. A theoretical approach to the micro studies of human decision-making and decision makers heuristics.* Freiburg, Institut für Forstökonomie.

Simonsen, Jesper 1994. *Soft Systems Methodology. An Introduction.* Computer Science. Roskilde University. http://www.jespersimonsen.dk/Downloads/SSM-IntroductionJS.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 26.)

Skiena, Steven S. 2008. *The Algorithm Design Manual.* (Second Edition.) New York, Springer.

Szépfalusi István–Vörös Ottó–Beregszászi Anikó–Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában.* Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

Szikora Péter 2011. Döntések szerepe a vállalkozások fejlesztésében. Nagy Imre Zoltán szerk. *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században.* Budapest, Óbudai Egyetem, 181–203. p. http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/10_Szikora%20Peter.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 16.)

Ulrich, Werner–Reynolds, Martin 2010. Critical systems heuristics. Reynolds, Martin–Holwell, Sue szerk. *Systems Approaches to Managing Change: A Practical Guide*. London, Springer, 243–292. p.

Varga József 2008. A nemzeti identitás- és a magyarságtudat megőrzése és gyakorlása a muravidéki kisebbségi magyarság körében. Ruda Gábor szerk. *Identitás – nyelv – iroda-*

lom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda, 58–63. p.

Vidal, René Victor Valqui 2006. Operational Research: a multidisciplinary field. *Pesquisa Operational,* 26/1. 69–90. p.

Vries, Erica de 1993. Stretching the initial problem space for design problem solving: Browsing versus searching in network and hierarchy structures. *OCTO-report,* 93/02. Eidenhoven, Department of Philosophy and Social Sciences, Eindhoven Univ. of Technology. http://alexandria.tue.nl/repository/books/398140.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Whelton, Michael–Ballard, Glenn–Tommelein, Iris D. 2002. A knowledge management framework for project definition. *Electronic Journal of Information Technology in Construction, Special Edition on Knowledge Management* 7. (13) 197–212. p. http://www.itcon.org/2002/13/paper.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 25.)

Zágorec-Csuka Judit 2008. Mitől függ a muravidéki magyarok identitása? Ruda Gábor szerk. *Identitás – nyelv – irodalom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában.* Pilisvörösvár–Dunaszerdahely, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda, 64–82. p.

István Lanstyák

Ill-structured problems

In my paper I present the concept of the ill-structured or ill-defined or wicked problems as they are known in the problem solving literature, as opposed to well-structured or well-defined, or tame problems. Although probably most – if not all – complex language problems, as well as language related social problems, are ill-structured problems, this concept is completely unknown in the Hungarian literature about language problems. My main aim was to show that this concept could and should be transferred into the theories of managing language problems.

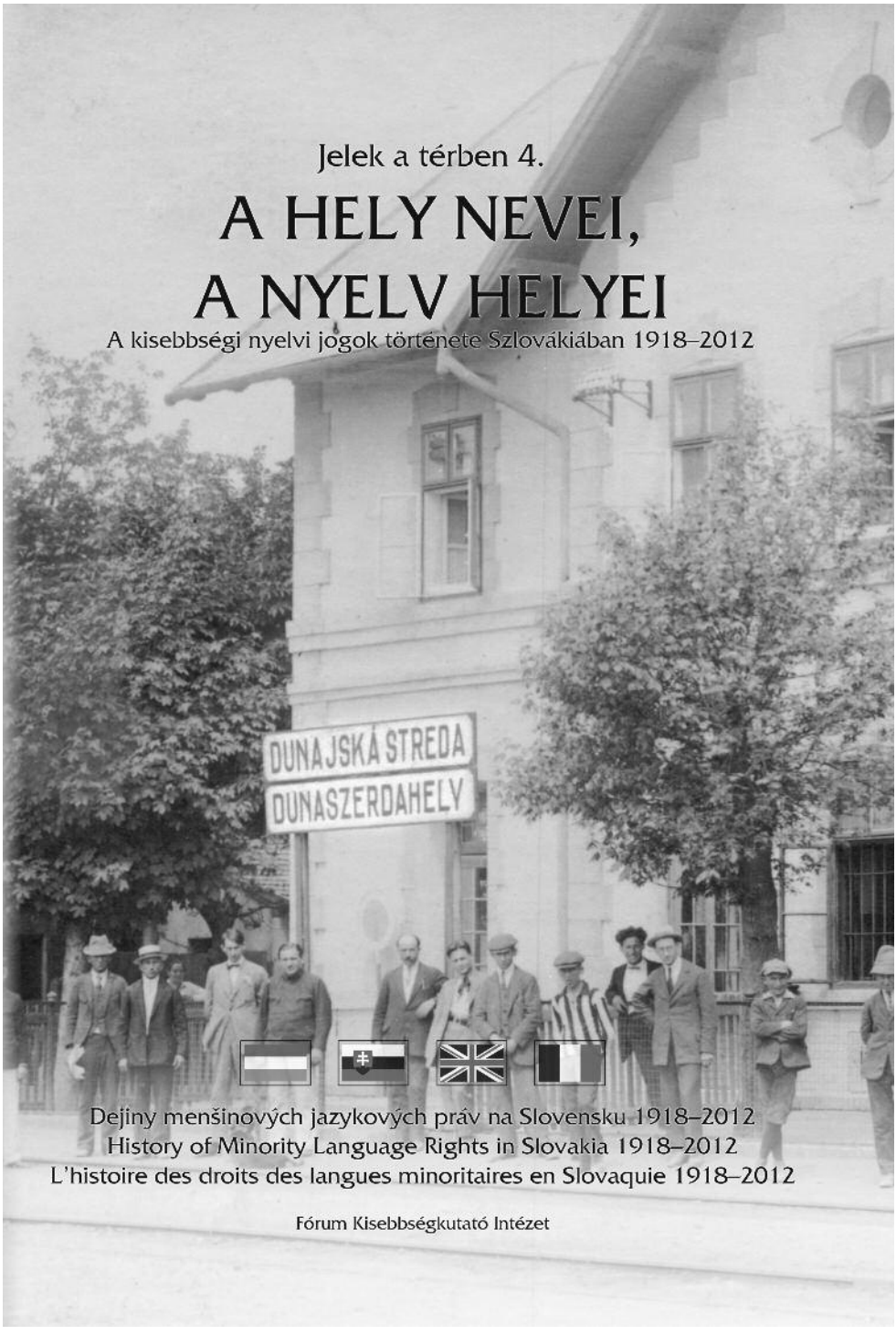

Jelek a térben 4.

A HELY NEVEI, A NYELV HELYEI

A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012

Dejiny menšinových jazykových práv na Slovensku 1918–2012
History of Minority Language Rights in Slovakia 1918–2012
L'histoire des droits des langues minoritaires en Slovaquie 1918–2012

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

HORBULÁK ZSOLT

A marketing nyelvhasználati kérdései

Marketingstratégiai nyelvi buktatók a határon átnyúló kereskedelem esetében

ZSOLT HORBULÁK
Questions of language use in marketing. Pitfalls of language use in the marketing strategies of cross-border businesses

81`27
81`246.2
811.511.141
339.138
659.1

Keywords: Regional marketing, ethnic marketing, cross-border economic relations, use of native language.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

Bevezetés

A magyar–szlovák határ meneti kapcsolatokkal, ezen belül a kishatárforgalommal, kulturális és tudományos kapcsolatokkal stb. már régóta foglalkoznak, a szakirodalom egyre bővül. A témát gazdasági szemszögből elemző anyagok között meg kell említeni Hevesi–Kocsis *A magyar–szlovák határvidék földrajza* (2003), Lelkes *Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok* (2005), Mezei–Tóth *A települési és területi önkormányzatok kapcsolatai a magyar-szlovák határ mentén* (2008), Grosz–Tilinger *A gazdasági szereplők határon átnyúló tevékenysége* (2008) és Mezei *A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok esélyei* (2008) című publikációit. A térség mindét oldalával külön-külön foglalkozó írások száma úgyszintén jelentős és folyamatosan bővül.

A tanulmány a szlovák–magyar kapcsolatok egy szűkebb, a tudományos oldalról ismereteink szerint mind ez ideig nem vizsgált kérdéssel foglalkozik, mégpedig azzal, hogy a Magyarországból Szlovákiába érkező vállalkozók milyen nyelvi marketinget alkalmaznak.

Tanulmányunk tárgyát a következők képezik:

– magyarországi bejegyzésű és Szlovákiában is kereskedelmi tevékenységet végző vállalatok nyelvi marketingje. Ezen belül

a. magyarországi székhelyű magyar multinacionális cégek nyelvi marketingje Szlovákiában;

b. nem magyarországi székhelyű multinacionális vállalatok nyelvi marketingje, amelyek azonban magyarországi telephelyükről szólítják meg szlovákiai ügyfeleiket;

c. magyarországi származású franchise vállalatok nyelvi marketingje Szlovákiában;

d. nem magyarországi származású franchise vállalatok nyelvi marketingje, amelyek azonban magyarországi telephelyükről szólítják meg szlovákiai ügyfeleiket.

– a kereskedelemmel kapcsolatos szlovákiai törvényi szabályozások bemutatása.

Ami nem képezi tárgyát a tanulmánynak:

– a magyar nyelv használata a szlovákiai hivatalokban;

– a szlovák tulajdonú nagyvállalatok magyar nyelvhasználata;

– a Szlovákiában is működő nem szlovákiai székhelyű multinacionális cégek magyar nyelvhasználata;

– a szlovákiai illetőségű magyar vállalkozók nyelvhasználata Szlovákiában;

– a magyarnyelvűség általános állapota Dél-Szlovákiában.

Tanulmányunkban egyrészt kísérletet teszünk, hogy bemutassunk, miként reagál a szlovákiai magyar közvélemény a különféle marketingpraktikákra, amelyeket a fentebb kategorizált cégek Szlovákiában alkalmaznak. A helyzet felvázolásakor fényképekből, valamint újságcikkekből és blogbejegyzésekből való idézetekből indultunk ki. A felmérésben nem voltunk tekintettel az ágazatra, amelyben az illető cég tevékenykedik, tovább a cég méretére, múltjára vagy tulajdonosára, illetve bármiféle egyéb tényezőre a fentebb felsoroltakon kívül. Az egyetlen szempont az volt, hogy valamilyen hivatalos és nyilvános kereskedelmi jellegű tevékenységet fejtsen ki Szlovákiában a Magyarországgal határos Somorja és Párkány közötti vidéken. Egy kivételt azonban tettünk: noha Pöstyén nem magyar terület, nagyok sok magyar jár oda gyógyulni, és a Pöstyéni Gyógyfürdők Rt. magyarországi vállalat tulajdonában van. A tanulmány végén megpróbáltuk kategorizálni a vizsgált cégek marketingben használt nyelvét.

A kérdésre, hogy miért szükséges a témával foglakozni, a következőképpen tudunk válaszolni:

– Identitásmegőrzés: a magyar nyelv presztízsének a megőrzése és közéletből való kihalásának a megakadályozása a felvidéki magyarság állandó és folyamatos törekvése 1920 óta.

– Táblaháború: jelentős magyarsággal rendelkező települések lakott területet jelző közúti tábláinak és vasútállomásainak a kétnyelvűsége, hivatali, iskolai és a magánszféra kétnyelvűség kiharcolása napi kihívás Dél-Szlovákiában.

– Napjaikban egyre gyakoribb az alulról jövő kezdeményezés a kétnyelvűség bővítésére – Kétnyelvű Dél-Szlovákiáért Mozgalom, Fontos vagy! mozgalom, TüKÖR (Te Ügyed Kör) stb. „partizánakciói”.

– Az etnikai alapú piaci szegmentáció immár a marketingtudomány elismert részévé vált.

A probléma felvetését igazolandó álljon itt egy 2013. májusból származó fényképfelvétel:

1. fénykép. „Partizánakció” a kétnyelvűségért Komáromban, 2013. május

Forrás: http://www.bumm.sk/81922/gerillafeliratok-leptek-el-komarom-billboardjait.html

A nyelvi marketing elmélete

Ahogy a bevezetőben említettük, a magyarországi vállalatok és vállalkozók szlovákiai tevékenységével a szakma konkrétan alig foglakozik. Kivétel talán Grosz–Tilinger (2008), akik azonban a mi tárgyunknak csupán egy oldalt szentelnek, és a nyelvi problémákról legfeljebb vállalkozótársi, munkaadói, munkavállalói szempontból tesznek néhány, esetenként ködös utalást, a kereskedelem nyelvével viszont már nem foglalkoznak. A témánkhoz kapcsolódóan a vizsgált földrajzi területet érintő egyedüli tudományos publikáció Sasné Grósz Annamária doktori értekezése 2011-ből *Az etnikai marketing lehetőségei a magyarországi német nemzeti kisebbség körében* címmel, melyet a győri Széchenyi István Egyetemen védett meg. A szerző idézi Waldrop (1990) esetünkben is érvényes megállapítását, mely szerint „mindenki valamilyen kisebbséghez tartozik”.

Az etnikai alapú marketing vagy a multikulturális marketing alapjainak és főképp létjogosultságának a bemutatása nem tartozik a feladataink közé. Ezt Sasné Grósz Annamária disszertációjában már megtette. Arra azonban rá kell mutatni, hogy a szer-

1 A fejezet elkészítésében Cúth Csaba volt a segítségemre. Fáradozását ezúton is köszönöm.

ző a szakirodalmat tekintve egyesült államokbeli, kanadai, új-zélandi és németországi bevándorlói etnikumok elemzésével foglalkozott. Témánk szempontjából még a disszertációban megemlített magyarországi romák, illetve a dolgozat fő témáját képező németek fogyasztási szokásainak az elemzése sem vonható párhuzamba a felvidéki magyarokéival. Mivel e népcsoport helyzetével külön nem kívánunk foglalkozni, csupán megjegyezzük, hogy a szlovákiai magyarságra nem érvényes a diaszpóraállapot, vagy hogy „a kisebbségi kultúrák az elnyomandó kategóriából átkerülnek a támogatandó kategóriába" (Sasné Grósz 2011, 70. p.), illetve hogy „valamennyi nemzeti kisebbségről elmondható, hogy erőteljesen szórványhelyzetben vannak" (Sasné Grósz 2011, 72. p.). A leírtak érvényesek a disszertáció fő témáját képző magyarországi németekre, a felvidéki magyarok azonban a szülőföldjükön élnek.

A reklám nyelvének törvényi háttere

A marketing nyelvével Szlovákiában két törvény foglalkozik, mégpedig az államnyelvtörvény és a reklámokról szóló törvény.[1] Az államnyelvtörvény részletesen szabályozza a nyilvános feliratok, ezeken belül a reklámok nyelvi vonatkozásait, szankciót azonban az utolsó módosítás (2011. július 1.) óta nem lehet kiszabni. A reklámtörvény általánosabban fogalmaz, megsértése azonban szankcionálható.

Az államnyelvtörvény (270/1995. sz. törvény) fogyasztóvédelemről szóló része (8. §) alapján: „(1) A fogyasztó védelmének érdekében kötelező az államnyelv használata a hazai vagy behozott áru tartalmának megjelölésekor, főként élelmiszerek, gyógyszerek, szórakoztató elektronika és háztartási vegyi áruk használati utasításaiban, jótállásokban, valamint egyéb, a fogyasztónak szánt tájékoztatásokban, a külön előírások (például az élelmiszerekről szóló 152/1995. sz. törvény 9. §-a; a gyógyszerekről és egészségügyi segédeszközökről szóló 140/1998. sz. törvény 24. §-a; a fogyasztóvédelemről szóló 250/2007. sz. törvény 13. §-a) által meghatározott terjedelemben és feltételeknek megfelelően."

A nyilvános feliratokat az államnyelvtörvény így szabályozza: „(6) A nyilvánosság tájékoztatására szánt összes feliratot, reklámot és közleményt, főleg az elárusítóhelyeken, sportlétesítményekben, éttermekben, utcákon, utak mellett és felett, repülőtereken, autóbusz- és vasútállomásokon és a tömegközlekedési járművekben államnyelven tüntetik fel. Ha más nyelvű szöveget tartalmaznak, a más nyelvű szövegek csak az államnyelvű szöveg után következnek, és tartalmilag azonosnak kell lenniük az államnyelvű szöveggel. A más nyelvű szöveg egyenlő vagy kisebb betűméretben kerül feltüntetésre, mint az államnyelvű szöveg. A nyilvánosság tájékoztatására szánt nemzeti kisebbségi nyelvű és államnyelvű feliratokban és közleményekben, olyan településeken, ahol a hivatalos érintkezésben külön előírás (11g) alapján használják a nemzeti kisebbség nyelvét, és a reklámokban a szövegek sorrendje nincs meghatározva.

(7) A (6) bekezdésben megállapított kötelesség nem vonatkozik a Szlovák Köztársaság hatályos törvényei alapján vagy az Európai Unió más tagállamában vagy az Európai Gazdasági Térségről szóló Egyezmény szerződő államában bejegyzett vagy nyilvántartásba vett kereskedelmi névre, védjegyre vagy intézmény nevére, és a nyilvánosság tájékoztatására szánt felirat, reklám és közlemény részét képező utónévre és családi névre, valamint némely bevett idegen nyelvű kifejezésre, amelyet szokásosan

használnak a reklámok szövegében a kereskedelmi névvel együtt, amelyek a legszélesebb nyilvánosság számára ismertek és a reklám részei."

Az államnyelvtörvény felügyeletét (9. §) a Kulturális Minisztérium látja el, kivéve egyebek között a reklámokét, amelyekről a reklámról szóló törvény (**147/2001. sz. törvény)** rendelkezik.

A bírságok (9a. §) 50-től 2500 euróig terjedhetnek.

A kormánynak a 270/1995. sz. államnyelvtörvényhez fűzött 593/2009. sz. alapelvei a következők:

– A nyilvánosság tájékoztatására szánt felirat, reklám és hirdetés olyan, a nyilvánosság számára hozzáférhető helyen elhelyezett vagy a nyilvánosság számára hozzáférhető helyről látható felirat, reklám és hirdetés, amely a közvélemény tájékoztatását szolgálja.

– Csak az a reklám tartozik a kulturális minisztérium felügyelete alá, amelynek nem célja az áru, a szolgáltatás, az ingatlan, a kereskedelmi név, a védjegy, a termék eredetének bemutatása, más jogoknak és kötelezettségeknek a vállalkozás piacon való érvényesülésével összefüggő megjelölése bármely formában.

– A jogi személyek székhelyének, a természetes személyek tartós lakhelyének megjelölése, és ezen személyek tulajdonában vagy bérletében lévő épületek, telkek és más ingatlanok és ingóságok megjelölése a kulturális minisztérium felügyelete alá tartozik, kivételt képeznek a jogi vagy természetes személyek üzemeinek vagy szervezeti egységeinek kereskedelmi megnevezése.

– Feliratnak, reklámnak és a nyilvánosság számára szolgáló közleménynek részét képező kereskedelmi név, védjegy, a Szlovák Köztársaságban és az Európai Unió tagállamában, vagy az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodás más részes államában érvényes törvények alapján bejegyzett intézmények elnevezései, valamint a nyilvánosság tájékoztatására szolgáló feliratok, reklámok és elnevezések részét képező vezeték- és keresztnevek használatára nem vonatkozik az államnyelven való feltüntetés kötelezettsége. (12. cikkely)

– Az államnyelvtörvény által büntethető jogalanyok a 8. § (6) bek. szerint: állami szervek, területi önkormányzati szervek, más közigazgatási szervek, jogi személyek, természetes személyek-vállalkozók. (15. cikkely)

A következőkben reklámtörvény (147/2001. sz. törvény) vonatkozó rendelkezéseit ismertetjük.

A törvény a reklámmal szembeni általános követelményként határozza meg a szlovák nyelv szabályainak betartását: „3.§ A reklámmal szembeni általános követelmények (6) A reklámnak teljesítenie kell a nyilvános nyelvi megnyilvánulások követelményeit, be kell tartania a nyelvi kultúra alapelveit, a grammatikai és helyesírási szabályokat, a szlovák nyelv kiejtésének és az állandósult szakterminológia szabályait."

Az államnyelvtörvény hivatkozása alapján a reklámtörvényben szereplő felügyeleti szerv látja el a felügyeletet. „10. § Felügyelet. Ezen törvény betartásának felügyeletét végzi e) a Szlovák Kereskedelmi Felügyelet a dohánytermékek reklámjai, illetve azon reklámok felett, amelyek a tárgyi hatály alapján az a)-tól d) pontig felsorolt szervek nem látják el a felügyeletet."

A nyelvi szabályozás megsértését az alábbi módon büntethetik:

„11. § Szankciók

(1) Amennyiben a 10. § szerinti felügyeleti szerv (a továbbiakban csak „felügyeleti szerv”) megállapítja ezen törvényt megsértését, a reklám terjesztését megtilthatja; a reklám terjesztését akkor is meg lehet tiltani, ha fennáll a 3. § (2) – (4) bekezdések vagy a 4. § (3) bekezdések rendelkezéseinek megsértésének veszélye. A reklám terjesztésének megtiltásáról szóló határozatban a felügyeleti szerv előírhatja ezen határozat vagy részeinek közzétételének kötelezettségét és a helyreigazító nyilatkozat közzétételének kötelezettségét a tömegkommunikációs eszközökben.

(2) A 3. § (2) – (4) bekezdések vagy a 4. § (1) – (3) bekezdések megsértése kapcsán indított eljárásban a reklám megrendelője köteles a felügyeleti szerv kérésére bemutatni a reklám tárgyi adatainak helyességéről szóló bizonyítékokat a bemutatásra való felhívás kézbesítésétől számított 15 napos határidőn belül. Amennyiben a reklám megrendelője ezeket a bizonyítékokat nem mutatja be a felügyeleti szervnek vagy ezek a bizonyítékok nem elégségesek, úgy kell tekinteni, hogy a reklám megtévesztő vagy az összehasonlító reklám nem megengedett.

(3) Az (1) és (2) bekezdések szerinti intézkedések mellett a felügyeleti szerv büntetést szabhat ki 100 000 Sk-ig (3 320 euró) terjedően a reklám terjesztője számára a 3. § (6) bekezdés és a 8. § (8), (9) és (24) bekezdések vagy a 9a § rendelkezéseinek megsértéséért vagy más személy számára a 8. § (6) bekezdés megsértéséért.

(4) A büntetés kiszabásánál a felügyeleti szerv figyelembe veszi a jogellenes eljárás súlyosságát, időtartamát és következményeit és azt, hogy ismételten sértik-e meg ezt a törvényt.

(5) Büntetést a felügyeleti szerv törvénysértésről történő tudomásszerzésétől számított egy éven belül lehet kiszabni, legkésőbb azonban a törvénysértéstől számított három éven belül.

(7) A felügyeleti szerv szankció megállapítási eljárására a közigazgatási eljárás általános jogszabályait kell alkalmazni.”

Talán érdemes lehet még a 250/2007. sz. fogyasztóvédelmi törvényt is megnézni. Tárgyi hatálya szerint kizárólag az olyan termékek eladására, illetve szolgáltatások nyújtására vonatkozik, amelyek teljesítésére a Szlovák Köztársaság területén kerül sor, vagy a teljesítés összefügg a Szlovák Köztársaság területén végzett vállalkozással. (1.§ (2) bek.), tehát a külföldi cégek külföldi termékeire, szolgáltatásaira nem. Szlovákiában a kötelezően feltüntetendő információkat államnyelven kötelezően fel kell tüntetni. Más nyelvek használatát ez nem érinti (13. §)

A műsorszórásról és műsorterjesztésről szóló 308/2000. sz. törvény a műsorszolgáltatás nyelvét szabályozza, a reklámokra nem terjed ki a hatálya.

A leírtakból a következőket szűrhetjük le: a Magyarországon egyébként is terjesztett, kizárólag magyar nyelvű kiadványok Szlovákiában való terjesztését a szlovák reklámtörvény nem szabályozza, azonban utalást tesz a szlovák nyelv szabályaira, ezzel kapcsolatban a szlovák hatóságok az államnyelvtörvényt idézik, amely szerint kötelező a szlovák felirat. Szankciót azonban a reklámtörvény tartalmaz.

Ami a büntetést illeti, a szankciót a terjesztőre szabják ki. A bírság alkalmanként legfeljebb 3 320 euróig terjedhet. A bírság mértékének megállapításánál figyelembe veszik az eset súlyosságát, annak időtartamát, következményeit és azt, hogy ismételt elkövetésről van-e szó.

A felmérés módszertana

A felmérés nem reprezentatív, a mintavétel véletlenszerű volt. A kutatott időszak a 2012-es év teljes és a 2013-as év első felét ölelte fel. Azokat a propagációs anyagokat vettük figyelembe, melyeket a vizsgált terület háztartásaiban terjesztenek, illetve a közterületeken helyeztek el. Mindebből kifolyólag helytelen lenne bármiféle általános érvényű végkövetkeztetést tenni. A minta nagyságát tekintve azonban mégis van lehetőség valamilyen általánosításra.

A vizsgálat tárgyát képező cégek, vállalkozások a következők: Norbi Update Komárom, Érsekújvár, Párkány; CBA; OTP banka; Slovanft (MOL); Danubius Hotels; Praktiker; Takko Fashion; Tesco; Vögele; Szatmári; ricsishop; Dr. Padló; Egom-kő, www.voksanvirag.hu; Árkád, Győr. A teljes vizuális prezentáció helyhiány miatt nem történhetett meg. Ugyanúgy vizsgálat tárgyát képezte a célközönség reakciója is.

Magyar vállalatok nyelvi marketingje Dél-Szlovákiában

A Magyarországról érkező magyar és nem magyar nagyvállalatok és kisvállalkozások által használt kommunikációs nyelv általában kétféle, mégpedig vagy kizárólag magyar nyelvű, vagy kizárólag szlovák nyelvű, a legritkábban kétnyelvű. Az alábbiakban bemutatunk néhány konkrét példát, majd az erre vonatkozó reakciókat. Ezeket helyhiány miatt megjelölés nélkül mindig rövidítettük és dőlt betűvel jelezzük.

2. fénykép. Norbi Update, Komárom, 2012. március

Forrás: saját felvétel

3. fénykép. Norbi Update, Érsekújvár, 2013. március

Forrás: saját felvétel (A nyitvatartási idő megjelölése kétnyelvű.)

4. fénykép. Norbi Update, Párkány, 2013. május

Forrás: saját felvétel

Trianon update, avagy magyar cégek esete a szlovákiai kétnyelvűséggel
Nemrég nagy vihart kavart az internet szlovákiai magyar szegletében a Norbi Update cég, amelynek vezetője jól kiosztott egy vásárlót, amiért az az üzletlánc egyik szlovákiai egységének egynyelvű szlovák feliratait kifogásolta. Norbi ugyanis korántsem egyedül állja a civilek ostromát. Több magyarországi cégre is jellemző, hogy a határokon túl – magyarok által lakott helyeken – elfelejtenek magyarul.
(http://ujszo.com/2012/04/19/kozbeszed, 2012. április 19.)

A Norbi Update-gate folytatódik, Norbi is reagált
A Kétnyelvű Dél-Szlovákia mozgalom azt írja, a „szlovák" kommunikációt tekintve nem arra gondoltak, hogy ne szólnának az eladók magyarul a vevőkhöz, hanem arra, hogy „a Norbi Update feliratai, szórólapjai és propagációs anyagai rosszabb esetben kizárólag szlovák nyelven íródnak, de jobb esetben is csak néhány mondatot, szót tartalmaznak magyarul, ami ugyancsak a másodrangúságot közvetíti a magyar ajkú vásárlók felé."

A szlovákiai franchise üzemeltetője, és a Norbi Update International társügyvezetője, Ivan Gallo is reagált. Elmondása szerint csak a hiányosságokat követelik a civilek, a sok helyen megjelenő kétnyelvű feliratokat pedig figyelembe sem veszik. „Valószínűleg nem is jártak még az üzletünkben, azért mondják ezt, vagy fehér bottal közlekednek. Persze valaki lengetheti a zászlót, és megpróbálhat úgy is magyar terméket a szlovákoknak eladni."
(http://www.bumm.sk/65096/a-norbi-update-gate-folytatodik-norbi-is-reagalt.html, 2012. február 9.)

Update kétnyelvűség
Jópár magyar cég van, amely határon túl is jelen van különféle kirendeltségeivel. Az alkalmazottak révén az üzletekben szinte kivétel nélkül kiszolgálják az ügyfelet magyarul, viszont a kirakatok, reklámanyagok, termékek megnevezései már igen hiányosan, vagy egyáltalán nincsenek feltüntetve magyarul a helyi hivatalos nyelv mellett. A legújabb ügy egy olyan céghez kapcsolható, ami híres is, terjeszkedik is, de nem kapcsoljuk klasszikusan a magyar témához. Norbinak tulajdonképpen balszerencséje, hogy a vezérigazgató agresszív kismalacként reagálta le a dolgot, kirobbantva ezzel az ügyet. Több magyarországi gyökerű cég, például a MOL-Slovnaft vagy CBA (ugye, a magyar üzletlánc) szlovákiai pultjain általában egy kézen össze lehet számolni a magyar szavakat.
(http://mandiner.blog.hu/2012/02/11/update_ketnyelvuseg, 2012 február 11.)

5. fénykép. CBA üzlet, Párkány

Forrás: saját felvétel

6. fénykép. CBA üzlet, Párkány, 2012. augusztus

Forrás: http://ujszo.com/napilap/regio/2012/08/31/magyar-felirat-a-parkanyi-cba-n

„Magyar üzletlánc" magyar feliratok nélkül

Párkány. A magát „a magyar üzletlánc" jelszóval reklámozó CBA Szlovákia magyarlakta településein levő boltjaiban kizárólag szlovák feliratokat használ. A Fontos vagy! elnevezésű civil kezdeményezés hívta fel a figyelmet, hogy a CBA párkányi élelmiszerboltjának bejárata felett csak a „Potraviny" szó szerepel, és a boltban sincsenek magyar feliratok.

A CBA illetékesei másként látják a dolgot. Szerintük igenis fontosak nekik a magyar vásárlók, hiszen lehetőséget teremtenek számukra, hogy Szlovákiában is náluk vásárolhassanak. Egyben felhívják a figyelmet arra, hogy a CBA franchise rendszerben működik, vagyis minden egyes üzletért annak tulajdonosa felel, nem pedig a központ. „A továbbiakban nemkívánatosnak minősítjük az ilyen jellegű hozzászólásokat, és kizárjuk őket az oldalról. Köszönettel: a magyar üzletlánc" – szól a CBA Facebookra írt válasza. Ígéretüket be is tartották: a témához kapcsolódó hozzászólásokat törölték az oldalról. A CBA egyébként köztudottan Fidesz-közeli vállalkozás, résztulajdonosa Lázár Vilmos, a Nemzeti Vágta elnöke.

(http://ujszo.com/napilap/kozelet/2012/06/29/magyar-uzletlanc-magyar-feliratok-nelkul, 2012. június 29.)

Magyar felirat a párkányi CBA-n

Van még hova fejlődni: megjelent ugyan az Élelmiszer felirat, de a tájékoztató táblák és feliratok egyelőre egynyelvűek. Felkerült a magyar felirat a CBA üzletlánc párkányi boltjára.

(http://ujszo.com/napilap/regio/2012/08/31/magyar-felirat-a-parkanyi-cba-n, [guzsu], 2012. augusztus 31.)

A civil mozgalomnak csak a külső felirat kétnyelvűségét sikerült kiharcolnia, a reklámanyag továbbra is mindenütt kizárólag szlovák nyelvű.

7. fénykép. OTP banka Slovensko bankfiók, Gúta, 2012

Forrás: http://kozbeszed.sk/2012/04/19/trianon-update-avagy-magyar-cegek-esete-a-szlovakiai-ketnyelvuseggel/

8. fénykép. Árkád reklám, Párkány, 2013. május

Forrás: reklámanyag

Fiala-Bútora János: Trianon update, avagy magyar cégek esete a szlovákiai kétnyelvűséggel

A leggyakrabban felhozott ál-ok, hogy a szlovák államnyelvtörvény tiltja a kétnyelvűséget. Legutóbb a győri Árkád egyik menedzsere fejtette ki, hogy azért szorul csallóközi óriásplakátjaikon háttérbe a magyar nyelv, mert őt „hivatalosan" még nem tájékoztatták arról, hogy a kétnyelvűség megengedett. Nem tudom, hogy személyesen Róbert Ficótól

vár-e levelet, de a helyzet az, hogy üzleteken és reklámokon a szlovák törvények soha nem tiltották a kétnyelvűséget.

Furcsa kép élhet a magyar cégvezetők fejében a szlovákiai magyarokról. Egyrészt fontos célcsoportot képeznek közvetítőként és munkaerőként, hiszen ismerik a magyar cégeket és beszélnek magyarul. Például az OTP-nek monopóliuma van a Bethlen Gábor Alap által nyújtott oktatási támogatások kezelésére, amelyet a Magyar igazolvánnyal rendelkező, magyar nemzetiségű szülők kapnak magyar tannyelvű iskolába járó gyerekük után. Azonban erről a tájékoztatást már, a téma abszurditási mélypontjaként, a 90%-ban magyarok lakta Gútán is csak szlovákul nyújt a bank. Úgy látszik, ügyfélként a magyar is szlovákul köteles beszélni – legalábbis a magyar cégekkel.

(http://kozbeszed.sk/2012/04/19/trianon-update-avagy-magyar-cegek-esete-a-szlovakiai-ketnyelvuseggel/, 2012/04/19)

A győri Árkád üzletközpont anyagával kapcsolatban még annyit szükséges megjegyezni, hogy helyesírási hibát tartalmaz: „v Győry" [Győrben] helyett „v Győri" írandó.

Az OTP banka Slovensko esetében tény, hogy számos propagációs anyaga magyar nyelvű, van magyar nyelvű honlapja és a nyitvatartási idő úgyszintén kétnyelvűen van feltüntetve.

9. fénykép. Slovnaft (MOL) töltőállomás, Párkány, 2013. április

Forrás: saját felvétel

10. fénykép. Slovnaft (MOL) töltőállomás, Párkány, 2013. április

Forrás: saját felvétel

A Slovnaft töltőállomás esetében a magyar többségű településeken annak ellenére is szinte csak szlovák felirat van, hogy vezérigazgatója – a Független Magyar Kezdeményezés volt kormányalelnöke – szerint mindenütt van magyar felirat.

11. fénykép. A Danubius Hotels szlovákiai honlapja, 2013. május

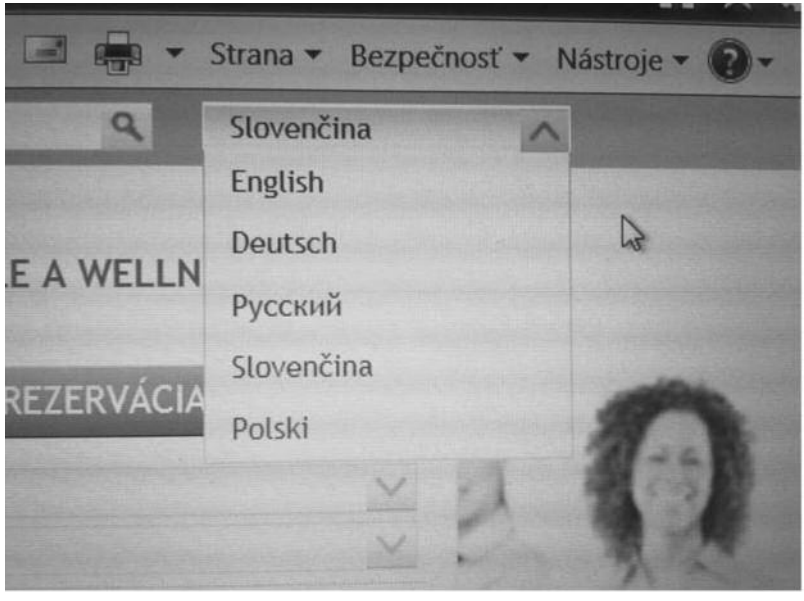

Forrás: saját felvétel

12. fénykép. Praktiker reklám, Párkány, 2013. május

Forrás: http://felvideki-magyarok.blog.hu/2010/04/28/mit_er_a_nyelvtorveny_ha_mast_nem_szlovak_nyelvu_praktikert (A kritika óta a Praktiker kizárólag egynyelvű magyar reklámokat terjeszt.)

> ***Mit ér a nyelvtörvény? Ha mást nem Szlovák nyelvű praktikert!***
> *Pár napja megkaptuk a szokásos Praktikerünket, de most már egy valami különbözött, egy valami más volt, mégpedig a nyelv! Az árak továbbra is Forintban vannak feltüntetve, de minden egyes információ csak szlovákul szerepel a katalóguson. Egyszerű az oka, mégpedig a nyelvtörvény. Mindenesetre a praktiker úgy gondolta, hogy inkább egy csomó pénzt és energiát fektetnek abba, hogy az egész katalógust Szlovákra fordítsák, mind inkább vesződniük kelljen a nyelvrendőrséggel.*
> (http://felvideki-magyarok.blog.hu/2010/04/28/mit_er_a_nyelvtorveny_ha_mast_nem_szlovak_nyelvu_praktikert, 2010. április 28.)

13. fénykép. www.voksanvirag.hu, 2013. május

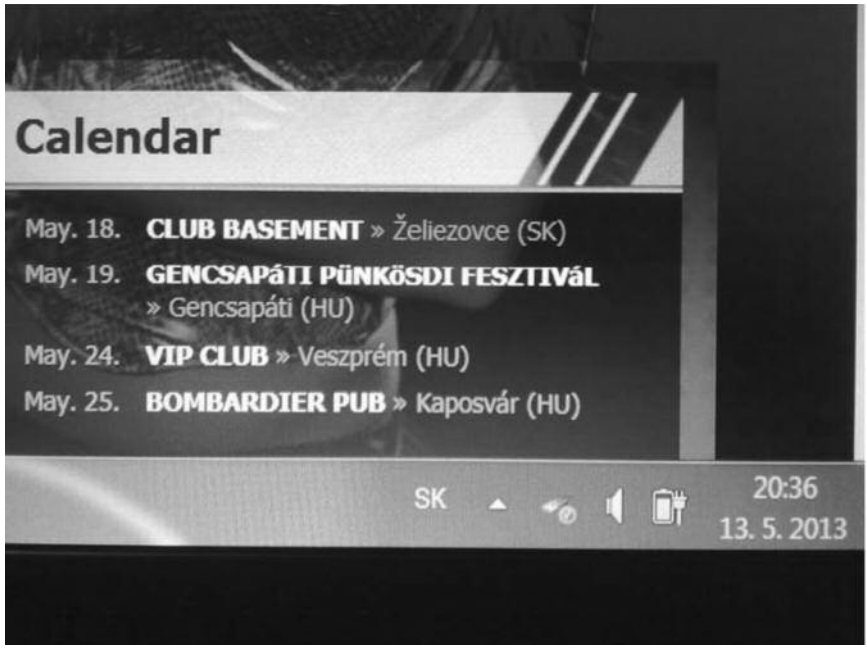

Forrás: saját felvétel (Az ismert lemezlovas kizárólag szlovák nyelven írta ki a csaknem 50%-ban magyarlakta város nevét [Zseliz]).

Összefoglalás

A vállalatokat az alábbi módon tudjuk kategorizálni. Megjegyezzük azonban, hogy a következő felosztás bizonyos mértékig szubjektív jellegű.

1. táblázat. A vizsgált vállalatok csoportosítása

A vállalat mérete alapján	nagy	10
	kicsi	5
A vállalat központja alapján	magyarországi	11
	külföldi	4
A vállalat nacionálisságát tekintve	„multikulturális” cég	8
	„nemzeti” jellegű	7
Franchise jelleg	franchise jellegű	2
	nem franchise jellegű	13

Forrás: saját feldolgozás. A „multikulturálisság” alatt azt értjük, hogy a cég multinacionális, akár egy országban is alkalmaz jelentősebb számú egyéb nemzetiségű dolgozót.

2. táblázat. A vizsgált vállalatok nyelvhasználata – 2013. májusi állapot

A cég neve	A marketing nyelve		
	csak magyar	kétnyelvű	csak szlovák
Norbi Update Komárom			*
Norbi Update Érsekújvár		*	
Norbi Update Párkány		*	
CBA			*
Slovnaft (MOL)			*
Praktiker	*		
OTP banka Slovensko		*	
Tesco	*		
Takko Fashion		*	
Ricsishop		*	
Vögele	*		
Szatmári	*		
Egom-kő	*		
Danubius Hotels			*
Voksán Virág	*		
Dr. Padló	*		
Árkád üzletközpont			*
%-os megoszlás	41	29	29

Forrás: saját összeállítás. Megjegyzés: az egy külső magyar felirat meglétét nem vettük kétnyelvűségnek.

Az összeállításból kiolvasható, hogy a szlovákiai magyar nyelvű marketing alkalmazása éppen a nagy és multinacionális vállalatok esetében a legrosszabb.

Az ismertetett reakcióból nyilvánvaló, hogy a szlovákiai magyar társadalom jelentős része érzékeny a témára és figyelemmel kíséri a magyarországi cégek Szlovákiában alkalmazott nyelvi marketingjét. A példákat elemezve úgy tűnhet, mintha a negatív reakciókból válogattunk volna, ez viszont nincs így. A nyelvi marketinggel kapcsolatos reakciókra fókuszáltunk, ezek pedig általában negatívak. Tekintettel arra, hogy ezek a reakciók egyben fogyasztói reakciók is, helyesnek tartanánk, ha az érintett vállalatok ezeket figyelembe is vennék. A felmérésből az derül ki, hogy az alkalmazott nyelvi marketing a magyarországi vállalatok részéről gyakran esetleges, és elégtelen piackutatásra épül. Ha magyar nyelvet használnak, sokszor csak takarékosságból teszik: a magyarországi propagációs anyagokat terítik a határon túli vidékeken. Annak ellenére, hogy a magyarországi vállalatok határon túli magyar lakosságú vidéken is folyatatnak marketingtevékenységet, a piackutatást elhanyagolják. Az esetleges nem várt reakciók az eladásokra akár negatívan is hathatnak.

Irodalom

Grosz András–Tilinger Attila 2008. A gazdasági szereplők határon átnyúló tevékenysége. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 3. sz. 81–96. p.

Hevesi Attila–Kocsis Károly 2003. *A magyar–szlovák határvidék földrajza*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

Lelkes Gábor 2005. Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 1. sz. 143–144. p.

Mezei István 2008. *A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok esélyei.* Budapest–Pécs, Nordex– Dialog Campus.

Mezei István–Tóth Péter 2008. A települési és területi önkormányzatok kapcsolatai a magyar–szlovák határ mentén. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 3. sz. 51–80. p.

Sasné Grósz Annamária 2011. *Az etnikai marketing lehetőségei a magyarországi német nemzeti kisebbség körében.* Doktori értekezés. Győr, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola.

Zsolt Horbulák

Questions of language use in marketing. Pitfalls of language use in the marketing strategies of cross-border businesses

In our paper we analyse a segment of the marketing strategy of companies coming from Hungary to Southern Slovakia, irrespectively of their original nationality, location of their headquarters, their size and owner. Our key task was to make a survey on the language of marketing, the language of printed advertisements, the language of the signs on the stores and the languages used on the websites by the examined companies. We also dealt with the reactions of the customers to the company´s marketing language. It is to be emphasized that a significant proportion of the inhabitants of the examined (border) region of Southern Slovakia is Hungarian. The companies in their marketing use both Hungarian and Slovak, simultaneously or separately. The opinion of the local (mainly Hungarian) customers on the use of the Slovak language in the case of companies coming from Hungary was unequivocally negative. We can resume that the language marketing strategy of Hungarian companies in Slovakia is inaccurate. Many companies, most of all the multinational ones, do not take into account that the adequate choice of the marketing language in Southern Slovakia is not only an economic issue, but also a social one.

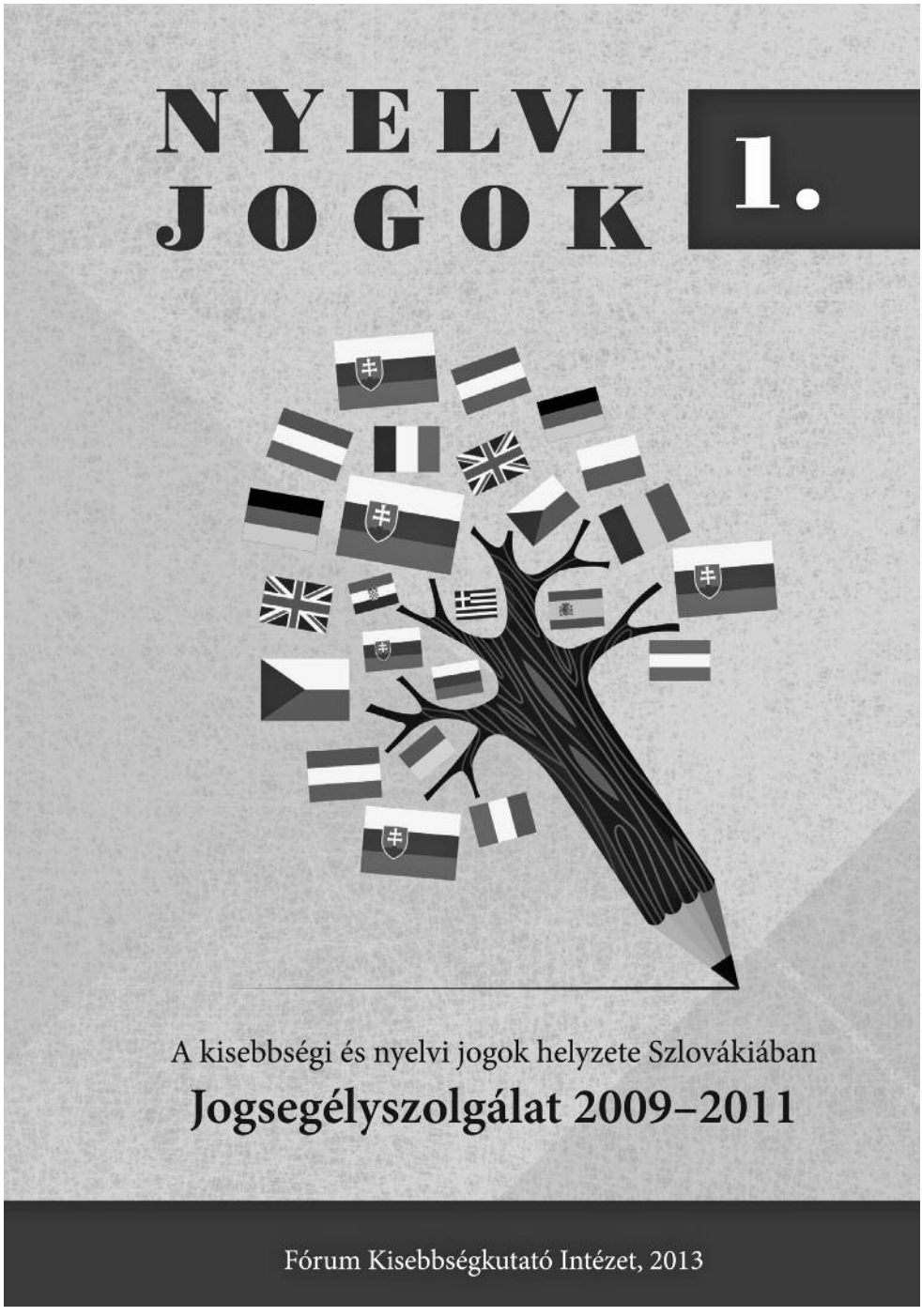

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

P. Márkus Katalin–M. Pintér Tibor

Szótárak és használóik

Az angol–magyar, magyar–angol lexikográfia módszertani alapjai

Katalin P. Márkus–Tibor M. Pintér
Dictionaries and their users. Methodological foundations of English–Hungarian and Hungarian–English lexicography

81`374.822
81`373.46
811.111
811.511.141

Keywords: Bilingual dictionaries published in Hungary between 1981 and 2002. Changes of dictionaries. Ranking of dictionaries. Dictionary criticism.

Áttekintés

Bár triviálisnak tűnhet, a mai elektronikus lexikonok, szótárak elterjedése, azok sokfélesége újra indokolttá teszi a szótár definíciójának meghatározását, alkalmasint újraalkotását. A szótár tehát olyan kézikönyv (vagy elektronikusan is hozzáférhető adatbázis), amely egy vagy több nyelv szavait sorolja fel (vagy valamilyen elv szerint tartalmazza), rendszerint betűrendben (a szavak sorrendjét a lekérdezés határozza meg), s ezekhez különféle, a szótár típusától függő információkat (pl. helyesírási, kiejtési, grammatikai, jelentéstani, stilisztikai, nyelvhasználati, történeti) rendel. Látszik tehát, hogy a szótár követelményrendszerének meghatározásakor ma már nem kerülhetők meg a digitális szótárak. A szótárak szerkesztésének folyamatát lexikográfiának, azokat pedig, akik ezt a feladatot végzik, lexikográfusnak nevezzük (Crystal 1998, 143. p.). A klasszikus szótárfogalom az elektronikus szótáraknak köszönhetően módosul, mivel a papírszótárak statikus (ábécésorrendet megtartó) elrendezését az elektronikus szótárak által kínált használati lehetőségek felülírják. A papír- és elektronikus szótárak szerkesztésének elvei manapság nem különülnek el, mivel például a magyar nyelvet tartalmazó mai elektronikus szótárak a papírszótárak „továbbfejlesztései" – különbség csupán, hogy nem papíron jelennek meg (a papíralapú szótárírásban használt xml-kódolás megkönnyíti a papírról elektronikus formába történő átformálást). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy manapság ne születnének kifejezetten digitális megjelenés céljából készített szótárak – ilyen például a Termini Kutatóhálózat által – folyamatosan – szerkesztett Magyar–magyar szótár (http://ht.nytud.hu/htonline/), melynek fő előnye, hogy anyaga folyamatosan bővülhet, illetve változhat. A papírszótárak bővíthetőségének e korláta miatt a lexikográfusok egy része már a (papír)szótár megjelenésekor elavultnak tartja saját szótárát (tekintve, hogy egy szótár szerkesztése akár több évig is eltarthat). Ez az egyik oka például annak, hogy a magyar értelmező kéziszótár szerkesztői megfontolandónak tartják egy, csak digitális formában megjelentetett értelmező kéziszótár szerkesztését – bár erre még pár évet, évtizedet várni kell.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

Szótárak szinte minden család otthonában megtalálhatók, sokszor más és más célból. Vannak, akik számára a szótár a tanulás fontos segédeszköze és vannak, akik számára csak a nyelv megismerésének egy szórakoztató formája. Sokak azonban egyáltalán nem használják a (papír)szótárakat és gyakran a már régen elavult darabokat sem cseréik le (Crystal 1998, 143. p.).

A folyamatosan bővülő szótárpiac termékei több a felhasználók minden igényét igyekeznek kielégíteni. Ennek megfelelően a lexikográfia több szempontból is kategorizálja azokat. A lexikográfiai szakirodalom általában két fő érték alapján csoportosítja a szótárakat: azok célja, valamint tárgya szerint. Céljuk szerint a szótárak általában két csoportba sorolhatók:

– *gyakorlati céllal készült szótárak* (például kétnyelvű szótárak, a közhasználatra szánt köznyelvi értelmező szótárak, szinonimaszótárak);

– *tudományos célú szótárak* (például tájszótárak, gyakorisági szótárak, szóvégmutató szótárak).

Tárgyuk szerint többféle szótártípust szokás megkülönböztetni. Az általunk most bemutatásra kerülő klasszifikáció csupán egy a kategorizációk közül. A felosztás változatosságát egyrészt a felosztás alapgondolata (mit tartalmaznak a szótárak) és az újonnan megjelenő szótártípusok (pl. gyerekszótár, tanulószótár) indokolják.

Tárgyuk szerint a legfontosabb szótártípusok a következők: 1. egynyelvű szótárak 2. kétnyelvű szótárak 3. többnyelvű szótárak 4. kétnyelvűsített egynyelvű szótárak (pl. a 2003-ban megjelent Password szótár) 5. értelmező szótárak 6. tájszótárak 7. történeti szótárak 8. etimológiai szótárak 9. helyesírási szótárak 10. idegen szavak szótárai 11. szinonimaszótárak 12. szólástárak 13. kiejtési szótárak 14. elválasztási szótárak 15. gyakorisági szótárak 16. képes szótárak 17. valenciaszótárak 18. szlengszótárak[1] (vö. Svensén 1993, 17–35. p.; Van Sterkenburg szerk. 2003, 3–4. p.).

Jelen írás célja a Magyarországon megjelent kétnyelvű, angol–magyar, magyar–angol szótárak 1981 és 2002 között történt változásainak bemutatása, valamint az esetleges további fejlődés elősegítése. A szótárminősítés folyamán alkalmazott módszer kettős: egyrészt leíró, számos példával alátámasztva jellemezzük és elemezzük a szótárakban található nyelvi anyag feldolgozásának módszereit, másrészt értékelő, az elmondottak alapján igyekszünk kritikai megállapításokat tenni és következtetéseket levonni, így segítve a magyarországi angol–magyar lexikográfia további fejlődését.

A tanulmányban érintett szerkezeti és gyakorlati kérdések mind a mai napig lexikográfiai viták tárgyát képezik. A szótárszerkesztésnek – szerencsére – nincs megkövült szerkezeti és elméleti modellje, ami van, az az éppen aktuális szakmai áramlatok szelének megfelelően változik. Éppen ezért a szótárírás területén még ma is sok változtatást és újítást lehet véghezvinni. A technikai fejlődésnek köszönhetően rengeteg lehetőség nyílt a lexikográfusok számára is. Mivel a lexikográfia elsősorban gyakorlati szempontból közelíti meg a szótárszerkesztés kérdését, így a felhasználó oldaláról megközelítve is érthető, hogy állandó vitákra és változtatásokra van szükség. Ha feltételezzük, hogy a szótár a nyelvtanulás egyik legfontosabb eszköze, akkor nyilvánvalóvá

1 A magyar szótárirodalom pontos bibliográfiája 2004-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál, Magay Tamás szerkesztésében.

válik, hogy a szótárakat a pedagógia és nyelvoktatás változásainak megfelelően kell alakítani.[2] A fentiek ellenére egy magyarországi kutatásból az derült ki, hogy a szótárhasználók és -vásárolók csak keveset tudnak a szótárakról (Márkus–Szöllősy 2006). Ennek egyik oka, hogy a tanulókat (és más szótárhasználókat) nem tanítják meg a szótárak helyes és – és főként – hatékony használatára. Az okokat tovább fejtegetve az válik nyilvánvalóvá, hogy a pedagógusképzésben, illetve magában a felsőoktatásban sem fordítanak kellő figyelmet a lexikográfiára, vagy akár csak a szótárhasználat gyakorlati fontosságára.

A jó szótáraknak folyamatos változáson kell keresztülmenniük – ideális esetben ugyanazon szótár különböző kiadásainak is. Ennek megfelelően egy szótár szerkesztésének folyamata nem csak a számítógép előtt, az asztal mögött zajlik. Meg kell ismerni a szótárhasználókat, a szótárral kapcsolatos problémáikat és az igényeiket is (mint ahogy célszerű a külföldi gyakorlat és szakirodalom ismerete is). Ahhoz, hogy a szótárhasználat minél hatékonyabb legyen, a szótáraknak és a szótárhasználóknak is meg kell változniuk (Atkins–Varantola 1997, 1. p.). Nem elég csak a szótárakat elemezni és kiértékelni, ismerni kell azt is, hogy a nyelvtanulók hogyan használják azokat.

A szótár tervezése

Tanulmányunkban egyaránt fókuszálunk a szótárírás elméleti és módszertani kéréseire is. Bár a kutatásban az magyar–angol szótárak gyakorlati kérdésire fókuszálunk, a tanulmányban megfogalmazottak – néhány „angolspecifikus” kivételtől eltekintve – általános érvényűek. Úgy az elméleti, mind a gyakorlati kérdésekben a leginkább használt szótártípust, a kéziszótárakat vizsgáljuk: végigkövetjük a szótárak elkészülésének folyamatát a szótár tervezésétől egészen annak megjelenésre kész változatáig.

Szótárak nem születnek mindennap. Egy minőségi szótár elkészítése, legyen az egynyelvű vagy kétnyelvű, általános vagy szakszótár, hatalmas és rendkívül költséges vállalkozás. Éppen ezért a kezdeti lépésekkor általában nemcsak a szerkesztők, hanem általában a kiadó is meghatároz a készülő szótárral kapcsolatos követelményeket. A tervezés szakaszában a főszerkesztő dolga, hogy ötletek sorával álljon elő, ám a végső döntés mindig a kiadó kezében van. Lexikográfusok szerint mindig a tervezési szakasz a szótárkészítés egyik legfontosabb mozzanata, mivel egy jól előkészített (mikro- és makro)szerkezettel a későbbi munkák folyamán rengeteg időt és energiát lehet megspórolni.

Ez utóbbit nemcsak szakmai szempontok alakítják, hanem maga a „szótárigény” is. Egy új szótár általában hiányt pótol. A kiadó feladata, hogy eldöntse, mekkora összeggel támogatja a hiány pótlását, amely nagy részben befolyásolja a szótár készítésének ütemtervét. A tervezés szakaszában kialakul az időbeosztás, megszületnek a határidők, valamint az is látható már, hogy hány ember, milyen forrásokkal, illetve egyéb feltételekkel tud majd a készülő szótáron dolgozni. A szerkesztők tehát ismerik a szótár

2 Vagyis például egy szótár újranyomásának nem biztos, hogy csak a szóanyag frissítésére kell szorítkoznia – mint ahogy az tapasztalható a magyar–szlovák szótárak újranyomásai esetén.

leendő használóit, ezért a legfontosabb, hogy felmérjék azok igényeit, hiszen a szótár terjedelmét és tartalmát (címszavak száma, szócikkek mélysége stb.) ez döntő mértékben befolyásolja. Próbaszócikkek készülnek, amelyeket a szerkesztők és a könyvkiadó (esetleg külső szakértő) megvitatnak, illetve amelyek közül kiválasztják a végső változatot alkotó(ka)t. Kialakul tehát a szótár formája, amelyhez az informatikus el(ő)készíti a szerkesztéshez szükséges felületet (lehet ez akár egyszerű MS Office alkalmazás, Word vagy Excel, de sokkal ésszerűbb egy XML-struktúra kialakítása és használata). A szerkesztők elkészítik az első betűket, igazodva a majdani használók igényeihez, törekedve arra, hogy hatékony, felhasználóbarát, ugyanakkor ránézésre is tetszetős szótár legyen. Ilyenkor a szerkesztők és a könyvkiadó ismét tárgyal, hogy a szótár ebben a formában jó úton halad-e. Megállapodásuk után, folyamatos kapcsolattartás mellett a szótár szóanyagának – lehetőleg – a kitűzött határidőre el kell készülnie. Ezután pedig a könyvkiadó fejezi be a tördelést és az utómunkálatokat, ami után a szótár nyomdába kerülhet (vö. Hartmann 2001, 20. p.; Atkins–Rundell 2008, 8. p.).

A lexikográfus számára egy új szótár elkészítése mindig izgalmas feladat és kihívás, ritka lehetőség arra, hogy tökéletesítse, valamint új ötletekkel gazdagítsa a szótárpiacot. A szótár elkészítése során folyamatosan döntéseket hoz, amelyek közül a legnagyobbakat a tervezés szakaszában kell meghoznia. A szerkesztőknek ekkor van a legnehezebb dolguk, hiszen a szótár nem ölelheti fel az egész nyelvet, a nyelven kívüli valóságot (itt az elektronikus szótárak szerkesztőinek kétségkívül könnyebb helyzetük van, mivel nem kell magukat anyagi okokból adódó terjedelmi korlátokhoz kötniük). A nyelv egy részét tudják csak bemutatni, tehát ki kell választaniuk a címszavakat, valamint hogy az adott címszóról mit szeretnének elmondani. A könyvkiadó által kitűzött lapszámba bele kell férni, tehát a címszavak számát ez a tényező nagymértékben meghatározza. A későbbiekben még tipográfiai és egyéb eszközökkel lehetőség van arra, hogy az adott hely a lehető legjobban legyen kihasználva (vö. Atkins–Rundell 2008, 27–28. p.). Ezt szemlélteti az 1. ábra, amely két szótár ugyanazon két címszava közti „részt” mutatja be.

1. ábra: *argue–Aries*

argue /ˈɑːgjuː/ ❶ (meg)vitat, érvekkel alátámaszt, érvel (ami mellett: *for*, ami ellen: *against*) ❷ vitat, kételkedik, vitatkozik (akivel: *with*, amiről: *over/about*) ❸ *argue smb into doing smth* rábeszél vkit vmire *argue smb out of doing smth* lebeszél vkit vmiről vitatkozik
KIFEJEZÉSEKBEN: *argue the toss* eldöntött dologról vitatkozik
argument /ˈɑːgjumənt/ ❶ érv, indok, bizonyíték (ami mellett: *for*, ami ellen: *against*) ❷ érvelés, józan ész ❸ vita, szóváltás ❹ tartalmi összefoglalás ❺ független változó [matematikában] ❻ középtétel
argumentation /ˌɑːgjumənˈteɪʃən/ ❶ fejtegetés, bizonyítás ❷ érvelés, indokolás, okfejtés
argumentative /ˌɑːgjuˈmentətɪv/ vitatkozni szerető
aria /ˈɑːrɪə/ ária
arid /ˈærɪd/ száraz
aridity /əˈrɪdətɪ/ szárazság
Aries /ˈeərɪːz/ ❶ Kos [állatövi jegy] ❷ Kos [jegyű ember]

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*argue–Aries*)

argue [ˈɑːgjuː ‖ ˈɑr–] **A.** *tsi* **1.** (meg)vitat, megbeszél, érvekkel alátámaszt; *GB* **~ the toss** *biz* vitatkozik, veszekszik **2. ~ sy into doing sg** rábeszél vkt vm megtételére; **~ sy out of doing sg** lebeszél vkt vm megtételéről **3.** bizonyít, mutat vmt vmlyennek **B.** *tmt* **1.** vitatkozik; *biz* **don't ~!** ne okoskodj!; **~ that Mr. Manson is a good man** azt bizonygatja/állítja hogy Mr. Manson (egy) jó ember **2.** érvel, okoskodik **3. ~ for sg** vm mellett érvel; **~ for sy's honesty** vk becsületességét bizonyítja, vk becsületessége mellett szól/érvel; **~ in sy's favour** vk mellett szól/érvel • *fn* **arguer**
argufy [ˈɑːgjufaɪ ‖ ˈɑrgjə–] *tmi biz* okoskodik, akadékoskodik, a kákán is csomót keres, csak a szót szaporítja
argument [ˈɑːgjumənt ‖ ˈɑrgjə–] *fn* **1. a)** vita(tkozás); **it is beyond ~ that** vitathatatlan, hogy, nem vitás/kétséges, hogy; **for ~'s sake** a vita kedvéért **b)** szóváltás, veszekedés, civódás **2.** érv, indok, argumentum, okozat **3.** érvelés, indokolás, okoskodás; **follow sy's (line of) ~** követi vk érvelését/okoskodását **4.** rövid tartalom, tartalmi összefoglalás, tárgy, téma *[irodalmi mű, színdarabé]* **5.** *mat* független változó, argumentum
argumentation [ˌɑːgjumenˈteɪʃn ‖ ˌɑrgjə–] *fn* **1.** érvelés, indokolás, okoskodás **2.** vitatkozás
argumentative [ˌɑːgjuˈmentətɪv ‖ ˌɑrgjə–] *mn* **1.** vitázó, vitatkozó, okoskodó **2.** érvelő, érvekre támaszkodó, logikus • *fn* **argumentativeness** *hsz* **argumentatively**
Argus [ˈɑːgəs ‖ ˈɑr–] *tul átv* éles szemű őr/felvigrázó
Argus-eyed *mn* árgus szemű, éber
argute [ɑːˈgjuːt ‖ ɑr–] *mn vál* **1.** éles eszű, eleven eszű, talpraesett **2.** éles *[hang]*
argy-bargy [ˌɑːdʒiˈbɑːdʒi ‖ ˌɑrdʒiˈbɑrdʒi] *GB biz* **I.** *fn* vita, aréna, balhé **II.** *tmi [vitatkozik]* balhézik, arénázik
aria [ˈɑːrɪə] *fn zene* ária, ének, dalbetét
Arian [ˈeərɪən ‖ ˈerɪən] *mn/fn vall tört* ariánus • *fn* **Arianism**
arid [ˈærɪd] *mn* száraz, kiszáradt, kiszikkadt *[talaj]*, földr sivatagi, sivatagos, víztelen *[terület]*, száraz, terméketlen *[elme]*, száraz, vérszegény *[mű]* • *fn* **aridity**, **aridness** *hsz* **aridly**
Aries [ˈeərɪːz] *tul birt* **Arietis** [əˈraɪɪtɪs] *csill* Kos (csillagkép)

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*argue–Aries*)

Bár mindkét szótár kéziszótár, és célközönségük is megegyezik (ugyanakkor persze a célközösséget nem lehet pontosan meghatározni, de mindkét szótár magyar anyanyelvűeknek, a magyarországi piac kielégítésére íródott), több lényegi különbség is található köztük. Míg Varga György és Lázár A. Péter Angol–magyar szótárában az *argue–Aries* szócikkek között összesen nyolc szócikk szerepel, addig az Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótárában tizenhárom szócikk található. Bár az Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótára terjedelemben nem sokkal hosszabb, a szócikkeket végigolvasva mégis azt láthatjuk, hogy például az ekvivalensek, példamondatok és kifejezések számát illetően sokkal gazdagabb információ birtokába juthat a szótárhasználó.

A fent említettekből már kiderült, hogy a tervezés korai szakaszának egyik legfontosabb kérdése a potenciális használók meghatározása. Ismerni kell a szótár leendő használóit, hiszen igényeiket csak így lehet maximálisan kielégíteni. Az előmunkálatok folyamán, a struktúra kialakításakor alapjában véve a következő kérdésre kell a lexikográfusnak válaszolnia (vö. Atkins–Rundell 2008, 28–29. p.; Fontenelle szerk. 2008, 37. p.):

A. A használók milyen csoportokból kerülhetnek ki?
– felnőttek, kisgyerekek vagy kamaszok
– anyanyelvi beszélők vagy nyelvtanulók
– kezdő vagy haladó nyelvtanulók
– általános használók vagy szakemberek/szakfordítók
– ha szakemberek/szakfordítók, akkor milyen területen dolgoznak/fordítanak
– a használók iskolákban/egyetemeken, otthon vagy szakmai környezetben szeretnék a szótárt forgatni

B. Milyen célra szeretnék a szótárt használni?
– mindennapi használatra: ismeretlen szavak megértésére, helyesírás vagy kiejtés ellenőrzésére stb.
– egy szakterület tanulmányozására
– nyelvtanulásra
– fordítási célra
– esszéírásra: anyanyelvükön vagy idegen nyelven
– írásbeli vagy szóbeli vizsgára való felkészülés céljából: anyanyelvükön vagy idegen nyelven

C. Milyen szintű nyelvtudással rendelkeznek?
– mennyire jártasak az adott nyelvben/nyelvekben (elsősorban a kommunikatív kompetencia szintjén)
– ismerik (ismerniük kell) az alapvető grammatikai kategóriákat, például, hogy mi az a *„főnév”*, *„tárgyas ige”* stb.
– menyire jártasak az adott nyelv/nyelvek nyelvtanában (a grammatikai kompetencia szintjén)

D. Mennyire ismerik a szótárak használatára vonatkozó szabályokat?
– ismerik a rövidítéseket (pl. nyelvváltozatokra vonatkozó rövidítések)
– ismerik a stílusminősítések rövidítéseit, mint például *„infml”*, *„hiv”* stb.
– ismerik a nyelvtani rövidítéseket (pl. *„adj”*, *„mn”* stb.)
– tudják használni a hivatkozások rendszerét
– ismerik a kiejtést – tehát nem kell vele külön foglalkozni –, vagy fel kell tüntetni azt
– ha fel kell tüntetni, akkor a nemzetközi fonetikai átírással (International Phonetic Alphabet vagy IPA) vagy más átírással

Miután a fenti kérdések megválaszolásával sikerül tiszta képet kialakítani a potenciális használókról és igényeikről, elkezdődhet a tartalomra vonatkozó döntések meghozatala (vö. Atkins–Rundell 2008, 33–34. p.; Fontenelle szerk. 2008, 37. p.). Tartalmi vonatkozást illetően elsősorban a következő kérdéseket kell áttekinteni:

– hány címszót (és jelentést) kell a szótárnak felvennie (a címszóanyag mennyisége)
– fel kell-e venni irodalmi vagy elavult szavakat
– legyenek-e a szótárban dialektusok (tájszók)
– ha igen, akkor mely dialektusokból

– szerepeljenek-e szakszavak
– ha igen, akkor mely terület szakszavai szerepeljenek, melyek a legfontosabbak
– szükség van-e szócikkeken belül kiejtés jelölésére
– a használók ismerik-e az igék (vagy az adott nyelv valamelyik szófajának speciális) ragozását vagy külön el kell azt magyarázni
– tudják-e, hogy a címszó általában milyen szövegkörnyezetben fordul elő
– tisztában vannak-e a tárgyasság, megszámlálhatóság, kollokáció stb. fogalmával (milyen grammatikai kategóriák ismerete várható el a használóktól)
– ismét felmerül a kérdés, ismerik-e a szótárakban használt általános rövidítéseket, mint például *„mn”*, *„hsz”*, *„AmE”*
– részletesen el kell-e magyarázni a szintaktikai információkat vagy lehet csak „kódok” segítségével ismertetni
– legyenek-e a szótárban nyelvtani összefoglalók, kulturális információk stb.
– mit tartalmazzon a bevezető és a függelék

Kétnyelvű szótárak esetében fontos azt is meghatározni, hogy aktív (kódoló) vagy passzív (dekódoló) szótárról van-e szó. A kétnyelvű szótárak ugyanis a forrásnyelven megjelenő címszavakat „fordítják” a célnyelvre. Legtöbbször egynél jóval több jelentést is megadnak (Fóris 2002, 21. p.). Mára már hagyományossá vált az a felfogás, hogy kétnyelvű szótárak esetében meg kell különböztetnünk a kódoló és a dekódoló típust, attól függően, hogy a szótár mit támogat: az idegen nyelv megértését, vagy az idegen nyelven való megnyilatkozást (Svensén 1993, 9. p.; Oszetzky–Pálfy–Borbás 2004, 77. p.). Aktív-passzív szótárak meghatározása nyelv- és nyelvpárfüggetlen, a szótárhasználó anyanyelve határozza meg. A szótárhasználó szemszögéből nézve aktív vagy kódoló szótárnak minősül az a szótár, amelynek forrásnyelve a használó anyanyelve (erősebb nyelve), passzív vagy dekódoló szótárnak pedig az, amelynek célnyelve a használó anyanyelve (erősebb nyelve) (Atkins–Rundell 2008, 39–41. p.). Lexikográfiai szempontból könnyebb feladat dekódoló szótárt írni, amely a célnyelv beszélőinek íródik, hiszen ez az idegen nyelv megértését, vagyis az idegen nyelv saját nyelvre (vagyis a lexikográfus saját nyelvére) való lefordítását segíti. Ennél mindig nagyobb kihívás kódoló szótárt készíteni, ami a forrásnyelv anyanyelvi beszélőinek íródik, hiszen ez az idegen nyelven való megnyilatkozást fogja segíteni. Ez pedig mindig nehezebb feladat.

A lexikográfiai kérdések megválaszolása után át kell gondolni a tipográfiai kérdéseket is: milyen legyen a szócikkek és jelentések megjelenítése, a címszavak és jelentések, a jelentésszámok és a szócikkben szereplő egyéb információk betűtípusa, stílusa, illetve színe (egyre gyakoribb a szócikk színekkel történő optikai strukturálása, például színes címszavak, ekvivalensek használata). Fontos, hogy a szótárban szereplő összes információt úgy rendezzük el, hogy könnyű legyen az olvasónak a keresett információhoz hozzáférnie, a szócikk könnyen olvasható és átlátható legyen. Ugyanakkor szem előtt kell tartani azt is, hogy a szótár mérete véges, vigyázni kell, hogy az összes olyan információ beleférjen, amelyre a használónak szüksége lesz. Korábban gyakori hiba volt, hogy a szerkesztők és a könyvkiadó igyekezett a legkisebb helyre is a lehető legtöbb információt bezsúfolni, amely így a szótár használhatóságának rovására ment. Ezáltal a szótár nehezen kezelhetővé vált, és bár az információ szinte minden esetben szerepelt a szótárban, a legtöbb használó nem vagy csak nehézkesen fért ehhez hozzá.

Ha tehát az elrendezésre és tipográfiára vonatkozó kérdéseket jól megterveztük, akkor a szótár sikeres lesz a használók körében. A nyelvtanulók könnyen hozzá fognak férni a keresett információkhoz és szívesen fogják lapozni majd a kiadványt.

Címszavak kiválasztása

Mivel jelen tanulmány elsősorban az általános kéziszótárakról szól, a címszavak kiválasztásának problematikájánál nem érintjük a szakszótárak, tezauruszok, képes szótárak és egyéb szótártípusok hasonló kérdéskörét.

Az trivialitás, hogy már a szótári munka elején meg kell hozni a szótár makrostruktúrájára vonatkozó döntéseket, amelynek legalapvetőbb kérdése, hogy a szótárba milyen címszavakat vegyünk fel (azaz, hogy hogyan nézzen ki a címszó), valamint hogy ezeket a címszavakat hogyan rendezzük el.[3]

A címszavak kiválasztása hosszas folyamat és folyamatos mérlegelések gyümölcse. A szótárhasználóknak általában magas elvárásokat támasztanak a szótárakkal szemben (jogosan, hiszen – ideális esetben – fizettek érte), szeretnék, hogy minden általuk keresett szó benne legyen a szótárban. Ez azonban majdnem lehetetlen, a nyelv folyamatos változása miatt a szótárba nem lehet mindent felvenni. Döntési folyamat kérdése tehát, hogy mi kerüljön be a címszavak közé és mi ne. A tartalmas szavak (főnevek, igék, melléknevek) létjogosultsága nem kérdéses, azonban az angol szótárakban például vita tárgyát képezheti az affixumok vagy szókapcsolatokat címszóként történő feltüntetése. Sok a kérdés, amelyekre a válaszokat elsősorban a szótár nagysága határozza meg. Arra is van lehetőség, hogy nem zsúfolunk bele mindent a szótárba, hanem bizonyos szavakat a függelékben sorolunk fel. Az angolszász lexikográfia termékeiben így kerülnek például a tulajdonnevek gyakran a szótárak függelékébe. Ennek persze van előnye és hátránya is. A legnagyobb hátránya, hogy a használónak nehezen találják meg ezeket a szavakat, ez a fajta megoldás sokszor zavaróan hat (Atkins–Rundell 2008, 178–179. p.). Gyakorló lexikográfusként szembesülünk a tanárok és diákok azon igényével, hogy a függelékbe vegyünk fel angol keresztneveket és azok magyar megfelelőit, illetve földrajzi neveket (országok, városok, folyók stb. neveit) is.

Évtizedekkel ezelőtt a szógyűjtés és címszóválogatás sokkal nehezebb és rendkívül fáradságos munka volt. A szótárszerkesztőknek cédulák ezreivel kellett dolgozniuk és döntésükben legtöbbször csak saját magukra és nyelvérzékükre számíthattak. Napjainkban a szógyűjtés és címszóválogatás a számítógépek és korpuszok segítségével sokkal könnyebb feladat (milyen egyszerű is: venni egy korpuszt, kigyűjteni a leggyakoribb szavakat és köré építeni a szótárat). A szótárszerkesztéssel és -kiadással foglalkozó kiadók, egyetemek egyre nagyobb korpuszokat és adatbázisokat hoznak létre,[4]

3 Az egyes szócikkek belső struktúrájának megtervezése, különböző elemeik kiválasztása a szótár mikrostruktúrájának része (a szótárak mikro- és makrostruktúrájáról bővebben lásd Hartmann szerk. 1984, 24. p.; Hartmann–James 1998; Fóris 2002, 18. p.).

4 Magyarországon több intézmény is foglalkozik korpuszok létrehozásával, ezek közül csak párat említenék: a Magyar nemzeti szövegtárhoz 1998-tól 2005-ig végeztek gyűjtéseket; a Magyar történeti korpusz munkálatai 1985-ben kezdődtek és 2000-ig végezték a korpusz bővítését.

amelyek a lexikográfus munkáját támogatják. Segítségükkel, akár szógyakoriság alapján is dönthetünk a címszavak kiválasztásnál (Magay 2004, 57–58. p.; Tóth–Fóris–Földes szerk. 2004, 36. p.).

A címszavak között általában ott vannak a – kommunikáció szempontjából – legfontosabb szófajok: igék, főnevek, melléknevek, határozószók, névmások, kötőszók, elöljárószók és indulatszók. A címszóválasztás nehézségét azonban erősen befolyásolja a szófaji osztályok zártságának mértéke.[5] A nyitott szóosztályokból értelemszerűen nehezebb válogatni, mint a zártakból, ahol sokszor az egész szófaj felkerülhet a címszólistára.

A szótárban szereplő legtöbb címszó egyszerű szó. A toldalékok közül csupán a viszonyragok szerepelhetnek önálló címszóként, mivel ezek ekvivalensei a másik nyelvben önálló lexikai egységként (elöljárószók), címszóként szerepelnek (például: *-ban/-ben*; *-tól/-től*; *-ig* stb.), amelyek indokolttá teszik azok címszóként történő szerepeltetését. Érdekes a helyzet a képzett szavakkal, mivel azok már önállóan szótározható egységet alkotnak, ám a képzőbokorral ellátott szavakat nem szokás címszóként feltüntetni. Tehát például az *asztal* szó után az *asztalos* biztosan szerepelni fog önálló címszóként, de az *asztalosság* szó már valószínűleg nem. Ennek eldöntésében segítségünkre vannak a korpuszok, amelyek alapján meg lehet állapítani, hogy az adott szó szerepeljen-e címszóként. Így az angol *bliss* (*'boldogság'*) után a *blissful* (*'nagyon boldog'*) legtöbbször szerepel önálló címszóként, azonban a *blissfully* és a *blissfulness* képzett alakok általában már csak a *blissful* szócikkben szerepelnek (Landau 1984, 78. p.; Van Sterkenburg szerk. 2003, 117–118. p.). A következő ábra erre mutat példát egy angol–magyar kéziszótárból.

2. ábra: *blissful*

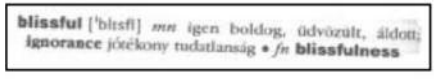
blissful [ˈblisfl] *mn* igen boldog, üdvözült, áldott; **ignorance** jóérkony tudatlanság • *fn* **blissfulness**

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*blissful*)

Az összetett szavak kezelésének tekintetében az egyes szótárak között már nagyobbak az eltérések. Korábban főként az volt a gyakorlat, hogy az összetett szavakat, mint ahogy fordításukat is csak az egyes szócikkeken belül adták meg. Napjaink szótárai az összetett szavakat külön szócikkben sorolják föl, legyen az egybe (*phonecard*), külön (*phone book*) vagy kötőjellel (*phone-in*) írva. Így bár a szócikkek száma nagymértékben megnövekedett, a használó dolga könnyebb lett, hiszen a keresés sokkal gyorsabb lett, miáltal az információhoz könnyebb hozzáférni (vö. Bogaards 1996, 284–285. p.; Van Sterkenburg szerk. 2003, 117–118. p.).

5 A szófaji osztályok zártságának kritériuma meghatározza maguknak az osztályoknak a kijelölését is. Például a Quirk–Greenbaum-féle angol grammatika a szófajok osztályozásánál azt veszi figyelembe, hogy a szóosztály bővülhet-e új szavakkal (Quirk–Greenbaum 1973). Ennek alapján megkülönböztet nyitott (például ige, főnév, melléknév) és zárt (például névelő, névmások, kötőszók) szóosztályokat.

A címszavak kiválasztásának egyik további, döntést és következetességet igénylő mozzanata a lexikai változók kezelése (az angol nyelvet feldolgozó szótárakban ez elsősorban az Egyesült Királyságban és az Amerikai Egyesült Államokban beszélt/írt államnyelvi változatokat érinti). Az angolszász lexikográfia gyakori változója például az *aeroplane* (*'repülőgép'*) és az *airplane* (*'repülőgép'*) vagy a *pyjamas* (*'pizsama'*) és a *pajamas* (*'pizsama'*) – azonos jelentésű – szópár, ahol az *aeroplane* és a *pyjamas* a brit angol írásváltozat, az *airplane* és a *pajamas* (*'pizsama'*) pedig az amerikai angol változat. Sok esetben a brit angol és amerikai angol írásváltozatok kötött változót alkotnak: például a legtöbb *-our* végződésű brit angol változat (*colour, flavour, honour, neighbour*), amerikai angol párja *-or* végződésű lesz (*color, flavor, honor, neighbor*). Egy másik klasszikus példa a brit angolban *-re* végződésű szavak, mint például *centre, kilometre, litre*, melyek az amerikai angolban *-er* végződésűek, tehát *center, kilometer, liter*. Igék esetében, például a *travel* (*'utazik'*) ragozott alakjai a brit angolban *travelled* és *travelling*, azonban az amerikai változat *traveled* és *traveling* lesz; a mássalhangzó geminálódása egyébként máshol is elmarad az amerikai változatoknál, például *cancel* (*cancelled*, *cancelling* – *canceled*, *canceling*) *quarrel* (*quarrelled*, *quarrelling* – *quarreled*, *quarreling*) stb. (Atkins–Rundell 2008, 180. p.).

Ezeknél a változóknál el kell dönteni, hogy a készülő szótár a brit vagy az amerikai változatot veszi-e alapul. Ezután mérlegelnie kell, melyiket veszi fel címszóként, és milyen utalási rendszert alkalmaz a változókra. Az igéknél át kell gondolni, hogy a szótári alak mellett szerepeljenek-e annak ragozott változatai is. Ha igen, akkor olyan megoldást kell találni, hogy a használó számára a sok információ átlátható és könnyen érthető legyen. A fentebb említett példákat (illetve tágabb értelemben, típusokat) a legtöbb angol–magyar, magyar–angol szótár felveszi címszóként is, hiszen az angolul tanulók gyakran találkoznak ezekkel az eltérő formákkal, így azok kiemelése indokolt.

A brit és amerikai változatoknál érdemes megemlíteni, hogy bizonyos tárgyak, fogalmak megnevezésére az egyes állami változatokban eltérő szavakat használnak. Például a brit *postcode* (*'irányítószám'*) az amerikai angolban *zipcode* (*'irányítószám'*). Mivel a brit és az amerikai változatok a legtöbb szótárhasználó számára fontosak lehetnek, a leggyakoribb változatokat mindig fel kell venni – a megfelelő szótári minősítéssel.

Néhány angol főnév többes száma nem szabálykövető (*mouse* [*'egér'*] – *mice* [*'egerek'*]; *child* [*'gyerek'*] – *children* [*'gyerekek'*]; *foot* [*'láb'*] – *feet* [*'lábak'*]; *tooth* [*'fog'*] – *teeth* [*'fogak'*]), ezért a többes számú formát ezekben az esetekben külön szótárazni kell. Ezeknél a főneveknél a rendhagyó többes számú alakokat az angol–magyar részben címszóként fel kell venni, hiszen csak így fogja a szótárhasználó megtalálni őket. Egyes melléknevek a fokozás tőbeli változást (szuppletív alakot) indikál. Tehát hasonlóképpen rendhagyó alakok jönnek létre: *good* (*'jó'*) – *better* (*'jobb'*) – *best* (*'legjobb'*). Az igéknél is találkozunk a szuppletivizmus jelenségével: pl. *go* (*'megy'*) – *went* (*'ment'*). Ezeket az analóg szóalkotástól eltérő formákat tehát legtöbbször címszóként is fel kell venni (a címszó alatt legtöbbször egy rövid morfológiai információ vagy csak egy utalás lesz), hiszen az olvasó csak így tudja a szótárban megtalálni (vö. Hartmann szerk. 1983, 101. p.; Landau 1984, 77. p.; Bogaards 1996, 285. p.; Atkins–Rundell 2008, 180. p.).

A több szóból álló kifejezéseket (idiómák, közmondások stb.) a kéziszótárak nem önálló címszóként, hanem általában a vezérszó[6] alatt tárgyalják. „Minden nyelvváltozat (standard, földrajzi nyelvjárások és stílusok) bővelkedik idiomatikus kifejezésekben, állandósult szókapcsolatokban, közmondásokban stb. Vannak köztük gyakran használt

kifejezések, másokat csak ritkán használunk, mégis szükségünk van rájuk, ha igényesen szeretnénk kifejezni magunkat" (P. Márkus 2009, 5. p.). A szótáraknak tehát minél több idiomatikus kifejezést kell felvenniük, hiszen olyan szókapcsolatokról van szó, amelyekben az egyes szavak jelentése nem tükrözi az adott lexikai egység értelmét (a részek jelentésének összege nem egyenlő az egész jelentésével) (Moon 1998, 3–4. p.; Hartmann–James 1998; P. Márkus 2009, 5. p.).

Bár formailag a vonzatos igék (*phrasal verbs*) is több szóból álló egységek, mégis más elbírálás alá esnek. Mivel az angol nyelvben a vonzatos igék használata nagyon gyakori, valamint fordításuk nem egyértelmű, nagy számban szerepelnek a szótárakban. Ugyanazon igének akár több vonzata is lehet, amelyek módosítják, sőt teljesen megváltoztathatják az ige eredeti jelentését, ami miatt is rendkívül fontos szótárazásuk (P. Márkus 2009, 5. p.). Ábrázolásukra a szótárakban többféle megoldással is találkozhatunk, abban azonban mindegyik megegyezik, hogy nem tekintik őket önálló címszónak – mindig az adott szócikk végén, a címszavak szoros rendjéből kiemelve sorolják fel őket. A következő ábra két rövid példát mutat be.

3. ábra: *dust*

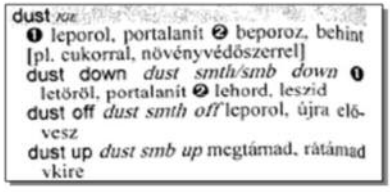
dust *NOUN*
❶ leporol, portalanít ❷ beporoz, behint [pl. cukorral, növényvédőszerrel]
dust down *dust smth/smb down* ❶ letöröl, portalanít ❷ lehord, leszid
dust off *dust smth off* leporol, újra elővesz
dust up *dust smb up* megtámad, rátámad vkire

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*dust*)

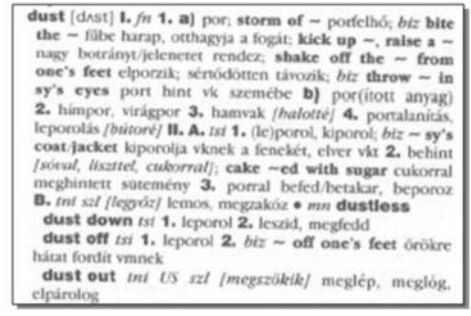
dust [dʌst] **I.** *fn* **1. a)** por; **storm of ~** porfelhő; *biz* **bite the ~** fűbe harap, otthagyja a fogát; **kick up ~, raise a ~** nagy botrányt/jelenetet rendez; **shake off the ~ from one's feet** elporzik; sértődötten távozik; *biz* **throw ~ in sy's eyes** port hint vk szemébe **b)** por(ított anyag) **2.** hímpor, virágpor **3.** hamvak *[halotté]* **4.** portalanítás, leporolás *[bútoré]* **II. A.** *tsi* **1.** (le)porol, kiporol; *biz* **~ sy's coat/jacket** kiporolja vknek a fenekét, elver vkt **2.** behint *[sóval, lisztel, cukorral]*; **cake ~ed with sugar** cukorral meghintett sütemény **3.** poral befed/betakar, beporoz **B.** *tni szl [legyőz]* lemos, megzakóz • *mn* **dustless**
dust down *tsi* **1.** leporol **2.** leszid, megfedd
dust off *tsi* **1.** leporol **2.** *biz* **~ off one's feet** örökre hátat fordít vmnek
dust out *tni US szl [megszökik]* meglép, meglóg, elpárolog

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár *(dust)*

Mivel a kéziszótárakat az olvasók viszonylag széles csoportja használja,[7] ezért a mindennap használt, illetve gyakran előforduló szavak mellett szükség van egyes szakterületek, speciális tárgykörök ritkább szavaira is. Át kell gondolni és dönteni kell, hogy mely szakterületek szavai kerüljenek be a szótárba. Például a *klónoz*, *biopszia*, *ionizáló*, *közbeszerzés*, *árstabilitás*, *infláció*, *vádalku* stb. orvosi, pénzügyi, jogi terminológia egyre inkább beépül az általános nyelvhasználatba, tehát a kéziszótár sem teheti meg, hogy ezek a szavak kimaradjanak belőle (Atkins–Rundell 2008, 184. p.). Fontos továbbá, hogy a szótárban szereplő köznyelvi és szaknyelvi szavak (szókapcsolatok) aránya

6 A többtagú kifejezések azon szava, amely alatt a kifejezést keresni kell.

7 Ha figyelembe vesszük, hogy a nagyszótárak nagyjából a kéziszótárak és szakszótárak egyvelegei, akkor valószínűbbnek tűnik, hogy a használóknak inkább van szükségük kéziszótárakra (ezt erősíti az is, hogy egy átlagos felhasználó inkább vásárol olcsóbb és könnyebben használható szótárat).

megfelelő legyen. Nehéz azonban megválaszolni azt a kérdést, hogy mit minősítsünk egy általános szókincset feldolgozó szótárban szakszónak. A *vonalkód*, *PIN kód* ugyan szakszavak, azonban mindennapi életünk részei. A tudományos-technikai forradalom, az óriási méretű információrobbanás gyökeresen megváltoztatta minden ember életét és folyamatosan alakítja gondolkodásunkat, amit természetesen a nyelvünk is tükröz, valamint a szótáraknak is tükrözniük kell (Magay 2004, 58–59. p.).

Új (azaz még nem szótárazott) szavak esetében mindig alaposan mérlegelni kell, hogy a szót érdemes-e szótárazni, kiállja-e az idő próbáját vagy divatszóként csak rövid életű lesz (ez esetben még része lehet a divatszókat feldolgozó szótáraknak). A tartós használatúnak tűnő, mégis divatszóvá váló *ad hoc* kifejezéseket a későbbi, javított kiadásból törölni kell (Svensén 1993, 47–48. p.). A válogatásban a lexikográfusnak itt a legnehezebb a dolguk, mivel a szótárhasználók azt tekintik jó szótárnak, amelyben meg is találják az általuk keresett szót (tudomásul kell venni, hogy a szótárak vannak a szótárhasználókért, nem pedig a szótárhasználók a szótárakért). A használók tehát számítanak rá, hogy minden benne van a szótárban, amivel életük során egyszer majd találkozhatnak. Ez a gyakorlatban természetesen nem kivitelezhető, hiszen nincs az a nagyméretű, mindent szótárazni akaró (papír)szótár, amire ez igaz lenne. Jó példa erre a Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. A szótár 2002-es kiadása után nem sokkal David Beckham megsérült lábközépcsontja miatt az újságok, a hírek, a televízió gyakran használt szava lett a *metatarsal* (*'lábközép'*). A Macmillan English Dictionary for Advanced Learners szerkesztésénél nem vették fel címszónak ezt a szót, mint ahogy a többi hasonló szótár is kihagyta a szóállományából. Az eset után azonban több szótár is felvette címszavai közé. A főszerkesztő jóslata azonban az, hogy hacsak nem kezdi el az összes sportoló eltörni vagy megsérteni lábában ezt a csontot, a szó valószínűleg újra „elfelejtődik" és a *metatarsal* szó visszanyeri korábbi státusát (Atkins–Rundell 2008, 32–33. p.).

Az egyes szakterületek leggyakoribb szavainak bemutatása mellett, a szótárnak a különböző stiláris nyelvváltozatokkal is foglalkoznia kell. A standard semleges stílusán kívül más stílusokat is szerepeltetnek a szótárak, például informális vagy bizalmas, esetleg formális vagy hivatalos szavak is megjelennek címszóként és ezeket természetesen szótári minősítésekkel is el kell látni. Egyre gyakoribb, hogy szlengszavakat is szótárazunk. A lexikográfusnak sokszor nehéz dolga van, hiszen az idő- és pénzigényes szociolingvisztikai vizsgálatok híján sokszor nehéz megmondani, hogy mit tekintünk standardnak és mit informálisnak vagy formálisnak, nem beszélve arról, hogy egy-egy szó stílusértéke (tudomány)területenként, nyelvváltozatonként is változhat (Atkins–Rundell 2008, 185–186. p.).

A szerkesztőknek még a szótári munkálatok legelején el kell dönteniük, hogy a címszavak között szerepeljenek-e ún. enciklopédikus elemek. Földrajzi nevek, személynevek és egyéb, például szervezetek, márkák nevei gyakran szerepelnek címszóként is (Atkins–Rundell 2008, 186–190. p.). Ahogy korábban már említettük, gyakori megoldás az is, hogy a szerkesztők a szótár végén, a függelékben gyűjtik össze ezeket a szavakat. Az angol szótárakban azonban különösen fontosak az enciklopédikus elemek, akár csak a kiejtésük miatt is. Van már példa arra is, hogy bizonyos enciklopédikus elemek (*Fleet Street*, *White House*, *Big Apple*, *Heathrow* stb.) az ábécérend szerinti helyükön, de nem önálló címszóként, hanem néhány rövid bekezdésnyi szöveget tartalmazó ún. kulturális ablakokban jelennek meg (vö. Mozsárné–P. Márkus 2006).

A szótárak egyre gyakrabban vesznek fel címszavaik közé rövidítéseket és betűszókat. Nagyon fontos, hogy nyelvi példák, mint a *BBC*, *EU*, *p.m.* vagy a magyar *kft.*, *áfa*, *kb.* stb. szerepeljenek a szótárban. A földrajzi nevekhez hasonlóan, néhány szótár a rövidítéseket a szótár végén külön összegyűjtve is közli (például a *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary – Tenth Edition*).

Az angol (írott és beszélt) nyelvben gyakori az összevonások használata. A gyakori előfordulás indokolja az összevont alakok szótárazását (lásd Országh–Magay–Futász–Kövecses: Angol–magyar kéziszótár; Varga–Lázár: Angol–magyar szótár), hiszen nem biztos, hogy a nyelvtanuló (fel)ismeri a *hasn't*, *isn't*, *it's* vagy *it'll* alakokat. Erre is lássunk két példát:

4. ábra: *it's*

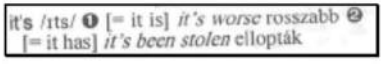
it's /ɪts/ ❶ [= it is] *it's worse* rosszabb ❷ [= it has] *it's been stolen* ellopták

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*it's*)

it's [ɪts] *röv* **1.** *it has* **2.** *it is*

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*it's*)

Mint az a fentebb leírtakból kiderül, a címszavak kiválasztása érzékeny kérdés. A szelekció minden percében döntéseket kell hozni, el kell dönteni, mi legyen címszó és mi maradjon ki, vagy esetleg legyen a szócikk része. A döntések között három alapvető dolgot mindig szem előtt kell tartani: mekkora a szótár mérete, milyen célra íródik a szótár és ki a szótár célközönsége (Magay 1984, 221–224. p.). Különösen nehéz dolgunk van az általános szótárat szerkesztőknek, hiszen ebben az esetben, az élet szinte minden területéről kell szavakat válogatni, valamint az olvasóknak bemutatni (Al-Kasimi 1977, 31. p.). A válogatásnak ugyanakkor rendkívül sokféle forrásból kell a merítenie. A lexikográfusok gyakran használják kiindulásként a hasonló kétnyelvű, illetve egynyelvű szótárakat. Ebben a folyamatban nagy segítség a korpuszok használata is. Ugyanakkor újságokat, napilapokat, regényeket, szakfolyóiratokat és egyéb kiadványokat is célszerű átnézni, akár az új szavak, akár az új jelentések felkutatása érdekében (vö. Tóth–Fóris–Földes szerk. 2004, 137. p.; Csengery–Ittzés szerk. 2002, 7–9. p.). Mindemellett el kell fogadni a lexikográfusok által gyakran idézett mondatot és elfogadott tényt, miszerint minden szótár már a megjelenése pillanatában elavult, hiszen óráról órára keletkeznek, bukkannak fel új szavak vagy régi szavak új jelentései (Hartmann szerk. 1984, 11. p.; Magay 2004, 57–58. p.).

Ábécérend

Bármennyire triviálisnak tűnhet is, nem minden nyelv esetében – így például az angol esetében sem – egyértelmű az ábécérendbe sorolás. Ez alapvetően a helyesírás által tárgyalt kérdés, amely elsősorban az angol oldalon jelent problémát, mivel az angolban bizonyos kifejezések (szóösszetételek) kötőjellel vagy lazán (szóközzel) összekapcsolva – is – írhatóak. Ennek megfelelően a szótárak angol részében a szavakat általában szigorú ábécérendben szótárazzák. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a *power* (*'hatalom'*) szócikket követi a *powerboat* ('[*nagyteljesítményű*] *motorcsónak*'), majd a *power cut* (*'áramszünet'*) következik. Ha tehát nem szigorú ábécérendben lennének a címszavak,

akkor a *power* szót a *power cut* követné, és csak utánuk jönne a *powerboat*. Ez a fajta elrendezés a sorba rendezésnél mindig a szót veszi alapul. A szigorú ábécérend nagy előnye, hogy az olvasónak nem kell tudnia, hogy az alapszó után következő képzett szavak, összetételek egybe vagy külön vannak-e írva (esetleg kötőjellel, amely tovább bonyolítja a besorolást) (Landau 1984, 82–84. p.). A vonzatos igék (*phrasal verbs*) azonban általában nem az előbb említett szigorú ábécérend szerint helyezkednek el, hanem saját igéjük után közvetlenül, egy csokorba gyűjtve ábécérendben. Tehát például a *bear up* vonzatos ige nem a *bearing* címszó után következik, hanem a *bear* ige szócikke után a *bear to* és *bear upon* vonzatos igék között. Látható tehát, hogy az angol szótárak sikeres használatához bizonyos fokú szótárhasználói gyakorlat is szükséges.

Nagyban segíti az olvasókat a keresésben a tipográfia, például az, hogy a címszavakat a szótárak tipográfiailag elkülönítik a szócikk többi részétől (vö. Svensén 1993, 64. p.) – például már a Magyarországon megjelenő szótárak némelyike is használ színes címszavakat. A magyar szótárkiadásban a Grimm Könyvkiadó tanulószótáraiban jelentek meg először színes (kék) címszavak, amelyet mára már az Akadémiai Kiadó is sikeresen használ (piros címszavak).

5. ábra: *flat*[1]-*flat*[2]

flat[1] [flæt] **I.** *mn* **1. a)** lapos, sík, sima, leereszkedő, defektes *[autógumi]*; **~ country** sík/lapályos vidék; **the ~ galopp** lóversenyszezon; **~ roof** lapos tetőterasz; **beat/make ~** (le)lapít; **go ~** leenged, kipu *[autógumi]* **b)** lapjával/laposan fekvő; **fall ~ on the** végigesik/végigterül a szőnyegen **c)** *fények* élettelen **2. a)** *átv* kifejezett, határozott, egyenes, nyílt; egyértelmű/végleges döntés/elhatározás **b)** döntetű, egységes; **~ price** egységár, átalányár **3. a)** *[elme]*, egyhangú, élettelen, színtelen; **the market** lanyha a piac; **in a ~ voice** szintelen hangon **b)** *[szín, hang]*; **become ~** fényét/színét veszti; **life** unalmas az élet **c)** ízetlen, erőtlen, áporodott *[ital]* **the taste** ízetlen **4. a)** *zene* félhanggal leszállított ~ asz **b)** *zene* **the piano is ~** a zongora lehang **5.** *fények* **~ field** képmező, képsík **II.** *hsz* **1.** kereken, határozottan; **go ~ against orders** nyíltan ellene szegül a parancsnak/utasításnak; **seconds ~** kerek(en) tíz másodperc alatt; *szl* ~ *[pénztelen]* teljesen le van égve **2.** laposan, **down ~ on the ground** elnyúlik a földön **3. a)** hamisan énekel **b)** *biz* **fall ~** hatástalan marad *[jó* bukik *[színdarab]*; kudarcba fullad **4.** teljesen, **5.** pontosan **III.** *fn* **1.** lap(os felület); **the ~ of the** tenyér; **on the ~** vízszintesen; *sp* sík pályán **2. a)** lapály, alföld **b)** homokzátony, homokpad **3. a)** állódíszlet, színfal, tolófal; **the ~s** a kulisszák háttér **b)** *hajó* → **flat boat c)** *vasút* → **flatcar 4.** **flats** *szl [kártya]* zsuga **5.** *US* (gumi)defekt **6.** *szedhető ember]* balek, pali **7.** *zene* b, bé *[módosít* **IV. -tt- A.** *tsi* **1.** lapít, hengerel *[fémet]* **2.** *[felületet]*, tompít *[szint]* **B.** *tmi US biz* **~ out** kudarcba fullad, meghiúsul *[vállalkozás]* • *fn* **flatness** *hsz* **flatly**
flat[2] [flæt] *fn GB* (főbérleti) lakás; **residential ~** **block of ~s** bérház(tömb)

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*flat*[1]– *flat*[2])

Homonímia

Egyes címszavak szótári alakja azonos (*vár*, *fog*, *nyúl* vagy az angol *flat* stb.), ugyanakkor jelentésük különböző. A homonímiát a szótárak általában felső indexbe tett arab számokkal jelölik. A szám állhat a címszó előtt (ez a megoldás könnyebben észrevehető), de ahogyan a következő ábra is mutatja, gyakoribb, hogy a címszó után helyezkedik el (vö. Malakhovski 1987, 39–40. p.; Svensén 1993, 64. p.; Atkins–Rundell 2008, 204. p.).

Vannak szótárak (például Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár), ahol etimológiától, jelentéstől stb. függetlenül csak a szófajokat veszik figyelembe, nem foglalkoznak a homonímia kérdésével. Véleményük szerint a kétnyelvű kéziszótár használóit a történeti, etimológiai szempont valószínűleg nem érdekli, hiszen számukra lényeges információtöbblettel az nem szolgál. Ez az elgondolás jelentéskülönbségeknek fogja fel a homonimákat, azaz egy szócikken belül van például a *date 'datolya'* és *'dátum'* (az elgondolás hátteréről bővebben lásd Malakhovski 1987, 39–40. p.). Csak az azonos alakú, de különböző szófajhoz tartozó szavak kerülnek külön szócikkbe. A következő ábra példákat is hoz erre, ahol a kétféle megoldást láthatjuk szembeállítva egymással.

6. ábra: *flat/flat*[1]*–flat*[2], *flag/flag*[1]*–flag*[4]

flat /flæt/ FNÉV
❶ lakás ❷ síkság, lapály ❸ lapos felület, lap *the police hit the people with the flat of their swords* a rendőrök kardlappal ütötték az embereket ❹ defekt [keréké] ❺ bé [zenei módosítójel] ❻ állódíszlet, szinfal
flat MINŐ
❶ lapos *flat roof* lapostető ❷ sima, sík, egyenletes ❸ kieresztett levegőjű, lapos [pl. kerék] *have a flat tyre* defektje van, defektes *go flat* leenged [gumi] ❹ kimerült [pl. elem] *go flat* kimerül [pl. akkumulátor] ❺ erejét vesztett, romlott [pl. ital] ❻ unalmas, élettelen, lapos ❼ alacsony [zenében], fél hanggal leszállított *G flat* gesz ❽ kifejezett, határozott *that's flat* ez az utolsó szavam *flat refusal/denial* kerek-perec visszautasítás/ tagadás *the piano is flat* a zongora le van hangolódva
KIFEJEZÉSEKBEN: *fall flat* dugába dől, kudarcba fullad, nincs sikere
flat HAT.SZÓ
❶ laposan, lapjával *lay/spread smth flat* (laposan) kiterít (amin: *on*) ❷ nyíltan, kereken *I told him flat that* {MONDAT} kerek-perec megmondtam neki, hogy {MONDAT} ❸ hamisan [énekel, zenél] ❹ teljesen, egészen *go flat against the rules* éppen a szabályokkal ellentétesen cselekszik *be flat broke* teljesen le van égve [anyagilag]
flat IGE
❶ lelapul, lelaposodik ❷ lelapít ❸ fél hanggal leszállít

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*flat*)

flat[1] [flæt] **I.** *mn* **1. a)** lapos, sík, sima, leereszkedő; defektes *[autógumi]*; **~ country** sík/lapályos vidék; **the ~ galopp** lóversenyszezon; **~ roof** lapos tetőterasz; **beat/make ~** (le)lapít; **go ~** leenged, kipuffan *[autógumi]* **b)** lapjával/laposan fekvő; **fall ~ on the** végigesik/végigterül a szőnyegen **c)** *fényk* élettelen **2. a)** *átv* kifejezett, határozott, egyenes, nyílt; **~ decision** egyértelmű/végleges döntés/elhatározás **b)** változatlan, egyöntetű, egységes; **~ price** egységár, átalányár **3. a)** *szín [elme]*, egyhangú, élettelen, színtelen; **the market is ~** lanyha a piac; **in a ~ voice** szintelen hangon **b)** tompa *[szín, hang]*; **become ~** fényét/színét veszti; **life is ~** unalmas az élet **c)** ízetlen, erőtlen, áporodott *[ital]*; **~ in the taste** ízetlen **4. a)** *zene* félhanggal leszállított *[hang]*; **~ asz b)** *zene* **the piano is ~** a zongora lehangolva **5.** *fényk* **~ field** képmező, képsík **II.** *hsz* **1.** *bíz* nyíltan, kereken, határozottan; *bíz* **go ~ against orders** kereken nyíltan ellene szegül a parancsnak/utasításnak; **in ~ seconds ~** kerek(en) tíz másodperc alatt; *szl* **~ broke** *[pénztelen]* teljesen le van égve **2.** laposan, lapjával; **down ~ on the ground** elnyúlik a földön **3. a)** *zene* hamisan énekel **b)** *bíz* **fall ~** hatástalan marad *[pl. vicc]*; bukik *[színdarab]*; kudarcba fullad **4.** teljesen, abszolút **5.** pontosan **III.** *fn* **1.** lap(os felület); **the ~ of the hand** tenyér; **on the ~** vízszintesen; *sp* sík pályán **2. a)** síkság, lapály, alföld **b)** homokzátony, homokpad **3. a)** *szín* állódíszlet, szinfal, tolófal; **the ~s** a kulisszák háttér **b)** *hajó* → **flat boat c)** *vasút* → **flatcar 4.** **flats** *szl [kártya]* zsuga **5.** *US* (gumi)defekt **6.** *szl szedhető ember]* balek, pali **7.** *zene* b, bé *[módosító]* **IV. -tt- A.** *tsi* **1.** lapít, hengerel *[fémet]* **2.** fenékre *[felületet]*, tompít *[szint]* **B.** *tni US bíz* **~ out** fürdőruhát kudarcba fullad, meghiúsul *[vállalkozás]* • *fn* **flatness** *hsz* **flatly**
flat[2] [flæt] *fn GB* (főbérleti) lakás; **residential ~** lakóház; **block of ~s** bérház(tömb)

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*flat*[1]*–flat*[2])

flag /flæg/ FNÉV
❶ zászló, lobogó *fly the* {MINŐ} *flag* kitűzi a {MINŐ} lobogót, {MINŐ} zászló alatt közlekedik/hajózik ❷ szetter/ szárvas farka ❸ könyvjelző ❹ nőszirom, írisz ❺ kőlap, kőkocka ❻ taxi zászlója [amit leeresztenek]
KIFEJEZÉSEKBEN: *keep the flag flying* rendületlenül küzd *show the flag* fitogtatja erejét [r.szerint katonailag] *strike the/ one's flag* megadja magát, bedobja a törülközőt
flag IGE
❶ fellobogóz ❷ zászlójelet ad ❸ zászlóval megállít [járművet] ❹ zászlójellel kelepcébe csal [állatot] ❺ könyvjelzőt helyez el ❻ (le)lóg, lekonyul ❼ (le)lankad, elgyöngül
flag down *flag smth down* leint [pl. taxit]

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*flag*)

flag[1] [flæg] **I.** *fn* **a)** zászló, lobogó, jelzőzászló; *jog* **~ of convenience** kényelmi/szívességi lobogó; **~ of truce, white ~** fehér zászló; békezászló; **with ~s flying** kibontott lobogók/zászlókkal; *átv* diadalmasan; *hajó* **fly a ~** lobogót kitűz/felbúz; *átv bíz* **keep the ~ flying** lankadatlanul küzd tovább; **put the ~ out** *átv* kitűzi a győzelmi lobogót **b)** *infor* jelző, jelzőbit **II.** *tsi* **-gg- 1.** fellobogóz **2. a)** zászlójeleket ad le, zászlójelzéssel közöl **b) ~ (down)** járművet intéssel megállít **3. ~ out** zászlókkal kijelöl *[pályát]* • *fn* **flagger**
flag[2] [flæg] **I.** *fn* kőkocka, járdakő, macskakő **II.** *tsi* **-gg-** kőkockákkal kikövez • *mn* **flaggy**
flag[3] [flæg] *fn* **1.** *növ* nőszirom, írisz **2.** *növ* levél *[pl. gabonaneműeké]*
flag[4] [flæg] *tni* **-gg- 1.** csüng, ernyedten/petyhüdten lelóg, lekonyul **2.** *átv* (el)lankad, elbágyad, vontatottá válik

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*flag*[1]*–flag*[4])

Ettől a szabálytól akkor sem térnek el, ha a két azonos alakú szó kiejtése különbözik. Tehát a *tear* főnév, aminek magyar jelentése *'könny'* és az ugyancsak *tear* főnév, amelynek magyar jelentése *'szakadás, repedés'*, ugyanabban a szócikkben találhatók meg. Mivel két jelentés különbözik, a jelentésszám után jelzik az eltérő kiejtést.

7. ábra: *tear/tear*[1]*–tear*[2]

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*tear*)

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*tear*[1]*– tear*[2])

A szócikkek

A szótár szerkezetének (azaz makrostruktúrájának) megtervezését követő munkálatok az egyes szócikkek felépítésére (azaz a szótár mikrostruktúrája) fókuszálnak. Itt a tervezés elsősorban az egyes szócikkek megtervezését, struktúrájuk és különböző elemeik kiválasztását és jellemzőinek meghatározását jelenti.

Fonológiai információk

Az angol szótárakban különösen fontos a kiejtés pontos jelölése, mivel az angol szavak kiejtése különbözik azok írásképétől. A leírt szavak kiejtését bonyolítja, hogy az angol nyelvben nincsenek szorosabb értelemben megfogalmazott kiejtési szabályok (vö. Hanks 2006, 123. p.). Míg az azonos betűk más és más hangokat jelölhetnek, addig a

különböző betűkapcsolatok kiejtése megegyezhet. A kiejtéssel a passzív (dekódoló) szótárak foglalkoznak, a helyes ejtést általában a címszó után közvetlenül közlik. A kiejtésnek valójában fontosabb szerepe lenne az aktív (kódoló) szótárakban (azaz a nem anyanyelvre fordító szótárakban), azonban praktikus okokból, ezt a passzív szótárakban tüntetik fel. Aktív szótárak esetében nehézkessé válna annak használata, illetve a szócikket csak zavarossá tenné, ha egy magyar–angol kéziszótárban az ekvivalensek után mindenhol közölnénk a kiejtést (vö. Ilson–Brumfit szerk. 1985, 45. p.; Svensén 1993, 69–73. p.; Magay 2004, 60–61. p.).

Az angolpárú szótárírási hagyományok szerint a kiejtések átírásánál az IPA jelei használatosak (a legutóbbi évek angol szótárainak hagyományát követve), a kiejtés jelölése pedig a brit angol kiejtést tekinti kiindulópontnak. A Magyarországon kiadott szótárakban elsőként 1948-ban Országh László használt IPA-jelölést[8] (Magay 1979, 2–7. p.). A kiejtési jeleket a szótárak általában szögletes zárójelben [ ] vagy két ferde vonal / / között, ritkábban kerek zárójelben ( ) adják meg. A beszélt nyelv percepciójához és (adekvát) produkciójához elengedhetetlen az egyes szavak szóhangsúlyának ismerete. Míg a magyarban a hangsúly a szó első szótagjára esik (összetett szavak esetében a főhangsúly az első szó első szótagjára, míg a mellékhangsúly a második szó első szótagjára esik), addig az angolban a szóhangsúly elhelyezése bonyolultabb szabályok szerint történik. A szótárak a főhangsúlyt a hangsúlyos szótag előtt álló egyenes felső vesszővel jelölik, a mellékhangsúlyokat pedig egyenes alsó vesszővel. Ha egy-egy szónak léteznek kiejtésváltozatai, azok a *vagy* kötőszóval, esetleg vesszővel vagy kettős virgulával || választódnak el. Napjainkban egyre inkább terjed az a szokás is, hogy releváns esetekben a brit kiejtés mellett az amerikait is megadják. Vannak szótárak, amelyek ezt mindig megteszik, de léteznek olyanok is, melyek az amerikai kiejtést csak a „nem megjósolható" esetekben jelölik és ezt szótári rövidítéssel jelzik is (például Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár).

Kiejtési információ nem kizárólag csak a címszó után fordulhat elő. A szótárak például az igei szócikkeken belül, a rendhagyó múlt idejű alakok kiejtését is közlik. Főneveknél a rendhagyó többes számú alak megadása után is található kiejtési információ, illetve ugyanez igaz a melléknevekre is, ahogyan azt a következő példák is mutatják (vö. Svensén 1993, 69–73. p.).

8. ábra: *go, mouse, good*

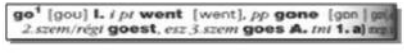

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*go*)

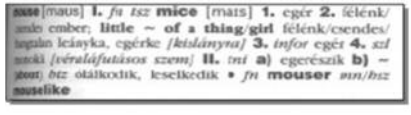

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*mouse*)

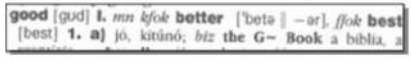

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*good*)

8 Országh László még középiskolai tanárként nyelvkönyveihez szójegyzékeket szerkesztett, amelyekben már 1939-ben használta az IPA-átírást.

Hagyománynak számít, hogy a szótárak nem adják meg azon összetett szavak kiejtését, amelyek tagjai külön-külön címszóként is megtalálhatók a szótárban, mivel ezek önálló egységként mindig visszakereshetők[9]. Ez bonyolítja és lassítja a használatot, ezért manapság egyre gyakrabban látni példát arra is, hogy az összetett szavak mellett is található kiejtés – ezzel is segítve, gyorsítva a használatot (vö. Svensén 1993, 69–73. p.).

Egyes, a szótárhasználat terén végzett kutatások azt mutatják, hogy sok diáknak okoz gondot a fonetikai jelek értelmezése. Ezen az állapoton a szótárak és a szótárszerkesztők nem tudnak változtatni, bármennyire is igyekeznek felhasználóbarátabb szótárt összeállítani. A kiejtést – sajnos – minden új szónál meg kell tanulni, ezeket pedig az angol nyelvkönyvek, szótárak (legyen egynyelvű vagy kétnyelvű), online szótárak, lexikonok és az egyéb segédkönyvek minden esetben fonetikai jelekkel írják le. Tehát már a szervezett nyelvtanulás korai szakaszában, az iskolában fontos elsajátítani ezeket az ismereteket, hiszen ennek hiánya akár a későbbi nyelvtanulást is gátolhatja (Márkus–Szöllősy 2006, 99–100. p.).

Grafémikai információk

Jelen tanulmány elsősorban a magyar–angol lexikográfiában felmerülő problémákkal foglalkozik, a lexikográfiai gyakorlat során felmerülő problémákat elemzi. Ennek megfelelően jelen fejezetben csupán a leginkább problémát jelentő, eltérő írásváltozatokat tárgyaljuk.

A többközpontú nyelvek esetében, ahol egyszerre több, standardként funkcionáló állami változat létezik, a szótáraknak az egyes állami változatokhoz kapcsolódó írásváltozatokat is kell közölniük. Különösen érvényes ez az angol szótárakra, ahol az írásváltozatok legtöbbször a brit és az amerikai eltéréseket tükrözik (Landau 1984, 77. p.).

Az angol többközpontúságának bizonyítékaként a brit és az amerikai angol külön ágon változott (pl. *aeroplane* [*'repülőgép'*] és az *airplane* [*'repülőgép'*]; *pyjamas* [*'pizsama'*] és a *pajamas* [*'pizsama'*]). A szótárak ezeket a változatokat mind a magyar–angol, mind az angol–magyar részben megadják és az amerikai változatot szótári rövidítésekkel jelzik. Bizonyos analogikus változások pedig akár előre is „kiszámíthatóak", például:

– az *-our* végződésű brit angol változat (*colour, flavour, honour, neighbour*) amerikai angol párja általában *-or* végződésű (*color, flavor, honor, neighbor*),

– a *-re* végződésű brit angol változat (*centre, kilometre, litre*) amerikai angol párja *-er* végződésű (*center, kilometer, liter*),

– az amerikai helyesírás legtöbbször csak az *-ize* végződést engedi meg, például *organize*, *realize*, *recognize*, brit használatban azonban az *-ize* és az *-ise* végződés is megengedett (*organize/organise*, *realize/realise*, *recognize/recognise*).

Ha a szerkesztők ezen változatok feltüntetése mellett döntenek, akkor a szótáraknak ezeket az eseteket következetesen fel kell(ene) tüntetniük. Ilyenkor a brit változat jelöletlen, az amerikai (vagy egyéb állami) változat mellett pedig ott a földrajzi besorolás (az ame-

9 A kiejtést a többelemű címszók esetében egyes szótárak csak akkor adják meg, ha ez eltér az alkotóelemek szokásos kiejtésétől (például Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár).

rikai angol esetében a *US* vagy *AmE* rövidítés). Ahogyan a következő ábra mutatja, az amerikai változat csupán egy utaló szócikk, ahol a brit változathoz irányít a szótár, a szócikk helytakarékosság miatt csak a brit angol változatnál van kidolgozva. A magyar–angol részben pedig helytakarékossági okokból sok esetben csak az eltérő végződést közlik.

9. ábra: *liter ~ litre, color ~ colour, liter ~ szín*

liter [ˈliːtə ‖ ˈliːtər] *US* → **litre**[1]

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*liter*)

litre [ˈliːtə] *fn* liter *[= 1,75 pint]*

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*litre*)

color [ˈkʌlə ‖ –ər] *US* → **colour**

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*color*)

colour [ˈkʌlə ‖ –ər], *US* **color I.** *fn* **1.** szín; **paint in bri**
~s vmt derűs színekkel ecsetel **2.** festőanyag, festék; **ben**
~s festékdoboz **3.** arcszín; **change ~** elvörösödik, el
elsápad; **lose ~** elsápad **4. a)** *tsz* **colours** nemzeti szín
the national ~s nemzeti színű zászló; *bíz* **pass** (
examination) with flying ~s könnyen átmegy (a vizs
kitűnő eredménnyel teszi le (a vizsgát); **sail under false**
idegen lobogó alatt fut *[hajó]*; hamis színben tünte
magát **b)** *sp* színek, mez *[csapaté]* **c)** szín *[kártyá*
5. a) színezet, látszat, arculat; **local ~** sajátos (
színezet; *bíz* **come out** (*v.* **show oneself) in one's tru**
igaz valójában mutatkozik meg, leveti az álarcot; a
mutatja valódi énjét **b)** kifogás, ürügy, hamis látszat **6.** *zn*
hangszín **II.** *mn* színes, szín- **III. A.** *tst* **1.** színez, szín
(be)fest, kiszínez **2.** *pej* szépítget, kiszínez, hamis beál
ban ad elő; **~ a lie** hazugságot elkendőz **B.** *tmt* **1.** szín
dik, festődik (vm), érik *[gyümölcs]* **2.** elpirul, elvörösö
kipirul

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*colour*)

liter *fn* (*rövi* **l**) litre, *US* liter (*rövi* **l**); **5 ~ bor** 5 litres of wine

Magay Tamás–Országh László Magyar–angol kéziszótár (*liter*)

szín[1] *fn* **1.** *ált* colour (*US* -or), *[árnyalat]* tint, hue, shade, *[ruhafestési]* dye, *[autóé]* paint-work (colour *v. US* color); **tiszta ~ek** primary colours (*US* -or); **~ét vesztette** it has faded/discoloured (*US* -ored), it has lost its colour (*US* -or); **~ét sem láttam már 2 hete** I haven't seen *anything* of him/her for a fortnight; **~ét sem láttam a pénznek** I haven't seen *any* sign/trace of the money; **vknek a ~ében indul** run* under sy's colours (*US* -ors); → **csapat,**

Magay Tamás–Országh László Magyar–angol kéziszótár (*szín*)

Az *organize*, *realize*, *recognize* angol igék esetében más a helyzet, ezeknél az igéknél a szócikken belül (általában a kiejtés jelölése után) megadják az *-ise* végű írásmódot is, azonban itt a minősítés már felesleges. A magyar–angol részben általában már csak az *organize*, *realize*, *recognize* alakok vannak ekvivalensként megadva, mivel ezek a gyakoribb változatok. Vannak szótárak, ahol az *-ise* végződésű változatok a szócikkeken belül egyik szótári részben sem jelennek meg.[10] A következő ábra ezeket a különbségeket szemlélteti.

10 Ezekre az eltérésekre a szótár elején, a bevezetőben a szerkesztők felhívják a figyelmet, valamint minden oldalon, a lapok alján található példák is figyelmeztetnek erre (Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár, xiv. p.; Varga–Lázár 2000. Magyar–angol szótár, viii. p.).

10. ábra: *organize, szervez*

organize /ˈɔːgənaɪz/ ❶ (meg)szervez, (meg/el)rendez ❷ (el)intéz, rendez ❸ szervezkedik

Varga György–Lázár A. Péter *Angol–magyar szótár* (*organize*)

organize [ˈɔːgənaɪz || ˈɔr–], **-ised** *i* **A.** *tsi* **1.** *pol* (meg)szervez *[pártot, szervezetet]* **2. a)** (meg)rendez *[kiállítást, stb]* **b)** beoszt *[szabadidőt]* **c)** *biz* beszerez vmit, piszkodik vmiről **3.** organikussá/szervessé tesz **B.** *tmi* szervessé válik/lesz, szerves anyaggá válik/lesz **2. a)** organizálódik, alakul **b)** szerveződik, szervezetbe tömörül, szerveződik **3.** szervez(ői munkát végez) • *nm* **organiz-**

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*organize*)

szervez ❶ organize, arrange, stage ❷ [intézményt:] found, establish, set[RH] smth up

Varga György–Lázár A. Péter *Magyar–angol szótár* (*szervez*)

szervez *i* **1.** *[programot, konferenciát stb.]* organize, *[kisebb találkozót stb.]* arrange; **társasutazást ~** organize a package/conducted tour **2.** *[intézményt]* set* up, found, establish; → **hadsereg**

Magay Tamás–Ország László Magyar–angol kéziszótár (*szervez*)

A múlt idejű igék esetében változatok is előfordulhatnak. Például a *dive* (*'fejest ugrik'*) ige múlt idejű (*past tense*) alakja az amerikai angolban főként *dove*, a brit angolban legtöbbször *dived*. A kétféle változatot a szótárak legtöbbször megadják, de az amerikai minősítés ilyenkor sokszor elmarad, talán a zsúfoltság elkerülése érdekében – bár megfelelő tipográfiával ezen lehet segíteni.[11] Erre mutat példát a következő ábra.

11. ábra: *dive*

dive [daɪv] **I.** *i pt/pp* **dived**, *pt/US* **dove** [douv] **A.** *tmi* **1. a)** fejest ugrik, beugrik *[vízbe]*, lemerül, alámerül *[tengeralattjáró]*, lebukik, alábukik *[búvár]* **b)** bukik, zuhan *[repülőgép]*; **~ down on the enemy** ellenfélre lecsap/rácsap *[repülő]* **c)** belemerül, beleveti magát; *biz* **~ into a mystery** beleveti magát (v. belemerül) egy titok/rejtély kibogozásába **2.** *biz* **~ into the bushes** eltűnik a bokrok közt; *biz* **~ into one's pocket** gyorsan a zsebébe nyúl **B.** *tsi US biz* bemerít, bedob *[vízbe]* **II.** *fn* **1. a)** lemerülés, alámerülés, alábukás *[víz alá]*, leszállás *[búváré]*; *biz* **make a ~ into one's pocket** gyorsan belenyúl a zsebébe **b)** *sp* ugrás, fejes(ugrás), műugrás; **high ~** toronyugrás **c)** *US sp* tigrisugrás *[tornában]* **2.** *kat* zuhanórepülés, zuhanás **3.** *US szl [rosszabbrú szórakozóhely]* lebuj, kéjdo báló **4.** *sp szl* tettetett kiütés *[ökölvívásban]*, megjátszott szabálytalanság, műesés *[labdarúgásban]*; **take a ~** *[kiütést színlel, műesést végez]* eldobja magát, színészkedik

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*dive*)

Hasonló a *travel* (*'utazik'*) ige, melynek ragozott alakjai a brit angolban *travelled* és *travelling*, az amerikai változat azonban *traveled* és *traveling* lesz; a tővégi mássalhangzó megkettőződése elmarad az amerikai változatoknál, például *cancel* (*cancelled*, *cancelling* – *canceled*, *canceling*), *quarrel* (*quarrelled*, *quarrelling* – *quarreled*, *quarreling*). A szótárak ebben is eltérően foglalnak állást. A következetesség érdekében azonban erre a különbségre is célszerű mindig felhívni a figyelmet. A következő ábra mutat erre egy példát.

11 Mivel a magyar–angol részben a szócikk átláthatósága érdekében a szótárak a rendhagyó igéket csillaggal, rombusszal vagy egyéb jelekkel jelölik, a rendhagyó alakok csak a függelékben szerepelnek, ahol azonban az eltérő változatokat mindig felsorolják.

12. ábra: *travel*

travel [ˈtrævl] **I.** *GB* **-ll-**, *US* **-l- A.** *tsi* **1.** beutazik *[területet]* **2.** megtesz *[távolságot]* **3.** hajt *[nyájat]* **B.** *tni* **1. a)** utazik, utazás(oka)t tesz; **~ by air** repülőgéppel/repülővel utazik/megy, repül; **~ first class** első osztályon utazik; **wine that won't ~** nem szállítható bor **b)** *gázd* házal, utazik; **~ in soap** szappanban utazik, szappant árul *[kereskedelmi utazó]* **2. a)** megy, jár, halad **b)** terjed *[hír, hang, fény]*; **light ~s faster than sound** a fény a hangnál gyorsabban terjed **3.** *mész* mozog, jár *[alkatrész]* **II.** *fn* **1.** utazás **2.** forgalom *[főútvonalon]*

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*travel*)

Ezeket az eltéréseket a szerkesztők gyakran a magyar–angol részben is feltüntetik. Magay Tamás–Országh László 2000-ben kiadott Magyar–angol kéziszótára például a tővégi mássalhangzójukat kettőző angol igékben betűvastagítás jelzi a kettőzést. Az ezzel ellentétes amerikai használatot pedig az ábrán látható módon tünteti fel.

13. ábra: *utazik*

utaz|ik *i* **1.** (*vhova*) go* to, leave* for; **mikor ~ik?** when are you leaving?; **hova ~ik?** where are you going?, where are you off to?; **holnap Prágába ~ik** he leaves for Prague tomorrow **2.** *[turisztikai célból]* travel, go*/be* travelling (*US* -l-), be* touring (round) [a place]; **sokat ~ik** do* a lot of travelling, travel (*US* -l) a lot, move about a lot, be* always on the move; **Európába ~ik** be* travelling/going round Europe, be* touring Europe; **külföldre ~ik** travel

Magay Tamás–Országh László Magyar–angol kéziszótár *(utazik)*

Az állami változatok jelölésekor kiemelten fontos a következetesség. Ha a szótár úgy dönt, hogy az amerikai változatot is szerepelteti, akkor azt mindenhol következetesen alkalmaznia kell. Fontos az is, hogy ilyen esetben az eltérő alakok az angol–magyar részben címszóként is szerepeljenek, hiszen a szótárhasználó csak így találja meg a keresett szót (legyen az brit vagy amerikai angol).

Grammatika

Ez a fejezet a szótárban található nyelvtani információkról szól, mégpedig a leíró nyelvészet hagyományos felosztást követve először a morfológiát, majd a szintaxist érintő kérdéseket érinti.

Morfológia

Howard Jackson a szótárban található grammatikai információkat a következőképpen foglalja össze. A szótárhasználó négyféle grammatikai információt várhat el a szótártól. A szótár először is megadja a szavak analóg képzési formájától eltérő alakokat (inflexió); közli a szófajjal kapcsolatos információkat; megadja a szó szintaxisát érintő információkat (tárgyas vagy tárgyatlan ige stb.); végül példamondatok segítségével explicit módon is közöl grammatikai információkat (Jackson 1985, 54. p.).

Ebben az alfejezetben az első két kérdéssel, az inflexióval és a szófaj megadásával foglalkozunk. A szintaxist – annak komplexitása miatt – a következő rész tárgyalja majd. A morfológiai kategóriák közül csupán azokkal foglalkozunk, amelyek a magyar–angol, angol–magyar szótárírás szempontjából fontosak (így például nem tárgyaljuk a címszavak szótári alakjait érintő, a szótárírás szempontjából irreleváns kérdéseket). Mivel a Magyarországon kiadott szótárak célközönsége magyar anyanyelvű, ezért a nyelvtani információk általában az angol nyelvet érintik (ti. az minősül új, nem ismert, nem elvárható információnak). Az angol anyanyelvi használónak nem kell elmagyarázni, hogy például a *knowledge* szó egy nem megszámlálható főnév vagy a *mouse* főnév többes száma rendhagyó, azonban a magyar nyelvtanulóknak ezek a nyelvtani információk nagyon is lényegesek (vö. Atkins–Rundell 2008, 488. p.).

Fontos tehát, hogy mivel a Magyarországon megjelenő magyar–angol, angol–magyar szótárak célközönsége túlnyomórészt magyar anyanyelvű „felhasználó", ezért a nyelvtani információknak, a szófajok neveinek magyar nyelvűnek kell lennie (pl. *fn*, *mn*). A szótárakban a kiejtést (vagy ha van, akkor az eltérő írásváltozatot) a címszó szófaji jelölése követi. Vannak olyan szótárak, ahol a többelemű szavak kiejtése nincs megadva, ebben az esetben a címszó után közvetlenül a szófaj áll. Ha a címszó több szófajú, akkor két megoldás lehetséges. Az egyik lehetőség, hogy a különböző szófajokat egy címszón belül, római számokkal, betűkkel vagy különböző szimbólumokkal különítik el. A másik pedig, hogy a több szófajú szavak mindig külön szócikkbe kerülnek. Igék esetében a tárgyas és tárgyatlan használatot nem minden szótár jelzi expliciten. A szerkesztők ilyenkor arra hivatkoznak, hogy ez a jelentésből, a példákból stb. mindig egyértelműen kiderül (Varga–Lázár 2000, viii. p.).

2000-ben jelent meg Varga György és Lázár A. Péter angol–magyar és magyar–angol szótára, melyben legtöbbször elmarad a szófaji jelölés (egyszófajú szavaknál), amit a szerzők azzal indokolnak, hogy a szófaj a legtöbb esetben egyértelműen kikövetkeztethető a jelentésből. Csak akkor adják meg a szófajt, ha a szó több szófajú. A szófaji jelölés mellett ezeket a szavakat szürke árnyékolással is jelzik, felhívva a szótárhasználó figyelmét az eltérésre (Varga–Lázár 2000, iv. p.). A szófaj megjelölésére saját lexikográfiai tapasztalataink alapján szükség van, különösen a passzív (dekódoló) szótárakban (itt persze fontos a szótárhasználó grammatikai kompetenciája is), mivel a szófaji jelölés a szótárhasználónak azonnali információval szolgál a szófaji kategóriákkal összefüggő egyéb grammatikai információkról. Ha tehát a szótárhasználó azt látja a szótárban, hogy **car** [...] *fn* és ismeri a rövidítést, akkor grammatikai kompetenciája révén implicit módon felismeri a szó nyelvtani (és általában használati) szabályait, azaz, hogy állhat előtte határozott vagy határozatlan névelő, illetve mivel rendhagyó alakot nem közöl a szótár, ezért a többes számát is szabályosan képezheti. Tudja azt is, hogy a szó mondatba helyezve lehet alany vagy állítmány. Tehát azonnal rendszerbe tudja helyezni a szót és már ennek a plusz információnak a birtokában kapja meg a szócikktől a jelentéseket, valamint az egyéb, részletesebb grammatikai információkat (Hoenigswald 1962, 103–110. p.; Ilson–Brumfit szerk. 1985, 55. p.; Svensén 1993, 81–82. p.; Magay 2004, 61.).

Az angol–magyar rész főnévi címszavai esetében, a rendhagyó többes számú alakokra fel kell hívni a szótárhasználó figyelmét. A rendhagyó többes számú alakok a kiejtés, illetve a szófaj után következnek. Úgy helyes, ha itt is magyar nyelvű rövidítés áll a használók előtt, azaz a legtöbbször *tsz* vagy *tbsz*. Léteznek olyan több jelentésű főne-

vek, ahol jelentésenként különbözik a többes szám, például a *mouse* (*'egér'*) esetében, ahol az állat-egér többes száma *mice*, míg a számítógépes egér többes száma lehet *mouses*, ugyanakkor *mice* is. Ilyenkor a többes számot mindig az adott jelentésnél kell szerepeltetni, mégpedig a jelentésszám után. Azoknál a főneveknél, ahol a rendhagyó és a szabályos alak egyaránt használatos, mindkét alakot meg kell adni: *curriculum* (*'tananyag, tanterv'*) *curricula* vagy *curriculums*. A magyar–angol részben helytakarékossági okokból, valamint a szócikk átláthatósága érdekében a legtöbb szótár csillaggal, kis karikával vagy egyéb jelek segítségével hívja fel a használó figyelmét arra, hogy a főnév rendhagyó (a rendhagyó alakokat pedig a függelékben tünteti fel). Gyorsítaná azonban a szótárhasználatot, ha ezek a rendhagyó alakok az ekvivalensek után szerepelnének, így ehhez az információhoz azonnal hozzá lehetne férni (ez valójában a szótár terjedelmét sem növelné különösen). Léteznek olyan tipográfiai megoldások, melyekkel átlátható és könnyen kezelhető marad a szócikk még akkor is, ha ezek a rendhagyó alakok mindig az angol ekvivalens után fel vannak sorolva (Mozsárné–P. Márkus 2006. Angol–magyar/Magyar–angol tanulószótár; Magay–Országh 2000. Magyar–angol kéziszótár).

A rendhagyóan képzett melléknevekneveknél a kiejtést, illetve a szófajra vonatkozó információkat az angol–magyar részben – melléknevek esetében – a közép- és felsőfok rendhagyó alakja követi, melyeket sokszor rövidítések vezetnek be (pl. *kfok*, *ffok*).

Rendhagyó igék esetében a szótár az angol–magyar részben a kiejtés, illetve a szófaj után felsorolja a múlt idő (és/vagy múlt idejű melléknévi igenév) rendhagyó alakjait. A rendhagyó alakokat bevezető rövidítések ilyenkor lehetnek angol nyelvűek (az angol egynyelvű szótárakban használatos *pt*, *pp*), mivel ezek a grammatikai tulajdonságok a magyarra nem, csupán az angol nyelvre jellemzőek. A szótárakban a rendhagyó igék általában a függelékben összegyűjtve is szerepelnek. A könnyebb tanulhatóság érdekében ilyenkor hasznos, ha a rendhagyó alakok mellett a kiejtést is megtaláljuk. Helytakarékossági okokból, valamint a szócikk átláthatósága érdekében a magyar–angol részben az angol rendhagyó igéket csillag, rombusz vagy egyéb jelek segítségével jelöli a szótár. A rendhagyó igék pedig a függelékből kikereshetők.

A szótárak egyre gyakrabban veszik fel (követve az egynyelvű szótárak példáját) azokat az alakokat is, amelyek ugyan nem rendhagyóak, de a múlt idő képzése során írásukban – akár rendszerszerű – változás megy végbe (például *apply* ige múlt idejű alakja *applied*). A szótárhasználó ezzel fontos helyesírási információkhoz juthat. 2000-ben Varga–Lázár páros szerkesztésében megjelent angol–magyar és magyar–angol szótárban a szerkesztők az oldalak alján végigfutó példákkal hívják fel a nyelvtanulók figyelmét arra, hogy például igéknél az *-ing* végződés előtt eltűnik a néma *-e* (*make – making*); vagy ragozott alakokban a tővégi *-y -ie*-re változik (*baby – babies*; *cry – cries – cried*; *happy – happier – happiest* (Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár, xiv. p.; Varga–Lázár 2000. Magyar–angol szótár, viii. p.).

A szótárban található morfológiai információk a nyelvtanulók számára nagyon fontosak, ezért minden szótárnak igyekeznie kell ezt az igényt maximálisan kielégíteni. A szótárakban szereplő információk közül ez lehet az első olyan fontos pont, ahol a nyelvtanulók szemszögéből is érdemes vizsgálni a kérdést.

Szintaxis

Ahogyan azt Al-Kasimi *Linguistics and Bilingual Dictionaries* című művében megjegyzi, fontos, hogy a szótár minden információt megadjon a nyelvtanulónak anélkül, hogy egyéb nyelvtankönyvekhez kelljen fordulniuk (Al-Kasimi 1977, 50–52. p.).

A szótáraknak a szócikkekben közölniük kell az adott címszóval kapcsolatos legfontosabb, szintaxisra vonatkozó információkat. Ez különösen fontos az aktív (kódoló) szótárakban, hiszen, nem elég az angol ekvivalens ismerete, a nyelvtanulónak tudnia kell azt nyelvtanilag helyes mondatba illeszteni (Chan–Taylor 2001, 170. p.; Magay 2004, 61. p.). Yakov Malkiel már 1971-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvtanulók (akikből legtöbbször hiányzik a lelkesedés és megfelelő nyelvészeti adottság) nem szeretik, ha megszakítják őket és nyelvtankönyvekhez kell fordulniuk, mivel az időigényes. A használó vágya, hogy azonnal és egy helyen összegyűjtve megkapja a szükséges grammatikai és lexikai segítséget (Yakov Malkielt idézi Al-Kasimi 1977, 50–52. p.). A szótáraknak pedig igyekezniük kell ezt az igényt kielégíteni. Nyelvtannal kapcsolatos információk nem csak a szócikkekben, hanem a szótár elején, a bevezető és a szótár bemutatása után is előfordulhatnak. Készíthető egy grammatikai összefoglaló, amelyben érdemes összegyűjteni az angol nyelv legfontosabb morfológiai és szintaktikai szabályait. Egyre gyakoribb azonban, hogy a szótárban elszórva (például ún. információs ablakokban) találhatunk hosszabb-rövidebb nyelvtani összefoglalókat (így van például a Grimm Kiadó tanulószótáraiban). Ezek az információk mind fontosak, azonban a közölt információmennyiséget tekintve fontosabb, hogy a szótárhasználó az adott szócikkben megtalálja, illetve megértse azokat a legfontosabb szintaktikai információkat, amelyek támogatják az idegen nyelven való szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozást (Salerno 1999, 210–211. p.; Bogaards–Van der Kloot 2001, 97–99. p.).

Igék esetében például nem elég csupán a tranzitivitással foglalkozni, hiszen attól még a nyelvtanulók nem tudnak grammatikailag helyes mondatokat képezni. Mind az igék, mind a melléknevek esetében fontosak a vonzatok, hiszen szintaktikai környezetbe helyezésnél ez lehet az egyik legfontosabb tudnivaló. Mivel a másodnyelvi grammatikai információk a magyar–angol részben különösen fontosak (a cél, hogy a használók az idegen nyelven is grammatikailag helyes mondatot alkossanak), ezért a vonzatokkal kapcsolatos információk itt általában tipográfiailag is ki vannak emelve (Ilson–Brumfit szerk. 1985, 56–59. p.; Magay 2004, 61. p.). Lássunk erre két példát:

14. ábra: *elrémül*

elrémül be scared (amitől: *of*), be frightened/horrified (amitől: *at/by*)

Varga György–Lázár A. Péter Magyar–angol szótár (*elrémül*)

elrémül *i* (*vmitől*) be* scared (of), be* frightened/horrified (at/by)

Magay Tamás–Országh László Magyar–angol kéziszótár (*elrémül*)

Az angol–magyar részben is hasznos, ha a vonzatok – tipográfiailag – ki vannak emelve, azonban előfordul, hogy a vonzatokat ebben a részben csak implicit módon, példamondatok illusztrálják.

A melléknevek esetében egy másik nagyon fontos, szintaxisra vonatkozó információt is meg kell adnunk akkor, ha a melléknév nem jelzőként, hanem értelmezőként használatos: például a *nagy horderejű* ('*of great importance/significance*') melléknév

mondatba foglalva a főnévhez képest posztponált helyzetű. Ezeknél a melléknevekénél mindig rövidítéseket kell alkalmaznunk (amivel felhívható a használó figyelme az eltérő használatra), illetve a példamondat is elengedhetetlen, hiszen nem biztos, hogy a használó pontosan és helyesen értelmezi ezeket a rövidítéseket.

Az angol nyelvben találhatók olyan főnevek, amelyek ugyan formailag többes számúak, jelentésük azonban inkább az egyes szám felé mutat (illetve mondatba helyezve utánuk egyes számú igei alak áll) és megszámlálhatatlanok. Ilyen például a *news* (*'hír, újság'*), *billiards* (*'biliárd'*), *measles* (*'kanyaró'*) stb. Mondatba helyezve: *What is the news?* (*'Mi újság?'*)

A fenti példával ellentétben bizonyos főnevek alakilag egyes számúak, ám jelentésük miatt többes számúnak számítanak (azaz utánuk mindig többes számú állítmány áll), például: *police* (*'rendőrség'*). Mondatba helyezve: *The police were quick.* (*'A rendőrség gyors volt.'*)

Bizonyos főnevekhez egyes és többes számú ige is kapcsolódhat attól függően, hogy a főnév egyedi vagy gyűjtőnévi jelentésben használatos. Ilyen például a *family* (*'család'*), *government* (*'kormány'*) vagy *army* (*'hadsereg'*). A használatbeli különbségre álljon itt két példa: *My family lives in London.* (*'A családom Londonban lakik.'*), *The family are in the garden.* (*'A családtagok a kertben vannak.'*)

A főnevek egy része pedig csak többes számban használható. Ilyenek például a *trousers* (*'nadrág'*), *glasses* (*'szemüveg'*), *shoes* (*'cipő'*) stb. Egyes számú használatkor az *a pair of* kvantorral együtt fordul elő: *a pair of trousers* (*'[egy] nadrág'*); *a pair of glasses* (*'[egy] szemüveg'*). Mondatba foglalva: *I need a new pair of glasses.* (*'Szükségem van egy új szemüvegre.'*)

A szócikkekben található grammatikai információkat a lehető legegyszerűbben kell megfogalmazni és csak akkor szabad rövidítéseket alkalmazni, ha nem létezik egyéb megoldás (hiszen a rövidítés feloldása nem minden szótárhasználó számára egyértelmű feladat – mivel azt is tudjuk, hogy a bevezetőt a használók nem szokták elolvasni). A használt rövidítéseknek pedig mindig egyértelműnek kell lenniük.

Szemantika

A következőkben a kétnyelvű szótárakban található fordítások (célnyelvi megfelelők, ekvivalensek) minőségével, mennyiségével, a poliszémiával és a jelentésmegkülönböztetéssel fogunk foglalkozni, valamint szó esik majd a szótár metanyelvéről és a minősítési rendszeréről is.

Ekvivalensek

Míg a jelentésközvetítés az egynyelvű szótárakban definíciók, értelmezések formájában történik, addig a kétnyelvű szótárak fordításokat (célnyelvi megfelelőket, ekvivalenseket) rendelnek az adott címszóhoz. A kétnyelvű szótárak egy forrásnyelvet és – legalább – egy célnyelvet alkalmaznak. Ha a használó nyelve és a szótár forrásnyelve megegyezik, aktív, vagyis kódoló szótárról beszélünk. Ha azonban a szótárhasználó nyelve a célnyelvvel egyezik meg, a szótárat passzívnak, vagyis dekódolónak tartjuk (Atkins–Rundell 2008, 39–41. p.; Fontenelle szerk. 2008, 44–45. p.).

Egy kétnyelvű szótár szerkesztésének ebben a fázisában is rendkívül fontos kérdés, hogy ki a szótár célközönsége, milyen anyanyelvű használó fogja majd forgatni. Ha a szótár forrásnyelve az angol, használói pedig a célnyelvet beszélők (tehát esetünkben magyar anyanyelvűek), akkor fő kérdés az, hogy mit jelent anyanyelven az adott szó – a szótárnak tehát ehhez képest kell adekvát információkkal szolgálnia. Az anyanyelvről (magyarról) idegen nyelvre fordító szótár esetében pedig a kérdés inkább úgy szól: hogyan mondjuk? (Magay 1979, 102. p.)

A szerkesztőknek meg kell találniuk mindkét nyelven a helyes és pontos ekvivalenseket, és el kell fogadniuk azt is, hogy a teljes szemantikai fedés a legtöbb esetben nem érhető el, különösen nem az elvont vagy átvitt jelentésű szavaknál. Ezek esetében ugyanis szinte lehetetlen megtalálni a mindenben, vagyis jelentésben, hangulatban, stílusban stb. azonos, azaz „adekvát megfelelőt". A probléma természetesen sokrétű, de a gyökere mindenképpen a két adott nyelvközösség nyelvi tudatában jelentkező különbségekre vezethető vissza. Gondolhatunk az eltérő földrajzi elhelyezkedésre, Anglia elszigeteltségből adódó sajátosságaira (ezért például gazdag az angol hajózási szókincse), a két ország eltérő gazdasági, társadalmi és politikai rendszerére. Vegyünk egy egyszerű hétköznapi példát, akár a tegezés és a magázás kérdését, amely mára az angolból teljesen eltűnt. Két különböző nyelvről, két különböző kultúrában élő nemzetről van szó, ezért a különbségek az élet szinte minden területét érintik (Magay 1979, 103–107. p.; Svensén 1993, 140–142. p.; Gottlieb–Mogensen szerk. 2007, 294–296. p.).

Az „egy szó = egy ekvivalens" ideális esete csak ritkán valósítható meg (például *sztetoszkóp – stethoscope*; *leap year – szökőév*). A címszavak többségében azonban nem egy, hanem sokkal több ekvivalenst kell megadnunk. A túl kevés ekvivalens esetében fennáll a veszély, hogy a szerkesztőnek nem sikerül kimerítenie a forrásnyelvi szó jelentéstartalmát, azonban a túl sok ekvivalens sem szerencsés, mivel azzal a szótárhasználó dolgát nehezítjük a megfelelő ekvivalens kiválasztásában. Az ekvivalensek felsorolásánál tehát fontos a mennyiségi és talán még fontosabb a minőségi tényező. Ez utóbbin a behelyettesíthetőséget és a használhatóságot kell érteni. Fontos ugyanis, hogy a szótárhasználó a fordításnál ezeket az ekvivalenseket be tudja illeszteni a szövegbe, valamint valóban használni is tudja azokat (Magay 1979, 108–110. p.; Svensén 1993, 143–145. p.).

Ideális esetben tehát megvalósul az „egy szó = egy ekvivalens" példája, amikor az ekvivalensnek sikerül száz százalékos fedést elérnie. Példa lehet erre: *record player* (*'lemezjátszó'*), *armed forces* (*'fegyveres erők'*), *throw in the towel* (*'bedobja a törülközőt'*), *not see the wood for the trees* (*'a fától nem látni az erdőt'*) stb. Ha jobban megnézzük a példákat, akkor láthatjuk azt is, hogy tükörfordításokról van szó, amelyek száma azonban a szótár teljes anyagát tekintve elenyésző (Magay 1979, 170–172. p.).

Bár ritkán, de előfordulhat az is, hogy a szónak egyetlen magyar megfelelője van, ami tulajdonképpen nem más, mint maga az angol szó, amely időközben a magyarban jövevényszóvá vált és írása a magyar helyesíráshoz igazodott, például: *influenza* (*'influenza'*), *camping* (*'kemping'*), *motel* (*'motel'*), *television* (*'televízió'*), *jazz* (*'dzsessz'*), *tennis* (*'tenisz'*) stb. A fennálló, azonban csak látszólagos hasonlóságok miatt azonban mindig figyelni kell az álbarátokra (Magay 1979, 170–173. p.).

A szótárhasználók számára nagyon hasznos lehet, ha a szerkesztők a szótárban az álbarátokra is felhívják a figyelmet. Például az angol *traffic* magyarul nem 'trafik', az *artist* magyarul nem 'artista', a *cakes* pedig magyarul nem 'keksz'. A 2000-ben megjelent

Varga–Lázár-féle Angol–magyar és Magyar–angol szótárban a szerzők igyekeztek minél több esetben bemutatni ezeket az álbarátokat, ezzel is segítve a félrefordítások elkerülését.

15. ábra: *artist*

artist /ɑ:tɪst/ ❶ művész ❷ festő(művész)
ⓘ NEM ~~artista~~

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*artist*)

A szótár egészét tekintve az ekvivalensek voltaképpen nem teljes, csupán hozzávetőleges ekvivalenseknek (*near equivalents*) tekinthetők. Mindamellett a szótárszerkesztő fő célja, hogy minél pontosabb megfelelőt találjon, amely sokszor nagyon nehéz. Gondoljunk például az ételek neveire: *sausage* ('kolbász, virsli, hurka'), *stew* ('ragu, pörkölt'). De hozhatunk magyar példákat is. Hogyan fordítsuk a magyar *főzelék*, *túrós csusza*, *töltött paprika* és hasonló szavakat angolra? Hozzávetőleges ekvivalenseket kell megadnunk, hiszen ezek általában olyan kultúrspecifikus szavak, amelyek olyan tárgyakat, fogalmakat jelölnek, amelyek csak az egyik kultúrában léteznek. A kultúrspecifikus szavak gyakoriak például az oktatás, politika, gazdaság, jog területén, de például az adott kultúra ételeit vagy szokásaival kapcsolatos szavait is ugyanilyen nehéz lefordítani. A már említett kulturális különbségek miatt nem tudjuk egy adott ekvivalenssel tökéletesen lefedni a szót, ezért sokszor több ekvivalenst (melyek tulajdonképpen szinonimák) kell megadnunk, megpróbálva kimeríteni a forrásnyelvi szó minél pontosabb jelentéstartalmát (Al-Kasimi 1977, 61. p.; Magay 1979, 170–173. p.; Svensén 1993, 143–145. p.; Magay 2004, 63. p.; Gottlieb–Mogensen szerk. 2007, 294–295. p.).

Ekvivalensek hiánya esetén körülíró értelmezéseket kell alkalmazni. Ezeket érdemes csúcsos zárójelben < > vagy szögletes zárójelben [ ], az ekvivalensektől eltérő betűtípussal megadni, hogy tipográfiailag is elkülönüljenek az ekvivalensektől. Ezek a lefordíthatatlan elemek tulajdonképpen olyan szavak, amelyek a másik nyelvben nem léteznek, teljesen ismeretlenek és valójában a másik nyelven nincsenek is megnevezve. Ilyenkor nem tehet mást a kétnyelvű szótár, mint hogy az egynyelvű szótárakhoz hasonló értelmezéseket alkalmaz. A fent említettekhez hasonlóan itt is a gazdaság, oktatás, vallás stb. köréből kerülnek ki a szavak, de léteznek olyan, az adott kultúrára jellemző szokások vagy akár ételek, amelyekre nem lehet ekvivalenst megadni (Magay 1979, 170–176. p.; Sherwood 1981, 103–104. p.; Magay 2004, 63. p.; Gottlieb–Mogensen szerk. 2007, 294–295. p.).

Jelentések elkülönítése

Trivialitás, hogy a szavak lehetnek egyjelentésűek vagy többjelentésűek. Amennyiben a szó többjelentésű, a címszón belül a különböző jelentéseket legtöbbször arab számok vezetik be. Az 1755-ben megjelent a Dictionary of the English Language (Az angol nyelv szótára) Dr. Samuel Johnson munkája, melyben a szavak különböző jelentéseit már számozással (arab számok) különíti el. Pár évvel korábban, 1749-ben jelent meg Benjamin Martin szótára, itt találkozhatunk legelőször számozott jelentésekkel, azonban az ötlet,[12] miszerint a jelentéseket számokkal kell elkülöníteni, tulajdonképpen Johnsontól származik (Atkins–Rundell 2008, 271. p.).

Az általános kétnyelvű kéziszótárak a jelentések sorrendjének megállapításában általában a gyakorlati, nem pedig a tudományos (történeti, etimológiai) elvet követik. A jelentések sorrendjének felállításakor legfontosabb elv a gyakoriság, azaz lehetőleg a leggyakoribb jelentés legyen az első, majd ezt kövessék a kevésbé gyakori és végül a ritkább szavak, a konkréttól az absztrakt (átvitt) jelentések felé. Mindemellett célszerű az általános jelentéstől a speciális (szaknyelvi) irányába haladni (Hartmann szerk. 1984, 8. p.; Magay 2004, 63. p.; Atkins–Rundell 2008, 250–252. p.).

A szótárban szótári minősítéseket, irányítószókat vagy glosszákat (a kéziszótárak ritkán, de képeket is) alkalmaznak a jelentések elkülönítésére, illetve a jelentések pontosítására. Mivel a Magyarországon megjelenő magyar–angol, angol–magyar szótárak célközönsége a magyar szótárhasználó, ezért a nyelvtani információk, a szófajok nevei stb. magyar nyelvűek. Ugyanez igaz az irányítószókra és az egyéb szótári minősítéseknél használt rövidítésekre is. Az irányítószók használata nagyon fontos, segítségükkel tudja a lexikográfus megjelölni az adott ekvivalens használhatósági körét, ezzel is elkülönítve a többi ekvivalenstől. Az irányítószók segítségével a szótárhasználók gyorsabban megtalálják a szótárban a helyes ekvivalenst, használatuk tehát elengedhetetlen a nyelvtanulóknak készülő kétnyelvű szótárakban. Az irányítószó lehet egy szó, egy közeli szinonima, de ha szükséges, akkor akár többszavas értelmezés is. Ezek többféleképpen jelenhetnek meg a különböző szótárakban, egy azonban nagyon lényeges: egyszerű és félreérthetetlennek kell lennie. Gyakori hiba az irányítószók megadásánál, hogy túlbonyolítják azokat, mint ahogy a következő példát: **felvesz** ... 3. (*kabátot, nadrágot*) ... A hiba természetesen az, hogy ennél sokkal egyszerűbben meg lehet adni az irányítószót erre a jelentésre, például a gyűjtőnév (*ruhát*) használatával. Ezzel gyorsabban, világosabban és egyszerűbben el tudjuk vezetni az olvasót a pontos jelentéshez. Főnévi címszók esetében az irányítószók leggyakrabban a következők: fogalomkör-szűkítő megjegyzés, magyarázat vagy a használati kör megjelölése, például a *barázda* címszó alatt 1. (*földben*) ... 2. (*arcon*) ... 3. (*lemezen*) ... Azonban előfordulhat az is, hogy az irányítószó tulajdonképpen a címszó szinonimája, például: **lakás** ... 2. (*tartózkodás*) ... Az irányítószók gyakran, főként az igéknél, a címszóval alkotott szókapcsolat (vagy kollokáció) szerves alkotóelemei, például a *játszik* szócikkben *(szerepet) act, play*. Igék esetében az irányítószó tehát lehet egy utalás a cselekvés tárgyára vagy módjára, például: **kivág** ... 2. (*fát*) ... Lehet azonban a cselekvő alanyra való utalás is, például: **származik** ... 1. (*személy*) ...; illetve akár a címszó szinonimája, például: **kiutal** ... 1. (*odaítél*) ... Melléknévi címszók esetében az irányítószó gyakran az adott melléknévvel leggyakoribb kapcsolatban álló főnév feltüntetése, például: **alapos** ... 1. (*ember*) ... 2. (*ok*) ...; de itt is lehet egy szinonima, például: **tiszta** ... 1. (*nem piszkos*) ... 2. (*tisztaságszerető*) ... Gyakori a melléknevek is a fogalomkör-szűkítő megjegyzés, erre példa: **piszkos** ... 2. (*erkölcsileg*) ... (Magay 1979, 110–112. p.).

Az ekvivalensek elkülönítésének másik módja a szótári minősítések használata. A legtöbb esetben a szótárak rövidítéseket alkalmaznak, amelyeket a szavakhoz „ragasztják", vagyis „címkézik" őket. Ezek a rövidítések általában megegyeznek (vagy nagyon hasonlóak) a többi, akár egynyelvű, akár többnyelvű szótárban használt szótá-

12 1747-ben jelent meg Samuel Johnson *Plan of a Dictionary of the English Language* című írása, amelyben leírja készülő szótárának szerkesztési elveit és módszereit.

ri rövidítéssel. Fontos, hogy a szótárhasználó (ha nem ismerné a rövidítéseket) ki tudja keresni a szótárból, tehát a szótár bevezetőjében fel kell sorolni azokat (Norri 1996, 1–2. p.; Atkins–Rundell 2008, 215., 226. p.). Szótári minősítésen tulajdonképpen a különféle csoportnyelvekre és nyelvi rétegekre utaló jelek összességét értjük. A szaknyelvi minősítések például a szavak fogalmi tartalmát fejezik ki, utalnak arra, hogy az adott ekvivalens mely szakterületen használatos, például: *digitalizálás infor* (informatika, számítástechnika), *díjcsomag gazd* (gazdaság, kereskedelem), *derma orv* (orvostudomány), *fairy ring növ* (növénytan), *gyromagnetic fiz* (fizika) (Magay 1979, 112–125. p.). Használatuk fontosságát illusztrálja a következő példa is: bár a *gyromagnetic* magyar jelentése – egyértelműen – *giromágneses*, a szótárhasználót az ekvivalens ismerete nem feltétlenül vezeti el a szükséges információkhoz. Így tehát a minősítés egyfajta támpontot ad abban, hogy pontosan mely területen használatos a szó, ahol bővebb információhoz juthat. Ezt a fajta címkézést akár a többjelentésű szavaknál is érdemes használni, hiszen a jelentéselkülönítés egy nagyszerű módja lehet (Svensén 1993, 181. p.; Magay 2004, 64–65. p.).

A szótári minősítések másik nagy csoportja a stílusminősítés (például *biz*, *szl*, *pej*, *ir*), a stiláris érték jelölése. Stílusminősítéseket kell használnunk például a durva, illetve vulgáris szavaknál, ezzel is fontos információt szolgáltatva a nyelvtanulónak. Különösen akkor fontos ez, ha a forrásnyelvi címszó és az ekvivalens stiláris értéke között különbség van, ilyenkor erre mindig fel kell hívni a nyelvtanuló figyelmét, hogy a szó használatakor ne kövessen el hibát. Ha az ekvivalens stiláris értéke megegyezik a forrásnyelvi szó stiláris értékével, akkor általában nincs szükség ilyenfajta minősítésre (Norri 1996, 1–2. p.).

Itt kell még szólnunk a földrajzi besoroláshoz használt regionális rövidítésekről is. Mint korábban már említettük, az amerikai, kanadai, ausztrál stb. változatokat is minősíteni kell, például: *dooryard US* (amerikai angol), *moose Kan* (kanadai angol), *ocker Ausz* (ausztrál angol).

A minősítések esetében (is) sokszor az egyéni megítélés szükséges, a lexikográfusnak kell döntenie, hogy ellátja-e az adott ekvivalenst minősítésekkel vagy sem. Mint azonban a lexikográfia összes területén, itt is fontos a következetesség (Magay 1979, 112–125. p.; 2004, 65. p.). Szótáranként nagyon eltérő lehet a bennük használt minősítések, rövidítések száma. Vannak, akik csak a legszükségesebb esetben használják azokat és igyekeznek minél kevesebb rövidítést alkalmazni. A szaknyelvi minősítések például egyre ritkábban és kisebb számban fordulnak elő. Ezt azzal indokolják, hogy a szótárhasználó figyelme úgyis átsiklik felette, esetleg értelmezni sem tudja, tehát a legtöbb helyen felesleges. A másik felfogás szerint a szótári minősítések használata elengedhetetlen, mivel nagyban segíti a szótárhasználót a keresés és az értelmezés során. Segítségükkel a keresés és az értelmezés még pontosabb, gyorsabb és sikeresebb lesz (Atkins–Rundell 2008, 227., 511–513. p.).

Illusztratív példamondatok

Minél gazdagabb a szótár illusztrációs anyaga, annál biztosabbak lehetünk benne, hogy a használók szívesen forgatják és elégedettek lesznek a szótárral. A pontos fonológiai információk, valamint gazdag morfológiai és szintaktikai információk nem ele-

gendőek, igyekezni kell az adott ekvivalensre minél több példát hozni, ahol be tudjuk mutatni, hogy milyen szövegkörnyezetben fordulnak elő. A Samuel Johnson által szerkesztett, 1755-ben megjelent, egy sor lexikográfiai újdonságot tartalmazó *Dictionary of the English Language* (Az angol nyelv szótára) című munkája óriási hatással volt és van a lexikográfiára. A többjelentésű szavak számozott jelentésekre való osztása, valamint a jelentések példamondatokkal történő illusztrációja mind a mai napig a johnsoni hagyományokat követi (Atkins–Rundell 2008, 271. p.). Samuel Johnson 18. században megjelent szótára gyökeresen különbözött az addig megjelent szótáraktól. A nyelv egészének tudományos jegyzéke kívánt lenni, ezért szótára a használatban előforduló példák korpuszára épült, valamint magában foglalta az irodalmi nyelvhasználatot is. Idézeteinek egy része Shakespeare-től, Miltontól, Pope-tól, Drydentől, Bacontól és a Bibliából származik, tehát a „legjobb" írók nyelvét tartalmazza (Crystal 1998, 146. p.).

A példamondatok illusztrálják, illetve pontosítják a helyhiány miatt sokszor csak rövidítésekkel megadott morfológiai és szintaktikai információkat, illetve színesítik és érdekesebbé teszik az egyébként száraz, egymásután felsorolt grammatikai és szemantikai információkat, valamint – nem utolsósorban – erősítik a kommunikatív kompetenciát is. Elsődleges szerepük, hogy használatban mutatják be az angol szavakat, ezzel elősegítve az idegen nyelven való megnyilatkozást. Ennek megfelelően az illusztratív példamondatok különösen az aktív (kódoló) szótárban fontosak, de természetesen a passzív (dekódoló) szótárban is jó, ha minél nagyobb számban szerepelnek. A példák segítségével a szótárhasználó biztos lehet benne, hogy a megfelelő angol ekvivalenst fogja kiválasztani és helyesen is fogja azt használni. Az illusztratív példamondatok tehát sokrétűen segíthetik a szótárhasználatot, segítenek a jelentések elkülönítésében is és a szótárhasználókat megerősítik a helyes ekvivalens kiválasztásában (Hartmann szerk. 1984, 46. p.; Chan–Taylor 2001, 171. p.; Atkins–Rundell 2008, 506–511. p.).

Szintaktikailag a példamondatok lehetnek hiányos vagy egész mondatok. Helykímélő megoldás a hiányos mondatok felsorolása, de fennáll annak a veszélye, hogy egyes szótárhasználók nem tudják pontosan értelmezni az illusztrálni kívánt szerkezetet és azok mondattá alakításakor hibázhatnak. Például a következő esetekben: **hasten** ... 3. *hasten to do smth siet vmit megtenni* ..., **love** ... 2. *szerelem be in love with smb szerelmes vkibe* ..., **mix up** ... 1. *get/be mixed up összezavarodik, megzavarodik* ... Az angol szótárakban gyakori a *one's* és a *oneself* használata, azaz *eltéved lose one's way*; *összeszedi magát get oneself together*. Itt a *one's* jelentése: *az alanyé (birtokos)*; a *oneself* jelentése pedig: *(az alany) magát (visszaható névmás)*. A példamondatok helyes értelmezése így a következő lesz: *Én eltévedek. I lose my way.*; *Összeszeded magadat. You get yourself together*. A *one*, *onself* használata sokszor elkerülhetetlen, mivel a jelentések megadásánál ezekben az esetekben általánosítanunk kell (vö. Svensén 1993, 90–97. p.; Atkins–Rundell 2008, 225. p.).

Helykímélés céljából léteznek egyéb megoldások is. A következő ábra azt mutatja be, amikor a tetszőleges (mellék)mondat használatára *{MONDAT}* jellel utalnak. A megoldás vitatható, azonban segítségével több példával lehet illusztrálni az adott ekvivalenst. Nagyszerű helykímélő megoldás, valamint a haladó nyelvtanulóknak már nem okoz gondot az értelmezése, illetve a szerkezet helyes alkalmazása.

16. ábra: *afraid*

afraid /əˈfreɪd/ *be afraid (of smth/smb)* fél (vmitől/vkitől) *be afraid that* {MONDAT} (attól) fél, hogy {MONDAT} *don't be afraid* ne félj! *be afraid to do / of doing smth* fél / nem mer megtenni vmit *I'm afraid* {MONDAT} attól tartok, hogy {MONDAT}, sajnos {MONDAT}

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*afraid*)

Az egynyelvű szótárak legtöbbször egész mondatokkal illusztrálják az adott jelentéseket. A kétnyelvű kéziszótárakban is gyakori az egész mondatok használata. Bár nem túl helykímélő megoldás, de a használók szempontjából sokszor a kínálkozó legjobb megoldás: **have** ... 4. *megenged, eltűr I won't have that ezt nem tűröm*; **laugh** ... *nevet, kinevet vkit ... nobody laughs at his jokes senki sem nevet a viccein*; **next to** ... 2. *után, mellett next to German, I like history best a német mellett/után a történelmet szeretem a legjobban* (vö. Svensén 1993, 90–97. p.).

A példamondatokat (eltérő betűtípussal, illetve színek használatával) vizuálisan is el kell különíteni az ekvivalensektől, az állandósult szókapcsolatoktól és a különböző nyelvtani információktól. 2006-ban jelent meg Mozsárné Magay–P. Márkus Angol–magyar/Magyar–angol tanulószótára, amelyben az ekvivalensek kék színnel jelennek meg, a példamondatok színe mindig fekete, illetve azok betűtípusa is eltérő. Az ekvivalensek tehát kitűnnek a szócikkből, jól elkülönülnek a grammatikai információktól és a példamondatoktól. Megemlíthetjük még a 2010-ben megjelent Magay Tamás Magyar–angol kéziszótárát, ahol a kiadó által megjelentetett korábbi kéziszótárakhoz képest új tipográfiával találkozhatunk. A szótárban a kifejezések, a példamondatok és a jelentésváltozatok számai piros kiemeléssel szerepelnek.

Frazeológia

Minden nyelvváltozat (a standard, az egyéb földrajzi nyelvjárások vagy a regiszterek) bővelkednek idiomatikus kifejezésekben, állandósult szókapcsolatokban, közmondásokban, amelyek szótárazása két okból is szükséges. Egyrészt azért, mert a szótár nyelvleírást végez, így nem hagyhatja ki anyagából a többszavas lexikai egységeket sem, hiszen ezek éppúgy a köznyelv részét képezik, mint a lexémák. Másrészt pedig, ezek az állandósult szókapcsolatok bemutatják, hogy a szavak és jelentéseik hogyan viselkednek az élő nyelvben (Magay 2004, 66–68, p.). A szótárhasználó nyelvi kompetenciáját fejlesztheti, szókincsét gazdagíthatja segítségükkel. Mivel állandósult szókapcsolatokról beszélünk, a legtöbb ide tartozó kifejezést, nyelvi egységet szó szerint kell megtanulni, a szótáraknak pedig segíteniük kell ebben a nyelvtanulókat.

Idiómák alatt azokat az állandósult szókapcsolatokat értjük, melyekben az egyes szavak jelentése nem tükrözi az adott lexikai egység értemét (a részek jelentésének összege nem egyenlő az egész jelentésével). Például az angol *let the cat out of bag* ('titkot kikotyog, eljár a szája'). Némely esetben lehetőség van szinonimák használatára, mint például a *carry/take coals to Newcastle* ('Dunába vizet hord') kifejezésben

(Svensén 1993, 108–109. p.; Hartmann–James 1998; Moon 1998, 3–4. p.; Magay 2004, 66–68. p.; P. Márkus 2009, 5–6. p.).

A közmondások olyan hosszabb egységek (egész mondatok, a legkötöttebb frazeológiai egységek), ahol nincs lehetőség sem lexikai, sem grammatikai variabilitásra. Népi bölcsességeket, illetve általános igazságokat tartalmaznak, miközben értelmük általában az egyes szavak jelentéséből is könnyen kiolvasható. Lássunk egy példát: *The early bird catches the worm.* ('Ki korán kel, aranyat lel'). Hasznos, ha a közmondások rövidítésekkel vagy egyéb jelöléssel is el vannak látva, hiszen ezzel el lehet különíteni őket a többi frazeológiai egységtől (Svensén 1993, 110–111. p.; Hartmann–James 1998; Magay 2004, 66–68. p.; P. Márkus 2009, 5–6. p.).

A fentiek mellett a szótárakban találhatók még vonzatos igék (*phrasal verbs*) is, amelyek használata az angol nyelvben nagyon gyakori. Ugyanazon igének akár több vonzata is lehet, amelyek módosítják, sőt teljesen megváltoztathatják annak eredeti jelentését. Általában az igéknek kikövetkeztethető (run + away = fut + el => elfut) és idiomatikus (run + over = fut + át => elüt, elgázol) jelentése is van, így tehát az idiomatikus jelentésekre a lexikográfusnak különösen figyelni kell. A vonzatos igék legtöbbször az igei szócikkek végén, ábécérendben vannak felsorolva, behúzással szedve, ahogyan azt a következő ábra mutatja (Hartmann–James 1998; Magay 2004, 66–68. p.; Atkins–Rundell 2008, 224., 493. p.).

17. ábra: *dust*

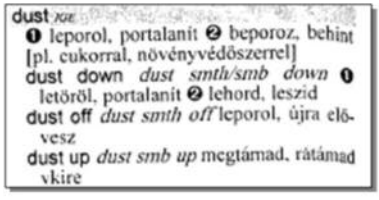
dust *vbe*
❶ leporol, portalanít ❷ beporoz, behint [pl. cukorral, növényvédőszerrel]
dust down *dust smth/smb down* ❶ letöröl, portalanít ❷ lehord, leszid
dust off *dust smth off* leporol, újra elővesz
dust up *dust smb up* megtámad, rátámad vkire

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*dust*)

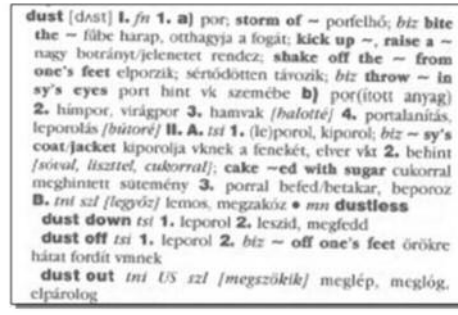
dust [dʌst] **I.** *fn* **1. a)** por; **storm of ~** porfelhő; *biz* **bite the ~** fűbe harap, otthagyja a fogát; **kick up ~, raise a ~** nagy botrányt/jelenetet rendez; **shake off the ~ from one's feet** elporzik; sértődötten távozik; *biz* **throw ~ in sy's eyes** port hint vk szemébe **b)** por(ított anyag) **2.** hímpor, virágpor **3.** hamvak *[halotté]* **4.** portalanítás, leporolás *[bútoré]* **II. A.** *tsi* **1.** (le)porol, kiporol; *biz* **~ sy's coat/jacket** kiporolja vknek a fenekét, elver vkt **2.** behint *[sóval, liszttel, cukorral]*; **cake ~ed with sugar** cukorral meghintett sütemény **3.** porral befed/betakar, beporoz **B.** *tni szl [leggyőz]* lemos, megzakóz • *mn* **dustless**
dust down *tsi* **1.** leporol **2.** leszid, megfedd
dust off *tsi* **1.** leporol **2.** *biz* **~ off one's feet** örökre hátat fordít vmnek
dust out *tni US szl [megszökik]* meglép, meglóg, elpárolog

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*dust*)

Amint arról már az előző részben szó volt, fontos, hogy az állandósult szókapcsolatok és a példamondatok vizuálisan elkülönüljenek egymástól. A nyelvtanulóknak tudniuk kell, hogy míg egy példamondat bármelyik elemét kicserélhetik, addig az állandósult szókapcsolatokat abban a formában kell megtanulniuk, ahogy azokat a szótár közli (Svensén 1993, 110. p.). Jó megoldás erre az egynyelvű szótárak már korábban is alkalmazott módszere, miszerint az állandósult szókapcsolatokat nem a szócikkekben elszórva, hanem a szócikkek végén, szimbólummal, rövidítéssel stb. bevezetve sorolják fel (lehetőség szerint ábécérendben). A 2000-ben megjelent Varga–Lázár Angol–magyar szótára is hasonlóképpen különíti el az állandósult szókapcsolatokat, mindig a szócikkek végén, KIFEJEZÉSEKBEN bevezetéssel adja meg.

18. ábra: *hatch*

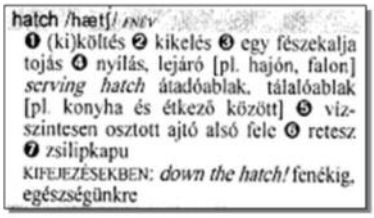
hatch /hætʃ/ FŐNÉV
❶ (ki)költés ❷ kikelés ❸ egy fészekalja tojás ❹ nyílás, lejáró [pl. hajón, falon] *serving hatch* átadóablak, tálalóablak [pl. konyha és étkező között] ❺ vízszintesen osztott ajtó alsó fele ❻ retesz ❼ zsilipkapu
KIFEJEZÉSEKBEN: *down the hatch!* fenékig, egészségünkre

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*hatch*)

A nyelvtanulást elősegítendő fontos az is, hogy a kéziszótárakban minél több állandósult szókapcsolat szerepeljen, ezzel is gazdagítva, színesítve a szótár anyagát s egyszersmind a nyelvtanuló szókincsét. Az elérhető angol–magyar szótárakban jelentős eltéréseket találhatunk az elrendezési elvvel, valamint formai megjelenésükkel kapcsolatban.

Bevezető és függelék

Bár az átlagos szótárhasználó nem tud különbséget tenni az egyes szótárak között, fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy minden szótár egyedi. A jó szótár a célközönséget tekinti a legfontosabbnak, ezért a szótárban található feldolgozott anyag és annak elrendezése szótáranként különbözik. A szótárt két részre lehet osztani, az első maga a szótári rész, amely A–Z-ig vagy A–Zs-ig terjed, a másik pedig az összes ezen kívül eső anyag (bevezető, függelék, illetve a szótárban elszórva található összes információ). Manapság egyre gyakoribbá válik a nyelvvel és a kultúrával kapcsolatos érdekes összefoglalóknak a szótári részben történő elhelyezése is. Ezek gyakran rövid nyelvtani összefoglalók, kulturális vagy enciklopédikus információk. A bennük található információk egyrészt hasznosak a nyelvtanulóknak, hiszen ha nyelvtani bizonytalanságaik lennének, akkor nem kell egyéb nyelvtanokhoz fordulniuk, másrészt ezek az információk színesítik a szótárt, gazdagítják a szótárhasználó tudását (vö. Atkins–Rundell 2008, 176–177. p.).

A bevezető a szótár egészéről szól, elolvasása és tanulmányozása pedig elengedhetetlen minden szótárhasználó számára. A szótár legelején általában a szerzők előszavát olvashatjuk, majd ezt követően útmutatást kaphatunk a szótár használatával kapcsolatban. A szótár új vonásairól is szó eshet, ha a szótárnak már volt(ak) korábbi kiadása(i). A szócikkek felépítéséről (címszó, szófaj, jelentések, állandósult szókapcsolatok, nyelvtani információk, szótári minősítések, utalások rendszere stb.) is képet kapunk, illetve arról, hogy mit hol keressünk a szótárban. A kiejtési jelekről is találunk itt ismertetőt (abban az esetben, ha angol–magyar szótárról van szó). A szótári rész előtt fog még szerepelni a szótári minősítések és rövidítések listája azok feloldásával, valamint a szótárban használt jelek (tilde, különböző zárójelek stb.) magyarázata. Ha a használó valóban haszonnal és sikerrel szeretné forgatni a szótárt, akkor a bevezető elolvasása elengedhetetlen, hiszen e nélkül nem fogunk minden, a szótárban közölt, információt megérteni és hasznosítani. Már Johnson idejében hagyománynak számított, hogy a szótárak elején szó esett az angol nyelvtanról és nyelvtörténetről. A szótár elején (esetleg a szótár végén függelékben) ma is sokszor találunk nyelvtannal kapcsolatos összefoglalókat (Landau 1984, 115. p.).

A függelékben általában rengeteg további információt, összefoglalókat (nyelvtani összefoglalók, rendhagyó igék listája, főnevek rendhagyó többes száma, országok nevei és a belőlük képzett melléknevek stb.), hasznos táblázatokat (mértékegységek, pénzrendszer stb.), képeket (meghatározott témakörök szavai) vagy akár térképeket is találhat az érdeklődő.

Nemzetközi felmérések és kutatások bizonyítják, hogy sajnos a szótárhasználók nagyon kis százaléka olvassa el a bevezetőt (Hartmann szerk. 1984, 46–47. p.; Svensén 1993, 16. p.). A magyarországi szótárhasználati kutatásban is azt az eredményt kaptuk, hogy a szótárak alig egynegyedének olvasták el a bevezetését, illetve a használati útmutatóját. A nyelvtanulók kétharmada hasznosnak találta az itt található információkat, azonban minden hetedik tanuló arra panaszkodott, hogy túlzottan bonyolult a használati útmutató szövegezése (Márkus–Szöllősy 2006, 99–100. p.).

A bevezető és a használati útmutató sok nyelvtanuló számára nehezen érthető, így a szótárszerkesztők legtöbbször nem érik el vele a céljukat. A használati útmutatót érdemes mindig a lehető legrövidebben és legegyszerűbben megfogalmazni és csak annyira részletezni, amennyire szükséges. Talán a rövid, célratörő, példákkal illusztrált útmutatók elolvasására többen vállalkoznak (Landau 1984, 116. p.; Svensén 1993, 230–234. p.; Márkus–Szöllősy 2006, 99–100. p.). Egy másik megoldás lehetne, hogy a nyelvtanárok nagyobb hangsúlyt fektetnének a szótárhasználat oktatására és gyakorlatára. Sajnos a legtöbb ember természetesnek veszi, hogy mindenki rendelkezik a szótárhasználat képességével, azonban a gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy ez nem így van. A szótárhasználatot tanítani kell, ezt a képességet is el kellene sajátítani minden nyelvtanulónak. A nyelvórákon a tanár feladata lenne a tanulókat bevezetni a szótárak használatába, beszélni a szótárakról és a bennük található információkról, hiszen nem csak az idegen nyelv tanulásában, hanem a(z) (anya)nyelvi nevelésben is nagyon fontos szerepet játszanak a szótárak. Erre érdemes lenne az órákon időt szánni, érdekes feladatokkal és gyakorlatokkal megadni nekik azt az alapot, amire később már egyedül is tudnak építkezni (Landau 1984, 117. p.; Magay 2000, 443–451. p.; Fóris 2002, 73. p.; Hartmann szerk. 2003, 302–304. p.).

Záró gondolatok

Szótárkritikát írni könnyebb, mint szótárat szerkeszteni. A jó szótár paramétereit sem egyszerű egyöntetűen meghatározni, mivel a szótárhasználati szokások, valamint a szótárszerkesztés eszközei is folyamatosan változnak. A tanulmányban saját, gyakorlati tapasztalat, illetve a nemzetközi szakirodalom alapján megpróbáltuk vázlatosan meghatározni a használható szótár paramétereit. Az elméleti fejtegetéseket, ahol tudtuk, kurrens példákkal támasztottuk alá – szemléltetve, egyszersmind bemutatva a mai angol–magyar szótárpiac elérhető kéziszótárait és megoldásait. A tanulmányban az általános, elméleti lexikográfiai leírások mellett gyakorlati szempontokat is figyelembe vettünk – a szerkesztés alatt ugyanis sosem szabad(na) megfeledkezni arról, hogy a szótár a felhasználóknak készül. Elsősorban gyakorlati és nem tudományos céllal. Jó (azaz jól használható) szótárat csupán e két kritérium megfelelő ötvözésével lehet megszerkeszteni. A tanulmányban leírtak talán segítenek ebben.

Irodalom

Al-Kasimi, Ali M. 1977. *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden, E. J. Brill.

Atkins, B. T. Sue–Varantola, Krista 1997. Monitoring Dictionary Use. *International Journal of Lexicography,* 10.1. 1–45. p.

Atkins, B. T. Sue–Rundell, Michael 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York, Oxford University Press.

Bogaards, Paul 1996. Dictionaries for Learners of English. *International Journal of Lexicography,* 9.4. 276–320. p.

Bogaards, Paul–Van der Kloot, W. A. 2001. The Use of Grammatical Information in Learners` Dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 14.2. 97–118. p.

Chan, Alice Yin-wa–Taylor, Andrew 2001. Evaluating Learner Dictionaries: What the Reviews Say. *International Journal of Lexicography,* 14.3. 163–176. p.

Crystal, David (szerk.) 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris.

Csengery Kinga–Ittzés Nóra (szerk.) 2002. *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.

Fontenelle, Thierry (szerk.) 2008. *Practical Lexicography: A Reader (Oxford Linguistics)*. Oxford, Oxford University Press.

Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. Iskolakultúra-könyvek 14. Pécs, Iskolakultúra.

Gottlieb, Henrik–Mogensen, Jens Erik (szerk.) 2007. *Dictionary Visions, Research and Practice*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Hartmann, Reinhard Rudolf Karl 2001. *Teaching and researching lexicography*. Harlow, Pearson Education Limited.

Hartmann, Reinhard Rudolf Karl–James, Gregory 1998. *Dictionary of lexicography*. London, Routledge.

Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) 1983. *Lexicography: Principles and Practice*. London, Academic Press.

Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) 1984. *Workbook on lexicography. Exeter Linguistic Studies 8*. University of Exeter.

Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) 2003. *Lexicography: Critical Concepts*. London, Routledge.

Hoenigswald, Henry M. 1962. Lexicography and Grammar. In Householder, Fred W.–Saporta Sol (szerk.) *Problems in Lexicography*. Bloomington, Indiana University, 103–110. p.

Ilson, Robert F.–Brumfit, Christopher (szerk.) 1985. *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford, Pergamon Press.

Jackson, Howard 1985. Grammar in the Dictionary. In Ilson, Robert–Brumfit, Christopher (szerk.) *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford, Pergamon Press, 53–59. p.

Landau, Sidney I. 1984. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York, The Scribner Press.

Magay Tamás 1979. *A Kétnyelvű Szótárírás Törvényszerűségei* (*Országh László szótárai)*. Kandidátusi értekezés. Budapest.

Magay Tamás 1984. Technical or General: Problems of Vocabulary Selection in a Medium-Size Bilingual-Dictionary. In Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) *LEXeter `83 Proceedings*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 221–225. p.

Magay Tamás 2000. Teaching Lexicography. In *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress, EURALEX 2000.* Stuttgart, Universität Stuttgart, 443–451. p.

Magay Tamás 2004. Szó, ami szó. In Fóris Ágota–Pálfy Miklós (szerk.) A *lexikográfia Magyarországon*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 53–71. p.

Malakhovski, L. V. 1987. Homonyms in English Dictionaries. In Burchfield, Robert (szerk.) *Studies in Lexicography*. Oxford, Clarendon Press, 36–51. p.

Márkus Katalin–Szöllősy Éva 2006. Angolul tanuló középiskolásaink szótárhasználati szokásairól. In Magay Tamás (szerk.) Szótárak és használóik. *Lexikográfiai füzetek 2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 95–116. p.

Moon, Rosamund 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English*. Oxford, Clarendon Press.

Norri, Juhani 1996. Regional Labels in Some British and American Dictionaries. *International Journal of Lexicography,* 9.1. 1–27. p.

Oszetzky Éva–Pálfy Miklós–Borbás László 2004. *Szótárszerkesztés, szótárkiadás*. Szeged, Grimm Kiadó.

Quirk, Randolph–Greenbaum, Sidney 1973. *A University Grammar of English*. London, Longman.

Salerno, Laura 1999. Grammatical Information in the Bilingual Dictionaries. A Study of Five Italian-French Dictionaries. *International Journal of Lexicography,* 12.3. 209–220. p.

Sherwood, Peter 1981. Bilingual Dictionaries and Bilingual Grammars: Some Reflections on English and Hungarian Materials. *Angol Filológiai Tanulmányok XIV*, 93–105. p.

Svensén, Bo 1993. *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford, Oxford University Press.

Tóth Szergej–Fóris Ágota–Földes Csaba (szerk.) 2004. *Lexikológiai és Lexikográfiai látkép: Problémák, paradigmák, perspektívák.* Szeged. Generalia.

Van Sterkenburg, Piet (szerk.) 2003. *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Szótárak

Mozsárné Magay Eszter–P. Márkus Katalin 2006. *Angol–Magyar/Magyar–Angol tanulószótár.* Szeged, Grimm Kiadó.

Magay Tamás–Országh László 2000. *Magyar–angol kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

P. Márkus Katalin 2009. *Anglicizmusok – Angol kifejezések és szólások*. Szeged, Grimm Kiadó.

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán 1999. *Angol–magyar kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Varga György–Lázár A. Péter 2000. *Angol–magyar szótár.* Budapest. Aquila Kiadó.

Varga György–Lázár A. Péter 2000. *Magyar–angol szótár.* Budapest. Aquila Kiadó.

Katalin P. Márkus–Tibor M. Pintér

Dictionaries and their users. Methodological foundations of English–Hungarian and Hungarian–English lexicography

It is easier to write a critique on a dictionary than to make one. The parameters of a good dictionary cannot easily and clearly be defined, because the dictionary usage patterns, as well as the dictionary-making tools, are constantly changing. In our study we made an attempt, based on our own experience from practice and on international special literature, to outline the parameters of a useful dictionary. Where we could, we tried to support the theoretical commentaries with frequently occurring examples – with the purpose of exemplifying and, at the same time, introducing the currently available English—Hungarian handheld dictionary market and solutions. In addition to general, theoretical lexicographical descriptions we took into account practical considerations too, since when editing a dictionary, it should never be forgotten that it is being created for the users. And first of all for practical—not scientific—purposes. A good (i.e. useful) dictionary can be constructed only with the appropriate combination of these two criteria. Our study might be of help to that.

KÖZLEMÉNYEK

VOIGT VILMOS

Törvények a kisebbségekért vagy kisebbségek a törvényekért?

Klabuzai Andrea közigazgatási jogász [A] *Kisebbségek helyzete. Törvény és valóság – Közép-kelet-európai megoldások* címmel a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán készített impozáns méretű (368 lapnyi) doktori értekezést, amelyet a közelmúltban (2014. augusztus 26-án) sikerrel megvédett.

A dolgozat általában foglalkozik a kisebbségek helyzetére vonatkozó (vagy éppen nem vonatkozó) európai, ma is érvényes jogi szabályozással. A szerző (témavezetője, Pusztay János professzor tanácsait követve) négy ország, Franciaország, Szerbia, Szlovákia és Magyarország jogszabályozó szövegeit tekintette át, és mindegyik országban külön is foglalkozott egy-egy reprezentatív kisebbségre vonatkozó jogi szabályozással. A franciáknál a korzikaiak, a szerb és szlovák államban a magyarok, Magyarországon ennek megfelelően a szlovák kisebbség jogi szabályozását mutatta be. Ezek megértéséhez felvázolta az említett nemzetiségek sok évszázados történetét is.

Hangsúlyozom: nem konkrét esetekről vagy intézményekről beszélt, még csak nem is a kisebbségek valóságos és mindennapi jogi helyzetéről, hanem ennek szabályozásáról. Igazán tanulságos volt a hasonlóságok és különbségek megfigyelése is a nemzetközi jogi és az egyes országok mai joggyakorlatában.

A szerző jogász, ez meglátszik szemléletén és nyelvezetén. Szerencsére – mivel a kisebbségek a mi tájainkon olyan problémát jelentenek, amelyet csak különböző szakterületek a maguk szabályait szigorúan követve tudnak egyáltalán bemutatni. A jelen recenzens viszont nem jogász (bár élvezettel veszi észre, hogy érdekli a jog mint olyan), szempontjai is mások. (A doktori védésen volt valódi jogász opponens – a jelölttel együtt ők külön *performance*-t képeztek. Remélem, diskurzusuk egyszer olvasható is lesz.)

Gondolom, nem kell részleteznem a téma fontosságát: a kisebbségi jogok összehasonlító áttekintését mind a politikusok, mind a jogászok, mind az alkalmazott nyelvészek, az oktatási intézmények vezetői és munkatársai, a kulturális élet szervezői és résztvevői a maguk számára meghatározó fontosságúnak tekinthetik. A „nagyközönséget” a napról napra előkerülő ilyen ügyek ugyancsak érdeklik.

A dolgozat az aktuális helyzetből indul ki, ám ad bizonyos történeti áttekintést is. Azzal kezdi, hogy a két világháború között (főként a Népszövetség keretében) hogyan kezdtek hozzá a politikai értelemben vett „kisebbség” definiálásához, hogyan folytatódott mindez a következő korszakokban az ENSZ és más nemzetközi szervezetek égisze alatt, mikor és hogyan jelent meg ez a fogalom a mai európai (gyakorlatilag sokfelé újonnan megfogalmazott) állami alkotmányokban, illetve az ehhez kapcsolódó jogelméletben és jogszolgáltatásban. Az utóbbi évtizedekben Európa számos területén még

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

a korábbiakhoz képest is fontosabbá vált a kisebbségek jogaival foglalkozó igény: az Európai Unióba való belépés, bizonyos uniós pénzek megszerzése köztudottan attól (is) függ, „elégségesnek" vagy „kielégítőnek" tartják-e a nemzetközi szervek a nemzetiségi jogok gyakorlását az egyes országokban.

A dolgozat készülésének helye, a doktorandus személye egyértelműen indokolja, hogy számára is a szlovákiai és magyarországi helyzet a legérdekesebb: mégpedig ma, legfeljebb még a közvetlen közelmúltban szemlélve. Ezzel a témával áttekinthetetlenül nagy szöveganyag foglalkozik, köztük alapos és hiteles, szaktudományos tanulmányok is. Politikai pártok és csoportok igen gyakran éppen a kisebbségi jogok körül szerveződnek. Klabuzai Andrea tisztában van ezzel, dolgozata mégsem ilyen jogkövetelő jellegű: ő nem konkrét eseteket vizsgál, hanem a kisebbségek helyzetére vonatkozó/vonatkoztatható jogi rendszerezést mutatja be. Adataihoz ugyan tesz (akár aktuális) megjegyzéseket, ám nem tartja feladatának hogy valahol új, „számunkra" kedvezőbb szabályozást követeljen. Rendkívül szerencsés ötlet volt, hogy négy állam erre vonatkozó jogrendszerével foglalkozik: nemcsak a szlovák és magyar, hanem a francia és szerb helyzetet is egyforma részletességgel mutatja be. Ez a megoldás nem csak „politikailag" üdvözlendő, hanem elméletileg is. Éppen Nyitrán egyszer már elmondtam,* hogy egy csupán szlovák– magyar (vagy magyar–szlovák) összehasonlítás éppen a tárgyalt jelenség távlatos vizsgálatát illetően marad primitív vagy hiányos – más adatok bevonása révén viszont e hiány szinte automatikusan megszűnik. Ha például látjuk, hogy egy településen ahhoz, hogy kétnyelvűek legyenek bizonyos feliratok, a kisebbségnek legalább 15%-os számarányúnak kell lennie – és ez a szám több országban is egyaránt megjelenik, rögtön elesnek azok az ellenérvek, miszerint ez a százalékszám éppen arra jó, hogy ezt éppen egy adott helyen ne lehessen teljesíteni, és pillanatnyi, hátsó gondolattól vezérelt megoldás. Vagy hogy a törvényhozásba éppen a csak nemzetiségi képviselőkként beválasztottakra vonatkozó eljárások – a többféle, egymástól is eltérő jogi szabályozás ellenére is – általában sikertelenek maradtak a megfigyelt országok mindegyikében. Attól, hogy „máshol is vannak bajok", még nem lesz egyszerűbb a nemzetiségek élete – ám az összehasonlítással mi is, ők is jobban látjuk a probléma lényegét.

Az is sikeres megoldás, hogy minden fejezetben teljesen azonos elrendezésben és részletezéssel foglalkozik a szerző a fontosnak tartott jelenségekkel. Ily módon az olvasó előre és vissza lapozhat, és eközben bizony okos párhuzamosító gondolatok juthatnak az eszébe. Végül is paradoxon, hogy a „kisebbségeknek nem adunk [külön] jogokat" felfogás a francia felvilágosodás és a nagy francia forradalom terméke, abból a nevezetes és szépen csengő érvelésből indul, hogy „minden ember egyenlő" – ezért nem kell kisebbségeket elkülöníteni és nekik külön jogokat adni! Hozzá szeretném tenni, hogy elvben ez az álláspont igen pozitív hatású is lehet – csak ehhez úgy is kellene megvalósítani a társadalmak életét. És a „kisebbségi" jogalkotás fél évszázados őserdeje bizonyítja, hogy mégiscsak szükség van „kisebbségi" (legtöbbször „kisebbségvédelmi") törvényekre.

* Voigt Vilmos: Magyar – szlovák – német esetragok vizsgálata – és ennek tanulságai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15. évf. (2013) 2. sz. 123–127. p.

A szerző minden fejezetben külön tárgyalja a „nemzetiségre" vonatkozó jogalkotás történetét. Ennek hasznosságát is akkor látjuk igazán, ha összevetjük a fejezeteket. Ezt azért érdemes megjegyezni, mivel minden politikai vagy jogtörténeti áttekintés a jelen érdekcsoportjainak visszatekintése és önigazolása, és ezért is a különböző államok kisebbségpolitikája nem véletlenül olyan, amilyen. Például a 19. században a szlovákok arra törekedtek, hogy ne maradjanak elnyomott kisebbség. A 20. században viszont éppen fordítva szembesülnek e kérdéssel az önálló szlovák állam keretében. A magyar politikatörténet és jogtörténet másként tekint az elmúlt bő évezred sikereire és katasztrófáira, mint mondjuk a szerb. A disszertáció írója arra törekedett, hogy objektív tényeket fogalmazzon meg, összegezzen. Ám még így is, a szóhasználat szintjén is bizonyos pontatlanságok megmaradtak a dolgozat szövegében. Például a Szerbia vagy Jugoszlávia elnevezések az említett történeti pillanatokban nem mindig pontosan vannak megadva (mivel elég sokszor változtak). Számunkra természetes, hogy 1848–49 „forradalom és szabadságharc volt" – ám éppen a szlovák vagy szerb utókor (sőt már a kortársak is) bizony nem ezeket a fogalmakat használja. Megállapíthatom, hogy a szerző igen gondosan fogalmaz, objektív áttekintést ad – ám ettől az „önperspektivizmus" problémája még megmaradt.

Minden fejezet bemutatja, az illető országban mi volt a kisebbségekre vonatkozó törvényhozás története. Ez után esik szó az önkormányzatokról. Ez a fogalom a mai értelemben véve új, és igazán csak a kortársi Európában ismerték fel ennek a jogi és jogalkalmazó keretként is működő szervezetnek fontosságát. Többféle kísérletet ismerünk ilyen társadalmi intézmények és az erre vonatkozó törvények létrehozására. Mivel a régiók és az etnikai kisebbségek területei gyakran egybeesnek (vagy éppen teljesen különböznek), nem csoda, hogy olykor szinte elválaszthatatlan egymástól a kétféle kategóriaként rájuk vonatkozó politikai diskurzus.

A következő részfejezet a kisebbségek nyelvi jogairól szól. Ez is a mai viták fókuszában áll, és nem csak a fenyegető globalizálódás miatt. Azonban a kisebbségi nyelvhasználattal egyformán fontos például a parlamenti képviselet. Itt rögtön két további, „forró" probléma kerül elő: a külföldi állampolgárok szavazati joga, illetve a kettős állampolgárság kérdése. Aki elolvassa a négy különböző fejezetben erre adott beszámolókat, csak azt a következtetést vonhatja le, hogy az államrezon és a többségi politika itt is mindig azt a megoldást tartja a legjobbnak, vagy legalábbis a most alkalmazhatónak – amit a maga pillanatnyi érdeke diktál.

Klabuzai a megfelelő helyeken külön is foglalkozik az iskolázás és a névhasználat kérdéseivel is. Megint az derül ki, milyen bölcs dolog volt a négy fejezet párhuzamos összeállítása. Ugyanis ilymódon az is kiderül, hogy azonos „jóakarat" (vagy „rosszakarat") milyen különböző körülmények között érvényesülhet. Szerbiában például a települések nevét az utak menti táblákon két nyelvi formában kötelező kiírni: cirill betűkkel és latin betűkkel is. Az utóbbit legalábbis a nem cirill betűket használó utazók lelkesen fogadják! Ám ha az ott élő kisebbségnek a nyelvén a település neve más – egyszerűen már nincs is helye egyazon névtáblán a harmadik névnek! Ezt a szabályozást nem lehet egyszerűen megkerülni a kisebbségek szempontjából.

Mindegyik fejezetben egy-egy, az államban élő kisebbségről külön is beszél a szerző: Franciaországban a korzikaiakról, Szlovákiában és Szerbiában természetesen az ott élő magyarokról, Magyarországon pedig ugyancsak ez alkalommal természetesen a

szlovákokról. Persze az egyes országokban a disszertációban tárgyalt kisebbség – mindig a legjobb példa, egyszersmind azonban extrémeset, és egy a többiek között. Egészen más képet kapnánk, ha Franciaországból a bretonokról, Szlovákiában vagy Magyarországon a máig ott megmaradt németekről olvasnánk. Szimmetria vagy reciprocitás e téren szinte sehol sincs: lásd a szlovák–magyar lakosságcserét, vagy a pár ezer magyarországi románt az erdélyi magyarok százezreihez mérve. Például bármilyen autonómiát „egyformán" adni e kisebbségek számára – lehetetlen.

(Utólag írom ide, most mondta be a magyar rádió, hogy hamarosan születik egy német–magyar egyezmény a magyarországi németek kultúrájának megőrzése érdekében. Hasonló román–magyar egyezmény viszont már sok éve megszületett. Vajon milyen magyar érdekek szülték vagy tartották mindmáig életben ezt az anomáliát?)

Még sok tanulságos témája van a disszertációnak, ám most nem ezekről kell véleményt formálnom, hanem arról, milyen színvonalú maga a disszertáció.

Már említettem, hogy a témaválasztás kitűnő. A dolgozat tagolása is kitűnő. A bemutatás pontossága és alapossága majdnem kitűnő. Nagyra értékelem, hogy a szerző nem a napi polémiák szintjén áll. Azt is megértem, hogy a jog területén érzi igazán otthon magát. Néptörténeti részekben mások forrásműveiből merített, ezek olykor (pl. Korzika esetében) turistaútikönyv szintűek. Szerbia esetében e témakörnek még magyar nyelven is tekintélyes szakirodalma van az elmúlt fél évszázadból, amit nem említ a dolgozat. Sajnálom, hogy a szerzőnek nem sikerült igazán adekvát és mai szlovák szakirodalomra bukkannia. Higgyem el, hogy ilyen nincs is?

Az első fejezet a „nemzeti kisebbség" fogalmának kibontakozását tárgyalja. Igen tanulságos, fontos dokumentumokra hivatkozik – de kivétel nélkül nem az eredeti művekből, hanem magyar szerzők idézeteiből. Így De Visscher = Kővágó, Wintgens = Rehák, Capotorti = Bíró, Deschênes = Trócsányi stb. Természetesen örvendetes, hogy ennyi klasszikus olvasható magyarul, szemelvényekben – ám a kisebbségek meghatározásának esetében egy-egy fogalom (pl. faji, etnikus, nemzeti) olyan fontos, hogy érdemes lenne egyszer megnézni az eredeti szövegezést is. Minthogy Klabuzai nem ad saját kisebbségdefiníciót (amit éppen a jelen témával kapcsolatban eleve nem is kifogásolok), még fontosabb, hogy tudjuk, honnét is vannak a hosszan követett szövegek.

Az 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerint „fajra, színre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, származásra, vagyonra stb. tekintet nélkül" vannak emberi jogok (28. lap a dolgozatban). Jó lett volna megállapítani, miért vannak ezek között egyes „kisebbségi" kategóriák, és mások miért nem váltak azokká? Hasonló módon a 2000-ben Nizzában aláírt Alapjogi Charta felsorolása (34. lap a dolgozatban) „...nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékosság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetés" (egyébként kaotikus, nyilván a megfogalmazásbeli kompromisszumok miatt) felsorolása is további magyarázatot érdemelne.

A védésen is említettem, hogy voltaképpen csak egy „teljes" kisebbségdefiníció és ennek megfelelő jogalkotás segíthet a társadalmak mai kisebbségproblémainak megoldásában. Amely nemcsak az etnikus és nyelvi, hanem például a vallási, foglalkozási, akár „kor vagy szexuális irányultság" szerinti kisebbségeket egyformán annak nevez – és megvéd.

A dolgozat áttekintése után két kérdés merül fel: 1. végül is pontosan melyek azok az emberi jogok, amelyek közvetlenül kisebbségi jogok? Vajon ezek mindegyikét tárgyalta-e a disszertáció? Összefügg ezzel a 2. kérdés: milyen új, társadalmiként mostanában elismert jelenségek kerültek az utóbbi időben a figyelem előtérbe, amelyek „kisebbségi jogi" szabályozást igényelnének? Magam a „szexuális irányultság"-ot vagy a régiók megszervezését például ilyen témának gondolnám. Nyilvánvaló, hogy az új kommunikációs eszközök, a nemzetközi oktatási és munkalehetőségek megjelenése is arra kell, hogy késztesse a kisebbségi jogokkal foglalkozókat – gondolkodjanak el azon: miként lenne szükséges ezt a problémát is a kisebbségi jogszabályozásban is rendezni.

A dolgozat igen sok témát érint, és természetesen ezekhez is itt-ott lenne megjegyzésem – most mégsem teszem. Csak példaként említem, milyenek ezek. A 19. lapon nem a szerző, hanem a nemzetközi jogász N. Girasoli feledékeny, amikor a kisebbségekről azt mondja „elszakadtak szülőhazájuktól". Ez persze nem igaz kivétel nélkül: a baszkok, bretonok, lappok, az Orosz Föderáció kis népei közül több is a mai többségi néppel legalább azonos idő óta él mai helyén, és sosem szakadt el onnan. A 35. lapon az alkotmányról/alaptörvényről mint legfőbb törvényről beszél. A mai értelemben vett alkotmányok azonban általában csak a 19. század végére fejlődtek ki. És volt is, van is olyan ország, ahol nincs is alkotmány. Ilyen például Anglia.

Végezetül azt ismételhetem meg, hogy az értékes disszertáció elismerést érdemel. Magam vagy a dolgozat elején, vagy az összefoglalásban tágabb társadalomtudományi keretbe helyeztem volna a problémát, tisztáztam volna néhány terminológiai kérdést. Akár a dolgozat végén egy kb. tíztagú glosszáriumban, ami a szerző által elfogadott megoldást tartalmazná. És a távlatba helyezésben egy-két mondatot írtam volna arról, hogy ez, a napjainkban oly fontos kérdés minden hasonlóság ellenére is mennyire eltérő például a mai Oroszországban, Indiában, az Egyesült Államokban, az arab országokban stb. Azaz a tárgyalt négy ország e nagyobb perspektívában szinte teljesen egyforma – hozzájuk képest. Vagyis az itt távlatosan adott összehasonlítás csak a tárgyalt négy országra érvényes, mégpedig ezek is csak éppen „ma" – a történeti háttér szükséges bemutatása ellenére is.

Még ennél is fontosabbnak tartanám egy olyan távlat megemlítését, miszerint a „kisebbség" voltaképpen kettős fogalom: a kisebbségi létet tükrözi a kisebbségi tudat. És ez utóbbihoz sorolható nemcsak a kisebbségi „jog", hanem a kisebbségi tudomány, művészet, vallás stb. Mindezek „artikulálása" a jognak is feladata. Ezért is beszélt a dolgozat nemcsak rendeletekről, hanem politikai és kulturális intézményekről, a nyelvhasználatról és az iskolákról. (Beszélhetett volna további területekről is, mint amilyen pl. a vallás vagy a művészet – és ezek intézményei.) Ehhez a tágabb felfogáshoz azonban nélkülözhetetlenek az olyan előmunkálatok, részmonográfiák, mint Klabuzai Andrea disszertációja.

Nem soroltam itt fel a dolgozat egyes részeihez fűzött megjegyzéseimet, noha ezek között is volt tanulságos és általánosítható. Például a francia forradalom által létrehozott új „egyenlőség" mint emberi jog nem is olyan egyszerű módon terjedt el Európában, mint gondolnánk. (Lásd például az 1870 előtti és utáni német alkotmányfejlődést.) Nemes pátosza ugyan a felvilágosodás államfilozófusaitól közismert, ám már az európai elméleti jog évszázadokkal előbb (Hugo Grotius, Justus Lipsius, a teológiai emberegyenlőség) megfogalmazta ezt, sőt már a római jogban például az egyén

„római polgárrá” minősítése ezt a jogi helyzetet fogalmazta meg. (Tudjuk, Pál apostol is érvelt azzal, hogy ő „római polgár” – pedig nem volt római.)

Hasonlóan a faj (rassz) mint kisebbség megnevezése, közismert megoldás volt. Éppen a különböző emberek egyébként egyenlőségét hirdette. A náci fajelmélet miatt került ki a második világháború után a „faj” a megvédendő kisebbségek köréből... És érthető volt, amikor még nem így értelmezték a szót. Lásd például az igen tanulságos áttekintést: Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon*. Budapest, 1902 (benne még furcsább elnevezésekkel: *fajnépek, fajnépességek*). E szavak nem a rasszizmus szótárából valók. És e könyv adattárának tüzetes áttekintését mindenkinek ajánlom, aki kisebbségi/etnikai kérdésekkel foglalkozik.

Ám a dolgozat nem az apróságok miatt fontos, hanem a bemutatott nagyívű áttekintés révén. Nem ad tanácsot – sőt a bemutatott dokumentumok inkább pesszimistává teszik az olvasót: a sok-sok törvénykezés végül is túl bonyolult és öncélú. Közben pedig az élet dönti el azt: ki a „kisebbség” és milyen jogai lehetnek (olykor talán még vannak is). A dolgozatíró nem esik kétségbe. Ő hisz a törvények hatékonyságában. Ám művét olvasásra leginkább azoknak ajánlanám, akik a törvények jobbá tételét, az élet törvényen kívül is jobbá tételét érzik az igazi feladatnak. Noha terjedelme következtében nehéz lenne egyben kiadni e disszertációt, magam mégis annak örülnék, ha nem egy miniatürizált változat, hanem az egész dolgozat látna nyomtatásban napvilágot. (Amiben a szerző kijavítja az apró hibákat, teljessé teszi a mai szlovák és magyar vonatkozó szakirodalom bevonását.)

KÖNYVEK

Kántor Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó, 2014, 297 p.

Kántor Zoltán kötetével arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja a magyar kisebbségek problémakörének magyarországi intézményesülését a rendszerváltást követő csaknem negyed évszázadban. A szerző azonban nem áll meg a döntéshozatal intézményeinek, a kérdést érintő jogszabályoknak és a politika döntéseinek bemutatásával. Már bevezetőjében világossá teszi, hogy a folyamat módszertani háttárét is be szeretné mutatni, tehát az egyes álláspontok és döntések jellegét elméleti alapjaik jellemzésével fogja magyarázni. Ehhez pedig nem állhat meg a hazai vitáknál. Kántor a nacionalizmus elméletének mindazon műveit felhasználja, amelyeket relevánsnak tart a magyarországi döntések és a körülöttük kibontakozott viták magyarázatához.

Számba veszi a magyarországi támogatáspolitika intézményesülését, és leszögezi: „Nem arra keresem a választ, hogy milyen politikát kell a magyar államnak a határon túli magyarok megsegítése érdekében folytatnia, hanem arra törekszem, hogy megtaláljam a keretet, amelyben ez értelmezhető, a más államokban létező hasonló politikákkal összevetve pedig általánosan érvényes konklúziókra jussak."

Módszertani kiindulópontjaként a nemzet jellegét és értelmezéseit vizsgálja. Különös gonddal elemzi a politikai és kulturális nemzet fogalmát, valamint e két felfogás megjelenését a magyarországi és a Magyarországgal kapcsolatos nemzetközi vitákban. A szerző leszögezi, hogy a nemzetközi szakirodalom már régen meghaladta a két fogalom szabta korlátokat, hiszen mind a kettő csak egy szegmensét adja és abszolutizálja egy jóval tágabb identitásformának. A kötet ennek kapcsán annak a csapdának mutatja be egy szemléletes példáját, amelyikbe a politika esik bele a pontatlan fogalmak használata okán. Nemkülönben annak is, amikor döntéseket hozó személyek éppen azon a területen maradnak el a tudomány eredményei mögött, amelyiken döntéseiket meghozzák. Akkor is, amikor Európa nyugati felének fejlett országaiban szerezték mandátumukat.

A kötet áttekinti a nacionalizmus eszmetörténetének számos állomását, és az egyes irányzatok közt zajló viták érveit. A szerző elsőként alkalmazza ezeket az érveket és következtetéseiket a státustörvényről és a kettős állampolgárságról folytatott magyarországi vitákra. Bemutatja a nemzetközi reakciókat, a Magyarországgal szomszédos országok reakcióit, valamint az európai intézményekben folyó nézetütközéseket.

A szerző szerint a nemzet kérdése központi jelentőséggel bír mindkét vitában. Éles összecsapásokból volt bőven a magyarországiak és a külhoni magyarok közt, a magyar parlamenten belül és kívül. E viták érveinek jelentős része azonban a korábbi kettősség foglya maradt.

A kötet egyeik fő erénye annak a fejlődési folyamatnak a bemutatása, amelyik eredményeképpen kialakultak a külhoni magyarok támogatásának mai intézményes keretei. Ám számos más munkától eltérően Kántor Zoltán nemcsak az intézményesülés folyamatát, hanem az egyes állomások körüli vitákat, e viták legfontosabb argumentumait, sőt mi több, ezek eleméleti interpretációját, a nacionalizmus modern elméleteibe való beágyazottságukat is megmutatja. Több alapfogalom értelmezéseivel foglalkozik a kötet. Az állam, a nemzet, a nemzeti kisebbség, a nacionalizmus, a nemzeti identitás különféle értelmezései sokban segítenek napjaink vitáinak megértésében. A szerző értéksemleges fogalomnak tekinti a nacionalizmust. A társadalmak nemzeti alapon történő intézményesülését érti alatta. Ebből a procedurális felfogásból ered a szerző következtetése, hogy a nemzetek s velük együtt a nemzeti kisebbségek legfontosabb törekvése saját maguk kulturális reprodukciója, tehát a fennmaradás. A procedurális közelítésmód végig jellemzi a művet. A normatív szempontok ezzel szemben közömbösek a szerző számára.

Ez egyszerre válik a kötet előnyére és hátrányára. Az előnyös oldala a folyamat részletes és analitikus bemutatása, a szemléletmód komponenseinek összekapcsolása. A kötet így többes élménnyel gazdagítja olvasóját. A történeti szempontokat összekapcsolja a politikai körülmények bemutatásával, és mindehhez kapcsolódik a mögöttes elméleti magyarázat gazdag

szakirodalmi háttérrel. Az olvasó számára itt válik érdekes szellemi kalanddá a kötet olvasása: a szerző segítségével megtapasztalhatja az elméletek életre kelését a politikai gyakorlatban. Korunk egyik legfoltosabb kérdésében láthatja meg, hogy nemcsak és gyakran nem is elsősorban az aktuális hatalmi érdekek gyakorolják a döntő befolyást a politikai döntéshozatalra, hanem az, ahogy az érintettek elgondolják, illetve elgondolni képesek az adott problémát. Esetünkben a nemzet kérdéskörét. Noha övék a döntés hatalma, döntést csak úgy tudnak hozni, ahogy a problémát elgondolni képesek.

Kántor Zoltán finoman érzékelteti a fenti összefüggést. Megmutatva azt is, mennyire el vannak maradva a mostani politikai döntéshozók jelentős részének ismeretei arról a kérdésről, amely mentén államukat szervezik és államközi kapcsolataikat alakítják, attól a szinttől, amire a tudomány eljutott.

Ez az a pont, ahol a kötetben a normatív szempontnak is helye volna, teret nyitva az értékelő elemzésnek. Figyelembe véve a nemzeti identitás jelentőségét korunkban, kiváltképpen átfogó jellegét, a kötet kísérlete különösen fontos. A nemzeti identitás politikai gyakorlattá válásának megértése előfeltétele a benne rejlő agresszivitás civilizált megzabolázásának. Nemzetfelfogásaink túl gyakran tekintik természetes jogunknak mások nemzeti elnyomását. A nemzeti szabadság és egyenlőség értékeinek érvényesülése nélkül igazi nemzeti béke sem lehetséges, legfeljebb erőegyensúlyon nyugvó fegyverszünet.

A szerző több fontos kérdést tesz fel. Például, hogy az államok vagy a nemzetek alkotják-e az Európai Uniót. Ennek e kérdésnek a megválaszolása az EU előtt álló egyik legfontosabb kihívás. Egészen pontosan előttünk, hiszen mi alkotjuk. A szerző kérdése kapcsán azt mondhatnánk, hogy első pillanatra világos a válasz: mind az államok, mind pedig a nemzetek. A gond az, hogy a kettő kombinációja a korábbi évszázadokban sok bajt és tragédiát okozó hibás látásmódjainak foglya maradt. Kántor Zoltán könyve többek között ennek a dilemmának az átgondolásában segíthet.

Öllös László

Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok szociológiája 1. Szlovákiai és magyar. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012, 180 p.

Nagy várakozással vettem kezembe Lampl Zsuzsanna 2012-ben megjelent könyvét, melyet legfontosabb társadalomtudományi műhelyünk, a Fórum Kisebbségkutató Intézet adott ki. A könyv egy sorozat első kötete és tavaly szlovákul is megjelent.

Várakozásom kíváncsisággal párosult, hiszen a szociológia elméleti és módszertani apparátusa mindig érdekelt, már csak a Jócsik Lajos által a két világháború között lefektetett premisszák miatt is. Lampl Zsuzsanna munkásságát pedig régóta figyelemmel kísérem, főképpen a kisebbségi elittel és vállalkozói körökkel kapcsolatos úttörő jellegű kutatásait.

Tudatosan, szívósan „tudományosított", sikerrel és eredményesen. A Fórum Intézet 1996–2011 közötti 26 szociológiai kutatását, melyekből 12-őt alapkutatásnak tekint, irányította, menedzselte. Ami tevékenységének fontos hozadéka, és itt újra csak ismételni kell, hogy bizonyította: nem létezik egyetlen homogén, ha úgy tetszik arctalan tömeg, a szlovákiai magyarság, hanem szlovákiai magyarokról beszélhetünk, akik számos társadalmi, gazdasági, politikai kihívásra eltérő válaszokat fogalmaznak meg, sőt ezt sokszor elfelejtjük, tagjai autonóm személyiségek. Lampl tehát finom kontúrokat fest, cizellál és árnyalatokat keres. Ez csak nekünk jó, hiszen jobban és közelebbről láthatjuk kisebbségi társadalmunk pulzálását, a kudarcaink és sikereink okozta rezdüléseket, válsághelyzeteinket és valóságos kitörési pontjainkat a társadalomszervezés terén.

A könyv világos szerkezettel rendelkezik, és ez fontos erény. Négy fő tematikus egység oszlik kisebb alfejezetekre: Kiindulópontok, ahol a szlovákiai magyar, nemzet, nemzeti kisebbség fogalmainak a jelentéstartományait írja le és a szlovákiai és magyarországi politikai kereteket, kisebbségi és nemzetállami passzusokat mutatja be. Itt kerül közlésre a két évvel ezelőtti és a politikai elit által gyorsan elfeledett kisebbségi akcióterv, A szlovákiai magyar kisebbségi minimum. A kötet gerince, empirikus anyaga a 2011-es népszámlálási adatok elemzésére épül. A harmadik nagy téma a kutatási eredmények megjelenítése, a 2011-es adatok összeha-

sonlító vizsgálata a korábbi népszámlálások eredményeivel. A szerző itt foglalkozik a szlovákiai magyarok „leíró jegyeivel", a nemzetiség, származás, családi és nyilvános nyelvhasználat, iskolaválasztás időszerű kérdéseivel. Kitér a magyarok önmegnevezésére, önmeghatározására (magyar/szlovákiai magyar/felvidéki magyar) és a konnotációkra (nemzeti kisebbség/nemzetiség/elszakított magyarság). Külön fejezetet alkot a Melléklet, melyben két előadása és egy újságbeli cikke kerül közlésre. Ezek gondolatisága szorosan kapcsolódik az előző fejezetekhez. Két szöveget gyorsan, jelzésértékűen ki is emelnék: A nemzeti identitás, avagy a magyar márka megőrzése, mely egy értelmiségi alapállás ékes dokumentuma. Ez a terv konkrét cselekvésre ösztönöz, stratégiaalkotásra késztet és tézisei a helyi közösségépítést segíthetik. A Túl a város peremén című esettanulmány a Pozsonyból Felső-Csallóközbe és Rajkára, Mosonmagyaróvárra irányuló kiköltözés társadalmi, gazdasági, szociális mozgatórugóit és a szlovák betelepülés nemzetiségi kérdéseit vizsgálja.

Fontos kihangsúlyozni, hogy Lampl ebben a könyvben nemzetközi irodalomra támaszkodva, nem csekély teoretizáló hajlammal kicövekelte egy külön diszciplína határait, a kisebbségszociológiáét, és a kereteket megtöltötte tartalommal, empirikus tudással. (Gyorsan kétszer aláhúzom, mert fontosnak tartom: a hazai és külföldi eredmények reflexiója nem éppen jellemzője a szlovákiai magyar kisebbségi tudományosságnak, az elméletalkotásról és -alkalmazásról nem is beszélve).

A szerző alapállása nem sérelmi, hanem társadalomközpontú. Nem kisebbségi vagy nemzeti jelleget keres és kíván kimutatni, nem nemzeti karaktert modellez, hanem csendben levezeti a tételeit és meggyőz egy fontos dologról: közösségünk pulzáló, többes kötődésű, egyszerre leszakadó és modernizálódó, nyitott, rétegzett és a többségi világokba is beágyazódott közösség. Lampl nem a szlovákiai magyarok saját, egyedi szellemiségét kutatja, mely egyesek szerint determinálja ennek a közösségnek a múltját, jelenét és majdan jövőjét is. Ugyanakkor, helyesen, rámutat az értelmiség felelősségére. Tehát nem mindegy, mit és hogyan, miért mondunk, és mit teszünk a közösségre hivatkozva. A reális világunkban és az internet virtuális világában egyaránt, ahol a vélemények és kategorikus féligazságok, sarkított, historizáló nemzetmentő állítások vagy legújabban a nemzeti-kisebbségi öncélúság téziseinek kavalkádjával szembesülhetünk.

A szerző bemutatja a nemzet- és nacionalizmuselméletek, illetve a kisebbségdefiníciók szerzőkként, műhelyenként változó értelmezéseit. A nemzet kategóriáitól jut el a nemzeti kisebbségek kutatásának elméleti kiindulópontjáig. A szlovákiai magyarokat Rogers Brubaker triadikus modelljében – befogadó (nemzetiesítő) állam/kisebbség/anyaország – helyezi el. Emellett Jaroslaw Kilias lengyel szociológusnak eredetileg a nemzetre vonatkoztatott elméletét és perspektíváit, képalkotási lehetőségeit (mi és ők, külpolitika és nemzetközi politikai színtér, a médiák által közvetített elméleti nacionalizmus, a tudományos elit képe) is alkalmazza a szlovákiai magyarokra. Ebben a szövegkörnyezetben a nemzeti kisebbség politikai konstrukció, ugyanúgy ahogy a brubakeri esetben is az.

A szlovákiai magyar közösség egy politikai-hatalmi térben található csoportot jelent, mely átvitt értelemben, egy kis fogalomzavarral, Szkülla és Kharübdisz között, tehát a befogadó állam/nemzetállam vagy éppen nemzetállamépítést gyakorló, megvalósító állam és az anyaország között hánykolódik. Tehát két mostoha között találja magát. A modellben szerintem a zavaró gondolati elem az, hogy a kisebbség áldozati szerepet kap/kaphat, ugyanakkor politológiailag egyakaratú entitásnak tekintik, miközben Lampl is „élő szövetről", dinamikusan reagáló, a szlovákiai társadalomba integrált csoportról ír. Másképp fogalmazva, bizonyos feszültség tapasztalható a politológia vagy a nacionalizmuselméletek és a társadalomtudomány, szociológia módszertana között.

A szerző ars poeticájáról szükséges még rövid képeket felvillantani. A könyv a nemzetkarakterológia síkos, lapályos, dagonyázásra, köldöknézésre csábító területeit elegánsan kikerüli, még akkor is, mikor felteszi a fránya kérdést, hogy ki a magyar vagy a szlovákiai magyar. A válasz lakonikus: az, aki annak vallja magát (ez mérhető a népszámlálások és felmérések idején). Kiérlelt koncepciója, szorgosan felhalmozott tényanyaga és logikus levezetései a nemzetkarakterológiai eszmefuttatásokat, az egyol-

dalú ideologizálást – melyek azért kisebbségi viszonyaink között ma is dúlnak, gondoljunk csak olyan megfogalmazásokra, mint jó és rossz magyar, áruló, bűnbak, nemzetvesztő, nemzethalált okozó stb. – elegánsan padlóra küldi. Ebből a szempontból felemelt mutatóujj, a politikának is. Egyben tükör. Kisebbségi társadalmunk, de képességeink, előnyeink és hátrányaink tükre is.

A kötet nem könnyű olvasmány, adatsorok és táblázatok tarkítják. Az empíria okozta feszültséget a szerző világos okfejtése, velős magyarázatai hidalják át. Egyszerre látlelet és minuciózus helyzetértékelés.

Gaucsík István

Gaucsík István: Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948. Pozsony, Kalligram, 2013, 408 p.

Felettébb hasznos könyvet írt a dél-szlovákiai gazdaságtörténeti témákat egyre elmélyültebben kutató Gaucsík István történész, a Pozsonyi Városi Múzeum munkatársa. Akár hiánypótlónak is nevezhetem, de egy ilyen jelző használata azért mindenképpen magyarázatra, árnyalásra szorul. A *Lemorzsolódó kisebbség – A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere* című vaskos kötet ugyanis korábbi tudományos munkákban is érintett, de ennyire rendszerbe még nem foglalt, ilyen széles (cseh)szlovákiai és magyarországi kontextusba eleddig nem helyezett problémakört ír le részletesen, alaposan és körültekintően. Azt járja körül, hogy a „jogfosztottság éveiként" ismert, a háború utáni általános dezintegráltságtól, a változó geopolitikai helyzettől, a kommunista párt fokozatos térnyerésétől, a korlátozó elnöki rendeletektől és más jogszabályoktól, a ki- és áttelepítéstől, kényszermunkától, vagyonvesztéstől és -fosztástól, a hagyományos termelési, értékesítési és szövetkezeti formák szétesésétől-szétverésétől, valamint a piacgazdaságról a tervgazdálkodásra való fokozatos áttéréstől is terhelt 1945 és 1948 közti időszak milyen hatást gyakorolt a szlovákiai magyarok gazdasági, vagyoni, munkaerő-piaci helyzetére, birtokviszonyaira, megélhetésére – összességében az egzisztenciájára. S Gaucsík nemcsak azt vizsgálja, hogy mindezek a változások miként érintették a szlovákiai magyart, hanem azt is górcső alá veszi, hogy mi lett a magyarlakta régiókhoz kötődő, azokba ágyazott gazdasági intézményekkel, szervezetekkel, a piaci és pénzügyi keretekkel – meg egyáltalán a dél-szlovákiai magyarságnak nevezhető finom, sérülékeny szövettel.

Mint minden korrekt kutató, Gaucsík is tanulmányozta, ismeri a téma eddigi csehszlovák, cseh és szlovák, szlovákiai magyar, valamint magyarországi szakirodalmát. Ugyancsak bevett dolog, hogy a hivatkozott levéltári és publikált források és a vonatkozó irodalom jegyzékét is tartalmazza a kötet. Mindezek természetesen a bő jegyzetapparátusban is visszaköszönnek. Az azonban a szintézis külön hozadéka, hogy Gaucsík a bevezető fejezetekben rendszerezi és értelmezi is ezt az irodalmat, továbbá felhasználja ahhoz, hogy megteremtse a témakezelés elméleti kereteit. Az olvasó ugyan később jut közvetlenül a kötet címében és alcímében jelzett témához, de ha előtte sokallta is az elméleti alapvetést és a tágabb, a 19. századi előzményeket is magában foglaló történeti áttekintést, az érdemi résznél már mindenképpen hasznát veszi, mert a könyv első harmadában szerzett előismereteknek köszönhetően jobban eligazodik a tárgyalt problémakörben. A témával korábban nem vagy csak érintőlegesen foglalkozó olvasónak azért hasznos a felvezető elméleti szakasz, mert így mindent egy kötetben talál meg, a mélyebb ismeretekkel rendelkezőnek meg azért érdekes, mert egészen egyszerűen kíváncsi a szerző megközelítésmódjára, következtetéseire, vagy éppen arra, hogyan súlyoz a mérlegvonásnál.

A kutató talán egyfajta kulcsot is ad ahhoz, hogy miért tartja fontosnak a teoretikus alapozást: „A magyar kisebbségtörténetnek-kisebbségtudománynak ugyan elfogadható egy olyan kortárs olvasata, amely azt az egyik legjobban fejlődő történettudományi területnek tekinti, azonban azt is hangsúlyozni kell – külön gondolva a csehszlovákiai (szlovákiai) vonatkozású témaválasztásokra és feldolgozásokra –, hogy módszertanilag heterogén megközelítésekkel és a szövegszervezés sokszínűségével találkozhatunk. Az elméletalkotásra való törekvés és a történészi pozíció önreflexiója mindeközben késik." Gaucsíkot talán ez a késedelem is ösztönözte, hogy átfogó értelmezést kínáljon.

Nem tudom, van-e most/még/már vitakész szlovákiai magyar szakmai közeg, de ha létezik, a kötet kapcsán egyes részletkérdésekben (például az eddigi szlovákiai magyar szakirodalom megítélésében) akár a Gaucsíkétól eltérő értelmezéssel-értékeléssel is próbálkozhat. Egyet azonban leszögezhetünk: csak azért teheti meg, mert a történész előrukkolt ezzel az eddig valóban eléggé hiányzó összegzéssel.

A kutató a bevezetőt követő, *Felejtés és memoriae* című részben azzal foglalkozik, hogy miként viszonyul az adott időszakhoz és témakörhöz a szlovák és a magyar historiográfia; előbbinél a tudományosság és az emlékezetirodalom együttélésére mutat rá, utóbbi kapcsán pedig azt vizsgálja, hogy e területen mennyire jutott, juthat el a szlovák történettudomány a tárgyilagos szemléletmódig. Külön kitér arra is, hogyan közelített a témához a marxista történetírás.

Fejezeteket szentel a szerző az 1918 és 1945 közti (cseh)szlovákiai és magyarországi gazdaság jellemzésének is.

A kötet címében foglaltakhoz már szorosan kötődő a következő, *Gazdasági nacionalizmus, újjáépítés és gazdaságfejlesztés 1945–1948* című rész, amelynek fejezetei a kassai kormányprogram alakulástörténetéről és tartalmáról, az államosítás részterületeiről és eredményeiről szólnak, valamint elénk tárják a szlovák pártok (köztük a két legfőbb korabeli szlovákiai politikai erő, Szlovákia Kommunista Pártja és a Demokrata Párt) gazdaságpolitikai elképzeléseit. Talán ezek azok a vonatkozások, amelyekre korábbi munkáikban más szerzők is kitérnek. Itt már annak a kornak a politikai elképzeléseit ismerhetjük meg, amelyek alapján a szlovákiai magyarok ellen hol nyíltan, hol burkoltabban felléptek.

A politikai mozgatórugók ismertetése után Gaucsík rátér „az állami (többségi) vagyonszerzés és a kisebbségi vagyonvesztés csatornáira" – ezeket írja le a megítélésem szerint a kötet gerincét adó részben. Megtudhatjuk, hogy a kor hatalmi-politikai eszközei milyen szerepet játszottak Dél-Szlovákia – nem csupán a szlovákiai magyarok, hanem az egész régió! – ellehetetlenítésében, peremre kényszerítésében, sőt megbélyegzésében. Képet kapunk a központi vezetés akaratát megvalósító nemzeti bizottságok rendszeréről és gazdasági szerepéről, a nemzeti gondnokságról és az elkobzásokról (mint a jogfosztás és a büntetés eszközeiről). Nagy áttekintéssel szolgál Gaucsík a földreformról (a két világháború közti csehszlovák, valamint a háború alatti szlovák és magyar reformra is kitérve), az egyéb, magyar érdekeltségbe tartozó mezőgazdasági vagyon elkobzásáról.

Különösen érdekes és tanulságos, magyar kutató által eddig gyakorlatilag alig bolygatott terület az, amiről *A csehszlovák–magyar lakosságcsere gazdasági és pénzügyi következményei* című részben olvashatunk. Jó, ha a laikusnak talán nehezebben emészthető fejezetekre fokozottan odafigyelünk, mert nagyon tanulságos (és szomorú), ahogyan a szlovákiai magyarok készpénzállományát, a zárolt betéteket és az ingóságokat kezelték. Ha mindezekhez hozzágondoljuk azt, ami már nem vállalt témája a könyvnek, de időben közel áll e problémákhoz (például az ötvenes évekbeli pénzreform és az erőszakos szövetkezetesítés), jobban fogjuk érteni, hogyan pauperizálták a szlovákiai magyarokat – elődeinket, tehát bennünket (is). (A korrektség kedvéért hozzáteendő: vagyonvesztést a többségi nemzetekhez tartozók nagy része is elszenvedett, igaz, nemzetiségi él nélkül, más alapon.)

A telepítésekkel, deportálásokkal és a földkérdéssel foglalkozó fejezetből itt és most csak azt a megállapítást ragadnám ki, miszerint a nagyarányú vagyoncsere- és átirányítás közben fellépő adminisztratív hiányosságok és nagyra törő nemzetpolitikai célok súlyos veszteségeket okoztak, az agrártermelést pedig alapjaiban veszélyeztették. A hatalmi gépezetben jelentkező belső gondok és ellentétek megakasztó, fékező hatására a nem mezőgazdasági jellegű vagyon kapcsán is utal a szerző: „A magyar kisipar és kiskereskedelem vagyonállománya elvileg jól körülhatárolható volt, így ennek elvétele nem tűnt gondnak. A valóságban azonban minden másként alakult. Az előkészítő munkák során a járási nemzeti bizottságok szerepét és adminisztratív lehetőségeit jócskán túlbecsültek." Egy 1948-as beszámoló szerint „még a szlovák kollaboránsok vagyonát sem voltak képesek teljes mértékben konfiskálni". Gaucsík kitér az okokra is: „Az állami szervek közti rivalizálás, mely mögött a kibékíthetetlennek tűnő demokrata és kommunista gazdaságpolitikai törekvések húzódtak meg, az elkobzások folya-

matát lassította. Ezenkívül a tulajdonviszonyok megállapítása és a kárpótlások kifizetése is szövevényessé vált." Ebben a kötetben – és általában a szlovákiai magyarság történetében is – több helyen felbukkanó, érdekes momentum: a legalább formális jogszerűség kényszere részben meghiúsítja, de legalábbis késlelteti a tényleges radikális hatalmi beavatkozást.

Gaucsík István részletesen rögzíti azt is, hogy a második világháborút követően miként szűnt meg a több évtizedes hagyományokra visszatekintő dél-szlovákiai szövetkezeti mozgalom. Itt is említést tesz a szlovákiai Demokrata Párt és kommunisták rivalizálásáról, amelynek a szövetkezeti rendszer is az áldozatává vált. A kutató – szemben a szlovák és cseh történészek körében uralkodó nézettel – megjegyzi, hogy „a szövetkezeti intézményrendszerben a demokrácia mindkét országrészben (*azaz Csehországban és Szlovákiában is – K. Á. megj.*) csak hiányosan állt helyre, hiszen a magyar és német szövetkezeti tagokat politikai és gazdasági diszkrimináció sújtotta". Az pedig köztudott, hogy később, az 1948-as teljes kommunista hatalomátvételt követően egy teljesen más szövetkezetesítés: az erőszakos kollektivizálás időszaka jött el.

Bővebb kifejtést érdemlő az a rész, amely a magyar jellegűnek tekinthető pénzintézetek 1945 utáni helyzetét vázolja. Kiváltképp tanulságos a Pozsonyi I. Takarékbank kálváriája, ami – képanyaggal és forrásdokumentumokkal dúsítva, pozsonyi kor- és helyzetleírással bővítve – akár külön kötetet is megérdemelne.

A könyvet a már említett forrás- és irodalomjegyzéken kívül képeket, dokumentumokat és táblázatokat felvonultató melléklet is gazdagítja, lehetővé téve például, hogy a szlovákiai magyar pedagógus vagy szülő ezeket a felnövekvő nemzedéknek megmutassa.

Több hézagpótló munkához hasonlóan a *Lemorzsolódó kisebbség – A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere* című könyv olvasása közben is felmerült bennem a kérdés, hogy lesz-e szlovák fordítása (vagy legalább és inkább egy szlovák nyelvű kivonata), s hogy a szerző fogja-e tanítani valahol mindazt, amit tudásként felhalmozott magában. A válaszok latolgatása azonban már nem e rövid ismertető tárgya.

Korpás Árpád

Maruzsa Zoltán: A német újrafegyverkezés és a hidegháború 1945–1969. Összegzés és dokumentumok. Budapest, L'Harmattan, 2012, 212 p.

Ma már közhely, hogy a második világháború utáni Németország több szempontból is az európai fejlődés kulcsa volt. A megállapítás nem új, mégis a magyar történeti szakirodalomban ez a problémakör meglehetősen bonyolultan és sokszor a fontos összefüggéseiből kiragadva van megfogalmazva. Beleértve azt az utat is, amely a legyőzött német birodalomtól az európai integráció-élharcos NSZK-ig vezetett. És különösen hézagosak e folyamat katonai-katonapolitikai vonatkozásai, amelyeknek a feltárására Maruzsa Zoltán vállalkozott.

Természetesen számos forrás és dokumentum régóta ismert és hozzáférhető magyarul is Németországról, köszönhetően Halmosy Dénes, Németh István és mások forrásgyűjteményeinek. Maruzsa Zoltán viszont most újabb jelenségekre és szempontokra mutat rá. Az, hogy „a németek Szovjetunió elleni katonai tapasztalatai az amerikai hadvezetést is érdekelték, de a szovjet titkosszolgálat is előszeretettel dolgozott korábbi német szakemberekkel, katonákkal" (41. p.), vagy hogy milyen volt a két Németország nukleáris fegyverekhez való viszonya – ez nem annyira meglepő. Más, kevéssé ismert részletek viszont igen, mint pl. a náci hadsereg katonáinak a francia idegenlégióhoz való tömeges csatlakozása és részvételük az indokínai háborúkban (21. p.), vagy az NSZK hidegháború alatti külföldi katonai bázisainak a kérdése Hollandiában, Belgiumban, Olaszországban, Portugáliában és másutt.

Maruzsa Zoltán könyvének az a leglényegesebb hozadéka, hogy nagy alapossággal tekint végig a két Németország újrafegyverkezésének hasonlóságain és különbségein, miközben következetesen érvényesít két fő szempontot: egyfelől a hidegháború nagyobb, másfelől az európai integráció szűkebb történeti kontextusát. (Itt jegyzendő meg, hogy a szerző az alapvető német források mellett erős francia hangsúlyokkal nézi a német újrafegyverkezés problémáját.) Mindkét hatalmi térfélen német katonákra volt szükség. Az NSZK-val kapcsolatban a nyugatiak nem is rejtették véka alá, hogy német katonák kellenek, német vagy német vezetésű

hadseregre viszont senkinek nincs szüksége. A másik oldalon, szovjet segédlettel, gőzerővel zajlott az NDK újrafegyverzése különféle ürügyek alatt. Az az érzésünk támadhat, alig ért véget a világháború, azonnal megkezdődött a német remilitarizáció, amit hol Transport-polizeinak, hol Grenzpolizeinak, hol Volkspolizeinak, hol Bereitschaftennek hívtak. A lényeg a lényeg: mire 1968-ban a német újrafegyverkezés véget ért, addigra az NSZK-nak 455 ezer fős katonasága volt (beleértve a szárazföldi, légi, tengerészeti és területvédelmi erőket is), és arányosan legalább ugyanilyen intenzitású (ha nem nagyobb) volt az NDK remilitarizációja.

A könyv egyik fontos konklúziója, hogy ezek a (külön-külön és együtt is) nagy német hadseregek a legfontosabb hadászati kérdésekben béna kacsák voltak, amennyiben végső soron nem rendelkeztek szuverén módon a saját haderejük fölött, nem is beszélve az őket megkötő nukleárisfegyver-tilalomról vagy a hadiflotta-fejlesztési tilalomról. Ezeken a területeken sem Nyugat-, sem Kelet-Németország nem volt autonóm. Íme, a hidegháború újabb paradoxona (hányadik már?): a demilitarizálni kívánt *egy* Németországból *két* állig felfegyverzett Németország lett, amelyek viszont nem lettek volna képesek magukat megvédeni, ha úgy adódott volna.

E könyv lapjain elénk tárul a két ország hidegháborús újrafegyverkezése a maga párhuzamos szerkezeteivel, és nagyon dicséretes, hogy Maruzsa Zoltán ezzel az *egységes* szemlélettel tárgyalja a témát, tudniillik hogy az európai hidegháború több eseményét a németekkel kapcsolatos biztonságpolitikai szempontok befolyásolták vagy egyenesen irányították. Ugyanakkor az egységes szemlélet nem kavarodik össze az egységes értékeléssel. Mert a számos hasonlóság mellett a szerző világosan kimutatja, hogy több tekintetben a két ország nagyon is különbözött egymástól. Közülük (a választott téma szempontjából) a legfontosabb bizonyosan az, hogy az NDK passzivitása és Szovjetuniónak való teljes kiszolgáltatottsága a nyomába sem ért az NSZK külpolitikai és katonai aktivizmusának, melynek eredményeként történeti értelemben a nyugati rész-ország igen gyorsan szinte teljesen független állam lett. Ehhez kellett Adenauer ravaszsága, aki a koreai háború ürügyén is azzal érvelt, hogy egyfelől Korea miatt fontos a szövetségesek katonai erejének a megerősítése Európában, másfelől szükség van egy közös európai haderőre – márpedig a nyugatnémeteket egyik projektből sem lehetett kihagyni.

Maruzsa Zoltán, akinek a könyve a Békés Csaba vezette hidegháborús kutatóműhelyből került ki, letisztult szemlélettel tekint végig a német újrafegyverkezés hidegháború alatti korszakán, és arról letisztult nyelvezettel ír. Ennek köszönhetően még a jól ismert részesemények is érdekes távlatokat nyernek (mint pl. az 1952. március 10-i Sztálin-jegyzék, ami még a német egység nyugatnémet híveinek is csábító gondolat volt). Azt gondolom, hogy Maruzsa Zoltán azt a narratívát kínálja nekünk, hogy a hidegháborús Németország egy történet, nem kettő. Egyes általa taglalt jelenség véleményem szerint radikálisan új fényt vet a folyamatokra, mint pl. a himmerodi memorandum (45. p.), amely új szemszögből láttatja az újjáéledő német militarizmus és a katonai európai integráció problémáját. Mindezek a részletek még úgy is figyelemfelkeltőek, hogy a szerző (sajnos) ezeket a szálakat nem bontja ki a könyvében (a munkája nem erről szól), és még ha nem most hallunk is róluk először, méltánylandó, hogy ilyen szép rendbe szedve és érthetően megfogalmazva teszi elénk.

Az már csak hab a tortán, hogy Maruzsa Zoltán nagyon helyesen alkalmazza a Németországi Szövetségi Köztársaság fogalmat, amelyet évekkel ezelőtt Fischer Ferenc honosított meg, és ami nem puszta játék a szavakkal, hanem egy, a német probléma lényegét érintő koncepcionális megközelítés (ti. hogy hány legitim Németország létezett) szakszerű magyar nyelvi leképeződése.

Vajda Barnabás

Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. Budapest, Osiris Kiadó, 2014, 776 p.

Összegző szándékú és átfogó értelmezéseket kínáló nagy mű Kalmár Melinda könyve, a *Történelmi galaxisok vonzásában*, amely azt a nem kis célt tűzi ki és éri el, hogy megértsük,

„miként éltünk és élhetünk a nagy történelmi galaxisok vonzásában". (21. p.) Bár a vaskos kötet részletes és univerzális értelmező attitűddel közelít mind a szovjet galaxis nemzetközi vonatkozásaihoz, mind Magyarország bolsevik dominanciájú korszakához, az utóbbi elemzését ebből a recenzióból önkényes módon kihagyom.

Kalmár Melinda nyugodtan hömpölygő narrációjában fokozatosan kibomlik és tisztává válik a 20. századi orosz fejlődésmodell minden lényeges összefüggése – a jól ismertek is, meg azok is, amelyek sem a nemzetközi, sem a magyar történetírásban nem szoktak gyakran szerepelni.

Szinte mindenki Leninhez farol vissza, aki komplexen akarja értelmezi a 20. század orosszovjet történelmét, Paul Johnsontól J.L. Gaddison át a posztstrukturalista David Campbellig. Kalmár Melinda is ezt a sort folytatja, azzal a különbséggel, hogy az ő értelmezései túlmutatnak a hidegháború végén, és a napjainkban is érvényesek.

Sokszor leíródott már, hogy Lenin számára mérvadóak voltak „a marxi és az engelsi német nagyhatalmi" paradigmák, valamint hogy Lenin egyenesen kívánatosnak tartotta, hogy az általa meghirdetett gyökeres társadalmi átalakuláshoz (a kontinensnyi méretű modernizációs kalandhoz) egy nagy háború legyen a katalizátor. (26–27. p.) Az viszont ritkább érv, hogy „a lenini teóriák orosz nagyhatalmi motivációjának" a kontextusában az orosz birodalomépítő elit mindig és folyamatosan ugyanazt értette és tette: „mindig az orosz birodalom fennmaradását tekintette elsődlegesnek". (37. p.) Ez a vezértétel megbízható csapást ad a lábunk alá Lenintől Sztálinon, Hruscsovon és Brezsnyeven át a hidegháborús kül- és biztonságpolitikák sűrűjében, és nem veszíti érvényét 1989-ben sem, hanem szépen továbbvezet minket Vlagyimir Putyinig. Kalmár Melinda példák sorát hozza, hogyan érvényesült ez a tétel a gyakorlatban. Kezdve Brezsnyev 1972-es magyarországi látogatásával, amikor „világosan közölte az MSZMP vezetőivel, hogy a szovjet haza védelme első számú politikai kérdés" (372. p.), folytatva az 1975-ös helsinki megállapodással, melynek során a szovjet sajtó teljesen nyíltan az 1815-ös, területi-hatalmi status quót rögzítő bécsi kongresszushoz, azaz a cári nagyhatalmi előzményekhez mérte és hasonlította önmagát. (430. p.)

Nagyon újszerű gondolat a „kontraglobalizálás", illetve az ezt kísérő nagy nemzetközi projekt, a szovjetek irányította Eurázsia-modell mint az USA-féle nyugat-európai integráció ellenpólusa. Ez is Leninig, a tőle örökölt Nyugat-ellenességig megy vissza. Lenin (aki annak idején cikket írt az „Európai Egyesült Államokról" – 41. p.) fektette le annak az ideológiának az alapjait, amelynek értelmében a nyugati típusú kapitalizmus Oroszországnak nem megfelelő, ezért a 19. századi nyugati mintákon alapuló „európai integrációban való részvétel gondolatát egyértelműen el kellett utasítani". (38–39.) (Figyelem, Lenin korában vagyunk!) Helyette Oroszország egy behódoló, vagy minimálisan pacifikált Nyugat-Európában volt érdekelt, már Lenin életében is, és még inkább 1945 után. Az erre való törekvést nevezi Kalmár Melinda ,,lenini Nyugat-feltartóztató stratégiának". (43. p.)

A ,,kontraglobalizálás" összefügg Oroszország hidegháborús és az utáni biztonságpolitikai megfontolásaival. Az „azonos formáció = nagyobb biztonság elve" (42. p.) ugyanis nemcsak Kelet-Európa 1945 utáni sorsához ad orosz szempontú értelmezési keretet, de történeti perspektívába helyezi Oroszország mai szándékait is, különös tekintettel arra, miért érzi fenyegetésnek a mai birodalomépítő orosz elit a kelet felé nyomuló EU-integrációt. Kalmár szerint Moszkva mind magát, mind a biztonsági zónáját a Nyugat ellenében határozza meg. „Moszkva saját központú keleti egyesült államokban gondolkodott; olyan történelmi galaktikus energiaközpont öngerjesztő potenciálódásában, amelyben az orosz birodalom erőteljes önátalakítással megőrizheti területi, civilizációs integritását, s amelynek arculatát biztosan nem a Nyugat határozza meg." (39. p.) Bár a Kelet-Európában elhintett kommunista propaganda a saját idejében tagadta, „a birodalmi biztonságpolitika és a strukturális környezet homogenizálása sohasem különültek el egymástól az orosszovjet hódításokban". (43. p.) Ráadásul – ahogy a szerző több helyen részletesen kifejti – a Szovjetunió céljai messze túlnéztek Kelet-Európán. A cél Nyugat-Európa semlegesítése volt, vagyis az, „hogy a semleges Nyugat-Európa leváljon a szoros atlanti együttműködésről". Bár

ez utóbbi sikeressége megkérdőjelezhető, pl. ha a britek és a nyugatnémetek makacs és következetes leválasztásellenes USA-szövetségét vesszük a hidegháború alatt.

A hidegháborús történetírás egy ideje nem tekinti tabunak, hogy a szovjet típusú kommunista államok úgy is tekinthetők, mint a Szovjetunió sajátos (kudarcos) integrációs kísérlete. Most Kalmár Melinda minden eddiginél több és koherensebb adattal kínál meg bennünket ezt a jelenséget illetően. Részletekkel a KGST és a Varsói Szerződés integráló folyamatairól (174. p.), amely túl-optimista szovjet értelmezések szerint elvezethetett volna az európai szocialista országok konföderációjához. (336. p.) Ezt a Szovjet Egyesült Államok-víziót voltak hivatottak szolgálni az 1971-től rendszeresített krími összejövetelek, majd a kommunista ideológiai és külügyi titkárok rendszeres értekezletei (336. p.), a régió országainak szorosabb integrációját kitűző Komplex program (337. p.) és még számos más kísérlet. Nagyon érdekes és nagyon hiteles, hogy a sok konkrét példa mégsem e szovjet „integrációs modell" életképességét akarja bizonyítani – azt nehéz volna. A példák sora éppen arra tendál, hogy a szovjet integráció *kényszer* volt: azt a nyugat-európai tendenciák s nem kevésbé a kelet-európaiak állandó Nyugat felé kacsingatása kényszerítette ki: „Az Európai Egyesült Államok formálódása katalizálta a szovjet integrációs törekvéseket." (335. p.) Ráadásul kiderül, hogy a csatlósított Kelet-Európa a Szovjetunió számára csak az egyik nagy projekt volt – Hruscsov óta ugyanis domináns külpolitikai elvvé vált az eurázsiai koncepció is. (83. p.) Milyen érdekes dimenziót ad így Kalmár Melinda „keleti egyesült államokról" szóló eszmefuttatásának (44. p.) Putyin elnök mai ázsiai vámuniós projektje.

Nekünk mint posztkommunista olvasóknak, Kalmár Melinda jól átgondolt érvelését olvasva azért meg kell kérdeznünk, hogy miközben zajlott „Oroszország átszervezése egy modern potenciállal rendelkező nagyhatalommá" (29. p.), ez a nagyhatalmi indíttatású és kommunista elvű modernizációs kísérlet jelentett-e bárminemű jutalmat, sikert, fejlődést Kelet-Európa számára. A válasz szerintem inkább nem, mégpedig azért, mert a galaxis középpontja önmaga is instabil maradt – egy agyaglábú óriás, amely az „archaikus birodalmiság és a modern nagyhatalmiság határán egyensúlyozott" mindvégig. (72. p.) További érv, hogy bár a legújabb kori orosz modernizáció példaképei alapvetően nyugati minták voltak (nevezetesen a tömegtermelésre alapuló német s még inkább amerikai taylorizmus és fordizmus), viszont a bolsevik típusú rendszer politikai felépítménye a radikális központosítás és antidemokrácia jeleit mutatta. Kalmár ki is mondja, hogy „nincs okunk úgy tekinteni a szovjet rendszerre, mint amely nem egy általános demokráciaelkanyarodás része volt". (36. p.)

Messze-messze elkerülve a végletesen leegyszerűsítő vagy a szovjetrendszert egysíkúnak láttató történeti megközelítéseket, Kalmár Melinda igen értékes fogalomteremtő és -rendező képességet mutat fel könyvében (pl. „szovjetvariáns rendszerek" – 45. p.; „a szovjetrendszer európai és ázsiai formái" – 210. p.), és képes számos nagyon eredeti általános(abb) felismerést tenni pl. arról, hogy a kulturális harc is a birodalomépítés része (61. p.), vagy hogy melyek a mai tömegtársadalmak strukturálását, orientálását és manipulálását befolyásoló legfontosabb tényezők. (71. p.) Összességében számomra a legérdekesebbek Kalmár Melinda 20. századi világmagyarázatai, az a szofisztikált mód, ahogy a szerző a 20. század egészét nézi, benne az orosz nagyhatalmi pozíciók 1945 előtti és utáni tipológiai azonosságaival. Könyve igen értékes hozzájárulás a 20. század eddiginél sokkal plasztikusabb értelmezéseihez.

Vajda Barnabás

Számunk szerzői

Gaucsík István (1973)
történész (Pozsonyi Városi Múzeum, Pozsony, Szlovákia)

Gyurgyík László (1954)
szociológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Horbulák Zsolt (1972)
történész, közgazdász (Alexander Dubček Egyetem, Trencsén, Szlovákia)

Komzsík Attila (1974)
matematikus (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Korpás Árpád (1974)
publicista, fordító, idegenvezető (Boldogfa, Szlovákia)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus, újságíró, író (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Lanstyák István (1959)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

László Béla (1940)
matematikus (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

P. Márkus Katalin (1974)
nyelvész, lexikográfus (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

M. Pintér Tibor (1979)
nyelvész (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Szita Szabolcs (1945)
történész, egyetemi tanár (Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, Magyarország)

Vajda Barnabás (1970)
történész (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Voigt Vilmos (1940)
folklorista (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)